T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
KARŞILAŞTIRMALI TARİH PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

İZMİR VE SELANİK LİMAN KENTLERİNİN GELİŞİM SÜREÇLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ (1650-1750)

Neslihan ÜNAL

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Bilgin ÇELİK

İZMİR – 2013

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum "*İzmir ve Selanik Liman Kentlerinin Gelişim Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi (1650-1750)*" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih
07.12.2012
Neslihan ÜNAL

ÖZET

Doktora Tezi

İzmir ve Selanik Liman Kentlerinin Gelişim Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi (1650-1750)

Neslihan ÜNAL

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Karşılaştırmalı Tarih Programı

İzmir ve Selanik liman kentlerinin gelişim süreçlerinin karşılaştırmalı bir analizini yapan bu doktora tezinin amacı, her iki kentin gelişimine etki eden olgular arasındaki ilişkileri değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda, 1650-1750 arasındaki dönem tercih edilmektedir. Çünkü bahsi geçen yıllar, Osmanlı Devleti üzerindeki kapitalist etkilerin yoğunluk kazandığı bir süreci ifade etmektedir. Öte yandan İzmir ve Selanik kentlerinin bu dönem ki, gelişimini incelemek; söz konusu sürecin, Osmanlı'ya olan etkilerinin de ele alınması anlamına gelmektedir.

İki kent üzerine yapılan bir araştırma olması dolayısıyla bu tezin benimsediği yöntem, karşılaştırmalı tarih yöntemidir. Bu yöntem sayesinde, İzmir ve Selanik'in konumlarında belirleyici olan unsurlara, yani benzerliklere ve farklılıklara vurgu yapılarak, her iki kentin sosyo-ekonomik gelişimi kıyaslanmaktadır.

Belirtilen amaç ve yöntem dâhilinde tezin birinci bölümünde öncelikle kent kavramı, kentleşme ve kapitalizm ilişkisi ele alındıktan sonra Doğu ve Batı kenti, Osmanlı kentinin genel karakteri ve dönemin iktisadi vaziyeti hakkında bilgi verilmektedir. Bunu izleyen ikinci ve üçüncü bölümlerde, ayrı ayrı İzmir ve Selanik kentleri incelenerek; her bir kentin fiziki, demografik, idari, ekonomik ve sosyal yapıları üzerinde durulmaktadır. Böylelikle elde edilen veriler, sonuç bölümünde karşılaştırılarak, İzmir ve Selanik kentleri hakkında genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

Özetle, bu dönemin gelişmelerinin sonraki yüzyılları da etkilediği fikrinden hareketle; amacı, yöntemi ve dönem tercihi ile bu tezin, hem kent tarihi araştırmalarına hem de sonraki yüzyıllara dair yapılan çalışmalara bir altyapı oluşturması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı kenti, İzmir ve Selanik, Kent Araştırmaları, Kent Tarihi, Kapitalizm, Kentleşme ve Kapitalizm

ABSTRACT

Doctoral Thesis

Doctor of Philosophy(PhD)

Comparative Development Process Study of Port Cities

Izmir and Salonica (1650-1750)

Neslihan ÜNAL

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of History

Comparative History Program

The purpose of this doctoral dissertation, which conducts a comparative analysis of the developmental process of coastal towns Izmir and Salonica, is to evaluate phenomena contributed to the progress of these two towns. In accordance with this purpose, the period between 1650 and 1750 is chosen because this period signifies a process with a concentrated capitalist influence on The Ottoman Empire. In addition, evaluating the developmental course of Izmir and Salonica during this period also means dealing with this course's effect on the Ottoman Empire.

As this is a study which is conducted on two towns, the method of this study is Comparative History Method. Through this method, developmental levels of both towns are compared and contrasted by placing emphasis on determining factors in the positions of Izmir and Salonica; that is, both towns are dealt with by adressing differences and similarities between them.

Within the specified purpose and method, after the concept of "urban" and the relatonship between urbanization and capitalism have been dealt with, information is given about East and West towns, general chracteristics of Ottoman Town and economical condition of the period. In the following second and third sections, Izmir and Salonica cities have been studied and each city's physical, demographical, administrative, economical and social structures have been analysed respectively. The data obtained in this way are compared in the

final section and a general evaluation on the cities of Izmir and Salonica is thus carried out.

To sum up, judging from the idea that the developments of this period affected the following centuries; this thesis, with its purpose, method and period choice, is aimed to establish an infrastructure for both researchs into town history and studies on the following centuries.

Keywords: Ottoman Town, Izmir and Salonica, Research into Towns, Town history, Urbanization and Capitalism

İZMİR VE SELANİK LİMAN KENTLERİNİN
GELİŞİM SÜREÇLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ
(1650-1750)

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii
YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER viii
KISALTMALAR xiii
TABLOLAR LİSTESİ xv
HARİTALAR LİSTESİ xviii
RESİMLER LİSTESİ xix
EKLER LİSTESİ xx

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
KENT OLGUSU, KAPİTALİZM VE OSMANLI KENTİ

1.1.KENT VE KENTLEŞME OLGUSU 20
1.1.1. Kent Olgusu 20
1.1.2. Tarihsel Süreçte Kentleşme 21
1.2. KENT VE KAPİTALİZM 25
1.2.1. Kent Kuramları ve Kapitalizme Geçiş 25
1.2.1.1. Adam Smith 25
1.2.1.2. Karl Marx 25
1.2.1.3. V. Gordon Childe 26
1.2.1.4. Max Weber 27

1.2.1.5. Gideon Sjoberg 28
1.2.2. Kapitalistleşme ve Kent 29
1.3. DOĞU-BATI AYRIMI VE İSLAM KENTİ 39
1.3.1. Osmanlı Kentinin Genel Karakteri 43
1.4. XVII. VE XVIII. YÜZYILLARIN İKTİSADİ DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ 46
1.4.1. Avrupa'da Sosyo-ekonomik Durum 46
1.4.2. Osmanlı Devleti'nde Sosyo-ekonomik Durum 49
1.4.2.1. Siyasi Olaylar ve Sosyal Hayata Etkileri 49
1.4.2.2. Osmanlı Devleti'nde İktisadi Durum 53
1.4.2.3. Osmanlı Kent Ekonomisi 58

İKİNCİ BÖLÜM
İZMİR KENTİ

2.1. FİZİKİ YAPI 65
2.1.1. Coğrafi Konum 65
2.1.2. İzmir'in Tarihçesi 68
2.1.2.1. İzmir Adı 68
2.1.2.2. Türk Fethinden Önce İzmir 69
2.1.2.3. Türk Fethi ve Osmanlı Dönemi 73
2.1.3. Kentin Fiziki Yapısı 77
2.1.3.1. Ticari Mekânlar 83
2.1.3.1.1. Hanlar, Bedestenler ve Çarşılar 83
2.1.3.2. Dinsel ve Sosyal Yapılar 86
2.1.3.2.1. Camiler ve Mescitler 87
2.1.3.2.2. Medreseler ve Mektepler 91
2.1.3.2.3. Vakıflar, Hamamlar ve Çeşmeler 92
2.1.3.3. İzmir'in Mahalleleri 94
2.2. İDARİ VE DEMOGRAFİK YAPI 98
2.2.1. İdari Yapı 98

2.2.2. İzmir Nüfusu 100
2.3. EKONOMİK HAYAT 105
2.3.1. İzmir Limanı'nın Yükselişi 105
2.3.2. Kent Ekonomisi 109
2.3.2.1. İzmir Gümrüğü 109
2.3.2.2. Tarımsal Üretim 113
2.3.2.3. İmalat Sektörü 114
2.3.3. Ticaret 116
2.3.3.1. Avrupalı Tüccarlar 117
2.3.3.2. Osmanlı Tüccarları 125
2.3.3.3. İthalat ve İhracat 128
2.3.3.3.1. İthalat 129
2.3.3.3.2. İhracat 133
2.3.4. Ticari Hayatı Etkileyen Olaylar ve Sorunlar 142
2.3.4.1.Kaçakçılık ve Korsanlar 142
2.3.4.2. Şikâyetler 147
2.4. SOSYAL HAYAT 152
2.4.1. İzmir'in Toplumsal Yapısı 153
2.4.1.1. Müslümanlar, Gayrimüslimler ve Avrupalılar 153
2.4.1.2. İzmir Yahudi Cemaati 157
2.4.1.2.1. "*Sahte Mesih*" Sabetay Sevi 158
2.4.2. Sosyal Hayatı Etkileyen Gelişmeler 161
2.4.2.1. Depremler, Yangınlar ve Salgın Hastalıklar 161
2.4.2.2. Ayaklanmalar ve Eşkıyalık 166

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SELANİK KENTİ

3.1.FİZİKİ YAPI 170
3.1.1. Coğrafi Konum 170
3.1.2. Selanik'in Tarihçesi 172

3.1.2.1. Osmanlı Fethinden Önce Selanik 172
3.1.2.2. Selanik'in Fethi ve Osmanlı Dönemi 177
3.1.2.2.1. Fetih Sonrası Osmanlı Düzeninin Tesisi 180
3.1.2.2.2. Osmanlı İdaresinde Selanik 182
3.1.3. Kentin Fiziki Yapısı 182
3.1.3.1. Selanik Kalesi ve Limanı 183
3.1.3.2. Ticari Mekânlar 186
3.1.3.2.1. Hanlar, Bedestenler ve Çarşılar 187
3.1.3.3. Dinsel ve Sosyal Yapılar 188
3.1.3.3.1. Camiler ve Mescitler 189
3.1.3.3.2. Medreseler ve Mektepler 193
3.1.3.3.3. Vakıflar, Hamamlar ve Çeşmeler 193
3.1.3.4. Selanik'in Mahalleleri 198
3.2. İDARİ VE DEMOGRAFİK YAPI 203
3.2.1. İdari Yapı 203
3.2.2. Selanik Nüfusu 207
3.3. EKONOMİK HAYAT 217
3.3.1. Selanik Limanı'nın Dönemsel Dinamikleri 217
3.3.2. Kent Ekonomisi 221
3.3.2.1. Selanik Gümrüğü 221
3.3.2.2. Tarımsal Üretim 224
3.3.2.3. İmalat Sektörü 225
3.3.2.3.1. Selanik Baruthanesi 229
3.3.2.3.2. Dokuma Endüstrisi 232
3.3.3. Ticaret 241
3.3.3.1. Avrupalı Tüccarlar 242
3.3.3.1.1. Fransızlar ve İngilizler 243
3.3.3.1.2. Selanik'teki Diğer Milletler 245
3.3.3.2. Osmanlı Tüccarları 246
3.3.3.2.1. Yahudiler 246
3.3.3.2.2. Rumlar 248

3.3.3.3. İhracat ve İthalat 250
3.3.3.3.1. İhracat 250
3.3.3.3.2. İthalat 256
3.3.4. Ticari Hayatı Etkileyen Olaylar ve Sorunlar 258
3.3.4.1. Kaçakçılık ve Korsanlar 258
3.3.4.2. Şikâyetler 260
3.4. SOSYAL HAYAT 262
3.4.1. Müslümanlar, Gayrimüslimler ve Avrupalılar 262
3.4.1.1. Selanik Yahudi Cemaati 265
3.4.1.1.1. Cemaatin Oluşumu ve İşleyişi 266
3.4.1.1.2. Gündelik Yaşamda Yahudiler 268
3.4.1.1.3. Sabetay Sevi Olayı ve Cemaate Etkileri 271
3.4.2. Sosyal Hayatı Etkileyen Gelişmeler 273
3.4.2.1. Doğal Afetler, Yangınlar ve Salgınlar 273
3.4.2.2. Savaşlar ve İsyanlar 275
3.4.2.3. Kentin Asayişi ve Adli Vakalar 279

SONUÇ 282
KAYNAKÇA 290
EKLER

KISALTMALAR

AE.SMHD.I.	Ali Emiri, I. Mehmed
A.E.SAMD.II.	Ali Emiri, II. Ahmed
AE. SAMD. III.	Ali Emiri III. Ahmed
AE.SMST.II.	Ali Emiri II. Mustafa
B.B.	Büyükşehir Belediyesi
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	Bakınız
C.AS.	Cevdet-i Askeriye
C.BLD.	Cevdet-i Belediye
C.DRB.	Cevdet-i Darphane
C.EV.	Cevdet-i Evkaf
C.HR.	Cevdet-i Hariciye
C.İKTS.	Cevdet-i İktisat
C.MF.	Cevdet-i Maarif
C.ML	Cevdet-i Maliye
C.ZB.	Cevdet-i Zaptiye
Çev.	Çeviren
D..BŞM.MHF.	Bab-ı Defteri Muhallefat Halifeliği
Der.	Derleyen
H.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
İ.A.	İslam Ansiklopedisi
İE.ADL.	İbnü'l-Emin Adliye
İE.EV.	İbnü'l-Emin Vakıf
İE.HR.	İbnü'l-Emin Hariciye
İ.Ö	İsa'dan Önce
IRCICA	İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İ.S	İsa'dan Sonra

K.K,d.	BOA, Kamil Kepeci Defterleri
Krş.	Kuruş
M.	Miladi
ML. VRD. TMT	Varidat Muhasebesi Temettuât Defteri
R.O.M.M.	Revue Des Mondes Musulmans Et De La Mediterranee
Sad.	Sadeleştiren
S.	Sayfa
SS.	Sayfa sayısı
TALİD	Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
T.D.A.V.	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
Vol.	Volume
Yay.	Yayınları
YKY	Yapı Kredi Yayınları
Vb.	Ve benzeri
Vs.	Vesaire

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: 1700'de Dünya Ekonomisinin Kentsel Merkezleri s.34
Tablo 2: 1800'de Dünya Ekonomisinin Başlıca Kentleri s.35
Tablo 3: Hazine-i Hümayun Rûznamçe Gelir, Gider ve Mahsub Yıllık Toplam Tablosu 1683-1738 (H. 1094-1150) s.55
Tablo 4: Osmanlı Bütçeleri (Osmanlı gümüş parası kuruş olarak) s.57
Tablo 5: Orta-Batı Anadolu'da Gümrük Gelirleri (Akçe Olarak) s.62
Tablo 6: XVIII. Yüzyılda İzmir Hanları s.85
Tablo 7: İzmir'deki Bedestenler ve Çarşılar s.86
Tablo 8: İzmir Camileri ve Mescitleri (1650-1750) s.89
Tablo 9: İzmir'in Mahalleleri s.96
Tablo 10: Derya Kaptanlığına Bağlı Sancaklar (Cezayir Eyaleti) 1688-1740 s.99
Tablo 11: XVI. Yüzyılda İzmir Nüfusu s.101
Tablo 12: Cemaatlere Göre İzmir Nüfusu s.102
Tablo 13: Seyahatnamelerde İzmir Nüfusu s.103
Tablo 14: Arşiv Belgelerine Göre İzmir'in Nüfusu (İzmir Kazasının Avarız Haneleri) s.104
Tablo 15: İzmir ve Tevâbi'i Gümrük Mukataası (akçe olarak) s.111
Tablo 16: İstanbul ve İzmir'in Gümrük Hâsılatları (kuruş olarak) s.112
Tablo 17: İzmir'de Toplanan Öşür Vergileri s.114
Tablo 18: İzmir'deki İmalathaneler (1645-1678) s.114
Tablo 19: İzmir Baruthanesinin Üretim Hacmi s.116
Tablo 20: İzmir'deki Beratlı Tüccar Sayısı s.120
Tablo 21: Marsilya'ya Osmanlı İhracatı 1700-1754 s.122
Tablo 22: Marsilya'dan Osmanlı İthalatı 1749-1755 s.123
Tablo 23: İzmir Limanındaki Avrupa Bandıralı Gemiler (1756) s.124
Tablo 24: İngiltere'nin İzmir'e Kumaş İhracatı s.129
Tablo 25: İzmir'e Gelen Gemiler ve Getirdikleri Kahve Miktarı (1706-1707) s.131

Tablo 26: İzmir'in Marsilya'dan Yıllık Kumaş, Kahve, Şeker, Çivit ve Kırmız İthalatı (Yüzde olarak) s.132
Tablo 27: İzmir'den Fransa'nın İpek İthalatı (1700-1740) s.134
Tablo 28: Osmanlı Devleti'nden İngiltere'nin İpek İthalatı (1698-1740) s.136
Tablo 29: İzmir'den Fransa'nın İthal Ettiği Ham Pamuk ve Pamuk İpliği (1700-1754) s.138
Tablo 30: Marsilya'ya Yıllık Toplam Tiftik İpliği, Pamuk, Pamuk İpliği, Yün ve Kumaş İhracat Yüzdeleri (1700-1750) s.139
Tablo 31: Cemaatlere Göre Selanik Nüfusu (1519) s.181
Tablo 32: Selanik'teki Camiler ve Mescitler (1650-1750) s.190
Tablo 33: Tekkeler ve Zaviyeler s.192
Tablo 34: Mektepler ve Medreseler s.193
Tablo 35: Selanik'teki Vakıflar s.195
Tablo 36: XVIII. Yüzyılda Selanik'te Vakıf Kuran Kişiler ve Bağışlar s.196
Tablo 37: Selanik Sicillerinde Kayıtlı Olan Yeni Yardımların Hak Sahipleri (1694-1768) s.197
Tablo 38: Yardım Alanların Sosyal Konumları s.197
Tablo 39: Selanik'in Müslüman Mahalleleri s.200
Tablo 40: Selanik Mukataa Gelirleri (1677-1681) s.204
Tablo 41: Rumeli Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar (1700 -1730) s.204
Tablo 42: 1745 Yılı Selanik Erbab-ı Tımar Cebeli Bedeliyeleri Miktarı s.206
Tablo 43: 1520 Yılında Balkan Kentlerinin Nüfusu (Hane Olarak) s.208
Tablo 44: XVI. Yüzyılda Selanik Nüfusu s.210
Tablo 45: 1569-1583 Yıllarında Selanik'te Kent ve Kırda Müslüman Nüfus (Hane Olarak) s.210
Tablo 46: Selanik Nüfusu (1478-1613) s.211
Tablo 47: Selanik'teki Yahudi Cemaatleri s.212
Tablo 48: Selanik Yörükleri (1544-1675) s.214
Tablo 49: XVIII. Yüzyılda Selanik Gümrük Gelirleri s.222
Tablo 50: XVIII. Yüzyıl Selanik Malikâne Gelirleri s.223

Tablo 51: Selanik'teki Tütün Tüccarı Sayısı ve Tütün Miktarı
(1697 ve 1771 Yılları) s.225
Tablo 52: Sidrekapsi'den Çıkarılan Altın, Gümüş ve Bakır (1703-1704) s.227
Tablo 53: Selanik Baruthanesi'nde Barut Üretimi s.232
Tablo 54: Selanik Dokumaları ve Fiyatları s.234
Tablo 55: Selanik Cizye Gelirleri (1677-1680) s.239
Tablo 56: Marsilya'ya Yün ve Pamuk İhracatı s.251
Tablo 57: Selanik Tütün İhracatı s.252
Tablo 58: Selanik'ten Fransa ve Avrupa Ülkelerine Tütün İhracatı
(1722-1750) s.253
Tablo 59: Selanik'in Marsilya'ya Toplam İhracatı 1700-1754 s.254
Tablo 60: Marsilya'ya Yapılan İhracat (1686-1789) s.255
Tablo 61: Selanik İhraç Ürünleri ve Miktarları (1762) s.256
Tablo 62: Selanik'in Marsilya'dan Yaptığı Toplam İthalat 1749-1755 s.257
Tablo 63: Selanik Limanının Ticaret Hacmi s.257
Tablo 64: XVIII. Yüzyılda Basılmış Yahudi Kitaplarının Sayısının
Kentlere Göre Dağılımı s.271
Tablo 65: Marsilya'ya Toplam Osmanlı İhracatı 1700-1754
(livres tournois) s.286

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: 1715'te Avrupa: Kentler, Ticaret ve Gelirler s.38
Harita 2: İzmir Körfezi s.67
Harita 3: İzmir Körfezi (1760) s.72
Harita 4: İzmir (1764) s.76
Harita 5: İzmir'in Krokisi s.82
Harita 6: Cemaatlere Göre İzmir'deki Yerleşim Alanları s.95
Harita 7: XVIII. Yüzyıl İzmir Kenti Krokisi s.97
Harita 8: Via Egnatia s.174
Harita 9: Bizans Dönemi Selanik Kenti s.178
Harita 10: Selanik Kentinin Tarihsel Gelişimi s.186

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Sancak Kale s.79
Resim 2: Galerius Kemeri s.177
Resim 3: Selanik (1688) s.202
Resim 4: 1683 Viyana Savaşı'nda Sultan IV. Mehmed ile Yeniçeriler, Yeniçeriler ve Üniformaları s.235
Resim 5: Kortijo'ya Örnek Bir Plan Şeması (zemin kat) s.269

EKLER LİSTESİ

EK 1 BOA, C.AS., Dosya No: 598, Gömlek No: 25199, 18.Ş.1104. ek s.1

EK 2 BOA, KK.d., 6691, Tarih: 1176. ek s.3

EK 3 BOA, C.ML., Dosya No: 656, Gömlek No: 26852, 29.B.1177. ek s.8

EK 4 BOA, C.HR., Dosya No:175, Gömlek No: 8705. ek s.10

EK 5 BOA, C.ML., Dosya No: 761, Gömlek No: 31010,
Tarih: 29.Z.1134. ek s.12

EK 6 BOA, EV. HMHd., Dosya No: 177, Tarih : 22.B.1076. ek s.14

GİRİŞ

a. Tezin Amacı ve Önemi

Son dönem Osmanlı tarihi araştırmalarında öne çıkan husus, kapitalist dünya ekonomisi içerisinde, Osmanlı Devleti'nin konumunun belirlenmesine yönelik problematik yaklaşımdır. Başka bir deyişle; temel sorun, Osmanlı Devleti'nin kapitalistleşmesi veya kapitalistleşememesinin nedenleri ve sonuçlarının ortaya konmasıyla yakından ilgilidir. Nitekim bu açıdan öncelikli odaklanılması gereken konu, Osmanlı liman kentleri olmalıdır. Çünkü dönemin hâkim iktisadi zihniyeti olan kapitalizm ve etkilerinin ilk hissedildiği yerler, Osmanlı liman kentleridir.

> "*Liman kenti, aynı zamanda genişleyen kapitalizmle karşı karşıya gelerek, koşullanan toplumsal dönüşümün büyütülmüş bir perspektiften gözlemlenebileceği bir insan laboratuarıydı. Yeni ekonomik etkinlik türleri, imparatorluğun bütünleşme öncesi tebaasından açıkça farklı, yeni insan grupları doğurdu. Bu yeni gruplar, liman kentinde yoğunlaştı. Böylelikle, bunlarla varlıklarını eski düzene borçlu olan çeşitli gruplar arasındaki çelişkiler de, liman kentinde yoğunlaştı ve kent çelişkinin odağı oldu*."[1]

Böylelikle eski ve yeninin karşı karşıya geldiği ve sınıfsal çatışma alanları haline gelen liman kentleri, Osmanlı zihniyetindeki çözülmelerin gözle görünür hale geldiği mekânlar oldu. Dolayısıyla bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin kapitalizmle olan ilişkisine, Osmanlı Devleti'nin önemli liman kentlerinden İzmir ve Selanik üzerinden yanıtlar bulmayı amaçlamaktadır.

Emporium (ticaret merkezi) çevresinde odaklanan ticaret kavramının altını çizen N. Chaudhuri'a göre; emporia, bolluk yaşanan (deniz kıyısında ya da çölün kenarında) büyük limanlardı.[2] Halil İnalcık, XV. ve XVI. yüzyılda Osmanlı

---

[1] Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren ve Donald Quataert, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Liman Kentleri: Bazı Kuramsal ve Tarihsel Perspektifler", **Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1994, s.122.
1870'lerden 1920'lere Osmanlı liman kentleri ve dünya sistemi üzerine değerlendirmeler için ayrıca bkz. Faruk Tabak, "Imperial Rivalry and Port-cities: A View from Above", **Mediterranean Historical Review**, Vol. 24, No. 2, 2009, pp. 79–94.
Yine Avrupa liman kentlerinin tarihsel gelişim süreçleri hakkında ayrıca bkz. İhsan Bilgin, "Neden ve Hangi Dünya Kentleri? Soluşlar, Serpilişler/Liman Kentleri: Amsterdam, Barselona, Hamburg", **Liman Kentleri Amsterdam, Barcelona, Hamburg Metropol ve Mimarlık III,** (Der.İhsan Bilgin ve İdil Erkol), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2012, ss.7 – 27.

[2] Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, YKY, İstanbul, 2008, (Üretmek), s.12–13.

Devleti'nde sermaye oluşumunu; Bursa, İstanbul ve Edirne kentleri ile vakıf sistemi üzerinden açıklarken;[3] Suraiya Faroqhi, İstanbul'un önemli bir ticaret merkezi olduğunu ancak bir emporium olmadığının altını çizer. Çünkü Faroqhi'ye göre; Osmanlı Devleti'nin *capitale-ventre'*si, ithalatı yeniden paylaştırmayıp yalnızca tüketmektedir. Öte yandan İzmir ve Selanik emporia olarak hizmet etmektedir.[4]

Genel hatlarıyla bakıldığında, İzmir ve Selanik'in birbirine benzer özelliklere ya da koşullara sahip kentler oldukları düşünülebilir. Ancak XVI. yüzyıl itibariyle gelişme kaydeden ve çuha üretim merkezi haline gelen Selanik, XVII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, eski önemini yitirmiş gözükmektedir. İzmir için ise bu durum, tam tersi bir şekilde seyretmiştir. Halep'in önemini yitirdiği 1630 yılı itibariyle; Hollandalılar, uluslararası liman, İzmir'in farkına vardılar. Artık Hollandalılar için İzmir; İran'dan gelen ipeğin, Batı Anadolu'da üretilen meyvenin ve Ankara üretimi sofun ihraç merkeziydi.[5] Dolayısıyla bu araştırma, iki kentin ele alınan dönem itibariyle birbirlerine karşı alternatif oluşturup oluşturmadıklarını da ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu açıdan çalışma için anlamlı olduğu düşünülen tarihlendirme, 1650 ile 1750 arasındaki dönemdir. Söz konusu dönem, Selanik'in yitirilen önemine karşın İzmir'in yükselişe geçtiği anı işaret etmesinin yanı sıra, Osmanlı ekonomisinin genel durumu itibariyle anlamlı bir zaman aralığıdır. Osmanlı ekonomisi için XVIII. yüzyılı, birbirinden farklı karakter sergileyen iki döneme ayırmak mümkündür. 1760 yıllarına kadar uzanan birinci dönemde, genel bir yayılma ve gelişme eğilimine karşın, belirtileri 1760'larda başlayan ikinci dönemde, oldukça uzun süren daralma ve buhran belirtileri baskın hale gelir.[6]

Bu araştırma için anlamlı görülen çıkış noktaları haricinde bu doktora tez çalışması, söz konusu iki kent yanında, pek çok karşılaştırmayı bünyesinde barındırmaktadır. Bitmek bilmeyen doğu ile batı kıyaslamasına; doğu kenti ve batı kenti olgusundan hareketle genel bir giriş yapan bu çalışma, özelinde Osmanlı kentini de kendi içinde ayrıca bir karşılaştırmaya tabi tutmaktadır. Bunu, bir Anadolu

---

[3] Halil İnalcık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", **The Journal of Economic History**, Vol. 29, No. 1, The Tasks of Economic History,1969, (Capital), pp. 97-140.

[4] Faroqhi, Üretmek, 15.

[5]Mehmet Bulut, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Hollandalı Tüccarların Osmanlı Bölgelerindeki Faaliyetleri", **Osmanlı,** Cilt:III, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, (Hollandalı), s.217.

[6]Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 2007, s.211.

kenti olan İzmir ve bir Balkan kenti olan Selanik örnekleri üzerinden ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma, karşılaştırmalı yöntem aracılığıyla sosyal tarih araştırmalarına küçük de olsa bir katkı sağlama niyetindedir.

b. Kent Tarihi Araştırmaları

Geleneksel olarak yerel tarih, yerel bağlılıkları ve topluluk içindeki sosyal konumları itibariyle ufukları dar olan amatörlerin işiydi. Bu amatörlerin çalışmaları genellikle akademik çevrelerce dikkate alınmazdı. Ancak son zamanlarda yerel tarih, profesyonel tarihçiler tarafından önemli bir uğraş haline geldi. Annales tarihçileri bu yeni tür tarihi uygulayan ilk kişilerdi. Le Roy Ladurie'nin Languedoc'un kırsal kesimi üzerine yaptığı çalışma, Annales yaklaşımının iyi bir örneğidir. Britanya'da ise, yerel tarih açısından bölgelerden çok tek tek köylere ve kasabalara ağırlık verildi.[7] Fransız tarihçilerinin öncülüğünün ardından 1960'larda Amerika kentlerinde yaşanan kriz, toplumsal hareketliliğin tarihine, azınlık gruplarında siyasete ve yoksul kent bölgelerinde mahrumiyete ağırlık veren "*yeni kent tarihini*" ortaya çıkardı.[8] Yeni kent tarihi, kentleri birer süreç ve özgül tiplerin ortaya çıkması şeklinde ele aldı. Bu yaklaşım ile kent, canlı bir sosyal olgu olarak tasvir edildi.[9]

1. Kent Tarihçiliği

Kentin sosyal bir olgu olarak tanımlanmasını takiple, "*kentleşme olgusu nedir ve nasıl araştırılmalıdır?*" Sorusu gündeme geldi. Gündeme gelen bu soru; yanıtlanmayı beklerken, kentleşme sürecinin tanımı hakkında ise bir düşünce birliği sağlanamamıştı. Lewis Mumford gibi kentlerin kökeniyle ilgilenen ve bunu Eski Yakın Doğu'da bulanların yanı sıra Max Weber ve Gideon Sjoberg gibi sosyologlar, genel nitelikleri belirlemek için ideal kent tipleri ortaya koydular. Yine Mason Hammond gibi tarihçiler ise kentleşmeyi; kentlerin çoğalması, yayılması ve politik iz

---

[7]John Tosh, **Tarihin Peşinde,** Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1997, s.102–103.
Yerel tarih konusunda ayrıca bkz. Esra Danacıoğlu, **Geçmişin İzleri Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Klavuz**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul,2007; David E. Kyvig ve Myron A. Marty, **Yanıbaşımızdaki Tarih**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul,2011.

[8]Tosh, s.27.

[9]Edhem Eldem, Daniel Goffman ve Bruce Masters, **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003, s.15.

bırakması şeklinde ele alarak, büyük kentlerin gelişimine ve bölgesel önemlerine vurgu yaptılar.[10] Farklı disiplinlerden isimlerin kent ve kentleşmeye dair vurguları, kent araştırmaları üzerine çalışmalara önemli bir zemin hazırladı. Bu zemin üzerine çalışmalarını inşa eden araştırmacılar, kentlerin gelişimine dair başlıca üç konuya yoğunlaştı.

1. Kentin kökeni sorunu üzerine çalışanlar; kentler niçin ve nasıl doğdu? Sorularına yanıt aramış ve genel olarak yanıtlar antik kentler üzerinde şekillendi.
2. Kent ile ilgili çalışmaları yönlendiren ikinci temel husus, kentlerde ortaya çıkan faaliyetler özellikle demografik ve ekonomik olgulardır. [11]
3. Çalışmaların üçüncü konusu, kent hayatının sosyal yönüne ilişkindir. Kentlerin kırsal kesimden farklı olduğunun kabulü, kent yaşamının psikolojik ve kültürel etkilerinin incelenmesini sağladı. Bu konudaki incelemelerde çok tabakalılık, hareketlilik, ticaret - sanat faaliyetleri ve kent sakinlerinin politik iradeye sahip olmaları gibi noktalar kent yaşamını belirleyen farklılıklar oldu.[12]

Kent olgusu ve kent araştırmalarına yön veren temel hususlara değindikten sonra bu hususların, ülkemiz kent araştırmalarına yansımaları ve ülkemizdeki kent araştırmalarının genel manzarasını da ortaya koymak gerekmektedir.

2. Türkiye'de Kent Tarihi Araştırmaları

Türkiye'de tarih yazıcılığını üç dönemde ele almak mümkündür. Türkiye'de XX. yüzyılın başından 30'lu yılların ortalarına kadar ulusal tarihçilik egemendir. Bu dönem, Balkanlar'daki toprak sorunlarının ortaya çıkışı ve toprak reformunun gündeme gelmesiyle kır ağırlıklı toplumsal tarih alanı önem kazandı. 50'li yıllara kadar köy olgusu, toplumsal bilimler ve edebiyat için temel kaygı unsuru olmasına rağmen, aynı yıllarda tarihçilik bir geçiş dönemine girdi. Tarih yazıcılığının ikinci dönemine Kadro çevresi ve Hüseyin Avni Şanda'nın öncülük ettiği 60'ların gelişme

---

[10] Özer Ergenç, "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", **Belleten**, Cilt: LII, Sayı: 203, TTK, Ankara,1988, (Şehir Tarihi), s.668– 669.

[11] Paul M. Hohenberg ve Hollen Lees Lynn, The Making of Urban Europe 1000-1950, Harvard University Press, Massachusetts, 1985, pp.2–3'den Aktaran Ergenç, Şehir Tarihi, s.669.

[12] Hohenberg ve Lynn, p.3'den Aktaran Ergenç, Şehir Tarihi, s.670.

sorunsalı kavramı damgasını vurdu. Tarih yazıcılığında son dönem öne çıkan ise; toplum tarihi üzerine ağırlık veren bir tarihçilikti. Birçok bilim alanının tarih potasında eritildiği bu dönem; kırsal kesimdeki çözülme ve göç, kent olgusunu gündeme getirdi.[13]

Türkiye'de Osmanlı tarih yazıcılığı kapsamında bölge veya kent tarihlerinin yazılması; belediyelerin doğuşu, vilayet salnamelerinin yayımlanması ve Osmanlı'ya gelen seyyahların etkisiyle 1870'lerden sonradır.[14] Bu dönemden sonra kent tarihi yazımına artan ilgi ile ortaya konan çalışmalar şunlardır: İsmail Beliğ Efendi'nin *Tarih-i Bursa* (1871), Lami Çelebi'nin *Şehrengiz-i Bursa* (1871), Şakir Şevket'in *Trabzon Tarihi* (1873) ve Lütfi'nin *Şam Tarihi* (1883).[15]

Kent tarihçiliğinin ilk örnekleri olan bu çalışmaların ardından kent tarihi araştırmaları şöyle seyretmektedir: Her ne kadar 1950 ve 1960'larda Fahri Dalsar, Halil İnalcık ve Ronald Jennings kadı ve hükümet kayıtlarından faydalanarak; Bursa, Kayseri ve diğer kentleri konu eden çalışmalar[16] ortaya koymuş olsalar da, özellikle Türkiye'de kent tarihçiliğine 1970'li yıllardan itibaren[17] artan bir ilgi mevcuttur.[18]

---

[13]Zafer Toprak, "Dünle Bugünü Örtüştüren Tarihçilik: Kent Tarihçiliği" **Kent Tarihçiliği Kent Tarihleri Atölyesi 5-6 Mart 1994**, (Haz. Ferzan Bayramoğlu Yıldırım), Toplu Konut İdaresi/Tarih Vakfı Ortak Yayını, Numune Matbaacılık, İstanbul, 1994, ss. 5–6.

[14]Erdal Aslan, "Yerel Tarih'in Tanımı, Gelişimi ve Değeri" **Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar Küreselleşme ve Yerelleşme**,(Haz.Zeynel Abidin Kızılyaprak), Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2000, s.199.

[15] Aslan, s.199.

[16]Eldem ve diğerleri, s.12. Söz konusu çalışmalar şunlardır: Halil İnalcık, "Bursa XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", **Belleten**, Cilt: XXIV, Sayı: 93, 1960, ss. 45–102; Fahri Dalsar, **Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik**, Sermet Matbaası,1960; Ronald Jennings, "Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", **JESHO**, Vol. XVI, 1973, pp. 168–216.

[17]Nejat Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, İstanbul, 1969; Özer Ergenç, **XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya: Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı**, Ankara Enstitüsü Vakfı Yay., Ankara, 1995, (Özer Ergenç'in 1973 tarihli doktora tezinin kitap hali), (Ankara ve Konya); Özer Ergenç, **XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa**, TTK, Ankara,2006, (Özer Ergenç'in 1977 tarihli doçentlik tezinin kitap hali), (Bursa).

[18] Cenk Reyhan, **Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2008, s.18.

Yapılan araştırmalara bakıldığında; en iyi incelenen ve belgelenen kent, Bursa olmakla birlikte kent tarihine yönelik çalışmalarda İstanbul'un ayrı bir yeri ve önemi vardır. Bunun altında yatan neden ise; İstanbul'un Osmanlı'ya başkentlik yapmış olmasıdır. İstanbul'u ele alan çalışmalar[19] neyi konu ederse etsin genel olarak ortak vurguları, İstanbul'un benzersizliği üzerinedir.[20] Çünkü Bizans'ın devlet yolunu Divan yolu ve görkemli camileriyle birlikte Boğaziçi'ni Osmanlı yaşam tarzının ve bilgisinin beşiği haline getiren Osmanlı yönetimi, tıpkı Bizans'ın yaptığı gibi, ardında İstanbul'a rakip olabilecek bir kent bırakmamıştı. [21]

Özetle; bu dönem ortaya konan Osmanlı kent tarihi araştırmalarına dair şu tespitleri yapmak mümkündür: Ömer Lütfü Barkan, Halil İnalcık ve Mustafa Akdağ'ın öncülüğünde Osmanlı sosyal ve iktisat tarihi üzerine yapılmış çalışmalar, özellikle XVI. yüzyıl üzerinde yoğunlaşmıştır. Osmanlı sosyal hayatına artan ilgi, kent tarihi araştırmalarının gelişimine olumlu katkı yapmasına rağmen araştırmalar bireysel çalışmalar şeklinde gelişmiştir. Dolayısıyla bu bireysel çalışmalardaki mekân analizlerinde, birbirlerinden bağımsız hazırlandıkları için tekrarlar vardır.[22] 1980'lere gelindiğinde ise; Suraiya Faroqhi, Haim Gerber, Daniel Goffman gibi araştırmacıların ortaya koydukları çalışmaların kent tarihçiliğine önemli katkıları oldu. Bu çalışmalar, kentlerde yerel unsurlar ile dışarıdan gelenler arasındaki sürekli bir ilişkinin varlığını ortaya koydu. [23]

Aynı şekilde son dönem yapılan çalışmalarla yerel tarihçilikte gelişme ve çeşitlenme görülmektedir. Bu gelişime katkı olarak kentlere yönelik ansiklopediler [24]

---

[19]İstanbul hakkında yapılmış belli başlı çalışmalar şunlardır: Robert Mantran, **İstanbul Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 2001; Doğan Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi: Bizantion, Konstantinopolis**, **İstanbul**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2004; Karoly Kos, **İstanbul Şehir Tarihi ve Mimarisi**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara,1995; Eremya Çelebi Kömürciyan, **İstanbul Tarihi 17. Asırda İstanbul**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1988; M. Orhan Bayrak, **Resimli İstanbul Tarihi**, İnkılâp, İstanbul, 2003; John Freely, **Saltanat Şehri İstanbul**, İletişim Yay., İstanbul, 2003; Bernard Lewis, **İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı**, Varlık Yay., İstanbul, 1975; Süleyman Nazif, **İstanbul Tarihi**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1917; İlber Ortaylı, **İstanbul'dan Sayfalar**, Hil Yay., İstanbul, 1984; Charles Scheper, **Antoine Galland İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar**, TTK, Ankara, 1987.

[20] Eldem ve diğerleri, s. 14.

[21] Mehmet Ali Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 31.

[22] Ergenç, Şehir Tarihi, ss. 675– 677.

[23] Eldem ve diğerleri, ss. 12–13.

[24]**Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Tarih Vakfı Yay., İstanbul,1993;**Yurt Ansiklopedisi**, Anadolu Yay., İstanbul, 1981;Raif Kaplanoğlu, **Bursa Yer Adları Ansiklopedisi**, Bursa Ticaret Borsası Kültür Yay., İstanbul, 1996.

ve farklı nitelikte monografiler yayınlandı. Bütün bu çalışmaları kent tarihi yazımına yaklaşımları açısından yedi grupta incelemek mümkündür. [25]

Birinci grup: Bu gruptaki çalışmalar, Osmanlı düzenini daha iyi tanımak için arşiv kaynaklarına dayanılarak akademik tarihçiler tarafından yapılan yerel tarih araştırmalarıdır.[26]

İkinci grup: Bu tür çalışmalar, siyasal tarihi önceliğe alarak, üzerinde çalışılan yerin Türkleşme sürecini konu etmektedirler.[27]

Üçüncü grup: Kent tarihini tarihi yapılar şeklinde ele alan sanat tarihi disiplininden gelme akademisyenlerce yapılan çalışmalardır.[28]

Dördüncü grup: Bu gruptaki çalışmalar, amatör tarihçiler tarafından yazılan ve ikincil kaynakların kullanıldığı yerel tarih çalışmalarıdır.[29]

Beşinci grup: Böyle çalışmalar dolaylı kent tarihi yazımlarıdır. Bunlar bir kurum (örn: belediye) ya da bir kişinin yaşamı yazılırken kentin de tarihinin söz konusu edildiği çalışmalardır.[30] Bu şekilde yapılan çalışmalara 90'lı yıllarda bankalardan, büyük şirketlerden büyük katkılar oldu. Bankalar ve büyük şirketler büyük oranda Tarih Vakfı vasıtasıyla kendi kurum tarihlerini ya da içinde bulundukları kent tarihlerinin yazılmasına doğrudan finansal katkı yaptılar. Osmanlı Bankası, Kentbank, Interbank ve Egebank Tarihleri, Tekel, Tariş ve İzmir Ticaret

---

[25]İlhan Tekeli, "Türkiye'de Kent Tarihi Yazımı Üzerine Düşünceler", **Tarihyazımı Üzerine Düşünmek**, Dost Kitabevi, Ankara,1998, ss. 149–152.

[26]Feridun Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, TTK, Ankara, 1989; İsmet Miroğlu**, Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520–1566)**, TTK, Ankara, 1989; Zeki Arıkan, **XV. ve XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir, 1988.

[27]Enver Konukçu, **Selçuklulardan Cumhuriyet'e Erzurum**, Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Yardımlaşma Araştırma ve Geliştirme Vakfı, Ankara, 1992; Faruk Sümer, **Tirebolu Tarihi**, Tirebolu Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul, 1992; Yılmaz Akbulut, **Bingöl Tarihi**, Kültür Bakanlığı, 1993.

[28]Fazıl Çiftçi, **Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri**, Türk Diyanet Vakfı Kastamonu Şubesi, Ankara, 1995; Fügen İlter, **Bir Anadolu Kenti İskilip**, TTK, Ankara,1992; Selçuk Güzeloğlu, **Tanrı Haldi'nin Başkenti Van ve Çevresine Tarihi ve Arkeolojik Bir Bakış**, Biber Tanıtım, 1996.

[29]Baki Satış, **Günümüze Akhisar**, Akhisar Sağlık Eğitim Kültür Vakfı, 1994; Mustafa Kaya, **Geçmişten Günümüze Ürgüp**, Ankara, 1994; Sadri Karakoyunlu, **Bayburt Tarihi**, Ankara, 1990.

[30] Muharrem Eren, **Mutasarrıf Ömer Ali Bey**, Zagnos Kültür ve Eğitim Vakfı, İstanbul, 1993; Rasim Şimşek, **Trabzon Belediye Tarihi**, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 1993; Erkan Serçe, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1998; Yaşar Aksoy, **Bir Kent, Bir İnsan İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları**, Eczacıbaşı Vakfı Yay., İstanbul,1986.

Borsası Tarihleri, Mardin ve çevresinin tarihine dair araştırmalar bu alanda öne çıkan örneklerdir.[31]

Altıncı grup: Bu tür çalışmalar, kentin ekonomik ve sosyal yapısındaki değişim ile fiziki yapısındaki değişmeleri ortaya koymayı amaçlayan çalışmalardır.[32]

Yedinci grup: Ve son olarak yedinci gruptaki çalışmalar, kent tarihini kent planlama tarihi şeklinde incelemektedir.[33]

Kent tarihi üzerine yapılan çalışmalarda özellikle Osmanlı kenti çalışmalarının kökeninde, Max Weber'in dünya tarihindeki kent tiplemesine, İslami tarzı dâhil etmemesine tepki verme uğraşı içindeki İslam kenti tarihçiliği yatmaktadır.[34] Bu araştırmalar arasında son yıllarda yayınlanmış önemli bir çalışma dikkati çekmektedir. Edhem Eldem, Daniel Goffman ve Bruce Masters'ın ortak yayını olan Halep, İstanbul ve İzmir'i konu eden, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul* isimli bu çalışma, Weberci görüşün aksine bu üç kentin her birinde, farklı kentsel kimliklerin varlığını vurgulamaktadır.[35]

Öte yandan son dönem çalışmalarının bir kısmında Andre Raymond[36] örneğinde olduğu gibi, Gustav Von Grunebaum'un ortaya attığı *İslam Kenti Teorisi'nin* temelini oluşturan ve İslam kentini belirleyen tek öğenin dinsel faktörler olmadığı, tek tip bir İslam kentinden ziyade, kentin oluşumundaki bölgesel ve kültürel özelliklerin dikkate alınması gerektiği ileri sürülmektedir. Raymond, çalışmasında teorik açıdan İslam kenti modeline, Halep, Şam, Kahire gibi Osmanlı Arap kenti örneklerinden hareketle eleştiriler getirmektedir.[37] Bahsi geçen tüm çalışmalar, hem teorik hem de pratik açıdan kent tarihi yazımına olumlu katkılarıyla

---

[31] Oktay Özel ve Gökhan Çetinsaya, "Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilânço Denemesi", http://www.bilkent.edu.tr/~oozel/osmanli.doc, (4.11.2006), s. 27.

[32] Doğan Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1996; Rıfat Özdemir, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1986; Zekiye Yenen, **Vakıf Kurumu İmaret Sistemi Bağlamında Osmanlı Dönemi Türk Kentlerinin Kuruluş ve Gelişimi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 1987.

[33] Gönül Tankut, **Bir Başkentin İmarı Ankara (1929-1939)**, ODTÜ, Ankara, 1990.

[34] Eldem ve diğerleri, s.1.

[35] Hülya Taş, **Ankara'nın Bütüncül Tarihine Katkı: XVII. Yüzyılda Ankara**, TTK, Ankara, 2006, s.5.

[36] Andre Raymond, **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**,Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000.
Andre Raymond ve çalışmaları üzerine ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. N. Bilge Özel, "André Raymond: Arap Şehir Tarihinde Bir Dönüm Noktası",**TALİD**, Cilt: III, Sayı:6, 2005, ss.571–587.

[37] Taş, ss. 5–6.

öne çıkmaktadır. Bunların dışında İzmir ve Selanik kentleri üzerine yapılan çalışmalar, bu araştırma kapsamındaki yol gösterici nitelikleri dolayısıyla ayrı bir öneme sahiptir.

3. Kent Tarihi Araştırmalarında İzmir ve Selanik

Kent tarihi araştırmalarında Arap-İslam mirasları dolayısıyla Osmanlı Arap kentlerine olan ilgisizlikle paralellik kurularak, Manisa ve İzmir gibi Batı Anadolu kent tarihlerine Rum mirası yüzünden ilgisiz kalındığı [38] fikrinin aksine İzmir, kent tarihçiliğinde önemli bir yere sahiptir. İzmir kent tarihine dair öne çıkan çalışmalar ise şunlardır: İzmir kent tarihi alanında Zeki Arıkan'ın önderliğinde gerek merkezi [Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA)] gerekse İzmir ve çevresine ilişkin yerel malzemenin bulunup işlenmesi ile bölgesel tarihe önemli katkılar yapıldı. Yine kassam (tereke) sicillerinden 1903-1908 dönemine ait sicilleri inceleyen Sabri Yetkin, İzmir hakkında önemli bilgiler ortaya koydu. Sabri Yetkin'in ortaya koyduğu veriler, sosyo-ekonomik tarih araştırmalarının niteliğini arttırıcı sonuçlar içermektedir. Abdullah Martal'ın *19. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir ve Çevresinde Sanayi ve Ticaret* adlı çalışması ise; Osmanlı sanayileşme sürecinin yanında XIX. yüzyılın kapitalist dünya ekonomisi ve Osmanlı ekonomisinin bu süreçteki yerine açıklık getirdi.[39] Yine bu araştırma için üzerinde durulması gereken isimler Tuncer Baykara ve Necmi Ülker'dir. Tuncer Baykara'nın eseri[40] İzmir tarihi üzerine yapılan çalışmaların temel başvuru kaynağıdır. Necmi Ülker'in *The Rise Of İzmir 1688-1740* adlı doktora tezinin[41] diğerlerinden farkı ise; ağırlıklı olarak Fransız ve İngiliz arşivlerinden faydalanmış olmasında yatmaktadır.

---

[38] Eldem ve diğerleri, s. 11.

[39] Salih Özbaran, **Tarih, Tarihçi ve Toplum,** Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2005, ss.47–48.

[40] Tuncer Baykara, **İzmir Şehri ve Tarihi**, Akademi Kitabevi, İzmir, 2001.

[41] Necmi Ülker, **The Rise of Izmir, 1688-1740**, The University of Michigan, 1974, (The Rise).

Yine Siren Bora, Sadık Kurt, Serap Tabak ve Nahide Şimşir'in çalışmaları, İzmir üzerine yapılmış diğer doktora tez[42] çalışmalarıdır. İzmir kent tarihinin aydınlatılmasına İzmir'de faaliyet gösteren akademisyenlerin payının yanı sıra İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin[43] katkıları da önemli bir yere sahiptir. Bu katkıya ek olarak bahsedilmesi gereken bir diğer çalışma Tarih Vakfı yayını olan *Kent Araştırmaları Bibliyografyası'*dır.[44] Söz konusu kitap, dünden bugüne İzmir kenti üzerine yayınlanmış çalışmaların bibliyografyasını vermesi dolayısıyla faydalı bir eserdir. Bu kitap sadece İzmir için değil, diğer tüm kentler üzerine yayınlanmış çalışmaların bibliyografya bilgisine ulaşma imkânı vermesi dolayısıyla kent tarihi üzerine çalışmakta olan tüm araştırmacıların kitaplıklarında olması gerekli başlıca bibliyografyalardan biridir.

Araştırmanın İzmir bölümüne ilişkin önemli bilgiler sunan kent kitaplığı dizisindeki yayınlar dışında, İzmir hakkında ufuk açıcı nitelikleriyle öne çıkan diğer çalışmalar şunlardır: Daniel Goffman'ın *İzmir ve Levanten Dünya 1550-1650* [45] adlı kitabı bu açıdan örnek bir çalışmadır. Özellikle İzmir'in dünya ticareti ile bütünleşmesini aydınlatmayı amaçlayan çalışma, arşiv malzemelerini kullanarak İzmir'in XVI. ve XVII. yüzyıllarına ışık tutmaktadır. Yine *The Commerce of Smyrna*

---

[42]Serap Tabak, **İzmir Şehrinde Mülki İdare ve İdareciler (1867-1950)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1997; Nahide Şimşir, **İzmir`in Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1730-1792)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1999. (İzmir'in Sosyal); Sadık Kurt, **İzmir'de Kamu Hizmeti Gören Kuruluşlar 1850-1950**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1996; Siren Bora, **20. Y.Y Basınında İzmir'de Yahudiler 1908-1923**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1993. Bu doktora tezi, 1995 yılında basılmıştır. Siren Bora, **İzmir Yahudileri Tarihi 1908-1923**, Gözlem Yayıncılık, Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1995.

[43]İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınlarından İzmir Kent Kitaplığı Dizisi'nde yer alan bazı kitaplar şunlardır: Mübahat S. Kütükoğlu, **İzmir Tarihinden Kesitler**, İzmir Büyükşehir Belediyesi (B.B.) Kültür Yay., İzmir, 2000; Mübahat S. Kütükoğlu, **XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı**, İzmir B.B. Kültür Yay., İzmir, 2000; Emel Kayın, **İzmir Oteller Tarihi**, İzmir B.B. Kültür Yay., İzmir, 2000; İlhan Pınar, **Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir (Yabancıların Gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir 1608-1918)**, İzmir B.B. Kültür Yay., İzmir, 2001, (Hacılar, Seyyahlar); Erkan Serçe, **İzmir'de Kitapçılık 1839-1928**, İzmir B.B. Kültür Yay., İzmir, 2002; Münir Aktepe, **İzmir Yazıları Camiler, Hanlar, Medreseler, Sebiller**, İzmir B.B. Kültür Yay., İzmir, 2003; Frederic Bauden, **İzmir Gezisi Antoine Galland'ın Bir Elyazması (1678)**, çev. Erol Üyepazarcı, İzmir B.B. Kültür Yay., İzmir, 2003; Çınar Atay, **"Kapanan Kapılar" İzmir Hanları**, İzmir B.B. Kültür Yay., İzmir, 2003 vb.

[44] **Kent Araştırmaları Bibliyografyası**, (Haz. Bahar Aksel ve Filiz Öğretmen), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2001. İzmir için bkz. ss. 287–323.

[45] Daniel Goffman, **İzmir ve Levanten Dünya 1550-1650**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995, (Levanten Dünya).

in The Eighteenth Century 1700-1820 [46] çalışmasıyla işletmeler tarihine katkıda bulunmuş olan Elena Frangakis Syrett'in kitabı, özellikle İngiliz tüccarlarının Levant Company'den gizli olarak giriştikleri kredili satışlarla, bu konuya açıklık getirmektedir. [47]

Türkiye'deki İzmir kent tarihi üzerine yapılan çalışmalarla kıyaslandığında, Osmanlı döneminin yine önemli bir liman kenti olan Selanik, aynı düzeyde ilgiyle ele alınmamıştır. Selanik üzerine basılmış eserlerin birçoğu yabancı araştırmacıların ürünüdür. Osmanlı Devleti'nin başlıca ekonomik merkezlerinden biri olan ve devletin son dönemlerinde siyasi oluşumların merkezi haline gelerek, politik bir kimlik kazanan Selanik'in sahip olduğu Osmanlı mirası, aydınlatılması gereken bir alandır. Günümüzde Avrupalı tarihçiler tarafından gördüğü ilginin yanında Selanik'in toplumsal çeşitliliği ve ekonomik önemi dolayısıyla Osmanlı tarihindeki yerinin ortaya konması gerekmektedir. Selanik üzerine yayınlanmış belli başlı eserler ve tezler ise şunlardır:

Ayhan Pala'nın[48] doktora tezi, XV. ve XVI. yüzyıl Selanik kenti hakkında olup, Özgür Kolçak'ın[49] tezi ise; XVI. yüzyıl Selanik kentindeki çuha üretimini ele alarak, Selanik kentinin Yahudi cemaati üzerinde yoğunlaşmaktadır. Arşiv malzemeleriyle çuha üretiminin ortaya konduğu araştırma, kentin genel görüntüsünü vermekten ziyade Selanik Yahudileri ve çuha ilişkisine vurgu yapmaktadır. Yine Mark Mazower'in *Selanik: Hayaletler Şehri Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)* [50] adlı kitabı, 1430-1950 gibi bir tarihlendirmeye sahip olsa da; içeriğinde, ağırlıklı olarak XIX. yüzyıl Selanik'i hakkında bilgilere yer veren bir kitaptır. Bu kitabı kaynak olarak kullanımda karşılaşılan sıkıntı, verilen bilgilerin

---

[46]Elena Frangakis Syrett, **The Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century (1700-1820)**, Athens, 1992.

[47]Suraiya Faroqhi, "On sekizinci Yüzyıl Osmanlı Kentleri: Bilinenler ve Bilinmeyenler", **Kent Tarihçiliği Kent Tarihleri Atölyesi 5-6 Mart 1994**, (Haz. Ferzan Bayramoğlu Yıldırım), Toplu Konut İdaresi/Tarih Vakfı Ortak Yayını, Numune Matbaacılık, İstanbul, 1994, (Bilinenler ve Bilinmeyenler), s.64.

[48]Ayhan Pala, **XV. ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,1991.

[49]Özgür Kolçak, **Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005.

[50]Mark Mazower, **Selanik: Hayaletler Şehri Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)**, YKY, İstanbul, 2007.

hangi zaman dilimine ait olduğuna dair okuyucusuna yaşattığı belirsizliktir. Meropi Anastassiadou'nun *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*[51] adlı kitabı XIX. yüzyılda Selanik'in geçirmiş olduğu kentsel dönüşüme yer veren bir eserdir. Birçok farklı yazarın kaleminden çıkan bölümlerden oluşan Gilles Veinstein tarafından hazırlanan *Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı* [52] adlı kitap ise; Selanik'teki Yahudiler ve Yahudilerin kent yaşamına vurgu yapan bir eserdir.

Öte yandan XVIII. yüzyıl Osmanlı kent monografilerinin en eskilerinden biri N. Svoronos'un[53] çalışmasıdır. *Le Commerce de Salonique au XVIII siècle* adındaki Fransız kent tarihçiliği geleneğine sahip çalışmada, mekânsal ilişkiler kitabın ağırlık noktasını oluşturmaktadır.[54] Aynı yazarın *Salonique & Cavalla 1686-1792* adlı kitabı ise bir envanter çalışması olup, Selanik ticaretini aydınlatıcı bir niteliktedir. Yine Selanik tarihini dünden bugüne ele alan Apostolos Vacalopoulos'un[55] *A History of Thessaloniki* ve aynı yazarın *History of Macedonia 1354-1833* adlı kitapları Selanik hakkında önemli bilgiler veren eserlerdir.

c. Araştırma Yöntemi

"*Sosyal bir olgu olarak tanımlanan ve artan bir ilgiyle incelenmeye başlanan kent olgusu aynı düzeyde ilgiyle nasıl araştırılmalıdır?*" Birbirinden farklı her bir disiplin bu soruya kendi alanı kapsamında yanıt aramıştır. Aynı şekilde kent tarihi üzerine çalışmayı seçen her bir araştırmacı adına bu soruya yanıt aramak, yöntem açısından bir karar verebilmek için bir zorunluluk halidir. Bu araştırma içinde aynı düzeyde öneme sahip olan bu soruya, konuyla ilgili önerilerden hareketle bir yanıt bulmak mümkün olabilir.

---

[51] Meropi Anastassiadou, **Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2010.

[52] Gilles Veinstein (Haz.), **Selanik 1850–1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı**, İletişim Yay., İstanbul, 1999.

[53] N. Svoronos, **Le Commerce de Salonique Au XVIII Siècle**, Presses Universitaires De France, Paris, 1956, (Le Commerce); N. Svoronos, **Salonique & Cavalla (1686-1792)**, Librairie D'Amerique Et D'Orient Adrien-Maisonneuve 11, Paris, 1951, (Salonique).

[54] Faroqhi, Bilinenler ve Bilinmeyenler, s.54

[55] Apostolos E. Vacalopoulos, **A History Of Thessaloniki**, çev. T.F. Carney, Institute For Balkan Studies, Thessaloniki, 1963, (Thessaloniki); Apostolos E. Vacalopoulos, **History of Macedonia 1354-1833**, çev. Peter Megan, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1973, (Macedonia).

1. Kent Tarihi Nasıl Yazılmalı?

Öncelikle kent tarihinin temel amacı, insan ile fiziksel çevre arasındaki doğrudan ilişkiyi anlatmak olmalıdır.[56] Bu temel amaç doğrultusunda kent tarihinin nasıl yazılması gerektiğine dair ortaya konan fikirler şöyledir:

Mahalle kimliğinin kent kimliğinden daha gelişmiş olduğunu söyleyen Sevgi Aktüre, kent tarihi yazımında mekânsal boyutun önemine dikkati çekmektedir. Aktüre'ye göre; kent tarihinde mekânsal boyutun unsurları ise şunlardır:

- Kentin içinde yer aldığı *"network"*
- Kentin yakın çevresinde yer alan kırsal etki alanı ile olan ikili ilişki,
- Kentin mekânsal yapısını oluşturan mahalleler ve mahallelerde yer alan konut dokuları. [57]

Kentin ruhunun ortaya konması ya da kentin tüzel kişiliğinin araştırılması gerektiğini söyleyen Sina Akşin'e göre ise, kent tarihi yazımında dikkate alınması gereken unsurlar şunlar olmalıdır:

- Kentin Coğrafyası
- Kentin İktisadi Durumu
- Siyasi Durum
- Kentin Kültürel Kimliği
- Kentin Toplumsal Yapısı
- Kentin Maddi Yapısı [58]

Özer Ergenç ise, kent tarihi üzerine araştırma yapanların şu üç unsuru açıklığa kavuşturmaları gerektiğini vurgulamaktadır.

- Kır-kent arasındaki ilişki,
- Kentlerin birbiriyle ilişkileri,

---

[56] Doğan Kuban, "Kent Tarihi Yazmak Üzerine", **Kent Tarihçiliği Kent Tarihleri Atölyesi 5-6 Mart 1994**, (Haz. Ferzan Bayramoğlu Yıldırım), Toplu Konut İdaresi/ Tarih Vakfı Ortak Yayını, Numune Matbaacılık, İstanbul, 1994, s.39

[57] Sevgi Aktüre, "Tarih İçinde Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemelerine İlişkin Bazı Gözlem ve Öneriler", **Kent Tarihçiliği Kent Tarihleri Atölyesi 5-6 Mart 1994**, (Haz. Ferzan Bayramoğlu Yıldırım), Toplu Konut İdaresi/ Tarih Vakfı Ortak Yayını, Numune Matbaacılık, İstanbul, 1994, ss.49–51.

[58] Sina Akşin, "Kent Tarihinde Yaklaşım", **Kent Tarihçiliği Kent Tarihleri Atölyesi 5-6 Mart 1994**, (Haz. Ferzan Bayramoğlu Yıldırım), Toplu Konut İdaresi/Tarih Vakfı Ortak Yayını, Numune Matbaacılık, İstanbul, 1994, ss.8–9.

- Kentin çevresindeki siyasi ve sosyo-ekonomik yapılar içindeki durumu.[59]

Öte yandan kent tarihi araştırmalarında sağlıklı analizler yapabilmek için iki model önerilmektedir. Bunlar *Merkezi Yer Sistemleri* ve *Yol Ağı Sistemi* modelleridir. Merkezi yer sistemi modelinde kent; çevresindeki alana ekonomik, idari veya kültürel açıdan hizmet veren bir merkezi yer konumundadır. Bu, bir bölge içinde bir noktada yoğunlaşmadır. Yol ağı sistemi modelinde ise; kent yol sistemi, kent çevresine ve bağlantılı olduğu yerlere göre biçimlenmektedir. [60]

Görüldüğü üzere "*kent tarihi nasıl yazılmalı"* Sorusuna bu alana emeği geçen isimler birkaç fark dışında genelde ortak önerilerde bulunmuşlardır. Sonuç olarak bu çalışma, İzmir ve Selanik kentlerini;

- Yakın çevresiyle ilişkileri,
- Daha geniş çevresiyle ilişkileri,
- Ülke içinde veya ülkeler arası ilişkileri [61] bağlamında merkezi yer sistemleri modeli çerçevesinde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. Karşılaştırmalı Yöntem ve Kent Tarihi

1970'lerin ortalarında *Sosyal Tarih* dergisi ilk yayınlandığında, sosyal tarih için bir çeşit oluşum niteliğindeydi. Aynı oluşum *'karşılaştırmalı tarih'* yöntemini de kapsamaktaydı. Yazarlar karşılaştırmanın, sosyal tarihe ek bir perspektifle yapılabileceğini; onaylanmayan davranışlara karşı, teknik bir savunma ve entelektüel etkiyle karşılaştırmanın içe dönük veya ulusal önyargıları azaltabileceğini açıkladılar.[62] Theda Skocpol'un da belirttiği gibi karşılaştırmalı tarih, kuram ile tarihin birbirini etkilemesinden doğmaktadır. Dolayısıyla sırası geldiğinde, her ikisinin de zenginleştirilmesine katkıda bulunmalıdır.[63] Gerçektende Alexis de Tocqueville ve Max Weber'den Marc Bloch, Reinhard Bendix ve Barrington

---

[59] Ergenç, Şehir Tarihi, s. 670.

[60] Hohenberg ve Lynn, pp. 4–5'den Aktaran Ergenç, Şehir Tarihi, s.671.

[61] Taş, s.8

[62] Jeremy Black, **Studying History (2nd ed.)**, Palgrave Publishers, New York,2000, http://site.ebrary.com/lib/deulibrary/Doc?id=2003014&ppg=119, (12.10.2006), p.105.

[63] Theda Skocpol, **Devletler ve Toplumsal Devrimler Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004,s.18.

Moore'a karşılaştırmalı tarih uygulayıcıları, genellikle sosyal yapılar ve kültürlerin çığır açan dönüşümlerini ve sosyal dinamiklerini anlamakla ilgilendiler.[64]

Bu isimlerden Barrington Moore, gerçekten kapsamlı bir karşılaştırmalı tarih çalışmasının en iyi örneğini veren kişiydi. *Social Origins of Dictatorship and Democracy;*[65] İngiltere, Fransa, Amerika, Çin, Japon ve Hindistan şeklindeki şaşırtıcı bir ülke dizisi içinde arazi sahibi-köylü ilişkilerinin anıtsal bir çalışmasıdır. Moore'un amacı; parlamenter demokrasi, faşizm ya da komünizmin farklı yerlerdeki yükselişine bakarak, bunun nasıl kültürel koşul ve değişkenlerle olduğunu göstermekti.[66] Yine karşılaştırmalı tarihe hizmet eden bir diğer önemli isim Theda Skocpol'dur. Moore'un öğrencisi olan Skocpol'un bu alandaki önemi Moore'dan daha yüksek bir dereceye taşınacak karşılaştırmalı yöntemi kullanmış olmasıdır. Skocpol'un kitabı, Moore'un tezinin geliştirilmesidir ve bu gelişim, özellikle çalışmasına uluslararası faktörlerin dâhil edilmesi şeklinde gerçekleşmiştir.[67]

Karşılaştırmalı tarih, uygulama şekli itibariyle üç kategoride değerlendirilmektedir.[68]

1. **Paralel karşılaştırmalı tarih** (Parallel comparative history): Bu tür karşılaştırmalı tarih yönteminde bir dizi halindeki tarihsel olaylar, okuyucuyu ikna edebilmek için sebepleriyle verilir ve bu yöntemde, açıkça tanımlanan hipotez veya teori tekrarlanarak kanıtlanabilir.
2. **Zıtlıklara yönelik karşılaştırmalı tarih** (Contrast of contexts): Bu yöntem ise paralel karşılaştırmalı tarihin tamamıyla zıttı bir amaçla tarihsel olayların izini sürmektedir.
3. **Makro-analitik karşılaştırmalı tarih** (Macro-causal analysis): Bu kategorideki karşılaştırmalı tarih uygulamasını bilim adamları, öncelikle makro düzey yapılar ve süreçler hakkında nedensel çıkarımlar yapmak

---

[64]Theda Skocpol ve Margaret Somers,"The Use Of Comparative History in Macrosocial İnquiry", **Comparative Studies in Society and History**, Vol. 22, No. 2, 1980, p.174, http://www.jstor.org/stable/178404, (6.10.2009).

[65]Barrington Moore Jr., **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü**, çev. Şirin Tekeli ve Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara,2003.

[66] Black, p.105.

[67] Stephen Hobden, **İnternational Relations &Historical Sociology: Breaking down Boundaries**, Routledge, Florance, 1998, p.31, http://site.ebrary.com/lib/deulibrary/Doc?id=2003475&ppg=28 (16.10.2006).

[68] Skocpol ve Somers, pp.176–181.

amacıyla kullanır. Barrington Moore'un *Social Origins of Dictatorship and Democracy* ve Theda Skocpol'un *States and Social Revolutions* adlı eserleri bu kategoriyi örnekleyen çalışmalardır.

Karşılaştırmalı yöntemi uygulayan ve teorik katkısıyla bahsedilmesi gereken bir diğer önemli isim, Charles Tilly'dir. Tilly'nin devleti küresel düzeyde incelemesinden sonra ise tarihsel karşılaştırma dört kategoriye bölündü:[69]

1. Bireysel karşılaştırmalar (individualizing comparisons),
2. Evrensel karşılaştırmalar (universalizing comparisons),
3. Varyasyonlu karşılaştırmalar (variation-finding comparisons),
4. Kapsamlı karşılaştırmalar (encompassing comparisons).

Birçok önemli ismin çalışmalarıyla bu alana hizmetleri yanında yerel tarih ve kent tarihi araştırmaları da *"karşılaştırmalı tarih"*i besleyen bir niteliğe sahiptir. Marc Bloch, kent tarihi araştırmalarının karşılaştırmalı tarihe olan katkısını ise şu sözlerle ifade etmektedir;

> *"Karşılaştırmalı tarih, yerel çalışmaları tanımaya ve onlara hizmet etmeye hazırdır, zira yerel çalışmalar olmadan karşılaştırmalı tarih hiçbir şey ifade etmez, tıpkı yerel çalışmaların da karşılaştırmalı tarihsiz hiçbir işleve sahip olamayacakları gibi."* [70]

Kent tarihi araştırmalarında karşılaştırmalı tarihin temellerini atan kişi ise Max Weber'dir. Batılı olan ve olmayan (Örneğin, Asya tipi) kentler arasındaki karşılaştırmalar Avrupa'nın kentleşmesini ve kapitalizme geçişini açıklayan *'klasik'* kuramcıların zihnini işgal eden konulardan biridir. Aynı şekilde Weber'in çalışmalarına da, Batıdaki devingen toplumsal değişme ile Batılı olmayan kentsel gelişmenin sınırlılığı arasındaki çelişki[71] yön vermiştir. Bu amaç çerçevesinde Weber, Batı ve Batı dışındaki toplumlar arasında karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirmiştir. Weber'in çalışmalarında vurgu yaptığı Batı ve Batılı olmayan ayrımının ardından da, bu alandaki karşılaştırmalar açısından geri dönülmez bir yola girilmiştir. Fernand Braudel'in de vurguladığı gibi; *"ister kıyafet, para, kent veya kapitalizmden söz edilsin, Weber'in ardından karşılaştırmalardan kaçınmak*

---

[69] Lewis Pyenson, "Comparative History Science", http://www.shpltd.co.uk/pyenson-comparative-history.pdf, (6.10.2009), p. 7.

[70] Marc Bloch, "Avrupalı Toplumlarının Karşılaştırmalı Tarihi İçin" **Tarih ve Tarihçi**, Alan Yay., İstanbul, 1985, s.48.

[71] R.J.Holton, **Kentler Kapitalizm ve Uygarlık**, İmge Kitabevi, Ankara,1999, s.30.

olanaksızdır. Çünkü Avrupa kendini 'diğer kıtalara göre' açıklamaya son vermemiştir." [72]

Sosyal tarihin genişleyen alanı çerçevesinde karşılaştırmaların kaçınılmaz olduğu bu ortamda, kent araştırmalarında karşılaştırmalı yöntemi uygulayan çalışmalardan biri Suraiya Faroqhi'ye diğeri Özer Ergenç'e aittir. Suraiya Faroqhi'nin Ankara ve Kayseri üzerine yaptığı çalışmada[73] iki kentin konut yapıları, fiziki yapıları ve toplumsal tabakalaşma gibi konular ele alınmıştır. Aynı şekilde Özer Ergenç de[74] iki kent üzerine yaptığı çalışmasında Ankara ve Konya kentlerinin XVI. yüzyıldaki sosyo-ekonomik tarihine ışık tutmaktadır.

İki kent üzerine yaptığı çalışmasında karşılaştırmalı yöntemi uygulayan Özer Ergenç çalışmasını üç bölüm halinde ele almıştır. Çalışmanın birinci ve ikinci bölümlerinde birbirlerinden bağımsız bir şekilde Ankara ve Konya'nın fiziki yapısı ve takip eden bölümde demografik yapıları ele alınmıştır. Ergenç'in çalışmasının üçüncü bölümü ise "*Toplumsal İlişkiler Bakımından Osmanlı Şehri*" başlığıyla yönetim, ekonomi ve sosyal hayat çerçevesinde her iki kenti, birlikte ele almaktadır. Ve son olarak çalışma, her iki kent hakkında üç bölümün başlıkları kapsamında karşılaştırmanın yapıldığı sonuç bölümüyle son bulmaktadır. Ülkemizde henüz bir karşılaştırmalı yöntem literatürünün oluşmamış olması ve uygulama örneklerinin de yeterli düzeyde olmadığı bu ortamda; Özer Ergenç'in çalışması, bu araştırmada yol gösterici bir niteliğe sahip olacaktır. Bahsi geçen örnekten hareketle bu çalışma kapsamında, İzmir ve Selanik kentlerini aynı düzen ve işleyişle ele almak mümkündür. Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde kent olgusu ve Osmanlı kenti; kentsellik ve kapitalistleşme sürecine açıklık getirmek suretiyle ele alınacaktır. Böylelikle döneme ilişkin genel bir resim ortaya konduktan sonra ikinci ve üçüncü bölümde ayrı ayrı İzmir ve Selanik kentlerinin önce fiziki yapıları ardından idari ve demografik yapıları sonra ekonomik ve sosyal yapıları ele alınacaktır. Sonuç kısmında ise; fiziki, idari, demografik ve sosyo-ekonomik yapıları ortaya konan İzmir ve Selanik kentleri, karşılaştırılarak bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

---

[72]Fernand Braudel, **Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV.-XVIII. Yüzyıllar Gündelik Hayatın Yapıları**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, (Maddi Uygarlık), s.461.

[73]Suraiya Faroqhi, **Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri**, Cambridge University Press, Cambridge,1987.

[74]Ergenç, Ankara ve Konya.

Öte yandan karşılaştırmalı tarih kapsamında açıklık getirilmesi gereken bir diğer husus kaynak kullanımına ilişkindir. Genelde Osmanlı tapu tahrir defterleri ya da şeriyye sicil defterlerinden yararlanarak yapılan kent araştırmalarında, kaynak kullanımında öne çıkan eğilimler[75] şunlardır.

1. Bir kent ya da bölgenin bir zamanına ait bir veya birkaç şeriyye sicilini, tahrir defterini vb. örnek olarak seçip, defterin tümünü[76] ya da seçilen kısımlarını aynen yayınlamak,
2. Genel tercih gören bir diğer yöntemde, bir kentin veya bölgenin bir zamanına ait bütün şeriyye sicil defterleri örneklem veri tabanı olarak alınır veya bunlardan seçmeler yaparak ve yer yer tahrir, mühime vb. defterlerinden sicilleri destekleme yoluna gidilir.[77] Yine bu kullanımda taşra üzerine farklı belge türleri kullanılarak yapılan, daha sosyal ve metodolojik inceleme örnekleri de bulunmaktadır.[78]
3. Diğer bir uygulamada ise kent ya da bölge, araştırılan konu için örnek teşkil edecek bir örneklem veri tabanı olarak algılanır ve bu amaçla örnek seçilen defterlerle mikro düzeyden makro sonuçlar çıkarılır.[79]

Söz konusu eğilimler bağlamında inceleme konusu dâhilindeki zorluklardan ilki, sadece bir kent üzerine yapılan araştırmaların kendine has zorluklarının karşısında bu çalışmada, iki kentin inceleniyor olmasıdır. Dolayısıyla bu durum, konuyla ilgili karşılaşılacak sorunları ikiye katlamaktadır. Bunun yanında ikinci husus, araştırma ile ilgili arşiv malzemeleri açısından İzmir ve Selanik kentleri arasında büyük bir farkın söz konusu olmasıdır. İzmir hakkında arşiv malzemelerinin kısıtlı hali, İzmir kadı sicillerinin büyük oranda yok olmasından kaynaklanmaktadır.

---

75 Reyhan, ss. 5–8.

76 Ömer Lütfi Barkan ve Enver Meriçli, **Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri**, Cilt:I, Ankara,1988. Halil İnalcık, **Hicri 815 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid**, Ankara,1988.

77 Rıfat Özdemir, **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara: Fiziki, Demografik, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1785-1840)**, Ankara,1998; İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır**, Ankara,1995; Feridun Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, Ankara,1989.

78 Amy Singer, **Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler**, çev. Sema Bulutsuz, İstanbul, 1996; Dror Ze'evi, **Kudüs: 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi**, çev. Serpil Çağlayan, İstanbul, 2000; Dina Rizky Khoury, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu: Musul (1540-1834)**, çev. Ülkün Tansel, İstanbul, 2003.

79 Huricihan İslamoğlu İnan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü**, çev. Sabri Tekay, İstanbul,1991; Karen Barkey, **Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, çev. Zeynep Altok, İstanbul, 1999.

Öte yandan İzmir ile ilgili kaygıları azaltan hususlar ise yabancı arşivleri kullanmak suretiyle bu konudaki eksikliği gideren ikinci el kaynakların mevcudiyeti ve karşılaştırmalı tarihin bu konudaki birincil önceliğine yapılan vurgudur. Bu vurguya göre; karşılaştırmalı tarih kanıtlarını neredeyse tamamen ikincil kaynaklardan çıkarır, karşılaştırmalı tarihçilerin temel görevi ise; karşılaştırmalı çalışmada incelenen geniş zaman dilimlerinin ve çeşitli mekânların özgül hallerine ilişkin yeni veriler ortaya koymaktan değil, çeşitli tarihsel örnekler boyunca çıkan tüm nedensel savların önemini ve geçerliliğini saptamaktır.[80] Böylelikle karşılaştırmalı yöntem; kaynak kullanımında uygulayıcılarına, araştırma faaliyetini olumsuz etkilemesi muhtemel sorunlara karşı açık bir kapı bırakmaktadır. Ancak bu çalışmada, arşiv belgeleri vazgeçilmez bir önem ve değerdedir. Bu açıdan çalışmada ulaşılan arşiv belgeleri konu ve yöntem kapsamında karşılaştırmalara uygun veri olup olmadığına bakılmak suretiyle, değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

[80] Skocpol, ss.16–17.

BİRİNCİ BÖLÜM

KENT OLGUSU, KAPİTALİZM VE OSMANLI KENTİ

1.1.KENT VE KENTLEŞME OLGUSU

1.1.1. Kent Olgusu

"*Kent*" kavramı, Latince *yurttaşlık* (civitas) ve hemşerilik kavramlarından türemiştir. Bu kavramların Eski Roma dünyasındaki önemi; Klasik Yunan felsefesinin kenti (polis), kamusal yurttaşlık haklarına dayandırmasından kaynaklanmaktadır. Buna göre; Kent (polis) yönetimine katılabilmek için özgür, erkek ve taşınmaz mal sahibi olmak gerekiyordu. Bu şekilde hane halkı üzerindeki yönetim yetkisine sahip olan mülk sahiplerinin, daha geniş siyasal otoriteyi kullanmaya da hakları olduğu kabul görmekteydi.[81] Almancada, Latince *civitas* yerine, kentli için *bürger kavramı* benimsenirken, Ortaçağ sonu kent yurttaşlığının hukuki kavramlarının çoğu, Aristoteles gibi klasik yazarlardan ya da St. Augustine'in sunduğu Hıristiyanlığa özgü "*Tanrı Yurttaşlığı"* kavramlarından kaynaklanmaktadır. Buna göre; hem korunaklı – surlarla çevrili – hem de malların ve fikirlerin özgürce değiş tokuş edilebildiği bir ortam olarak Batılı kent kavramı yerleşti.[82] Kır ve kent ayrımını ortaya koyma çabalarında sosyal bir olgu olarak dikkatleri üzerine çeken kent kavramı, pek çok farklı niteliğine vurguyla tanımlanabilmektedir. Örneğin; Amerikan toplumbilimcilerinden Queen ve Carpenter'a göre kent, "*yerine ve zamanına göre geniş sayılacak biçimde bir araya gelmiş ve bir takım ayırt edici özellikleri bulunan insanlar ve yapılar topluluğudur.*" Yine Louis Wirth'e göre kent, "*toplumsal bakımdan benzerlik göstermeyen bireylerin oluşturduğu, göreceli olarak geniş, yoğun nüfuslu ve mekânda süreklilik niteliği olan yerleşmedir*."[83] Kapitalizme yaptığı vurguyla Karl Marx'a göre kent, "*yalnız üretim güçlerinin değil, erkin toplandığı, toprak iyeliğinden kopuk bir*

---

[81]Holton, s.13.

[82]Holton, ss.18 –19.

[83]Ruşen Keleş, **Kentleşme Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, (Kentleşme), s.107.

kapitalizme dayanan bir yerleşmedir. [84] Kent olgusunun iktisadi niteliğine vurgu yapan Max Weber'e göre kent, "*sakinlerinin hayatlarını tarımdan değil, esas itibariyle ticaret ve alışverişle kazandıkları bir yerleşim yeridir."* Bu vurgudaki anlamıyla kent, bir pazar yeridir.[85]

1.1.2. Tarihsel Süreçte Kentleşme

Uygarlıkların gelişimi ve ilerlemesini aydınlatmaya yönelik ileri sürülen görüşlerde "*kentleşme*" olgusu altı çizilen bir husus olarak dikkati çekmektedir. Bu konuda, uygarlıkların genişlemesini kent kaynaklı yeniliklerle ya da kentsel devrim ile tanımlayan Gordon Childe ve Lewis Mumford öne çıkan isimlerdir. Özellikle Gordon Childe'ın dünya uygarlıklarının ilk çağlardaki kentsel devrim tezi, yaygın bir kabul gördü.[86] Dolayısıyla bu tespit; kentleşmeyi bir bütün olarak anlamanın, kentlerin ortaya çıkış ve gelişimlerinin tarihsel sürecinde saklı olduğunu göstermektedir.

Kentlerin ilk olarak İ.Ö. 3000 ve 2000 yıllarında ortaya çıktığını belirten Leonardo Benevolo'ya göre kentler, Mezopotamya ile Nil, İndus ve Sarı Irmak vadilerinde tarım ürünlerinin biriktirilmesi ve ürün fazlasının takas edilmesi için bir komuta merkezi şeklinde oluşturuldu.[87] Eski Mezopotamya'daki *Kârum sistemi,** başlangıçta bir nehir limanını ifade etmekteyken, sonradan antrepolar ve içlerinde ihracatçılar, ithalatçılar, armatörler ve bankaları barındıran ve gerektiğinde ticari mahkemeler olarak çalışan ticaret odalarını ifade eder hale geldi. Asur tabletlerinden anlaşıldığı üzere bu dönem, büyük bir ticaret ağı bulunmaktaydı ve devlet denetimi ve müdahalesine karşın Kârumlar, özel ticari faaliyetlere sahipti.[88] Benevolo ile

---

[84] Keleş, Kentleşme, s.132.

[85] Max Weber, **Şehir Modern Kentin Oluşumu**, Bakış Yay., İstanbul, 2000,ss.74–75.

[86] Holton, ss. 182–184.

[87] Leonardo Benevolo, **Avrupa Tarihinde Kentler**, çev. Nur Nirven, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.19.

* Anadolu'da iki ayrı tip ticari yerleşme vardı. Kârum, bunların arasında en çok bilineni ve en büyüğüdür. Rıhtım anlamına gelen kârum, Mezopotamya'daki ticaret çoğunlukla suyoluyla yapıldığından, zamanla bir kentte tüccarların iş için toplandığı ticari liman ve mahalle anlamını kazandı. Amélie Kuhrt, **Eski Çağ'da Yakındoğu (M.Ö.3000-330)**, Cilt: I, çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010, s. 119.

[88] Jean Baechler, **Kapitalizmin Kökenleri**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara,1994, s.63.

benzer bir söylemle Lewis Mumford'a göre de kentler, uygarlığın ürünlerinin depolanıp, dolaşıma gireceği şekilde donatılan yapılar olarak ortaya çıktı.[89] Bu başlangıç noktasıyla Eski çağlarda kentlerin varlığı için gerekli ön koşul, kentin büyük oranda bağımlı bir topluluğun – art bölgeye bağımlı bir topluluğun – ortaya çıkmasına olanak tanımasıdır. Öte yandan nüfusun kentte yoğunlaşması için buluşlar ve teknoloji gerekmektedir. Bu yüzden tekerlek, dingil, pulluk, toprağı işlemek, hayvanları evcilleştirmek gibi öğeler kent oluşumunun ön koşulları olarak görünmektedir.[90]

Ortaçağ'a gelindiğinde ise; dönemin kentleri üretimde işlevsel olarak uzmanlaşan kentler şeklinde gelişme kaydederken, bu dönem ticaret pek çok kentin temel işlevi oldu.[91] Ortaçağ döneminin ilk zamanlarında, kentlerdeki ticari faaliyetler yok denecek kadar azdı. X. yüzyıla kadar kentler, yargılama yetkisine sahip din adamlarının oturduğu dinsel yönetim merkezleri ya da dışarıdan gelecek akınlardan korunmak üzere sığınılan kaleler ve temel geçim kaynağının toprak olduğu yerlerdi. Yönetim merkezi olarak öne çıkan kentlerin hiçbir şey üretmeyen halkı, kırsal alanlardan sağlanan gelirlerle geçinmekteydi.[92] Ekonomik alanda ise para kıtlığının yanı sıra uzak mesafe ticaretinin zorluğu ve pahalılığı ticaretin mahalli pazarlarda yürütülmesine neden olmaktaydı. Ancak XI. yüzyıl itibariyle Haçlı Seferleri ile Doğu'nun mallarına karşı artan taleple beraber hızla artan nüfusun ihtiyaçlarıyla oluşan pazar, ticari hayatta canlanmaya neden oldu. Yaygın hale gelen ticaret ile tek servet kaynağı olarak görülen toprak mülkiyetinin yerini para serveti aldı. Bu yeni servet kaynağının sahibi yükselen orta sınıf, para mülkiyetiyle elde ettiği ekonomik güçle siyasi alanda yönetime katılma imkânını da elde etti.[93] Ticaretin ilk kez kendini gösterdiği İtalya ve Hollanda, kentlerin ilk belirdikleri ve hızla geliştikleri ülkelerdi. Ticaretin yayıldığı tüm doğal yollar boyunca beliren kentler, önceleri

---

[89]Lewis Mumford, **Tarih Boyunca Kent**, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 2007, s.30.

[90]Paul K. Hatt ve Albert J. Reiss, "Kentsel Yerleşimlerin Tarihi", **20. Yüzyıl Kenti**, (Der. ve çev. Bülent Duru ve Ayten Alkan), İmge Kitabevi, Ankara, 2002, ss. 28–29. Ayrıca bkz. Egon Ernest Begel, "Kentlerin Doğuşu", **Cogito (Kent ve Kültürü)**, Sayı: 8, YKY, İstanbul, 1996, ss. 7 –16.

[91]Hatt ve Reiss,, s.29.

[92]Henri Pirenne, **Ortaçağ Kentleri**, çev. Ş.Karadeniz, İletişim Yay., İstanbul, 2009, ss.52 – 60.

[93]Leo Huberman, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, İletişim Yay., İstanbul, 1995,ss. 28,47.

yalnızca deniz kıyılarında ve ırmak boylarında ortaya çıkarken, daha sonra ticaret yayıldıkça bu etkinlik merkezlerini birbirine bağlayan başka kentler kuruldu.[94]

Başlangıçta sabit ticari organizmalar olan kentler, yavaş yavaş endüstriyel organizmalar haline dönüştü. Yerel ihtiyaç için üretim yapan zanaatkârlar dışında ticaretin, bazı merkezlere yeterli miktarda hammadde yığmayı başarabildiği anda, işçilerde dört bir yandan buralara gelince, gerçek bir ihracat endüstrisi doğmaya başladı. Sonuçta yerel bir ticaretle, yerel bir piyasaya sahip olmak ve burayı işletmekle yetinen bir ikincil kentler kategorisi oluştu. Bunların yanında büyük kentlerin her biri Avrupa ölçeğinde birer pazar, gerçek bir uluslar arası piyasa haline geldi.[95] Pazarı yerel olan kentler, doğal bir şekilde anti-kapitalist organizmalar haline geldi. Amaçları ekmek parası kazanmak olan dükkâncılar, genelde katı bir korumacılık şemsiyesi altında bir tekel sistemiyle yaşamlarını sürdürme taraftarıydı. Bunun tersine büyük kentlerde kapitalizm, varlığını sürdürmekle kalmadı; para dolaşımının genişlemesi, artan güvenlik ve yolların iyileşmesiyle hızla gelişti.[96]

Kentleşme açısından XI. yüzyılın ekonomik ve demografik hareketliliği ile XIV. yüzyıldaki gerileme arasında yaşanan dönüşüm, Avrupa kentlerinin oluşumunu sağladı. Avrupa kentinin oluşumunda; XIV. ve XV. yüzyıllardan itibaren geniş kent planları, kent surlarının içinde kalan Rönesans İtalya'sı ve Fransa gibi ülkelerin kentlerinin resme konu yapılması kent sakinlerine "*kentlilik bilincini*" hatırlatan önemli unsurlardı.[97] Halk dilini ilk kez yönetimde kullananlar kentlerdi. Bu açıdan kentler, Ortaçağ'da temsilcileri oldukları laik ruha denk düşen, bir tutum sergiledi.[98] Fakat ticaret ve para ekonomisinin kentsel dönüşüme olumlu katkıları XIV. yüzyılda yerini, veba salgını sonucu oluşan kriz ortamına bıraktı. XV. yüzyılın ortalarına kadar sürecek olan bu ekonomik durgunluk, kentsel gelişimi olumsuz etkiledi. Azalan kırsal nüfus karşısında değeri artan iş gücü ve feodal yükümlülükler alt sınıfların başkaldırılarına neden oldu.[99] Özellikle feodal beyler ve köylüleri karşı karşıya getiren bu gelişmelerden kârlı çıkan ise, merkezi krallıklar oldu. XII. ve XVI.

---

94 Pirenne, ss.100 – 101.

95 Lucien Febvre, **Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1995, s.79.

96 Febvre, ss.79 – 80.

97 Holton, s.20.

98 Pirenne, s.170.

99 Benevolo, ss.93 – 97.

yüzyıllarda politik özerklikleriyle öne çıkan kentler, merkezi otoriteye rağmen kentlilik bilincine sahipti. XVII. yüzyılla birlikte kentlerin merkezi devletlere tabi olmaya başlamasıyla söz konusu kentlilik bilincinin yerini ulusal bilinç aldı. Merkezi devletlerin kentler üzerinde hâkimiyet kurabilmesini sağlayan unsur ise, kırsal artığa el koyabilme gücüne sahip olmalarıydı.[100]

Özetle; XII. yüzyıl itibariyle ortaya çıkan üretkenlik krizinde, ticari ve manüfaktür üretim faaliyetini yürüten tüccar sermayesi, feodal yapı üzerinde çözülmelere neden oldu. Ticari sermayenin feodal yapı üzerindeki bu etkisi, merkezi krallıklar etrafında ulusal ve uluslar üstü bir ekonominin oluşmasıyla mülksüzleşme ve emeğin metalaşmasını hızlandırdı. XVII. yüzyıl itibariyle gerçekleşen burjuva devrimleri ise kapitalizmi ortaya çıkaran tarihsel sürecin safhalarından biri oldu. [101] Bu tarihsel süreci izleyen dönemde günümüz modern sanayi kentlerinin ortaya çıkmasını sağlayan gelişme ise, Sanayi Devrimi idi. Teknik ve örgütsel düzeydeki değişimler, üretim çeşitliliği, tarım ve ticaretin sanayinin egemenliği altına girmesi şeklindeki dönüşümler, modern kentlerin yaratılmasındaki dinamik unsurlardı. [102]

---

[100]Çağlar Keyder, "Kent Tarihi Nasıl Dönemlenmeli?", **Kent Tarihçiliği Kent Tarihleri Atölyesi 5-6 Mart 1994**, (Haz. Ferzan Bayramoğlu Yıldırım),Toplu Konut İdaresi/Tarih Vakfı Ortak Yayını, Numune Matbaacılık, İstanbul, 1994, s.13

[101]Sevilay Kaygalak, **Kapitalistleşme Sürecinde Bir Osmanlı Anadolu Kenti: Bursa, 1840-1914**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2006, ss.43 – 44.

[102]Kaygalak, s.44.

1.2. KENT VE KAPİTALİZM

Modern Avrupa'nın oluşum ve gelişiminde kapitalizmin ve kapitalist ilişkilerin katkısını göz ardı etmek mümkün değildir. Burjuvazinin doğuşu, Protestanlık, kentleşme, sınıf çatışması, kapitalizm gibi kavramlar uygarlık düzeyinde Batı'nın geldiği noktayı anlamanın vazgeçilmez özneleri konumundadır.

1.2.1. Kent Kuramları ve Kapitalizme Geçiş

Bu özneler, gerek bir bütünü oluşturmaları gerekse sebep-sonuç ilişkisi kapsamında kavramsal açıklamalara konu olmaktadır. Bu açıdan kent ve kentleşmenin teorik boyutuyla ele alınarak; kavramsal bir altyapıya kavuşmasına, kent kuramcılar önemli katkılar sağladı. Kapitalizm ve kent kavramları, özellikle bu altyapı inşasının başlıca harcı oldu. Çünkü kent kuramcılarının temel sorunu, öncelikle kapitalizm ve kent arasında bir ilişki olup olmadığının ortaya konması ardından da bu ilişkinin niteliğinin aydınlığa kavuşturulmasıydı. Söz konusu sorunsal çerçevesinde kapitalizme geçiş ve kent ilişkisine vurgu yapan kuramcılar şunlardı:

1.2.1.1. Adam Smith

Adam Smith, Eski Yunan ve Roma'da fuarlara ve panayırlara tanınan özel kısıtlayıcı ayrıcalıklar, transit malların vergilendirilmesi gibi siyasal kısıtlamaların ekonomik gelişime engel olduğunu belirtmektedir. Öte yandan ona göre; Roma İmparatorluğu'nun düşmesi ve ortadan kalkan siyasi denetime rağmen ticaretin canlanmamasının nedeni ise; kent tüccarlarının ve zanaatkârlarının kendilerini hâlâ bir kölelik statüsü içinde bulmuş olmalarıdır. Bu yüzden Adam Smith, tarihsel açıdan ticaret toplumuna gidişi, Ortaçağ sonları ile Yeniçağ başlarındaki Avrupa'ya dayandırmaktadır.[103]

1.2.1.2. Karl Marx

Toplumları ilkel, köleci, feodal, kapitalist ve sosyalist olmak üzere beşe ayıran Karl Marx'ın kentleri değerlendirmesindeki belirleyici özne ekonomidir.

[103]Holton, s. 53.

Marx'a göre; toplumların gelişmişlik düzeyini belirleyen, üretim biçimi ve üretim ilişkileri gibi ekonomik ölçütlerdir. Buna göre; kentin burjuvazi ile birlikte doğduğu görülmektedir. [104] *"Ortaçağın serflerinden ilk kentlerin imtiyazlı köylüleri, imtiyazlı köylülükten de burjuvazinin ilk unsurları oluştu"*[105] diyen Karl Marx, burjuvazi ve kent birlikteliğinin Batı'ya bağımlı Doğu'nun oluşumundaki etkisini ise şu sözleriyle ifade etmektedir.

> *"Burjuvazi, kırı kent egemenliği altına soktu. Koskoca kentleri yarattı, kentli nüfusu kırsal nüfusa göre büyük oranda arttırdı ve böylece nüfusun önemli bir bölümünü kırsal yaşamın bönlüğünden kopardı. Köyü kente bağımlı kıldığı gibi, barbar ve yarı barbar ülkeleri uygar ülkelere ve köylü halkları burjuva halklara, Doğuyu da Batıya bağımlı hale getirdi."* [106]

1.2.1.3. V. Gordon Childe

Gordon Childe, XX. yüzyılın en etkileyici arkeologlarından biridir. Marksist olan Childe, çalışmasının temelini iki ana başlık üzerine inşa etti: Neolitik Devrim ve Kent Devrimi. Araştırmalarıyla bu iki başlık üzerinden insanlık tarihine ışık tutmaya çalışan Childe için İndus, Çin, Mezopotamya, And Dağları, Orta Amerika ve Mısır yerleşim bölgeleri, kent devriminin bağımsız bir şekilde gerçekleştiği yerlerdi.[107] Childe'a göre; bu bölgelerde ortaya çıkan ilk kentsel toplulukları kendilerinden öncekilerden ayıran farklılıklar ise şunlardır:

- İlk şehirler boyut olarak öncekilerden daha geniş ve yoğun iskâna sahipti.
- Kent nüfusları işlev ve yapı bakımından köylerden farklı meslek gruplarına sahipti. Tüccar, asker, rahip, zanaatkâr gibi.
- Her kentsel toplumda vergi ya da ürünü toplayan bir kral bulunmaktaydı.
- Anıtsal kamu binalarına sahip olması kentleri köylerden ayıran özelliklerdendi.

---

[104]Ruşen Keleş, "Kent ve Kültür Üzerine", **Mülkiye**, Cilt:XXIX, Sayı:246, 2005, (Kent ve Kültür), s.9.

[105]Karl Marx ve Friedrich Engels, **Komünist Parti Manifestosu**, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1998, s.47.

[106]Marx ve Engels, s.51.

[107]Michael E. Smith, "Centenary Paper V. Gordon Childe and The Urban Revolution: a historical perspective on a revolution in urban studies", **Town Planning Review**, 80 (1), 2009, http://www.public.asu.edu/~mesmith9/1-CompleteSet/MES-09-Childe-TPR.pdf, (11.11.2009), pp. 3 – 6.

- Kentlerde artık ürünün toplanması ve dağıtımını denetleyenler bir yönetici sınıf oluşturmuştu.
- Bu belirgin özellikler yanında yazının kullanılması,
- Detaylı ve öngörüye dayalı bilimler; geometri, astronomi, aritmetik
- Sanatın kavramlaştırmalı ve sofistike tarzı,
- Bölgeler arası uzak mesafe dış ticaretinin varlığı,
- Kentsel topluluklarda organik bir dayanışmanın varlığı[108] bu sürece hız veren gelişmelerdi.

1.2.1.4. Max Weber

Özellikle Max Weber, gerek kent ve kentleşmenin temellerini Batı kültürüne has bir olgu olarak tanımlaması, gerekse kentleşmeyi Doğu-Batı ayrımında bir kıyaslama unsuru olarak ele almasıyla halen tartışılan kent kuramcılarından biridir. Weber'e göre; kentsel topluluk bir olgu olarak yalnızca Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Yakındoğu'da (Suriye, Fenike ve Mezopotamya'da) rastlanabilen istisnalar ise kentsel topluluğun ilkel biçimleriydi. Ona göre; ticaret ve alışveriş ilişkilerine egemen olması gereken kentsel topluluğun, şu özellikleri sergilemesi gerekmekteydi.[109]

- Bir kale
- Bir pazar
- Kendine ait bir mahkeme ve hiç değilse özerk bir hukuk
- İlgili bir birlik biçimi ve
- En azından kısmi bir özerklik ve kendi kendini yönetebilme ve sonuçta seçilmelerinde kent sakinlerinin katılımının gerçekleştiği yetkililerce yönetilme.

Kentsel topluluğa ait özellikleri bu şekilde sıralayan Weber tarafından sadece Avrupa'nın Ortaçağ kentleri kısmen gerçek kentler olarak nitelendirilmektedir. Ona göre; XVIII. yüzyılın kentleri bile çok az ölçüde gerçek birer kentsel topluluktur. Yine Weber için istisnalar hariç hepsinin pazarları ve kaleleri olmasına rağmen Asya

---

[108] V. Gordon Childe, "The Urban Revolution", Town Planning Review, 21, 1950, pp. 9-16'dan Aktaran Smith, pp. 10–11. Ayrıca bkz. Gordon Childe, **Tarihte Neler Oldu**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1995.

[109] Weber, ss. 91–92.

kentleri, hiçbir şekilde kentsel topluluklar değildi. Çünkü Asya kentleri, kent sakinleri tarafından özgürce seçilen özel hukuk mahkemelerine sahip değildi.[110] Weber, Asya kentlerinin kentsel bir topluluk olmadıklarına dair vurgusunda bu kentlerde, kentlilik bilincinin yokluğuna da dikkat çekmektedir. Weber, bu yokluğun sebebini iki yönden açıklamaktadır. Birincisi, göçebelik ve soy-sop bağları, kentsel kültürel kimliğin gelişmesini önlediği gibi Avrupa örneğindeki sınıf oluşumuna engel oldu. İkincisi, Batılı olmayan kentler üzerindeki egemenliğin dinsel niteliği, kent dışı imparatorlukların siyasal erkine dayanmaktaydı. Bu kentler üzerindeki merkezi otoritenin aksine feodalizmin parça parça olan egemenliği Batı'da özerk kentlerin doğuşu ve gelişimine uygun ortamı hazırladı.[111] Dolayısıyla diğer bütün kentler arasından Batı kentini temelden ayıran unsur, özgür bireyleri birleştiren bir cemaat halindeki kuruluşudur. Batı kentindeki bu özgürlüğün sebebi ise, kentleri saran ve bir ordu ile serbestçe güç kullanabilen merkezi bir devlet otoritesi ile bürokrasisinin yokluğudur.[112]

1.2.1.5. Gideon Sjoberg

Marx'ın kentsel dönüşümün belirleyicisi olarak gördüğü ekonomik ölçütün yerini Gideon Sjoberg de, teknoloji almaktadır. Sjoberg, *Sanayi Öncesi Kent* adlı yapıtında kentler üzerine üç sınıflandırmaya gitmiştir.

1. Sanayi öncesi kent,
2. Sanayileşmekte olan kent,
3. Sanayi kenti.

Ona göre; sanayi öncesi kenti, Ortaçağ Avrupa kentine benzemektedir. Feodal niteliğe sahip bu düzen, durağan yapısının aksine karmaşık bir toplumsal örgütlenmeye sahiptir. Bu örgütlenmenin temel özelliği, resmi veya dinsel kurumların yanı sıra katı bir sınıf yapısının varlığıdır. [113] Sanayi öncesi kentinde öne çıkan unsurlar şunlardır:[114]

---

[110]Weber, s.92.

[111]Holton, ss. 159–160.

[112]Baechler, s.102.

[113]Gideon Sjoberg, "Sanayi Öncesi Kenti", **20. Yüzyıl Kenti**, (Der. ve çev. Bülent Duru ve Ayten Alkan), İmge Kitabevi, Ankara, 2002, (Sanayi Öncesi), s.38.

[114]Sjoberg, Sanayi Öncesi, ss.39 – 49.

- Sanayi öncesi kentleri varlıklarını dışarıdan aldıkları gıda ve hammaddeye dayandırdığı için pazar merkezidir. Özellikle bu kentler, el yapımı maddelerin üretildiği bir merkez konumundaydı.
- Farklı mahalle ya da semtleri doğuran büyük toplumsal farklılaşmaya sahiptirler.
- Canlı insan ya da hayvan enerji kaynağına bağımlıdırlar.
- İşlerde çok az farklılaşma ya da uzmanlaşma vardır.
- Çeşitli meslekler lonca olarak adlandırılan örgütlerde bir araya gelmişlerdir.
- Ürünlerde, üretim yöntemlerinde standart yoktur.
- Sanayi öncesi kent ekonomisi geniş yığınların okuma yazma bilmesini gerektirmez.
- Orta sınıf yoktur.

Sonuç olarak, söz konusu isimlerin bakış açılarında, kimi noktalarda paralellikler kimi noktalarda farklılıklar olsa da, tüm bu isimlerin görüşlerinin özünü, kapitalizm ve kapitalist ilişki biçiminin kentleşmeye olan etkileri oluşturmaktadır.

1.2.2. Kapitalistleşme ve Kent

Henri Pirenne'ye göre; Avrupa kentleri ticaretin çocuklarıdır ve bunun sonucu olarak ilk kapitalistler, XI. ve XII. yüzyılların tüccarlarıdır.[115] Kapitalizmi mübadele düzeyinde tanımlayan Pirenne, kapitalizmi ticaret ile özellikle de uzak mesafe ticaretiyle özdeşleştirmektedir. Öte yandan Weber'e göre; kapitalizmin ortaya çıkışı Protestan ahlakının bir sonucudur.[116] Protestan ahlakın ekonomiye asıl etkisi, burjuvalara yaşam tarzlarının meşru olduğu duygusunu vermiş olmasıdır.[117] Sombart ise kapitalizmin özünü "*bir çağın yaşamını esinlendirmiş olan ruhta*" arar. Kapitalizm, bu girişim veya serüven ruhuyla hesap ve ussallığa dayanan "*burjuva ruhu*"nun bir sentezidir.[118] Kapitalizm, neden-sonuç ilişkisi bağlamında tarihsel olay ve olgulara yaptığı etkiler itibariyle tartışılmaya devam eden, bu yüzdende sürekliliği olan bir konu niteliğindedir. Bu sürekliliği sağlayan husus; kapitalizmin,

---

[115] Febvre, s.75.

[116] Max Weber, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu (Tam Metin)**, çev. Emir Aktan, Alter Yayıncılık, Ankara, 2011, ss. 298–341.

[117] Baechler, s.107.

[118] Maurice Dobb, **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler**, Belge Yay., İstanbul, 1992,s.6.

günümüz sosyo-ekonomik yaşamına yön veren rolüyle kurduğu hâkimiyette aranmalıdır. Kapitalizmin pek çok alana nüfuz eden hâkimiyetini açıklayabilmek için öncelikle var olduğu şartların ve ortamın irdelenmesi gerekmektedir.

XI. ve XII. yüzyıllarda Akdeniz ticaretinin canlanması, kıta ticaretinin ve kent yaşamının hareketlenmesinde önemli rol oynadı. Aynı zamanda feodal kuruluşların büyümesi ve görevli sayısının artması, başka yerlerden getirilecek olan mallara talebi arttırarak, ticaretin canlanmasında ve kentsel toplulukların oluşmasında mıknatıs görevi yaptı.[119]

Öte yandan bu dönem canlanan ticari hayat ve kent yaşamı, Batı'daki yapısal değişimin de habercisidir. Kapitalizmin ortaya çıkışını kolaylaştıran söz konusu bu yapısal değişim, feodal sistemdeki çözülmedir. Pirenne, feodalitenin kökenini dışsal bir etki ile İslam'ın Akdeniz ticaretinin atardamarını kesmesine bağladığı gibi, Ona göre; feodalitenin çözülmesine etki eden dışsal değişme, XI. yüzyılda canlanan ticarettir.[120] Pirenne'den farklı olarak özünde içsel bir etkiye temas eden Dobb'a göre; feodalitenin yıkılmasının esas nedeni, işgücünün aşırı sömürülmesidir. Serfler, kitle halinde beylerin malikânelerini terk etmiş, sistemin devamlılığı için kalanlar ise, az sayıda olduklarından yorgun düşmüşlerdir. Ticaretten ziyade işte bu gelişmeler feodal egemen sınıfı; iş hizmetlerini hafifletme, derebeylik topraklarının kiracı çiftçilere kiralanma gibi çarelere zorlayarak, bunun sonucunda ülkedeki üretim ilişkilerinin değişmesine yol açtı.[121]

Kapitalizme giden üç aşamadan bahseden Marx'a göre;

1. Birinci aşama: Kır ve kentin birbirlerinden ayrılmalarıdır. Kır ve kentin ayrılmasına siyasal ortamın ortaya çıkışı, iş bölümü ve ekonomik ortamın inşası, toprak mülkiyeti yanında endüstriyel ve ticari sermayenin ortaya çıkışı olguları eşlik etmektedir.[122]

Bu olgulardan ekonomik ortamın inşası ile ilgili olarak açıklığa kavuşturulması gereken konu, sermaye birikimi oluşum sürecidir. Zaman içinde hem nüfus hem de alan olarak büyüyen kentlerde, toprak sahibi olanlar toprak satarak

---

119 Dobb, s.70.

120 Dobb, ss.418–419.

121 Maurice Dobb ve diğerleri, **Feodalizmden Kapitalizme Geçiş**, çev.Çetin Yetkin, Kaynak Yay., İstanbul, 2000, s.21.

122 Baechler, s.20.

veya yüksek fiyata kiraya vermek suretiyle zenginleşti. Söz konusu ortam, XIII., XIV. ve XV. yüzyıllardaki sermaye birikiminin kaynağıydı. Böylelikle kent zenginliği ve yaygınlaşan ticaret yaşam düzeyini arttırırken, üretimde işbölümünün yani emek üretkenliğinin artmasının koşullarını oluşturdu. [123] Ancak bahsi geçen ortam, büyük sermaye birikiminin oluşumunu açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu konuyu dönemin ticaretinin ikili karakteri aydınlığa kavuşturmaktadır. Buna göre; dönemin ticareti özellikle dış ticareti, politik bir avantajın kullanılması ya da yağma şeklindeydi. İkincisi, yine bir birlik etrafında hareket etmeyi benimseyen tüccar sınıfı, rekabetten korunmak için tekel gücünü eline alarak, koşulları kendi lehine çevirebilmekteydi.[124] Birinci aşama için iş bölümünde, daha üst bir basamağa, üretimin ve ticaretin birbirlerinden ayrılmasıyla ulaşıldı. Üretim ve ticaret ayrılığını sağlayan gelişmeler şunlardır:

- Özel bir tüccarlar sınıfının ortaya çıkması,
- Merkezi güçlerin ortaya çıkmasıyla kamu güvenliğinin ve iş yolculuklarının emniyetinin artması,
- İhtiyaçların ve kaynakların artması,
- Kentler arasında işbölümü,
- Her kentte burjuvaları kırsal soylulara karşı güvenliklerini sağlamak için aralarında birleşmeye zorlayan ortam. [125]

2. Kapitalizme giden süreçte ikinci aşama: XVII. yüzyılın ortalarında başladı ve XVIII. yüzyılın sonuna kadar sürdü. Dönemin ticareti; koruyucu tarifeler, yasaklamalar, antlaşmalara dayanmaktadır.

3. Üçüncü aşama büyük endüstrinin ve makinenin ortaya çıkmasıdır.[126]

Feodalitenin yıkılması, iş bölümünün gelişmesi ve değişen üretim ilişkileri kapitalistleşme sürecinin yapısal değişim unsurlarıdır. Dobb, kapitalizmin başlangıç evresini ne XII. yüzyılda ne de kent ticareti ve loncaların yaygınlaştığı XIV. yüzyılda aramaktadır. Ona göre bunun cevabı, XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. yüzyılın ilk yarısının İngiltere'sinde aranmalıdır.[127] Aynı şekilde bu konuda, İngiltere

[123] Dobb, ss.78–80.
[124] Dobb, ss. 80–81.
[125] Baechler, s.21.
[126] Baechler, ss.23–24.
[127] Dobb, s.17.

örneğini göz önüne alan Marx; kapitalizmin kökeni konusunda ilk birikim ve XVII. yüzyıl devrimlerine vurgu yapmaktadır. İlk birikim, üreticiyi üretim araçlarında ayıran süreç olup, bu da İngiltere'deki çitleme hareketidir.[128] M. Bloch'a göre; çitleme hareketi, tarımda bireyciliğin gelişmesine ve ortak yükümlülüklerin ortadan kalmasına neden oldu. Dolayısıyla kapitalizme geçiş sürecinde çitleme hareketi, İngiltere'de özel mülkiyetin gelişmesine ve sanayi kapitalizminin gelişmesine katkı sağladı. Ayrıca yünlü dokuma sanayisine hammadde sağlayan çitleme hareketi, ucuz iş gücünü yarattı.[129] Nitekim kapitalizmin ortaya çıkış koşulları etkileri çerçevesinde kapitalizmin Batı'da ortaya çıkmasının nedenleri şunlardır:

> "*Kapitalist sistemin kendine özgü karakteri ayrıcalıklı bir şekilde, bir ekonomik etkinlik arayışıdır. Ekonomik etkinliğin maksimize edilmesinin birinci koşulu, sivil toplumun devlet karşısında özgürleşmesidir. Bu koşul, bir kültürel alan, çok sayıda siyasal birim arasında bölündüğünde yerine gelmiş olur. Bütün bunların sonuçlarını verebilmeleri için, aynı zamanda değer sisteminin, dinsel, askeri ve siyasal değerler aleyhine değişmesi ve ihtiyaçların serbestleşmesi gerekir."*

Dolayısıyla sadece Batı, bu koşulları sağlamaya yönelik bir evrim izlemiştir.[130]

Roma İmparatorluğu'nun gerilemesiyle ortaya çıkan feodal düzenin ardından düzenin değişime olan ihtiyacı özgün bir varlık olarak her türlü meşruluktan mahrum burjuvayı üretti. Öte yandan Avrupa siyasal düzeninin yokluğu, pazar anarşisine ve bir ekonomik düzenin yaratılmasının imkânsızlığına neden oldu. Bunun yanında dinsel, siyasal ve askeri görevlerin değer kaybına uğraması ekonomik faaliyetlere yönelime neden oldu. Sonuç olarak hayat tarzlarının tahribi, ihtiyaçları serbestleştirdi ve modern tüketiciyi üretti. [131]

Batı'da kapitalizm ve kentler aynı şeyler olmuşlardır. Tarihsel deneyim açısından Batı, üç temel kent tipi yaratmıştır.

- Açık kentler, kır ile kentin iç içe olduğu yani Eski Yunan ve Roma kenti,
- Kendi içlerine kapanmış kentler yani Ortaçağ kenti,

---

128 Dobb, s.381.
129 Dobb, s.455.
130 Baechler, ss.169–170.
131 Baechler, ss.169–170.

- Vesayet altında tutulan kentler örnek; Mediciler'in Floransa'sı.[132]

Kent-kapitalizm ilişkisi ele alındığında ise; 1450 ve 1600 yıllarını kapsayan dönemde Avrupa kentsel ilerlemesi; Amerika, Afrika ve Avrupa kıtaları arasında gelişen ticaret ile yeniden başladı.[133] Kapitalist sistemi, ekonomik kazancın özel kişilere dağıtıldığı kaybın ise sürekli biçimde siyasal oluşumlar tarafından emilmesi olarak gören Immanuel Wallerstein da, kapitalizmin gelişiminde özellikle XVI. yüzyıla vurgu yapmaktadır.[134] Bu açıdan kapitalizm ve kentleşmenin birbirleriyle uyumlu bir ilerleme içinde olduklarını söylemek mümkündür. Ticaret ve imalat sanayinin gelişimindeki kentsel etki göz önüne alındığında, 1700'lerde İngiltere ve Hollanda gibi yüksek kentlilik oranına sahip bölgeler, ilk çağdaş kapitalist gelişmenin öncüsü olarak kabul edilmektedir.[135] 1700'lerde dünya ekonomisinin merkezi olan kentlere bakıldığında kentleşme açısından ortaya çıkan nüfus tablosu şöyledir:

---

[132] Braudel, Maddi Uygarlık, ss.462–465.

[133] Holton, s.118.

[134] İmmanuel Wallerstein, **Modern Dünya Sistemi,** Cilt:I, Bakış Yay., İstanbul, 2004, (Modern Dünya), ss. 360–361.

[135] Holton, s. 119.

Tablo 1: 1700'de Dünya Ekonomisinin Kentsel Merkezleri

Fransa			**Britanya-Hollanda**	
Paris	550.000		Londra	550.000
Lyon	97.000		Dublin	80.000
Marsilya	75.000		Edinburg	35.000
Rouen	63.000		Norwich	29.000
			Bristol	25.000
			Amsterdam	210.000
			Leiden	56.000
			Rotterdam	55.000
			Haarlem	48.000
			Lahey	36.000
Osmanlı İmparatorluğu			**İspanya**	
İstanbul	700.000		Napoli	207.000
Kahire	175.000		Palermo	124.000
İzmir	135.000		Milano	113.000
Edirne	85.000		Madrid	105.000
Şam	70.000		Sevile	80.000
Halep	67.000		Brüksel	70.000
Bursa	60.000		Antwerp	67.000
Mekke	50.000		Meksiko City	85.000
Bağdat	50.000		Potosi	82.000
Bükreş	50.000		Puebla	63.000
Belgrat	40.000			
Selanik	40.000			
Almanya			**Portekiz**	
Hamburg	63.000		Lizbon	188.000
			Porto	23.000
Avusturya			**Rusya**	
Viyana	105.000		Moskova	114.000
Prag	48.000			
Çin			**Japon**	
Pekin	650.000		Yedo (Tokyo)	688.000
Hangchow	303.000		Osaka	380.000
Kanton	200.000		Kyoto	350.000
Şian	167.000		Kanazawa	67.000
Soochow	140.000			
Nankin	140.000			
Wuchang	110.000			
Kingtehchen	100.000			
Niaghsia	90.000			
Kore			**Hint İmparatorluğu**	
Seul	158.000		Ahmedabad	380.000
Pyongyang	55.000		Aurangabad	200.000
			Dakka	150.000
			Srinagar	125.000
			Patna	100.000

			Benares Agra Delhi	75.000 70.000 60.000
Pers			**Tayland**	
İsfahan Tebriz Kazvin	350.000 75.000 60.000		Ayuthaya	150.000

Kaynak: Tertius Chandler, Four Thousand Years of Urban Growth. An Historical Census, St. David's University Press, Lewiston/Queenston, 1987'den Aktaran Brian J.L. Berry, "Urbanization", **Urban Ecology**, Springer, 2008, p.27.

1700 yılında sadece beş kent 500.000 nüfus ve yalnız otuz dört kent 100.000 nüfus sınırını aşmaktadır.[136] Britanya'nın kentleşme oranı 1600'de %8.25'den 1700'de %17,0'ye ve Londra'nın ulusal nüfus artışındaki payı %5'ten %11,5'e yükseldi. [137] İngiltere, XVII. yüzyılda Avrupa kentsel büyümesinde %33 paya sahipti. Ama XVIII. yüzyılın ikinci yarısı bu pay, %70'in üzerindeydi.[138] Bu artan pay Londra dışında, son zamanlarda sanayileşen kuzeyde yoğunlaşmaktaydı.[139]

Tablo 2: 1800'de Dünya Ekonomisinin Başlıca Kentleri

Britanya			**İngiliz İmparatorluğu**	
Londra	861.000		Lucknow	240.000
Dublin	165.000		Murshidabad	190.000
Glasgow	84.000		Benares	179.000
Edinburg	82.000		Hyderabad	175.000
Glasgow	81.000		Patna	170.000
Liverpool	76.000		Kalküta	162.000
Birmingham	71.000		Bombay	140.000
			Surat (Gücerat)	120.000
			Madras	110.000
			Dakka	106.000
Hollanda			**Rusya**	
Amsterdam	195.000		Moskova	248.000
Roterdam	60.000		St. Petersburg	220.000
Portekiz			**Avusturya-Macaristan**	
Lizbon	237.000		Viyana	231.000
Porto	67.000		Venedik	146.000
			Prag	77.000

[136]Berry, p.28.

[137]E. A. Wrigley, People, Cities and Wealth, Oxford, 1987, p. 163'den Aktaran Berry, p.29.

[138]Wrigley, p.177'den Aktaran Berry, p. 30.

[139]Berry, p.30.

Osmanlı İmparatorluğu			Japonya	
İstanbul	570.000		Tokyo	685.000
İzmir	125.000		Osaka	383.000
Şam	90.000		Kyoto	377.000
Edirne	80.000		Nagoya	92.000
Halep	72.000		Kanazawa	71.000
Fransa			**İspanya**	
Paris	547.000		Madrid	182.000
Lyon	111000		Barselona	113.000
Bordeaux	92.000		Sevilla	96.000
Marsilya	83.000		Cadiz	87.000
Rouen	80.000			
Nantes	70.000			
Fransız İmparatorluğu			**İspanyol İmparatorluğu**	
Kahire	186.000		Meksiko City	128.000
			Manila	77.000
İtalyan Devletleri			**Alman Devletleri**	
Napoli	430,000		Berlin	172.000
Roma	142.000		Hamburg	117.000
Palermo	135.000		Varşova	75.000
Milano	122.000			
Burma (Myanmar)			**Kore**	
Amarapura	175.000		Seul	194.000
			Pyongyang	68.000
Çin İmparatorluğu			**Maratha İmparatorluğu**	
Pekin	1.100.000		Delhi	140.000
Kanton	800.000		Ujjain	100.000
Hangchow	387.000		Ahmedabad	89.000
Soochow	243.000		Baroda (Vadodara)	83.000
Şian	224.000		Jodhpur	75.000
Kingtehchen	164.000		Bharatpur	75.000
Wuchang	160.000		Nagpur	74.000
Tientsin	130.000			
Foshan	124.000			
Chengdu	97.000			
Langchow	90.000			
Changsha	85.000			
Ningpo	80.000			
Kaifeng	80.000			
Hsuchow	75.000			

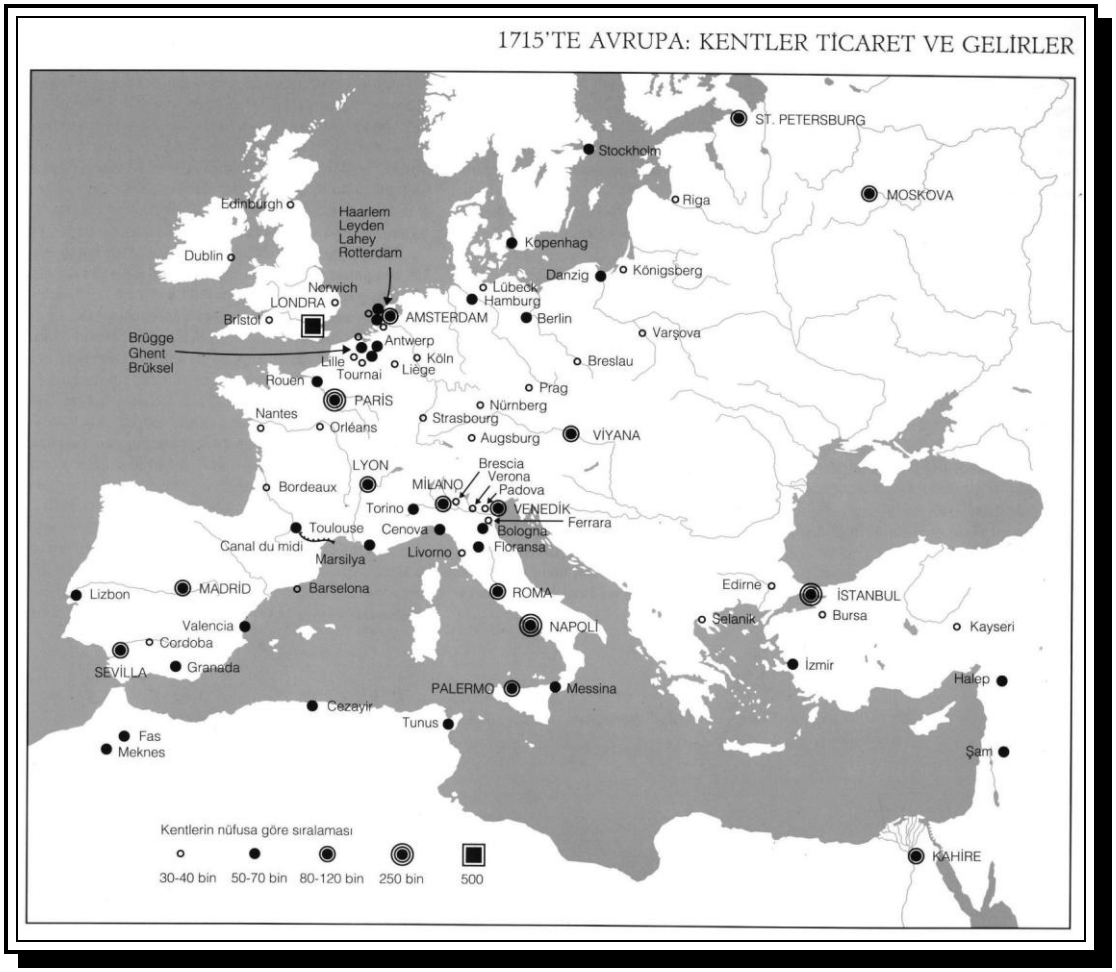
Kaynak: Chandler'dan Aktaran Berry, p. 30.

Öte yandan XVIII. yüzyılda bir dönüşüm yaşayan kentler, hukuki müesseseleri ve mimari yapılarıyla kendilerini ifade edebilmesine rağmen siyasi ve iktisadi açıdan yerel hükümetlerin yükü altında ezilmekteydi. Dolayısıyla XVIII. yüzyılda ideal tipik özgür ve özerk Avrupa kenti belirli bir ölçüde gerçekleşmekteydi.[140] Bu vurgu, kentlerin özerk karakteri ve kapitalizme geçiş ilişkisine açıklık getiren bir husustur. Çünkü Ortaçağ kentlerinin özerk yapıları ve kapitalizme geçiş sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde ele alınmaktadır. Buna karşı çıkan Suraiya Faroqhi'ye göre; kapitalizmin daha gelişmiş olduğu Yeniçağ endüstri kentlerinin bu bakış açısıyla daha otonom olması gerekmektedir. Faroqhi, Ortaçağ'da özerk karakterleriyle öne çıkan kentlerin kapitalizmle önemlerini yitirdiklerine dikkati çekerek, ne Ortaçağ ne de Yeniçağ'da özerklikleri söz konusu bile olmayan Londra ve Paris örneklerinden hareketle, kapitalist toplum için özerk kentin belirleyici olmadığını ifade etmektedir.[141]

[140]Christoph K. Neumann, "18. Yüzyıl Osmanlı Taşra Kentlerini Kent Yapan Unsurlar Hakkında Bazı Spekülasyonlar", **Kent Tarihçiliği Kent Tarihleri Atölyesi 5-6 Mart 1994**, (Haz. Ferzan Bayramoğlu Yıldırım), Toplu Konut İdaresi/ Tarih Vakfı Ortak Yayını, Numune Matbaacılık, İstanbul, 1994, ss. 89 – 90.

[141]Faroqhi'nin bu ifadeleri, 05-06. 03. 1994 tarihinde düzenlenen Kent Tarihleri Atölyesi'nin "Tartışma" bölümünde yer almaktadır. Bkz. ss. 94–107, "Tartışma" **Kent Tarihçiliği Kent Tarihleri Atölyesi 5-6 Mart 1994**, (Haz. Ferzan Bayramoğlu Yıldırım), Toplu Konut İdaresi/ Tarih Vakfı Ortak Yayını, Numune Matbaacılık, İstanbul, 1994, s. 99.

Harita 1: 1715'te Avrupa: Kentler, Ticaret ve Gelirler

Kaynak: Colin McEvedy, **Modernçağ Tarih Atlası: 1483'den 1815'e Avrupa**, çev. Ayşen Anadol, Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul, 2005, s. 61.

1.3. DOĞU-BATI AYRIMI VE İSLAM KENTİ

Tarihte Doğu ve Batı tanımlaması ilk olarak Akdeniz havzasında yapıldı. Roma İmparatorluğu zamanında Roma kenti, dünyanın merkezi sayılırken, Doğu tarafı için "*oriental*", Batı tarafı için "*occident*" tabiri kullanıldı. Bu ayrım İtalya ve Sicilya coğrafyalarının birbirinden farklılıkları sebebiyle Akdeniz'in yapısına da uygun göründü.[142] Öte yandan VII. yüzyılın ortalarından başlayarak, Doğu'nun büyük bir bölümünün Müslümanların eline geçmesi, Doğu kavramının genişleyerek yeni bir şekil almasına neden oldu. Türklerin, Anadolu ve Balkanlar üzerinde hâkimiyet kurmaları sonucu Osmanlı Devleti de Doğu toprakları içine girerken, Hıristiyan Batı; bütün İslam dünyasına Doğu adını verdi. XVII. yüzyıldan itibaren de, Avrupalılarca Doğu tanımı yeni bir düzenlemeye tabi olurken, Eski Yunan ve Roma'nın, sonra yine onun devamı sayılan Hıristiyan Avrupa'nın dışında kalan dünyaya Doğu adı verildi.[143]

Batı'nın oluşumu ise Doğu'dan kopma süreci ile gerçekleşti. Batı dünyası; içinde yer alan İspanya, Almanya, Hollanda örneklerinde olduğu gibi, belli bir batılılaşma süreci yaşanmasıyla, en başından kültürel bir küre olmayıp, genişleyen bir öze sahipti. Bu kültürel küre ise; şu üç unsurun geride bırakılmasıyla şekillendi.

- **Rönesans**; Yunan'ın aşılması,
- **1492**; Yahudi eskiçağının aşılması,
- Son olarak **Aydınlanma**; bir Doğu dini olan Hıristiyanlığın halk düzeyine indirilmesini sağladı. [144]

Doğu-Batı ayrımı açısından söz konusu edilen Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması ise bu, Doğu-Batı farklılığının nedeni değil, sonucu oldu. Rönesans ise bu anlamda Batı'nın farklılığı fikrinin üretilmesiyle bunun düşüncede, sanatta ve bilimde yeniden kavranma ve oluşturulma süreciydi. Ancak bu ayrımın başlangıç noktası değildi.[145] Avrupa'nın kendini keşfinin ve gelişiminin tarihsel sürece yansımasıyla yaşanılan olaylar bir öteki kavramının oluşumuna da hizmet etti.

---

[142]Sadi Selen, "Tarihte Şark ve Garp Mefhumları", **Belleten**, Cilt: VII, Sayı: 27, Ankara, 1943, s.544.
[143]Selen, s.544.
[144]Mehmet Ali Kılıçbay, "Globalleşmenin Programı: Batılılaşma", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: IV, Sayı: 9, 1993, ss.15–16.
[145]Mehmet Ali Kılıçbay, "Rönesans ve Doğu", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: II, Sayı: 4, 1981, s.212.

Doğu-Batı olarak ikiye ayrılan bu iki farklı kültürün tarafları için daha önce karşılıklı olarak kullanılan öteki kavramı, modernite açısından şekil değiştirdi. Bu dönem itibariyle iki taraf arasında eşitsiz bir ilişki söz konusu olurken, artık gerek ekonomik gerek siyasi düzeyde, Avrupa kazanır hale geldi.[146]

Tarihsel deneyimleriyle gün yüzüne çıkan Avrupa; sanki bir takım toplama (*Yunan, Roma, Hıristiyanlık*) ve çıkarma (*Arap, Rus, Osmanlı*) işlemlerinin ardından elde edilen bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır.[147] Böylece tanımlama ya da tanımlanmaya göre; Avrupa fikri, kimi zaman bilinmez kimi zaman da değişken bir nitelik kazandı. Bunun nedeni ise; Avrupa fikrinin genellikle Avrupalı olmayana göre oluşturulmasında aranmalıdır. Dolayısıyla Avrupa olmayan alabildiğine geniş ve çeşitli bir kategori olduğu için, Avrupa fikride buna göre çeşitlilik göstermektedir.[148] Rönesans'tan günümüze Avrupa'nın kendini anlama çabasında çeşitli dönüm noktaları vardır: "*Hıristiyan Avrupa*", "*Özgürlükçü Avrupa*", ve "*Uygar Avrupa",* Avrupalı düşünürlerin yansıttığı bu üç Avrupa imgesi coğrafi olarak bugün, Batı Avrupa denilen yere ilişkindir. Böylelikle Avrupa tanımlaması Hıristiyan olmayana, özgür olmayana ya da uygar olmayana göre tanımlanmaktadır.[149] Sonuç olarak, felsefi kökenleri Hegel'e kadar uzanan bu söylem, Avrupa/Avrupa dışı, dahası Batı-Doğu ikilemine dayanmaktadır. Bu şekliyle Batı; dinamizmi (yani kapitalizmi), akılcılığı (yani dini doğmadan arınmışlığı), liberal demokratik bir alanı temsil ederken aksine Doğu; iktisadi durağanlığı, akıl dışılığı ve despotik hükümet etme şekillerini içinde barındıran bir kavram olarak ortaya çıktı. [150]

Doğu-Batı ayrımı gerek ideolojik bakış açıları gerekse tarihsel önyargılar yanı sıra özellikle Avrupa merkezli tarih anlayışıyla, pek çok alanda etkisini hissettirmeye devam etmektedir. Bu ayrımın kent ve kentleşmeye yansımaları ise, Doğu kenti ile Batı kentinin karşılaştırması şeklinde ortaya çıkmıştır. Özellikle çalışmasını bu

---

[146]İlhan Tekeli, "Ötekileştirme ve Ötekileştirme Ekseninde Tarihte Avrupa-Türkiye İlişkileri",**Toplumsal Tarih**, Sayı:100, 2002, s.2.

[147]Aslı Çırakman, "Avrupa Fikrinden Avrupa Merkezciliğe", **Doğu-Batı (Avrupa)**, Sayı: 14, 2001, s.30.

[148]Çırakman, s.30.

[149]Aslı Çırakman, "Hıristiyanlıktan Uygarlığa: Değişen Avrupa İmgeleri", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 112, 2003, s.34.

[150]Huri İslamoğlu, **Neden Avrupa Tarihi**, İletişim Yay, İstanbul,1997, s.10.

karşılaştırma üzerine temellendiren isim, kent ve kentleşmeyi Batı'ya has bir olgu ve Batı kentini ideal tip kent olarak tanımlayan Max Weber'dir.

Batı Avrupa dışında oluşan kent tipleri ise şunlardır:[151]

- Sömürge Amerika'sı kentleri ya da İberya Amerika'sı kentleri,
- Rus kentleri,
- Doğu'nun ve Uzakdoğu'nun imparatorluk kentleri

İmparatorluk ve kent olgusuna vurgu yapan Derek Keene'e göre; imparatorluk yapıları, başkent statüsünün altındaki kentlerin imajını ve fonksiyonunu etkilemektedir. Avrupa ulus devletleri tarafından oluşturulan hükümdarlıklarda, anavatan ve onun kolonileri ya da sömürge kentleri arasında açık bir ayrım olduğunu söyleyen Keene, anavatanda başkent desteği ve ilişkisi varken; sömürge kentlerinin ticaret ya da idare açısından daha itaatkâr bir role sahip olduklarını vurgulamaktadır. Öte yandan Çin, Roma ve Osmanlı İmparatorluklarında taşra veya eyaletler arasında böyle bir ayrım olmamasına karşın tüm kentler, başkentleri altında tek bir hiyerarşik sistemin parçasıydı.[152]

Batı Avrupa kent tipleri dışında Osmanlı kenti çerçevesinde Doğu-Batı ayrımında İslam kentinin yerinin de vurgulanması gerekmektedir. Genel olarak İslam kentini karakterize eden dört temel unsur şunlardır: Yanında genellikle yönetimle ilgili binaların yer aldığı kent merkezindeki *Cuma Camisi*, büyük cami etrafında, ticaret faaliyetlerin yürütüldüğü *Çarşı*, yaygın konut tipi olarak avlulu evleriyle *Mahalle* ve büyük camiye çıkan *anayol* ile bu yola bağlanan dar ve çıkmaz bir yol ağı. [153]

İslam kenti ile Batı kenti arasındaki olası karşıtlık, en temelinde Roma hukukunca yönetilen bir kent alanı ile İslam hukukunca yönetilen bir kent alanı arasındaki farklılıkların sonucudur diyen Stefan Yerasimos öncelikle İslam kentinde kamu alanının söz konusu olmadığını vurgulamaktadır.[154] Yerasimos, İslam kentini şöyle tasvir etmektedir.

---

[151] Braudel, Maddi Uygarlık, ss. 465 – 474.

[152] Derek Keene, "Cities and Empires", **Journal Of Urban History**, Vol.32, No.1,2005,p. 13.

[153] Abdullah Martal, **Belgelerle Osmanlı Döneminde İzmir**, Yazıt Yayıncılık, İzmir, 2007, s. 7.

[154] Stefan Yerasimos, "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine", **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, (Ed. Gregoire François Georgeon ve Paul Dumont),Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul,1999, (Kent Reformları), s.10.

"İslam'da kent alanı, İslam cemaatine en uygun mekândır. Büyük cami ve çarşıların yer aldığı merkez, İslam'ın ilk çekirdeğini oluşturan tüccarlar topluluğunun ekonomik ve toplumsal etkinliklerine uygun düşmektedir. Her biri diğerinden kopuk ve merkezle bağlantılı mahalleler ise, İslam'ın kent içinde birleştirdiği birbirine düşman aşiret birimlerine denk düşmektedir. Bu mekânsal yapıda iktidar yoktur; iktidar kent dışında bir kaleye sığınmış ve bir güvenlik kuşağı oluşturan meydanla kendini kentten soyutlamıştır. Meydan batılı anlamda bir buluşma yeri olmaktan çok, imparatorluk muhafız alayının manevra sahasıdır." [155]

Bu şekliyle İslam kenti,[156] feodal yapının hâkim olduğu, hukuki özerklikten ve politik bilinçten yoksun kentsel bir topluluktan ziyade cemaat ilişkilerinin öne çıktığı bir yerleşim alanı olarak nitelendirilmektedir. Benzer şekilde İslam kentinde kısmi otonomiye dayanan kimi kurumların olmadığını söyleyen Özer Ergenç, İslam kentinde yönetim fonksiyonu yüklenmiş kurumların kente özgü olmayıp, devletin genel yönetim örgütünün kentteki uzantıları olduğunu belirtmektedir.[157]

Çıkmaz sokakların çokluğu nedeniyle İslam kentinin kaotik yapısıyla, plan ve organizasyondan yoksun olduğu fikrine karşı çıkan Halil İnalcık, İslam kentinde İtalyan komünlerin teşkilatlanmasının aranmasının yanlışlığına vurgu yapmaktadır. İnalcık'a göre; bunun yerine yapılması gereken, kendi kaynaklarımızla İslam kentine has tiplerin bulunmasıdır.[158] Fernand Braudel ise, bir İslam kenti tipinin varlığını kabul etmektedir. Ona göre; İslam âleminde Ortaçağ Avrupa kentlerine benzeyen kentler, ancak imparatorluklar çöktüklerinde ortaya çıkmaktadır. [159] Öte yandan İslam kenti kavramı ile ilgili olarak İslam dünyasında görülebilecek tek kent tipi olmadığı fikrini benimseyen Faroqhi'ye göre; basit bir "*sanayileşme öncesi*" kent kavramı yeterli olmayıp, belli sayıda bölgesel kent tipi geliştirilince, sıra muhtemelen İslamiyet'in kent tasarımı üzerindeki etkisini yeniden incelemeye gelecektir.[160]

---

155 Yerasimos, Kent Reformları, s.14

156 Ayrıca bkz. R. B. Serjeant (Haz.), **İslam Şehri**, İz Yayıncılık, İstanbul,1997.

157 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri (11-13 Temmuz 1977 Ankara), Meteksan, Ankara, 1980, (Esnaf Örgütleri), s.103.

158 Halil İnalcık "Tartışma", **Kent Tarihçiliği Kent Tarihleri Atölyesi 5-6 Mart 1994**, (Haz. Ferzan Bayramoğlu Yıldırım), Toplu Konut İdaresi/ Tarih Vakfı Ortak Yayını, Numune Matbaacılık, İstanbul, 1994, s. 106.

159 Braudel, Maddi Uygarlık, ss. 458,474.

160 Suraiya Faroqhi, **Orta Halli Osmanlılar**, çev.Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009, (Orta Halli), ss.274–276.

1.3.1. Osmanlı Kentinin Genel Karakteri

Osmanlı Devleti'nde taşra teşkilatı Eyalet, Sancak ve Kaza idari birimleri üzerine inşa edilmişti. Osmanlı Devleti'nde taşra idaresinden sorumlu iki önemli yönetici bulunurdu. Bunlardan biri yürütme kuvvetini temsil eden Bey, (Beylerbeyi, Sancakbeyi) diğeri, yargı kuvvetini temsil eden Kadı idi.[161]

Osmanlı Devleti kent ve kasabayı, "*cum'a kılınır ve bâzârı durur*" yer olarak tanımlarken, Osmanlı kanununa göre; bir yerde han, hamam, bedesten ve kervansaray inşa edildiyse o yer kasabaydı.[162] Osmanlı toplumunda kasaba ve kent arasındaki farka açıklık getirmek gerekmektedir. Küçük bir kent şeklindeki kasaba, köyün daha büyüğü ve nüfusu ortalama 700-1500 arasındaki bir yerleşim birimidir. Kent ise; daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Kadı ve subaşından başka ticaret ve sanat ehlinin de yönetime katıldığı, esnaf gruplarının da önemli bir yere sahip olduğu kentte, ticaret ve iş yaşamı hâkim faaliyetlerdi. [163] Halil İnalcık, Osmanlı kentinin iskeletini şöyle dile getirmektedir. Osmanlı Devleti'nde büyük kentlerde mevcut bir hisar ve bu hisarda görevli bir yeniçeri ağası bulunmaktadır. Polis vazifesi gören yeniçeri ağası, kenti eşkıyaya karşı korur ve Müslümanların gayrimüslimlere saldırmasını önlerdi. İç kentte ise zenginler ve ulema oturmaktaydı.[164] Osmanlı kentinin en önemli sosyal birimi mahallelerdi. Genelde mahalleler dini bir merkezin yani ibadet yerinin etrafında şekillenirdi. Her mahalle, kendi gelenek ve göreneklerine göre ayrı veya birbirinden farklı cemaatlerden meydana gelmekteydi. İbadet yeri ya da pazar yeri mahallenin ortak yaşam alanı olup aynı zamanda cemaat merkezi konumundaydı. [165]

---

[161]Halime Doğru, **XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü**, Anadolu Üniversitesi Yay., No. 872, Eskişehir, 1995, s.192.

[162]Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", **VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara: 11-15 Ekim 1976 Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt: II, TTK, Ankara,1981, (Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim), s. 1265.

[163]Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar**, (Der. Salih Özbaran), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., No. 31, İzmir, 1984, ss. 4 – 5.

[164] Halil İnalcık "Tartışma", **Kent Tarihçiliği Kent Tarihleri Atölyesi 5-6 Mart 1994,** (Haz. Ferzan Bayramoğlu Yıldırım),Toplu Konut İdaresi/ Tarih Vakfı Ortak Yayını, Numune Matbaacılık, İstanbul, 1994,s. 101.

[165] Doğru, s. 226.

Mahalleler, Osmanlı kentinin önemli yönetim birimleridir. Osmanlı kentinde mahallelerin teşkilatlanması genel olarak şöyleydi:

- Mahallenin Cami veya mescidinin imamı, hem din adamı hem de mahallenin lideridir. İmamının yanı sıra mahallede çeşitli hizmetlerin yerine getirilmesi için yiğitbaşı veya kethüda unvanlı görevliler bulunmaktaydı. Mahalledeki yöneticilerin göreve gelmeleri her ne kadar kadının arzı ve sultanın beratıyla da olsa, mahalle sakinlerinin isteği doğrultusunda gerçekleşmekteydi.
- Yine "*avarız akçesi vakfı*" mahallenin en önemli kurumlardan biriydi. Ortak harcamaları karşılamak amacıyla oluşturulmuş bu kurum, bir fon niteliğindeydi. Mahallenin harcamaları için gereken para, mahallede yer alan bina sayısına bölünmek suretiyle toplanırdı. Zamanla vakfa dönüşen bu fon, bir sosyal yardımlaşma işlevini yerine getirmekteydi.[166]

Kentlerde açık alışveriş merkezleri *pazarlar*, mevsimlik pazarlar *panayırlar* ve kapalı alışveriş merkezleri *bedestenler* ticaret yaşamının mekânlarıydı. Bedestenler uluslar arası ticaretin yapıldığı alanlarken, hanlar yerli tüccarın ticaret yaptığı yerlerdi. Bütün Osmanlı kentlerinde güçlü bir esnaf örgütü bulunurdu. Her sanat kolunun başında bir şeyh, bir kethüda, bir yiğitbaşı bulunur ve bunlar meslek gruplarının ustaları tarafından oy birliği ile seçilirdi.[167] Öte yandan Osmanlı kentlerinde devlet ve reaya arasındaki ilişkileri düzenleyen âyan ve eşraf kent yönetiminin önde gelen zümreleri arasındadır. Osmanlı kentinde âyan ve eşraf arasından seçilen bir kişi kethüda olarak, reaya ve devlet görevlileri arasındaki ilişkileri düzenlemekteydi. Bunun yanında yine âyan ve eşrafın bilirkişi olarak kent yönetiminde etkinlikleri mevcuttu.[168]

Özetle; Batı ideal kent tipi için özellikle Weber'in vurguladığı politik irade örneklerini Osmanlı kent yaşamında da görmek mümkündür. Kent yöneticilerinin seçiminde kent sakinlerinin oyuna başvurulması, Osmanlı yönetiminin iç işlerine karışmadığı mahalle teşkilatı ve örgütleme yönü ve işlerliği ile esnaf örgütleri Osmanlı kentinin kendine has özelliklerini sergileyen temel yapı taşlarıdır. Kentsel gelişim açısından Doğu-Batı kıyaslamasında hataya düşülmesi muhtemel husus;

166 Ergenç, Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim, s.1271.
167 Doğru, ss. 227–229.
168 Ergenç, Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim, ss.1269 – 1270.

uygarlık düzeyinde suni iki kutup yaratılarak, birini diğerine göre yok saymaktır. Batı kentine karşı Doğu kentini yok saymak kültürel farklılıkları görmezden gelmektir. Bu önyargılı ya da Avrupa merkezli bakış açısıyla, Batı'da karşılığı olmayan kadılık kurumunun Osmanlı kent yaşamındaki rolünü ve kadı sicillerine yansıyan *"cümlesinin rey'i ile"* ya da *"ittifakları üzere"* [169] ifadelerini açıklamak mümkün değildir.

[169] Ergenç, Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim, ss.1273 – 1274.

1.4. XVII. VE XVIII. YÜZYILLARIN İKTİSADİ DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

XVII. ve XVIII. yüzyıllar, dönemin genel konjonktürüne bakıldığında, hem Batı için hem de Osmanlı için önemli yapısal dönüşümlere sahne oldu. Bu yapısal dönüşümün alt yapısını hazırlayan kapitalist etkileri, hem değişen üretim ilişkilerinde hem de siyasette görmek mümkündür. Bu dönem, dünya genelinde yaşanan tarihsel dönüşüm aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne etki eden dış dinamiklerden biridir. Dolayısıyla öncelikle bu dönüşüme yön veren Batı Avrupa ülkelerinin iç dinamiklerine bakmak gerekmektedir.

1.4.1. Avrupa'da Sosyo-ekonomik Durum

XVI. yüzyıl sonunda, Avrupa öncekine oranla çok farklı bir konumdaydı. Nüfusu yüzde elli oranında artan Avrupa'nın üretim artışı, kentlerdeki nüfusun beslenme ihtiyacını karşılayamaz hale geldi. Coğrafi keşiflerle yenidünyanın altın ve gümüşlerinin Avrupa'ya akması, XVI. ve XVII. yüzyılda Avrupa'yı, parasal genişlemenin getirdiği olumsuz şartlarla baş başa bıraktı.[170] XVII. yüzyıla gelindiğinde ise bu dönem, genel bir durgunluk hali olarak nitelendirilmektedir. Bunun nedeni, XVI. yüzyıl sonunda büyük ulusal pazarların yaratılmamış olmasında ve mülksüzleşmiş ücretli emeğin yaygınlaşmamasında aranmaktadır. [171]

XVII. yüzyıl boyunca Avrupa'da tarımsal üretim arttı. Ancak nüfus artışındaki durgunluk, tarımsal ürünlerin fiyatlarında gerilemeye yol açtı. Bu durum ise toprak sahiplerinin köylüler üzerindeki baskıyı arttırmalarına sebep oldu. Yine güçlenen merkezi devletlerin artan harcamalarını karşılamak üzere üreticiyi zora sokan yeni vergi talepleri, köylünün artan ürününü pazarda satmaya sevk etti.[172] Böylelikle toprak sahiplerinin köylü üzerindeki baskısına ağır vergi yükünün de eklenmesi, bu yüzyılın köylü ayaklanmalarıyla geçmesine neden oldu. [173]

---

[170] Ferhat Başkan Özgen, "Osmanlı Devletinin Diğer Devletlerle İktisadi İlişkileri", **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 32, 2000, s.106.

[171] Şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988, (100 Soruda), s.139.

[172] Pamuk,100 Soruda, s.140.

[173] Özgen, s.107.

XVII. yüzyılın kırsal alanda yarattığı olumlu etki ise; mamul mal üretiminde yaşanan değişimdir. İngiltere'de yaygın olan parça başına ödeme düzeninin yüzyıl itibariyle bütün Avrupa'ya yayılmasıyla, kentlerdeki loncaların önemi azalarak; üretim, emeğin ucuz olduğu kırsal alanlara kaydı. Her ne kadar üretim faaliyetinin kentten kırsala yönelimi, kırsal nüfusa ek gelir olmasına karşın bu durum ticaret sermayesine olan bağımlılığı arttırdı. [174]

XVII. yüzyılda Avrupa'nın en güçlü ülkesi ve Avrupa'nın finans merkezi Hollanda'ydı. Hollanda'nın bu gücünü sağlayan üç temel unsur; Doğu Hint Adaları (Hollanda) Kumpanyası, donanma ve Amsterdam Bankası'dır.[175] Uluslararası ticaretin Atlantik ve Hint okyanuslarına kayması en çok Hollanda'nın işine yaramış ve Hollanda ticaret sermayesi, dünya ölçeğinde bir ticaret filosu ve ticaret ağı kurmuştu. Ülkenin ticareti tekelci firmaların denetiminde, özellikle İngiliz ticaret sermayesiyle rekabet etmekteydi.[176]

Ancak yüzyılın ikinci yarısında Hollanda bu ticari üstünlüğünü kendisini yakından izleyen İngiltere'ye kaptırdı. *"1540 ile 1640 arasındaki İngiliz toplumsal tarihinin en başta gelen olgusu, toprak sahibi ve meslek sahiplerinin sayı ve servetlerinin artmasıdır. Lordların sayısı 60'dan 160'a, baronetlerin ve şövalyelerin 500'den 1.400'e ve silah taşıyan gentry* sayısı da 5.000'den 15.000'e çıktı…"* [177] 1640 devrimi[178] ile başlayan İngiliz İç Savaşı, kralın parlamento karşısında zayıflamasının ve demokratikleşme yolunda yükselen burjuvazinin güç kazanmasının zeminini hazırlayarak, İngiltere'deki toplumsal yapının dönüşümünü sağladı.

Bu dönem İngiliz dış ticaret hacmi, 1610 ile 1640 arasında on kat arttı. Artan üretimle 1640'lara doğru bazı maden kömürü üreticileri yılda on ila yirmi bin ton üretim seviyesine ulaşırken; yüksek fırınlar, demirhaneler, şap ve kâğıt imalathaneleri yüzlerce işçi çalıştırıyordu. Yine tekstil imalatçıları ve tüccarları

---

174 Pamuk,100 Soruda, s.143.

175 Michel Beaud, **Kapitalizmin Tarihi**, Dost Kitabevi, Ankara,2003, ss.29 – 30.

176 Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İletişim Yay., İstanbul, 2007, (1500-1914), s.138.

* Bu dönem İngiltere'deki orta sınıfı ifade etmek için kullanılan kavram.

177 Colin Mooers, **Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu**, Dost Kitabevi, Ankara, 1997,s.186.

178 Ayrıntılı bilgi için bkz. Christopher Hill, **1640 İngiliz Devrimi**,Kaynak Yay., İstanbul,2005.

evlerde iplik örücüsü ve dokumacısı olarak bazen binlerce insan çalıştırıyorlardı. [179] XVII. yüzyılda iç savaşa rağmen topraklarının denetimini kaybetmeyen İngiliz aristokrasisi, yoksul kiracıları topraklarından çıkarıp, çitlerle çevirdikleri mülklerini kapitalist çiftçilere kiralamaya başladı. İngiltere'de bu dönem, kapitalist yapının gelişiminin verimlilik artışını da etkilemesiyle İngiltere; yün ve hububat üretimiyle kendi kendine yetebilen bir düzeye geldi.[180] Öte yandan İngiltere'de 1670'te tarımı teşvik amacıyla hububat ihracatının serbest bırakılması, karara bağlandı. 1694'te İngiliz bankası kuruldu ve 1703'te Portekiz ile yapılan Methuen Antlaşmasıyla Brezilya pazarı açıldı. Aynı şekilde 1713 tarihli Utrecht Barışı ile İspanya pazarı İngiltere'ye açıldı.[181] Dönemin diğer ülkelerine kıyasla İngiltere'nin kapitalistleşme sürecindeki hızına hükümetlerin korumacı politikaları kadar sömürgelere ve dış pazarlara ayrıca verdiği önem de katkı sağladı. Örneğin XVIII. yüzyılın ilk yarısında yünlü kumaş ve diğer mamul malların İngiltere'nin ihracatındaki payı yüzde seksen beşe ulaşmaktaydı. Yine İngiltere'nin Kuzey Amerika'daki sömürgeleri de bu mamul mallar için önemli bir pazardı. Öte yandan XVIII. yüzyılda pamuklu tekstil dalında Hindistan, Avrupa ülkeleriyle rekabet edebilecek durumdayken; İngiliz hükümetleri, Hindistan'ın düşük fiyatlı pamuk tekstil ürünlerinin İngiltere iç pazarına girmesini engellediler. [182]

Sonuç olarak, bu dönem Hollanda kapitalizmi küreselci ve serbest rekabetçi bir karakter sergilerken; İngiliz kapitalizmi, milliyetçi ve korumacıydı. Bu iki ülkenin birbirine üstünlük kurma çabalarına sahne olan XVII. yüzyılın rekabet ortamında Almanya, Otuz Yıl Savaşlarının devam eden yıkıcı etkileriyle uğraştığı için pek bir varlık gösteremezken; Fransa, ancak yüzyılın sonunda gecikmeli başladığı bu yarışa, özellikle İngiltere'ye karşı güçlü bir rakip olarak dâhil oldu. [183]

---

179 Beaud, s.33.
180 Pamuk,100 Soruda, ss. 141–142.
181 Beaud, s.42.
182 Pamuk, 1500-1914, s.139.
183 Beaud, s.50, bkz. dipnot:53.

1.4.2. Osmanlı Devleti'nde Sosyo-ekonomik Durum

Bir Anadolu beyliği olarak tarih sahnesine çıkan Osmanlılar, gerek askeri gerekse siyasi başarılarıyla hızlı bir gelişme kaydetti. Osmanlıların bulunduğu coğrafyada güçlü bir konuma gelerek, varlık gösterebilmesinin sırrı, onun teşkilatlanma ve fetih politikasındaki başarısında gizlidir. Kuruluşunun ardından devletin yükselişe geçtiği Fatih Sultan Mehmed dönemi, Osmanlı kurumlarının ve yönetim anlayışının köklü bir yapıya kavuştuğu yani klasik Osmanlı düzeninin şekillendiği döneme işaret etmektedir. Bu dönem, merkeziyetçi bir yapıya bürünen Osmanlı yönetim anlayışı, merkez-taşra örgütlenmesinin temel yapı taşları olan lonca teşkilatı, tımar sistemi ve millet sistemi çerçevesinde şekillendi. Bu düzen dâhilinde Osmanlı yönetim anlayışının sürekliliğini ve geniş bir coğrafyaya yayılmasını sağlayan ise, Osmanlı fetih politikasının başarısıydı.

1.4.2.1. Siyasi Olaylar ve Sosyal Hayata Etkileri

Osmanlı klasik düzeninin uzun soluklu başarı grafiği, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yerini istikrarsızlığa bıraktı. Bu istikrarsızlık emarelerinin birbirleriyle ilişkili ve çok yönlü ele alınması gereken nedenleri; siyasi, iktisadi ve sosyal alanlarda baş gösterdi. Devletin merkezindeki gelişmelerin etkileri, taşrada Osmanlı varlığının sorgulanmasına ve merkez-taşra arasındaki ahengin bozulmasına neden oldu. Bahsi geçen koşulları ortaya koymak için öncelikle dönemin siyasi gelişmelerini ele almak gerekmektedir.

Öncelikle I. Ahmed dönemi (1603-1617) Fransa ile (1606) kapitülasyonlar yenilenirken 1612 yılında Hollanda ve İngiltere'ye de kapitülasyonlar verildi. I.Ahmed'in ölümünün ardından sırasıyla tahta I. Mustafa, II. Osman geçtiyse de, onların kısa süren saltanatlarının ardından IV. Murad (1623-1640) tahta geçti. IV. Murad zamanında İran Şahı ile 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin antlaşması; Osmanlılara bütün bir Irak'ı ve imparatorluğun doğu eyaletlerini denetleme olanağını sağladı.[184] IV. Murad öldüğünde; Osmanlı Devleti'nde, askeri başarılar sayesinde dışta ve içte barışın sağlanmasıyla, iktisadi faaliyetler yoğunluk kazandı. Öte yandan

[184]Robert Mantran, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: İstikrar mı Gerileme mi?" **Osmanlı İmparatorluğu I, Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna**, çev. Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul,1995, (İstikrar mı Gerileme mi?), ss.280–281.

bu dönem, uluslar arası ticarette Venedikliler, Fransızlar, İngilizler ve Hollandalılar birbirleriyle rekabet halindeydi. [185]

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin içte ve dışta yürüttüğü siyasi ve askeri faaliyetlere etki eden gelişme, devletin başına geçen padişahların yönetim zafiyetidir. 1640 yılında ölüm korkusu içinde yaşadığı kafesten çıkıp, tahta çıkan Sultan İbrahim'den itibaren, sarayda daha çok haremin sözü geçer oldu. Yüzyılın ikinci yarısında vezirlik yapan ilk üç Köprülü dışında sadrazamlar haremin nüfuzundan kurtulmayı başaramadı. Uzun bir dönem yönetime hâkim olan bu duruma noktayı koyan gelişme, 1757'de Sadrazam Mehmet Koca Ragıp Paşa'nın kızlarağasını ortadan kaldırarak, haremin vezirler üzerindeki nüfuzuna ve kafes sistemine son vermesi oldu.[186]

Köprülüler Devri'nin(1656-1683) Osmanlı saygınlığının tekrar kazanılmasını sağladığı istikrar döneminden sonra Osmanlı Devleti, 1683'ten 1699'a kadar sürecek olan büyük bir savaş ortamına girdi. Uzun bir zaman dilimini kapsayan bu savaş hali, büyük bir ordu barındırmayı ve beslemeyi gerektirmesi yanında geniş cephelerde savaşmak zorunluluğu, devletin büyük bir mali yük altına girmesine neden oldu.[187]

Nitekim 1645'ten 1739'a kadar olan dönemde Osmanlı Devleti, Avrupa devletleriyle nerdeyse sürekli çatışma halindedir. Osmanlı Devleti ve Venedik arasında yaşanan ve 1670 yılında sona eren Girit Savaşı'nı, Habsburg İmparatorluğu ile girilen çatışma izledi. Bunun ardından 1672-1676 arası Lehistan ile ve 1677-1681 arası Rusya ile Osmanlı'yı karşı karşıya getiren bir dizi olayla meşgul olmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, 1699 Karlofça Antlaşmasından sonra, 1710-1739 arasındaki yıllar Rusya, Avusturya ve Venedik ile yaşadığı anlaşmazlıklarla uğraştı.[188]

Böylesi bir ortamda devletin artan ihtiyaçlarına karşılık, hem asker beslemeyi hem de üretimin devamlılığını sağlayan tımar rejiminin bozularak işlevsiz hale gelmesi, ordunun zayıflamasına neden oldu. Ordunun zayıflığı dışta savaş

---

185 Mantran, İstikrar mı Gerileme mi?, s.287.

186Bruce McGowan, "Âyanlar Çağı 1699-1812", **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi,** Cilt:II, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, (Âyanlar Çağı), s.762.

187Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Dergah Yay., İstanbul, 1985, ss.207 – 208.

188Gilles Veinstein, "Balkan Eyaletleri 1606-1774", **Osmanlı İmparatorluğu I, Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna**, çev. Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul,1995, (Balkan Eyaletleri), s.368.

meydanlarında yenilgilerle içte ise; siyasi bedeller ödenmesi ile karşılığını buldu. Bu yüzden 1703'te II. Mustafa'nın ve 1730'da III. Ahmed'in devrilmesiyle sonuçlanan iki önemli isyan çıktı.[189]

Siyasi olayların ve sürekli savaş halinin Osmanlı düzenine yaptığı olumsuz etkilerden en çok etkilenen reaya oldu. Osmanlı Devleti'nin savaş meydanlarında üstünlük kurmak için kapıkulu ordusuna ağırlık vermesi tımar sistemini ihmal etmesine yol açtı. Tımar sisteminin ihtiyaçları karşılayamaz hale gelmesi ve devletin nakde olan ihtiyacı, miri arazilerin mukataalaşma sürecini başlattı. Devlet bir gelir kapısı olarak gördüğü iltizam usulünü, reaya üzerinde neden olacağı baskıya rağmen uygulamaya koydu.[190] Tımar sistemi ile kıyaslandığında iltizam, vergi ödeyen üreticiler için ağır koşullar getiriyordu. Tımar sisteminde sipahi, kendi çıkarı için reayayı kollamak zorundaydı. Reayanın ezilmesi artığa el koyan sipahi için uzun vadede olumsuz sonuçlar doğurabilirdi. Öte yandan bir mukataayı en fazla üç yıllığına kiralayan mültezimin böyle kaygıları yoktu. Burada mültezimin temel kaygısı, en kısa zamanda en fazla geliri toplayabilmekti. Dolayısıyla iltizam usulü ile üreticiler üzerindeki baskılar ve vergi yükü arttı.[191] 1695 yılında ise; iltizam usulünde yapılan bir değişiklikle önceden üç yıllığına kiralanan iltizamlar, malikâne sistemi adı verilen reform sonucunda, ömür boyu verilen iltizamlar haline getirildi. Buna göre açık artırmayı kazanan kişi, düşük ve sabit taksitli ödemelerle iltizama kayd-ı hayat şartıyla sahibi olurdu.[192]

Osmanlı toprak sistemindeki dönüşümün Osmanlı sosyal yapısında yarattığı bir diğer tahribat, taşradaki otorite boşluğu oldu. Özellikle XVIII. yüzyıl ağırlıklı olarak taşrada hâkimiyet kuran âyanların oluşumuna zemin hazırlayan koşulların temeli, XVI. yüzyıl sonunda atıldı. Tarımsal üretimle geçimini sağlayamayan reaya, taşradaki yüksek rütbeli devlet memurlarının (ümera) yanında paralı asker olarak çalışmaya başladı ve asker kaçaklarının da ümeranın hizmetine girmesiyle yerel otoritenin gücü hızla arttı. Taşradaki otorite boşluğu ve yeni güç odakları ile yaygın

---

[189]McGowan, Âyanlar Çağı, s. 765.

[190]Ruhi Özcan, "Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 17, Konya, 2005, ss. 263 – 264, Özgen, ss.106 –107.

[191]Pamuk, 100 Soruda, s.156.

[192]Suraiya Faroqhi, "İktisat Tarihi (17. ve 18. Yüzyıllar)", **Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908**, Cilt: III, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, (İktisat Tarihi), ss. 205 – 206.

hale gelen *Celali İsyanları*, XVII. yüzyıl boyunca sosyal huzursuzluk kaynağı olmaya devam etti. Reaya üzerindeki baskılar, "*büyük kaçgun*"a neden olurken, reayanın büyük bir kısmı, tarım arazilerini terk etmek zorunda kaldı. Bir kısım reaya ise topraklarını terk etmek yerine geçimini sağlamak için borçlanma yoluna gitti. Ancak borçlarını ödeyemeyen reayanın arazilerini mültezimlere devretmesi *çiftlik* adı verilen geniş mültezim arazilerinin oluşmasına neden oldu. [193]

XVIII. yüzyıl itibariyle de vezirler, kendilerine arpalık olarak verilen sancağa gidip orayı yönetmek yerine, kendilerini temsil etmesi ve gelir tahsilâtını yapması için sancaklara voyvoda ve mütesellimler göndermeyi tercih ettiler.[194] Nitekim taşradaki asayiş sorunu ve reayanın çaresizliği taşrada toprak zengini ve silahlı gücü olan âyanların oluşumuna ortam hazırladı. Âyanların taşrada artık bir güç odağı haline geldiğini gösteren gelişme ise, merkezden gönderilen devlet görevlilerine müdahale edebilir konuma gelmiş olmalarıdır. Artık herhangi bir sancakta kimin mütesellim olacağına yerel âyan kendi arasında karar veriyor, tercih edilen kişi resmi atamayı yapacak olan devlet temsilcilerine bildiriliyordu. Dolayısıyla âyan arasında rekabet ve mücadeleler eksik olmuyordu. Atamayı devlet yapmış olsa da âyanın şikâyeti üzerine mütesellimler azledilebiliyordu.[195] Özetle; merkezin taşra üzerinde azalan hâkimiyeti, isyanlar, tarımsal üretimin gerilemesi, savaşların ekonomi üzerinde artan yükü, salgın hastalıklar ve azalan nüfusa bakıldığında, klasik döneme kıyasla bu dönemin, Osmanlı Devleti için zorlayıcı şartlara sahip olduğu görülmektedir.

---

[193]Aslan Eren, "Osmanlı Ekonomisinde Kurumsal Gelişmeler", **Osmanlı**, Cilt: III, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999. s.240, Özgen, ss.106 – 107, Özcan, s.246.

[194]Orhan Kılıç, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı**, Ceren Matbaacılık, Elazığ, 1997, (İdari Taksimatı), s.3.

[195] Pamuk, 1500-1914, ss.142 – 143.

1.4.2.2. Osmanlı Devleti'nde İktisadi Durum

Osmanlı iktisadi zihniyeti üç temel üzerine inşa edilmişti. Provizyonist (iaşeci), Fiskalist ve gelenekçi Osmanlı iktisadi zihniyeti, merkantilizmin[196] tamamen zıttı bir politika izlemektedir. Merkantilizmde ihracat fazlalığı esas alınırken, provizyonizm ithalat fazlalığı esasına dayanmaktadır.[197] Bu iki düşünce sisteminin birleştiği tek ortak nokta ise, ülke içindeki değerli madenlerin dışarıya çıkmasının engellenmesi gerektiğidir.[198] Osmanlı toplumsal yapısı, iktisadi kazançtan önce sarayın ve reayanın iaşesine, hazinenin gelir düzeyine ve geleneğe verdiği öncelik dolayısıyla pre-kapitalist özelliklere sahipti. Öncelikle bir ihtiyaç ekonomisi olan Osmanlı ekonomisi, tarım arazilerini özel mülkiyet sahasından çıkararak, zirai toprakların alım-satım, hibe ve vakfedilmesini devlet iznine bağladı. Öte yandan tarımda olduğu gibi kent iktisadi faaliyetlerini esnaf teşkilatı çerçevesinde düzenleyen Osmanlı, ticarette bir kontrol mekanizması olarak uyguladığı narh ve kâr haddi politikasıyla da, tüm bu sektörlerde servet farklılaşmasının meydana gelmemesi için elinden geleni yaptı.[199] Bu yüzden kazanç tutkusundan uzak, sınırlı meta üretimi ve piyasa yerine ahlak normlarının geçerli olduğu Osmanlı Devleti'nde, kapalı bir ekonomik yaşam hâkimdi.[200] İktisadi yaşama ilişkin dönemsel bir tespit yapmak gerekirse, üç önemli unsurun altını çizmek gerekmektedir. Buna göre; XVII. yüzyılın ikinci yarısında,

- Artık-değer, yani üretim gerilemiştir.
- Bunun yanı sıra bu artık-değerin büyük bir bölümü, artık devlet denetiminde değildir.
- Ayrıca bu dönem, devlet düzenleyici ve yapıcı özelliğini kaybetmiştir.[201]

---

196 Merkantilizm ve farklı merkantilist anlayışlar üzerine yapılmış karşılaştırmalı bir çalışma için bkz. Erdem Doğruer, **Merkantilizm Farklı Merkantilist Anlayış ve Uygulamaları Etkileyen Unsurların Ülkeler Bazında Analizi (Fransa: Jean Baptiste Colbert ve İngiltere: Sir Josiah Child'ın Görüşleri Temelinde Bir Karşılaştırma)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.

197 Zafer Toprak, "İktisat Tarihi", **Türkiye Tarihi**, Cilt: III, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, (İktisat), s. 222.

198 Faroqhi, İktisat Tarihi, s. 213.

199 M.Genç, ss.340 – 341.

200 Toprak, İktisat, s.222.

201 Stefanos Yerasimos, **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye 1 Bizanstan Tanzimata**, Gözlem Yay., İstanbul, 1977, (Azgelişmişlik), s. 494.

Söz konusu ortamda artık değerin özel sektöre yönelerek, kapitalist bir sınıfın oluşumuna zemin hazırladığı düşünülebilir. Ancak devletin yüzde yetmiş beş oranında kaybettiği bu artık değer, yine devletin bir parçası olan ve onun yetkilerinden yararlanan bürokrasinin hizmetine girdi. Dolayısıyla bu artık değerin ne sermaye olarak birikimi ne de yatırıma dönüşmesi mümkün olmadı.[202] Aynı şekilde bu dönem, fetihlerin durması ile bir gelir kaynağı olan savaş ganimetlerinden yoksun kalan Osmanlı ekonomisinin sürekli sayısı artan kapıkulu askerlerini beslemesi zorlaştı. Söz konusu olan artışın bilançosu ise şöyledir: 1595'te 48.000, 1609'da 66.300, 1630'da 70.900, 1635'te 64.150, 1640'ta 59.200, 1652'de 85.000.[203]

Özellikle savaşların yoğunlaştığı 1670'ler ve 1680'lerde, iç hazineden merkezi hazineye yılda ortalama 100 milyon akçenin üzerinde kaynak aktarılmıştı.[204] Nitekim 1669-1670 Osmanlı bütçesinin 44,7 milyon akçe açık vermesinin nedeni ortadadır. Öncelikle harcamaların 2/3'si askeri nitelikteydi. 98.342 kişilik bir ordunun bütün harcamalarının %35,5'unu oluşturan ücretlerin yanı sıra yiyecek, Selanik yünlülerinden yapılmış üniformalar, Karaman ve Selanik'te barut imalatı ve diğer askeri ihtiyaçlar başı çeken harcamalardı.[205] Dönemin genel manzarası, Osmanlı hazine gelir-gider hanelerine yansıdığı şekliyle aşağıdaki tabloda görülmektedir.

---

[202]Yerasimos, Azgelişmişlik, s.494.

[203]Mantran, İstikrar mı Gerileme mi?, s.291.

[204]Pamuk, 100 Soruda, s.159

[205]Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699" **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Cilt: II, Eren Yay., İstanbul, 2004, (Krizler ve Değişim), ss.666 – 667.

Tablo 3: Hazine-i Hümayun Rûznamçe* Gelir, Gider ve Mahsub** Yıllık Toplam Tablosu 1683-1738 (H. 1094-1150)

Yıllar	Gelir	Gider	Mahsup
1683	392.847.320	324.566.230	358.506.410
1684	518.681.680	525.165.640	532.268.600
1685	569.689.620	503.414.473	393.929.710
1686	462.550.455	468.816.574	441.694.756
1687	256.019.979	290.613.078	243.276.836
1688	685.181.191	533.496.225	744.425.605
1689	432.774.959	338.808.866	558.482.754
1690	489.219.715	482.280.387	418.728.498
1691	498.672.835	581.820.488	256.620.099
1692	511.849.260	423.199.440	536.279.688
1693	520.895.870	514.363.081	650.531.231
1694	371.853.503	359.464.730	622.182.030
1695	413.646.603	348.994.230	744.404.125
1696	616.362.557	707.912.299	835.673.193
1697	682.764.980	662.459.720	-***
1698	567.924.220	633.764.150	884.071.590
1699	514.384.380	519.156.010	767.284.800
1700	490.530.850	353.397.370	727.907.990
1701	499.385.440	675.298.503	785.444.430
1702	472.718.830	467.172.850	848.565.830
1703	485.106.110	562.998.500	541.594.760
1704	927.574.890	931.486.940	874.335.940
1705	600.312.080	594.605.490	642.635.430
1706	512.974.310	522.217.110	593.431.730
1707	620.542.660	496.365.410	472.662.960
1708	577.035.670	423.181.370	447.226.460
1709	671.736.380	409.085.740	483.913.790

*"*Vukuât-ı yevmiye defteri*", günlük hadiselerin yazıldığı defter.

** Hesap edilmiş, hesaba dâhil edilmiş.

*** (-) Veri yok.

1710	515.760.830	438.721.190	572.444.590
1711	429.656.440	496.261.200	695.822.810
1712	481.733.400	893.908.640	726.440.990
1713	818.604.310	797.437.480	793.450.020
1714	723.595.780	715.156.400	557.295.740
1715	1.064.320.300	819.059.880	765.355.540
1716	865.742.040	645.327.699	758.136.487
1717	1.072.828.800	1.211.826.500	1.061.333.100
1718	694.111.390	953.113.800	1.333.470.400
1719	895.867.920	776.929.120	1.198.374.400
1720	764.445.610	912.999.840	929.408.950
1721	726.128.510	-	683.884.440
1722	674.628.990	531.088.700	-
1723	768.279.430	533.975.760	-
1724	749.300.050	567.026.030	613.311.561
1725	632.783.090	700.868.100	881.260.820
1726	689.821.690	812.345.630	860.645.380
1727	816.034.640	873.233.650	737.326.450
1728	748.790.710	983.746.870	827.316.610
1729	666.707.790	599.596.620	654.668.470
1730	981.311.980	939.203.700	791.278.510
1731	847.476.080	648.645.850	797.808.790
1732	2.490.181.700	2.848.674.200	781.499.490
1733	1.657.388.600	1.688.587.100	785.908.400
1734	1.298.814.997	1.592.204.890	1.155.207.600
1735	1.371.404.600	1.377.107.900	1.095.312.900
1736	1.090.677.100	1.164.289.700	1.150.840.300
1737	1.072.590.200	1.027.885.600	1.043.880.100
1738	1.084.306.200	1.115.432.100	1.171.589.900
1739	1.370.356.125	813.873.650	892.986.290

Kaynak: Halil Sahillioğlu, "1683-1740 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Hazine Gelir ve Gideri", **VIII. Türk Tarih Kongresi**, **Ankara:11-15 Ekim 1976 Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt: II, TTK, Ankara, 1981, (Gelir ve Gideri), ss.1393 – 1394.

Devletin içinde bulunduğu durumun yanı sıra dönemin şartlarını ortaya koymada bir diğer sayısal gösterge ise Avrupa'yı da etkisi altına alan fiyat artışlarının Osmanlı ekonomisine yansımalarıdır. Şevket Pamuk, ulaştığı verileri ve Ömer Lütfi Barkan'ın elde ettiği verileri karşılaştırmak suretiyle yaptığı değerlendirmede; XV. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyıl sonlarında İstanbul'da fiyatların yaklaşık yüzde beş yüz oranında arttığını ortaya koymaktadır.[206]

XVIII. yüzyıl Osmanlı ekonomisini, iki dönemde ele almak gereklidir. Buna göre; 1760'lara kadarki birinci dönemde, Osmanlı ekonomisinin bütün alanları genel bir yayılma ve gelişme eğilimi gösterirken, 1760'larda başlayan ikinci dönem; ekonomiye, daralma ve buhran belirtileri hâkim oldu.[207] Yüzyılın başında merkezi hükümetin gelirlerinin %42,5'u öşürden, %45,5'u ise gayri Müslimlerden toplanan cizyeden elde edilmekteydi. 1740'larda iltizamın devlet gelirlerine katkısı yüzde elli civarındayken, baş vergisi de gelirlerin yüzde kırkını oluşturmaktaydı.[208] Yine aşağıdaki tabloda yıllara göre; XVIII. yüzyıl Osmanlı bütçelerindeki gelir-gider dengesini görmek mümkündür.

Tablo 4: Osmanlı Bütçeleri (Osmanlı gümüş parası kuruş olarak)

Yıllar	Gelir	Gider
1701/02	9.852.728.00	10.094.824.00
1704/05	10.451.135.00	10.847.892.50
1710/11	10.840.971.50	8.339.041.00
1746	12.857.190.00	9.278.000.00
1748	13.741.281.50	14.255.470.00
1761/62	14.514.288.50	14.064.788.50
1784	14.488.382.50	15.808.250.00
1785	14.809.666.50	18.693.336.50

Kaynak: Genç, s.222.

[206] Şevket Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fiyat Devrimi'ne Yeniden Bakış" **Osmanlı,** Cilt: III, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, (Fiyat Devrimi), s. 196.

[207] M. Genç, s.211.

[208] McGowan, Âyanlar Çağı, s.834.

XVIII. yüzyılın ilk döneminde devlet bütçesine ait gelirler, 1700-1710 ile 1760-1765 yılları arasında 10 milyon kuruştan 14,5 milyona yükselmiştir. Yüzyılın ilk yarısındaki istikrarlı haline oranla ikinci dönem yükselişe geçen fiyat artışı ise; 1760'lardan 1800'e kadar %200'ü geçmişti.[209]

1.4.2.3. Osmanlı Kent Ekonomisi

Osmanlı dönemi Anadolu kentlerine bakıldığında 1580'lerde, yüksek kentleşme düzeyine ulaşmış üç bölge bulunmaktadır. Bu bölgeler; Ege kıyısında Gediz Çayı ile Büyük Menderes arasındaki bölge, Kızılırmak ve Yeşilırmak'ın aşağı kısımları ve Dicle ve Fırat vadileridir.[210] XVI. yüzyılda Anadolu kıyılarında sadece Trabzon[211] ve Sinop liman kenti işlevine sahipti. Bunun dışında kıyıda yer almasına karşın Urla'nın bir uğrak yeri olmadığı, liman vergisinin alınmamasından anlaşılmaktadır. Yine bir diğer kıyı kenti İzmir, yüzyıl sonunda bile bir köy görünümündeydi.[212] Dönemin kumaş dokuma merkezleri Şam, Trabzon ve Selanik idi. Özellikle Selanik, çuha ve keçe dokumasıyla ünlü olup, Selanik'in üzerinde arslan resmi bulunan keçe seccadeleri meşhurdu. Yine yeniçerilerin giyiminde kullanılmak üzere, Selanik ve çevresindeki köylerdeki tezgâhlara her yıl belli miktarda yapağı verilip, yün kumaş dokunurdu.[213] Madenleri ile öne çıkan Osmanlı kentleri ise şunlardı: İzmir yakınındaki Nif (Kemalpaşa) gümüş ve kurşun, Rumeli'de Selanik civarında Sidrekapsi ve Kıratova önemli gümüş yatağı olup yine Rumeli'deki madenlerin en mühimlerinden biri Samakov demir madeniydi. Bu madenden her sene Selanik limanından tüm Osmanlı ülkesine, sekiz bin araba kadar demir giderdi. Barut imalinde kullanılan güherçile Anadolu tarafında Niğde, Larende (Karaman) Erciş, Van, Kayseri ile Maraş arasındaki Akdağ, Kayseri'nin Macun

---

209 M. Genç, ss.213 – 215.

210 Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul,2004, (Kentler ve Kentliler), s. 14.

211 Bkz. Heath W. Lowry, **Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi (1461-1583)**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2010.

212 Faroqhi, Kentler ve Kentliler, s. 16.

213 Selçuk Trak, **İktisat Tarihi**, Dizer Konca Matbaası, İstanbul, 1973, s.366.

karyesi, Niğde'ye tabi Kenise karyesinde Rumeli tarafında ise Şehirköyü, Temeşvar, Selanik, Koçana ve Üsküp'te çıkartılmaktaydı.[214]

XVII. yüzyıla gelindiğinde; Osmanlı kentleri için ülkenin kendi iç dinamikleri kadar önemli olan unsur, bu dönem yeniden şekillenen dünya ticareti ve bu ticaretin değişen aktörleri oldu. XVII. yüzyılda Levant ticaretinin durgunluk dönemine girmesinin temel nedeni, Akdeniz'deki baharat ticaretinin daralan hacmi olmayıp, aksine söz konusu olan Amsterdam merkezli ve Osmanlı Devleti'ni de içine alan iktisadi iş bölümünün Hollandalı tüccarların denetimi altındaki yerleri de kapsayacak şekilde yeniden yapılanmasıydı.[215] Her ne kadar yüzyılın ikinci yarısı Akdeniz ticaretini bir kenara bırakıp, Amerika ve Uzak Doğu pazarına yönelmiş olsalar da, XVII. yüzyıl ticaretine hâkim iki ülke Hollanda ve İngiltere oldu.[216] Hollanda ve İngiltere'nin Osmanlı dış ticaretinde söz sahibi hale gelmelerinde Osmanlı sultanlarından aldıkları imtiyazların etkisi büyüktü. Buna göre; 1601 Ahidnamesi'nde yer aldığı şekliyle harici gümrük resmi oranı, İngilizlere has olmak üzere %3'e indirilirken, 1612 yılında Hollanda ve 1616 yılında Avusturya için de aynı oran kabul edildi. Daha önceden ahidname alan Fransızların ödeme oranı ise 1673'e kadar %5 idi. [217]

Nitekim imtiyazlarında etkisiyle Osmanlı limanlarında Rum, Yahudi ve Ermeni aracılarının artan önemi, yabancılarla gayrimüslimler arasında daha sıkı temaslara yol açtı. Türklerin aleyhine gelişen bu ortamda Yahudiler, yabancılarla ortaklık kurarak veya onların gemilerini kiralayarak aracılıktan uluslar arası ticarete katılır hale geldi.[218] Öte yandan yabancılar karşısında dış ticaret avantajlarını görece olarak kaybetmiş Müslümanlara, iç ticarette en düşük vergilendirilme uygulamasıyla Osmanlı, kendi tüccarını korumaya devam etti. Buna göre; Müslümanlardan %3,

---

214 Trak, ss.363 – 364.

215 Immanuel Wallerstein ve Faruk Tabak, "Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz ve Avrupa Dünya Ekonomisi (1560-1800)", **Yeni Türkiye**, Cilt: XXXII, 2000, s.139.

216 Mantran, İstikrar mı Gerileme mi?, s.309.

217 Halil İnalcık, "İmtiyâzât", **İslam Ansiklopedisi (İ.A.)**, Cilt: XXII, Türk Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000, (İmtiyâzât), s.249.

218 Mantran, İstikrar mı Gerileme mi?, s.310.

Gayrimüslimlerden %4 ve yabancılardan %5 oranında gümrük resmi alınmaktaydı.[219]

Yüzyılın başlarında Avrupa devletleri için Osmanlı Devleti'ndeki en önemli ticaret merkezlerinden biri Halep idi. Özellikle ipek ve baharat ticaret merkezi olan Halep'teki ticari canlılık, İran Şah'ı Abbas'ın Osmanlı karşısında İngiliz ve Hollandalı tüccarlarla anlaşmaya çalışmasına rağmen 1623'lere kadar devam etti.[220] Akdeniz ticari hayatında Venedik'in azalan rolü ve ticaretin kara yollarına yönelmesi, Osmanlı topraklarında iktisadi faaliyetlerin coğrafi dağılımını etkiledi. Akdeniz kıyılarındaki sahil kentleri göreceli olarak önemlerini yitirirken, onların yerini daha kuzeyde Ege ve Karadeniz sahillerindeki kentler aldı. Yani Halep kentinin kuzeyindeki kentler canlandı. Kahire'yi gölgede bırakan İstanbul gibi Ege denizi kıyılarındaki kentlerde aynı gelişme mantığı içinde büyüyüp geliştiler. Bunlar arasında İzmir, kara ticaret yollarının büyüyen önemini en iyi yansıtan kent idi.[221] Anadolu'da doğu-batı ve kuzey-güney istikametindeki ana yollar; İstanbul, İzmir, Trabzon gibi liman şehirlerinde son bulurdu. İran malları Erzurum-Erzincan yoluyla Tokat'a kadar getirildikten sonra İstanbul'a gidecekler Amasya-Bolu-İzmit yolunu, İzmir'e gidecekler ise, Ankara-Eskişehir yolunu takip ederlerdi. Avrupa topraklarındaki yollar; İstanbul ve Gelibolu'dan başlayarak, Edirne'de birleştikten sonra bir kolu Aydos ve Babadağı üzerinden Eflak-Boğdan'a, ikincisi Selanik, Serez ve Ohri üzerinden Adriyatik sahillerine ulaşırdı.[222] Ticaretin değişen güzergâhları kimi kentlerin önemini azaltırken kimi kentlerin de öneminin artmasına neden oldu.

Öte yandan bu dönem, Bursa'daki ipekli kumaş ve Selanik'teki çuha sanayi durmadan gerilemektedir. Bu durumda ürettikleri yünlü kumaşları, Akdeniz ülkelerinde düşük fiyatlara satan İngiliz tüccarlar kadar etkili olan olaylardan biri de, 1639'a kadar sıkça yaşanan Osmanlı-İran Savaşlarıyla ipek mahsulünün yağmalanmasıydı.[223] Yine bu dönem azalan baharat ticaretine karşın kahve

---

[219]Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", **Osmanlı Devleti Tarihi**, Cilt: II, Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1999, (İktisadi Yapısı), s.622. M. Genç, s.200.

[220] Mehmet Bulut, "XVII. Yüzyılda Osmanlılar ve Merkantilistler", **Ekonomik Yaklaşım**, Sayı: 39, 2000, (Merkantilistler), s.29.

[221] Wallerstein ve Tabak, ss.144 – 145.

[222] Kütükoğlu, İktisadi Yapısı, ss.589 – 590.

[223]Faroqhi, İktisat Tarihi, s.191.

ithalatında ve Bursa'da azalan İran ham ipeği satışlarına karşın ise İzmir'deki satışlarda artış söz konusudur.[224]

Aynı şekilde İstanbul, İzmir, Trabzon, Antalya, Beyrut, Selanik ve Kefe dış ticaret kadar iç ticaret içinde önemli limanlar olup, Niğbolu, Silistre ve Rusçuk gibi limanlar ise, kuzeyden gelen kereste ve tuz için hem depolama hem de aktarma yapılan önemli yerlerdi. İhracata yönelik üretim faaliyetlerinde ipekli dokumada Bursa, yünlü kumaş dokumada Ankara, Filibe ve Selanik, sof imalatında Ankara ve pamuklu dokumada Tokat başı çeken kentlerdi.[225] Ancak XVII. yüzyılda büyük bir atılım yapamayan Ankara sof endüstrisi gerek ülke içinde gerekse uluslar arası piyasada bir etkinlik gösteremedi. Aynı durum Selanik çuhası ve Filibe abası için de geçerli olmasına karşın, onlar bu rekabet ortamına daha uzun süre dayanabildi.[226] Yine İstanbul, İzmir, Selanik, Budin, Tımaşvar, Bağdat ve Kahire dönemin belli başlı baruthaneleri olup; Selanik, Manastır, Üsküp, Pirlepe, Filibe, Tatarpazarı, Demirhisar, Vodina, Teselya Yenişehir, Vardar Yenicesi ve İğriboz'daki ocaklardan ise Azadlu Baruthanesi'nin güherçile ihtiyacı karşılanmaktaydı.[227] Öte yandan özellikle İzmir, diğer Osmanlı kentleriyle kıyaslandığında ilginç bir gelişme kaydederek, XVII. yüzyıl itibariyle yükselen bir grafik sergilemektedir.

[224]Faroqhi, Krizler ve Değişim, ss.609 – 610.
[225] Doğru, s. 228.
[226] Doğru, s. 151.
[227] Kütükoğlu, İktisadi Yapısı, ss.622–624.

Tablo 5: Orta-Batı Anadolu'da Gümrük Gelirleri (Akçe Olarak)

Liman	1604-1605	1605-1606	1606-1607
Sakız/Çeşme	1.064.025	859.005	600.192
İzmir	981.854	1.171.958	1.332.733
Urla	112.523	105.500	103.423
Kuşadası	33.402	55.458	48.012
Balat	6.000	5.200	6.000
Foça	135.434	155.378	158.434
Sığacık/Seferihisar	34.575	33.300	9.102
Sant	12.500	17.500	17.500
Mirdoğan	4.000	4.000	4.000
İpsala	35.000	30.000	60.000
Musabey	102	102	102
Koyun	1.200	1.200	1.200
Köşedere	4.000	4.000	4.000
Toplam	2.424.615	2.442.601	2.344.698

Kaynak: Goffman, Levanten Dünya, s.52.

Yukarıdaki Tablo'da görüldüğü üzere İzmir, XVII. yüzyılda Sakız ve Çeşme limanları karşısında artan bir gümrük gelirine sahiptir. İzmir'in bu genel yükseliş halini, hem kentin iç dinamikleriyle hem de dönemin koşullarıyla açıklamak mümkündür. Öncelikle Osmanlı Devleti'nin İngiliz, Hollanda ve Fransız tüccarlarının artan faaliyetlerine sahne olan dünya ekonomisi ile bütünleşmesi, İzmir'in gerileyen Halep karşısında yabancı tüccarlar için bir alternatif olarak ortaya çıkmasını sağladı. Böylelikle İzmir'e yönelen ham ipek akışı ve 1620 itibariyle yasallaşan pamuk ihracatı kentin ticari potansiyeline olumlu katkı yaptı. [228] Tabi bu dış dinamiklere devletin yasaklarından ve vergilendirmelerinden kaçma yollarını arayan Avrupalı tüccarlara, yerel yöneticilerin merkezi devletten bağımsız olarak kolaylıklar sağlamasının İzmir'in gelişimine katkısının da eklenmesi gerekmektedir.[229]

[228] Faroqhi, Kentler ve Kentliler, ss. 150–151.
[229] Pamuk, 100 Soruda, ss. 176–177.

XVIII. yüzyılda, İngiltere'nin bölgedeki ticari etkinliğinin yerini Fransız tüccarlar alırken, İngilizlerin İran ipeğine azalan ilgisinin yerini de, Fransa ve Almanya'nın giderek daha fazla ihtiyaç duyduğu pamuk aldı. 1720'lerden 1760'lara kadar İngiltere'nin Osmanlı'ya yaptığı kumaş sevkiyatı yarı yarıya düşerken, Fransızlarınki dört katına çıktı.[230] Yine XVIII. yüzyılın başlarında Avusturya ile sağlanan barış ortamı, Balkanlarda ticaretin yeniden canlanmasını sağladı. Balkanlar üzerinden canlanan ilişkiler ağının güzergâhında enlemesine yollar Adriyatik ve Ionia denizi limanlarından başlıyordu: Dubrovnik, Spalato (Split), Durazzo (Durres), Arta'dan hareketle Novi, Pazar, Belgrad, Selanik, Varna ve İstanbul'a varılıyordu. Boylamasına yollar ise; Bulgaristan, Rumen ülkeleri, Erdel, Sırbistan'dan Orta Avrupa'yı Selanik'e ve İstanbul'a bağlıyordu. Öte yandan deniz yolu, Selanik'i Ege, Ionia denizi ve Adriyatik aracılığıyla Triyeste'ye bağlarken, Triyeste'den kara yolu ile Avusturya ve Almanya'ya varılıyordu. Bu güzergâhlar üzerindeki yollar ortasında Selanik, bir kavşak rolünü oynamaktaydı.[231]

XVIII. yüzyılda ekonomik yaşamda etkin olan Osmanlı kentleri ise şunlardı: Bu dönem İzmir pamuk ve kuru meyve, Selanik hububat, tütün ve pamuk ihracatıyla öne çıkarken, İstanbul daha ziyade lüks mamullerin ithalinin yapıldığı bir limandı.[232] Dönemin sof üretim merkezi Ankara'dan Fransızlar 1200-1300, İngilizler 300, Hollandalılar 500 balya ürün çekerken, Ermeniler İstanbul ve İzmir'de 800 balyayı piyasaya sürmekteydi. Bursa'da ise yılda ortalama 2.500 ila 3.000 kantar ipek üretilmekteydi. Üretilen bu ipeğin büyük bir kısmı İzmir'e geri kalanı ise, İstanbul'a gönderilmekteydi.[233] Yine İstanbul, Halep, Bursa, Edirne, Selanik, Tokat ve Sakız dokuma imalatıyla; Girit zeytinyağı ve sabun üretimiyle ve Samakov demir üretimiyle bu dönem öne çıkan kentlerdi.[234] Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı kentlerinde üretim ve ticaretteki olumlu havaya bir katkı da devlet eliyle ithal

---

230 Pamuk, 1500-1914, s.139; Traian Stoianovich, "Pour un modèle du commerce du Levant: économie concurrentielle et économie du bazar,1500-1800," İstanbul à la jonction des cultures balkaniques, méditerranéennes, slaves et orientales, Bulletin d'AIESEE, XII(2), 1974, pp.83, 86–89'dan Aktaran McGowan, Âyanlar Çağı, s.851.

231 Veinstein, Balkan Eyaletleri, s.406.

232 Kütükoğlu, İktisadi Yapısı, s.577.

233Halil Sahillioğlu, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında Sanayi Bölgelerimiz ve Ticari İmkanları", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı:11, Menteşe Yay., İstanbul,1968, (Sanayi Bölgelerimiz), ss.62 – 63.

234 M. Genç, s.213.

ikamesine yönelik bir sanayi yaratma girişimi oldu. Bu girişimler, kapitalist gelişimi zorlayıcı Osmanlı iktisadi zihniyeti açısından bir ilk olma özelliğine sahipti. Nitekim İstanbul'da 1709 yılında tersane gemi çapası imal etmek üzere kurulan dökümhane ve pamuklu dokuma manüfaktürü, 1718'de kurulan çini imalathanesi, 1720 yılında kurulan ipekli dokuma manüfaktürü, basma imalathanesi ve boyahane yine 1744'te Yalova'da kurulan kâğıt manüfaktürü bu amaca yönelik kurulan tesislerdi.[235]

Sonuçta; XVII. ve XVIII. yüzyıllar Avrupa, özelliklede Osmanlı Devleti için gerek siyasal gerekse sosyo-ekonomik gelişmelerin yoğun yaşandığı bir dönemdi. Avrupa değişen siyasal ve sosyo-ekonomik koşullara göre yeniden şekillenirken; Osmanlı Devleti ise, hem bu koşullara ayak uydurmaya hem de kendi iç sorunlarını çözmeye çalıştı. Devletin merkezinin içinde bulunduğu durumda, taşrada merkezi otoritenin yokluğunu iyice hissettirdiği dönemin yeni şartları, Osmanlı kentlerinin kaderini yerel otoriteler ile yabancı unsurların eline bıraktı.

[235] M. Genç, ss. 256–258.

İKİNCİ BÖLÜM

İZMİR KENTİ

2.1. FİZİKİ YAPI

İzmir, dünden bugüne hem kültürel mirası hem de bir ticaret merkezi olarak tarihin her döneminde dikkatleri üzerine çeken bir kent oldu. Tarihsel süreçte birbirinden farklı devletlerin hâkimiyet alanına giren ve bu hâkim unsurların kültürel izlerini taşıyan İzmir'in; bir çekim merkezi oluşunda etkili olan husus, bir liman kenti olarak sahip olduğu coğrafi konumdur.

2.1.1. Coğrafi Konum

İzmir kenti, Batı Anadolu'da Adalar Denizi'nin Anadolu içlerine sokulan İzmir Körfezi'nin sonunda kuruldu. Söz konusu körfez, Karaburun'la Oğlak adası arasında 20 km genişliğinde olup, önce güneydoğuya, sonra da Pelikan Burnu'ndan itibaren darlaşarak, doğuya yönelmektedir. İzmir kentinin tamamen çevrelediği ayrı bir körfez halindeki bu ikinci bölümün, eni 5, boyu da 20 km kadardır.[236] Körfezin kuzey-güney doğrultusunda geniş bir şekilde başlayıp, daha sonra batı-doğu yönünde daha dar bir körfezle bitişerek sona eren bu iki parça hali, kent için denizden gelecek saldırılara karşı yüzyıllar boyunca doğal bir koruma sağlayan coğrafi bir faktör oldu.[237] Bu coğrafi bölgede körfezin güney doğusuna inşa edilen kent, kuzey ve güney sınırlarından 37,40-38,20 kuzey paralelleri; doğu ve batı sınırlarından ise 26,10-28,30 doğu meridyenlerinde olup,[238] körfezin doğusunda devam eden Bornova Ovası ile kuzeyde Yamanlar ve Manisa Dağları, güneyde Kızıldağ, doğuda Tahtalı Dağları'nın çevrelediği ve batıda denizin Adalar Denizi ile birleştiği alanda kuruldu.[239] Yüzü batıya dönük ve Pagus Dağı'nın eteklerinde bir anfitiyatro

---

236 Baykara, s.32.

237 Mübahat Kütükoğlu, "İzmir", **İ.A**., Cilt: XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul, 2001, (İzmir) s.515.

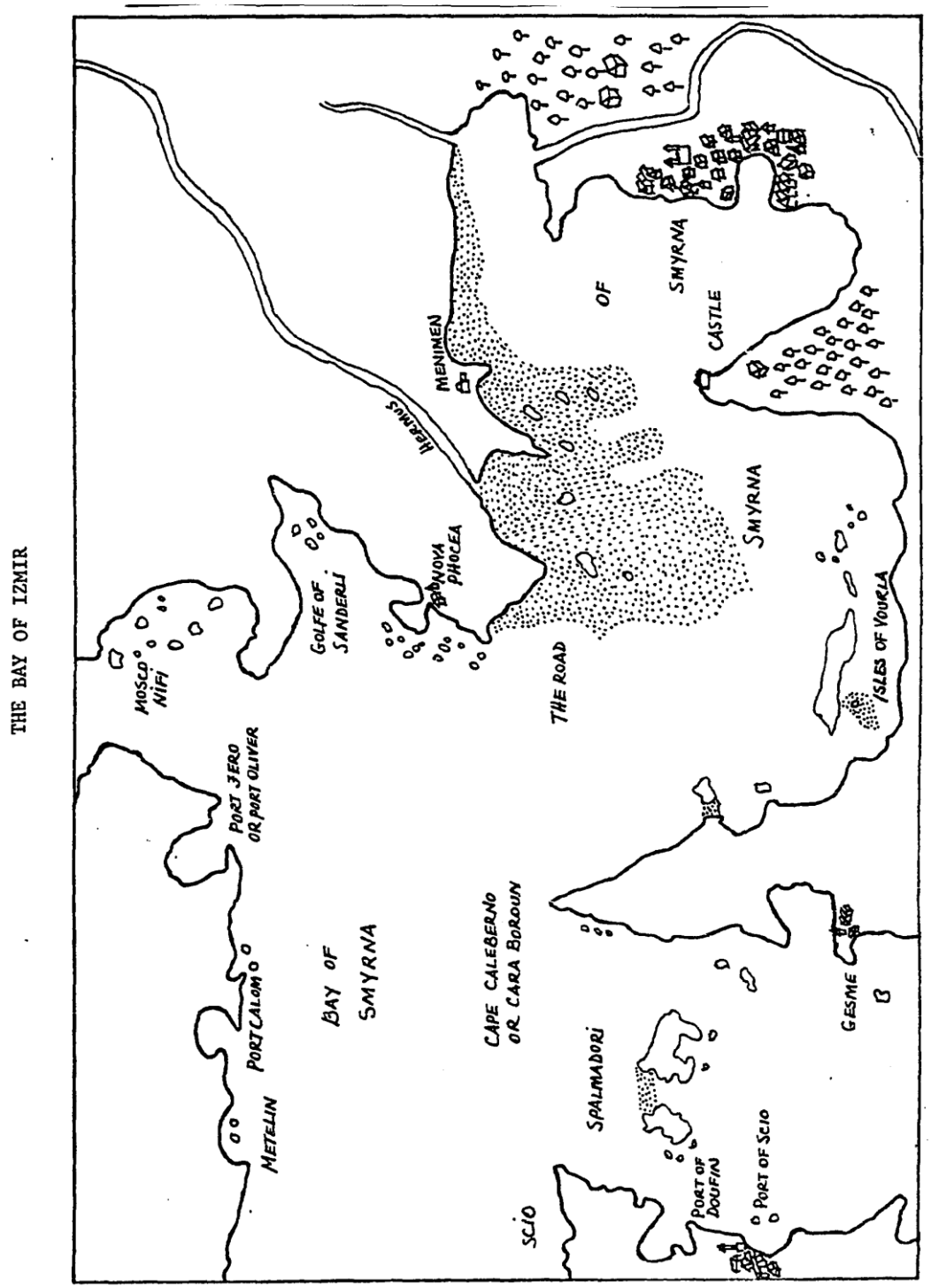
238 Jean Baptiste Tavernier, **Tavernier Seyahatnamesi**, (Ed. Stefanos Yerasimos), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006,s.113; Edmund D. Chishull, **Türkiye Gezisi ve İngiltere'ye Dönüş 12 Eylül 1698-10 Şubat 1702**, Bağlam Yay., İstanbul, 1993,s.14; Şimşir, İzmir'in Sosyal, s. 18.

239 Besim Darkot, "İzmir", **İ.A**, Cilt: V/II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1968, s.1239; Baykara, s.32.

görünümdeki kentin dağ ve deniz arasındaki bölgesi, çok yoğun bir yerleşime sahne oldu.[240] Bulunduğu coğrafya gereği Akdeniz ikliminin yaşandığı İzmir'de, yazları sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlıdır. Yaz günlerinde oldukça kuru ve sıcak günler yaşanan İzmir'e serinlik getiren "*imbat*" rüzgârıdır. İzmir'e has bir batı meltemi olan imbat rüzgârı, kentte denizin nemli ve serin havasını getirdiğinden, yazın sıcak günlerinde İzmirlilere nefes aldırmaktadır.[241]

240 Ülker, The Rise, p.35.
241 Baykara, s.34.

Harita 2: İzmir Körfezi

Kaynak: Ülker, The Rise, p.68.

2.1.2. İzmir'in Tarihçesi

2.1.2.1. İzmir Adı

Kentin adı olan İzmir, "*Smyrna*" kelimesinden gelmektedir. Smyrna kelimesinin kökeni ve anlamı üzerine pek çok farklı yorum söz konusudur. Strabon'a göre Smyrna, hem Ephesos'u hem de İzmir'i kuran ve bu kentlerde hüküm sürmüş bir Amazon'un adıdır.[242] Buna göre; aslı "*Tismurna"* olan kelimenin, ön eki olan "*ti*" nin düşmesiyle Smurna veya Smyrna şeklini aldığı kabul edilir.[243] Bir başka öykü ise bu adı, Anadolu Tanrısı Adonis ile ilişkilendirmektedir. Öyküye göre; Smyrna ya da Myrra'ya Asur Kralı Belos'un oğlu Theias'ın veya Kıbrıslı Kinyras'ın kızıdır. Bu kız, babasıyla cinsel ilişkiye girmiş ve Adonis'in mutsuz anası olmuştur. Bu mythos öyküsünün sonunda ise bu kız, kızgınlıkla ona saldıran babasından kaçarken de, bir mirra ağacına dönüşmüştü.[244] Öte yandan diğer bir adı "*Samornie*" olan Efesli Diana (Artemis)'nın ömrünün son zamanlarını Efes'te geçirdiği ileri sürülen Hz. Meryem'e, havariyun tarafından "*Smyrna*" adında bir çiçek verdiği rivayet edilmektedir.[245]

İzmir kelimesi Eski Ion lehçesinde "*Smurne*", Attika lehçesinde (Atina çevresi) ise "*Smyrna*" şeklinde yazılmaktaydı. Ancak Ekrem Akurgal'a göre; bahsi geçen Smyrna kelimesi Yunanca değil, Eski Anadolu kökenli bir kelimedir.[246] Ersin Doğer'e göre ise Hellenler genellikle, "*Sm*" sesini "*Zm*" şeklinde söylemekteydi. Buna göre, kentin adı nihayetinde Zmirni olarak okunmaya başlandı. Türkler ise bu adı, eta (veya ita) artikeli ile (İ) Zmirni olarak alıp, kelimenin sonundaki "*ni*" yi atarak, İzmir şeklinde söyleyip, yazdılar.[247]

---

242 Strabon, XIV, I, 4.

243 Kütükoğlu, İzmir, s.515.

244 Cecil John Cadoux, **İlkçağ'da İzmir Kentin, En Eski Çağlardan İ.S. 324'e Kadar Tarihi**, çev. Bilge Umar, İletişim Yay., İstanbul, 2003, ss.56 – 57.

245 Baykara, s.34.

246 Ekrem Akurgal, **Anadolu Uygarlıkları**, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul, 2000, s. 293.

247 Ersin Doğer, **İzmir'in Smyrna'sı Paleolitik Çağ'dan Türk Fethine Kadar**, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s. 66; Fikret Yılmaz ve Sabri Yetkin, **İzmir Kent Tarihi**, İzmir B. B. Kültür Yay., İzmir, 2002, s. 21.

İzmir tarihini üç önemli dönem çerçevesinde ele almak mümkündür:

1. **Eski İzmir** (İ.Ö. 3000-300)
2. **Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemi** (İ.Ö. 300-İ.S. 1071)
3. **Selçuklu ve Osmanlı Dönemi** (İ.S. 1071-1922) [248]
4. **Cumhuriyet Dönemi** (1923'den günümüze)

2.1.2.2. Türk Fethinden Önce İzmir

Eski İzmir, bugün bulunduğu yerden farklı olarak şimdiki Bayraklı semtinin olduğu yerde kuruldu. İ.Ö. 3000'den beri varlığı kabul edilen kent, bir yarımada üzerinde kuruldu ancak zamanla Meles Çayı'nın getirdiği alüvyonlar kentin kıyıdan içeride kalmasına neden oldu.[249] Eski İzmir'i ilk kuranların Amazonlar olduğu hakkındaki yaygın görüşün dışında bir diğer rivayete göre; kentin ilk kurucusu, Frigya Kralı Tantalos'dur. Hatta Tantalos'a ait olduğu iddia edilen bir mezar da bulunmaktadır.[250] Öte yandan Bayraklı'da yapılan kazılar ve araştırmalar Eski İzmir'in bir Aiol kenti olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim İ.Ö. 1050-650 tarihleri arasında kentte, Hellas'tan göç etmiş olan Aioller ve Ionlar yaşıyordu. İ.Ö. 850'de Eski İzmirlilerin kentlerini kerpiçten yapılmış kalın bir surla korumaya başlamalarıyla, Eski İzmir'in bir kent devleti hüviyetine kavuştuğunu söylemek mümkündür. Ege dünyasının en erken ızgara planlı yani sokakların birbirini dik kestiği Eski İzmir, dönemin düzgün ve geometrik planlı kentlerinden biri olarak tanındı ve tapınaklarıyla, limanıyla, savunma ve yönetim özellikleriyle bir kent devleti özelliği sergiledi.[251]

İzmir, İ.Ö. 800'lerde Ege kıyılarında güçlü bir ticaret ağı kurmuş olan on iki Ion kentinden Efes veya Kolophonlular tarafından ele geçirilmiştir. Kolophonlular'ı öne çıkaran mitolojik söyleme göre; İ.Ö. 700'lerde Kolophon'da siyasi çekişmeler halkı ikiye bölmüş ve halkın bir kısmı kentlerini terk etmiştir. İzmir'e sığınan Kolophonlular daha sonra İzmirlileri kentlerinden sürerek, kenti ele geçirdi.[252]

---

248 Akurgal, s.292.

249 Kütükoğlu, İzmir, s.515; Akurgal, ss. 292 – 293.

250 Jean Thévenot, **Thévenot Seyahatnamesi**, (Ed. Stefanos Yerasimos), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009, s.117; Yılmaz ve Yetkin, s. 24.

251 Akurgal, s. 294; Yılmaz ve Yetkin, ss. 16 – 17.

252 Yılmaz ve Yetkin, s. 26.

Böylelikle İzmir kenti, Ionların ticaret ağına dâhil oldu ve kısa sürede gelişerek, zenginleşti. Ancak kentin bu hızlı yükselişi, Lydialılar'ı harekete geçirmiş ve İzmir, İ.Ö 600'lerde Lydia hâkimiyetine girdi. Eski İzmir'in ilk evresini sona erdiren gelişme ise, Anadolu'daki Pers istilasının bir sonucudur. İ.Ö. 500'lerde Persler ve Lydialılar arasındaki savaştan sonra İzmir, Pers hâkimiyetine girdi. Bu mücadele esnasında, Pers ordularının saldırılarıyla tahrip edilen kent, bir daha kendine gelemeyerek, örgütsüz bir yerleşim yeri olarak varlığını sürdürdü.[253]

İzmir'in bahsi geçen ilk evresinden sonra yeniden kuruluşu, Büyük İskender'in Persler üzerine düzenlediği Anadolu seferinin bir sonucudur. Büyük İskender, İ.Ö. 334 yılında Anadolu'da Pers ordularını yendikten sonra, ordusuyla Efes üzerine yürümüştür. Efsaneye göre; Büyük İskender İzmir yöresine geldiğinde, bir gün Pagos Dağı'na (Bugünkü Kadifekale) ava gider ve buradaki iki Nemesis'in tapınağının önündeki çınar ağacının altında uykuya dalar. Düşünde gördüğü tanrıçalar Büyük İskender'e, burada bir kent kurmasını ve Eski İzmir halkını buraya yerleştirmesini söylemişlerdi.[254] Ancak kentin kurulması ve halkın iskânı ne Büyük İskender'e ne de ondan sonra Batı Anadolu'ya hâkim olan Antigones'e nasip oldu. Antigones, İ.Ö. 302'de Trakyalı Lysimakhos'la yaptığı savaşta, hem hayatını hem de İzmir kentini kaybetti. Nitekim Antigones'in başlattığı girişimi, Atina'dan yardım alan Lysimakhos hayata geçirdi.[255] Eski İzmir'in bu dönemki görünüşü hakkında bilgi veren Strabon, kenti şu sözlerle anlatmaktadır.

> "*Smyrna, Ephesos'lular tarafından Ion birliğine girmesine inandırılarak, bunlara katıldı... Smyrna, Ephesos'u ele geçiren bir Amazondur ve o zamandan beri hem kent, hem de kentliler onun ismini almıştır… Smyrna, Lydia'lılar tarafından yerle bir edildikten sonra, halkı dört yüz yıl kadar köylerde yaşamaya devam ettiler. Önce Antigones daha sonra da Lysimakhos tarafından bir kentte toplu olarak yerleştirildiler ve kentleri şimdiki kentlerin en güzelidir. Kentin bir parçası tepededir ve surla çevrilidir. Fakat büyük kısmı ovada limanın Metroon'un ve Gymnasion'un yakınındadır. Kentin caddelere ayrılışı özel bir şekilde düzenlenmiştir. Bunlar birbirlerine olabildiği kadar dik doğrular şeklindedir ve taşlarla döşenmiştir, alt ve üst katları bulunan geniş portikler vardır. Bir de içinde Homeros'un Ksoanon'u bulunan Homereion adı verilen dörtkenarlı bir portik bulunur. Bu nedenle Smyrnalılar Homeros üzerinde özellikle hak iddia ederler ve gerçekten de kentin bir tip tunç sikkesi Homereion adını taşır. Meles nehri surların yakınında akar, kent diğer*

253 Kütükoğlu, İzmir, s. 515; Yılmaz ve Yetkin, s. 27.

254 Akurgal, s. 300–301; Yılmaz ve Yetkin, s. 29; Kütükoğlu, İzmir, ss.515 – 516.

255 Kütükoğlu, İzmir, ss. 515 – 516.

kuruluşlarının yanı sıra bir de kapatılabilen bir limana sahiptir. Fakat kentin hiç de küçük olmayan bir kusuru vardır. Bu kusur mühendislerin yaptığı işten ötürüdür. Şöyle ki: caddeleri döşedikleri zaman yer altında kanal sistemi yapmamışlardır; pislik yüzeye yayılır ve özellikle yağmur sırasında caddeler üzerine boşalır." [256]

Bundan sonraki süreçte İzmir, İ.Ö. 300'lerde Efeslilerin tavsiyesi ile Ion kentleri birliğinin on üçüncü üyesi olarak birliğe kabul edildi ve Hellenistik dönem süresince "*özgür kent*" statüsünü korudu. Ancak Ionia kıyı kentleri üzerinde Bergama Krallığı'nın hâkimiyet kurmasından sonra Bergama Krallığı'na bağlanan İzmir, İ.Ö. 133 yılında III. Attalos'un ölümüyle, Bergama Krallığı ile birlikte Roma İmparatorluğu egemenliğine girdi.[257]

Roma dönemi İzmir'in yaşadığı en önemli gelişme, kentin neredeyse yeniden imarına neden olan İ.S. 178 yılında meydana gelen depremdir. İmparator Marcus Aurelius'un büyük katkısıyla yeniden inşa edilen kent, Roma mimarisinin yapısal özelliklerini taşıyan yapıları ile dikkatleri çeken kentsel bir görünüme kavuştu. İzmir'e dönemin ruhunu veren bu yapılar; Akropol, Agora, Stadyum, Tiyatro, Altınyol, Akvadük Kemerleri, Hamamlar ve Jimnazyumlar oldu.[258] Roma İmparatorluğu'nun İ.S. 395 yılında doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılması ve İ.S. 476 yılında Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla İzmir, Doğu Roma İmparatorluğu'nun yani Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girdi.[259]

256 Strabon, XIV, I, 37.
257 Yılmaz ve Yetkin, s. 30; Kütükoğlu, İzmir, ss.515 – 516.
258 Hakkı Gültekin, **İzmir Tarihi**, İzmir, 1952, ss.50 – 51.
259 Yılmaz ve Yetkin, ss. 32 – 33.

Harita 3: İzmir Körfezi (1760)

Kaynak: http://historic-cities.huji.ac.il/turkey/izmir/maps/borg_1760s_pl_67.html (20.08.2011).

2.1.2.3. Türk Fethi ve Osmanlı Dönemi

Uzun bir dönem Bizans hâkimiyetinde kalacak olan İzmir, kısa bir sürede olsa 1081-1098 yılları arasında Çaka Bey[260] tarafından ele geçirildi. Ancak Konya'daki Selçuklu Sultanı, iktidarına ortak olabileceği düşüncesiyle Çaka Bey'i, bir davette zehirleterek, ölümüne neden oldu. Bu olaydan sonra tekrar Bizans hâkimiyetine giren kent, 1317 yılına kadar Bizans idaresinde kalacaktır.[261]

Bu dönem İzmir kent yaşamına etki eden iki önemli gelişme söz konusudur. Bu olaylardan ilki, 1231-1235 yılları arasında inşa edilen St. Pierre (Ok Kalesi ya da Liman Kalesi) adındaki kalenin inşa edilmesidir. Bu kalenin yapılmasından sonra kent, aşağı ve yukarı İzmir olarak anılmaya başlandı.[262] Kenti ikiye bölen bu gelişmenin sonucunu güçlendiren ikinci olay ise, Akdeniz ticaretine hâkim olan Ceneviz ve Venedik'in İzmir'in avantajlı konumundan yararlanmak istemeleriydi. Bizans ile pazarlık halinde olan Cenevizler, 1261 yılında imzalanan Nif (Kemalpaşa) Antlaşmasıyla amaçlarına ulaşmışlardı. Antlaşmaya göre; Cenevizlilere İzmir'de mahalle, kilise, fırın ve hamam kurma ayrıcalıkları tanındı. Böylece Cenevizlilere kente yerleşme ve ticaret yapma imkânı sağlandı. Bundan sonra İzmir'in Aşağı Kale bölgesinde Ceneviz, Yukarı Kale bölgesinde Bizans denetimi hâkim oldu. [263]

1308 yılında Birgi merkez olmak üzere kurulan Aydınoğulları zamanında, 1310 yılında Aydınoğlu Gazi Mehmet Bey tarafından Yukarı Kale (Kadifekale), 1326 yılında ise, oğlu Umur Bey tarafından Aşağı Kale (Liman Kale) ele geçirildi.[264] Ancak İzmir'in pek uzun soluklu olmayan mevcut durumu, 1344 yılında Papa VI. Clement'in örgütlediği; Venedik, Kıbrıs ve Rodos Şövalyeleri'nin yer aldığı Haçlı seferi ile değişikliğe uğrayacaktır. Bu sefer sonrası Aşağı Kale Latinlerin eline geçerken, Yukarı kale, Türklerin hâkimiyetinde kaldı. Böylelikle yukarısı

---

260 İbrahim Kafesoğlu, Çaka Bey isminin aslının Çakan olduğunu iddia etmektedir. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklu Çağındaki İzmir Türk Beyi'nin Adı: Çaka mı, Çağa mı, Çakan mı?", **Tarih Dergisi**, Sayı: 34, 1984. ss. 57 – 60.

261 Baykara, s.40; Yılmaz ve Yetkin, ss.37 – 38.

262 Çınar Atay, **"Kapanan Kapılar" İzmir Hanları**, İzmir B. B. Kültür Yay., İzmir, 2003, (İzmir Hanları), s.18.

263 Yılmaz ve Yetkin, s.38; Atay, İzmir Hanları, s. 19

264 Atay, İzmir Hanları, s.19; Baykara, s.40.

Müslüman İzmir, aşağısı Hıristiyan İzmir olmak üzere kent, ikiye bölündü.[265] 1348 yılında Umur Bey'in ölümünden sonra yerine geçen kardeşi Hızır Bey, Umur Bey'den farklı olarak gaza politikasını bir kenara bırakıp, Hıristiyan birliği ile anlaşma yoluna gitti. 1348 yılında Hıristiyanlarla imzalanan bu barış antlaşması; aynı zamanda onlara, serbest ticaret yapma imkânını sağlayan tam bir kapitülasyon niteliğindeydi.[266] Fakat bu antlaşma uzun ömürlü olmayıp, İzmir'in ticari ağırlığı güneye Ayasolug (Selçuk) ve Balat (Milet) limanlarına kaydı. Bunun nedeni, İzmir'e giden karayollarının Türklerin; denizyollarının ise, Latinlerin kontrolü altında olmasıydı. Nitekim 1374 yılına kadar Papalık denetiminde kalan İzmir, Papa XI. Gregory tarafından Liman Kale ile birlikte St. Jean Şövalyeleri'ne devredildi.[267]

1390 yılında Anadolu'daki siyasi birliği sağlamak üzere sefere çıkan Yıldırım Bayezid'ın Aydınoğulları Beyliği'ne son vermesiyle, İzmir'in Yukarı Kale bölgesi Osmanlı hâkimiyetine girdi. Aşağı kale ise, 1402 yılında Timur'un[268] İzmir'in tamamına hâkim olmasına değin, Hıristiyanların elinde kaldı. İzmir'i ele geçiren Timur, Anadolu'dan çekilirken kenti, tekrar eski sahiplerine yani Aydınoğulları'na bıraktı ve İzmir'e Aydınoğlu Cüneyd Bey hâkim oldu. Aydınoğlu Cüneyd Bey'in ardından İzmir üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti ancak 1425 yılında II. Murad'ın kenti ele geçirmesiyle mümkün oldu.[269]

XV. yüzyıl boyunca küçük bir kasaba görünümünde varlık gösteren İzmir için dönemin en önemli olayı, Venediklilerin İzmir'e saldırmalarıdır. Denizlerdeki Venedik üstünlüğü, 1463-1479 yılları arasında Osmanlı ve Venedik [270] güçlerini karşı karşıya getirdi ve bu mücadele esnasında İzmir kenti, Venediklilerin saldırısına uğrayarak, yağmalandı. Bu olay sonrası Fatih Sultan Mehmed, Liman Kale'yi tekrar yaptırarak, kale içine toplar yerleştirdi.[271]

---

265 Yılmaz ve Yetkin, s. 39.

266 Halil İnalcık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", **Osmanlı**, Cilt: I, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, (Bir Bakış), s.46.

267 Ülker, The Rise, p. 17.

268 Bkz. İsmail Aka, "Timur Devri Anadolusu", **Osmanlı**,Cilt: I, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, ss. 229 – 234.

269 Kütükoğlu, İzmir, s.517; Yılmaz ve Yetkin, s.39.

270 Maria Pia Pedani Fabris, "XV-XVIII. Yüzyılda Osmanlı Venedik İlişkileri", **Osmanlı**, Cilt: I, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999,s. 259.

271 Baykara, s.108; Gültekin, ss. 46– 47.

XVI. yüzyıl itibariyle mevcut konumunda herhangi bir değişikliğin olmadığı İzmir, genel olarak Anadolu'da baş gösteren levent ve suhte ayaklanmalarına maruz kalsa da, ayaklanmalar daha çok Urla ve Buca'da meydana geldiğinden, kenti pek fazla etkilemedi.[272] Bu dönem, güney deniz yollarını güvenilir hale getiren Rodos'un fethine ve Doğu Akdeniz limanlarını Osmanlı ticaretine açan fetihlere karşın, İzmir bir liman kenti olarak uzun süre bir varlık gösteremedi. Kentin yavaş yavaş önem kazanmaya başlaması ise, uluslararası ticaretin Çeşme'den İzmir'e geçmesiyle mümkün oldu.[273] Öte yandan İzmir, Yukarı ve Aşağı Kale olmak üzere ikiye bölünmüş kent yapısını XVI. yüzyılda da korudu. Ancak tepedeki Türk yerleşiminin yavaş yavaş Yukarı Kale'den aşağılara denize doğru ilerlemesiyle, XVII. yüzyılda Kadifekale'nin artık bir özelliği kalmadı.[274]

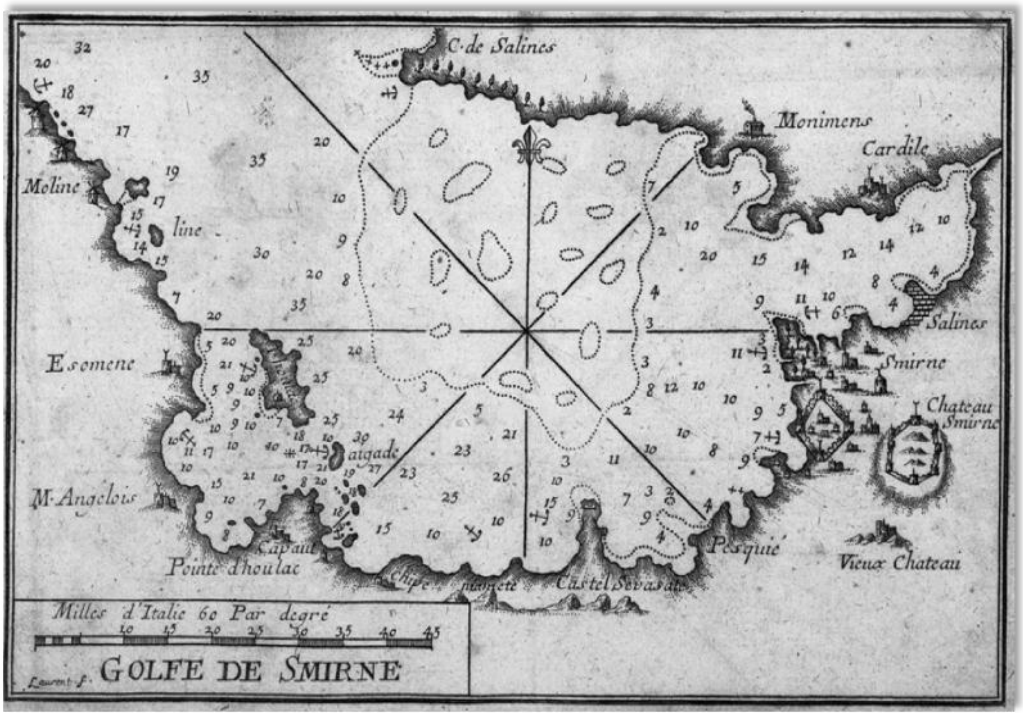

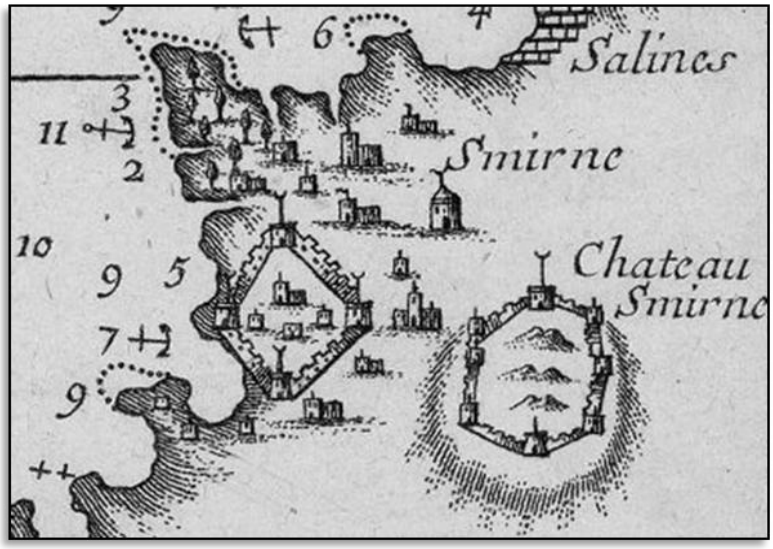
272 Kütükoğlu, İzmir, s. 517.

273 Daniel Goffman, "17. Yüzyıl Öncesi İzmir", **Üç İzmir**, YKY, İstanbul, 1992, (17. Yüzyıl), ss. 74 – 76.

274 Zeki Arıkan, "XV.-XVI. Yüzyıllarda İzmir", **Üç İzmir**, YKY, İstanbul, 1992, (XV.-XVI. Yüzyıllarda), ss. 62 – 63; Zeki Arıkan, "XVIII.-XIX. Yüzyıllarda İzmir", **21. Yüzyıl Eşiğinde İzmir Uluslararası Sempozyum (9-10 Ekim 2000)**, İzmir B. B. Kültür Yay., İzmir, 2001, (XVIII.-XIX. Yüzyıllarda), s.50.

Harita 4: İzmir (1764)

Kaynak: http://historic-cities.huji.ac.il/turkey/izmir/maps/roux_1764_pl_105.html (20.08.2011).

2.1.3. Kentin Fiziki Yapısı

İzmir XVII. yüzyıl ile birlikte, hem fiziki açıdan hem de sosyo-ekonomik açıdan ilerleme dönemine girdi. Bu dönem coğrafi konumu ve ticaret potansiyeli ile dikkatleri üzerine çeken kentin, demografik yapısı da değişime uğradı. Bu değişimin asıl nedeni, İzmir'in ekonomik açıdan bir çekim merkezi haline gelmesidir. İzmir'in bu dönemki yükselişini, gerek kenti ziyaret eden seyyahların anlatımı gerekse Osmanlı yönetiminin artan ilgisi gözler önüne sermektedir.

XVII. yüzyıl içinde kenti birçok kez ziyaret etmiş olan Tavernier; İzmir'i, hem deniz hem de kara ticaretinde Levant'ın en ünlü kenti ve Avrupa'dan Asya'ya, Asya'dan Avrupa'ya giden malların toplandığı en büyük pazarlardan biri olarak nitelendirmektedir. Ayrıca eski ve yeni arasında bir karşılaştırma yapmak suretiyle ticaret hayatındaki değişime vurgu yapan Tavernier, daha önce Livorno'ya demir atan Batılı filoların artık düzenli olarak İzmir'e geldiklerinin altını çizmektedir.[275]

Bir liman kenti olan İzmir, gerek kara gerekse deniz ulaşım ağının sağladığı nimetler sayesinde yerli ve yabancı tüccarlar için bir uğrak yeri konumundaydı. Kemer Çayı üzerinde Roma devrinden kalma Kemer Köprüsü (Kervan Köprüsü) kenti, Anadolu'ya bağlayan ana yolu oluşturmaktaydı. Buraya kervanlarla İstanbul'dan sekiz, Halep'ten yirmi beş, Konya'dan altı, Kütahya'dan yedi, Antalya'dan altı günde gelinirdi.[276] Kentin içinden geçerek rıhtıma bağlanan bu yol, XVII. yüzyılda İzmir'in ana ekseni idi.[277] Her ne kadar İzmir, karayollarıyla art bölgesinden ve Anadolu içlerinden gelen kervanlar için bir çekim merkezi olsa da, kara ticaretinden ziyade deniz trafiğinin ağırlıklı olduğu bir kentti.

İzmir Limanı muhtemelen 1521 yılına kadar sadece ticaret gemilerinin yükleme ve boşaltma işi için kullanıldı. Limana giremeyen büyük gemiler ancak girişteki St. Pierre Kalesi önüne kadar gelip, buraya demir atarak yükleme ve boşaltma işlerini yapmaktaydılar.[278] XVII. yüzyılın sonlarına doğru ise, iç liman

---

275 Tavernier, s.114.

276 Çınar Atay, **Tarih İçinde İzmir**, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını:3, Tifset Basım ve Yayın Sanayii A.Ş, İzmir, 1978, (Tarih İçinde), s.20; Joseph de Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, (Ed. Stefanos Yerasimos), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008,s. 247.

277 Mübeccel B. Kıray, **Örgütleşemeyen Kent: İzmir**, Bağlam Yay., Ankara, 1998, s.34.

278 Necmi Ülker, **XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I Ticaret Tarihi Araştırmaları**, Akademi Kitabevi, İzmir,1994, (İzmir Şehri Tarihi), s.9.

kısmen sellerle kısmen de insan eliyle dolduruldu. İç limana yalnızca Osmanlı Devleti tebaasının gemileri girebilmekte ve yabancı gemiler daha ziyade kendi konsoloslukları önünde demirleyebilmekteydi. Nitekim XVIII. yüzyıl sonlarında kısmen bataklık haline gelen iç limanın güneydoğusuna arpa ekimi bile yapılmıştı.[279]

İzmir'in XVII. yüzyıldaki fiziki yapısı ve gelişimi hakkında bilgi veren bir diğer seyyah ise, Evliya Çelebi'dir. Evliya Çelebi'nin anlatımından, kentin bir çekim merkezi olarak ne denli önemli bir ilerleme kaydettiği anlaşılmaktadır.

> "*Ve'l-hâsıl Âl-i Osmân'ın kabza-i tasarrufunda iki yüz altmış bender sevâd-ı mu'azzam iskele vardır kim yük çözülür ve yük bağlanır şehirlerdir. Ammâ İzmir benderi cümleden iştihârlı şehirdir. Zirâ ekâlim-i seb'ada Âl-i Osmân ile dost olmuş on sekiz kefere kralı vardır. Cümlesinin balyozları ve konsolosları vardır. Ve bezârgânları rûy-ı zemînin mahsûlâtların ve cemî'i diyâr halkının metâ'ların getirüp beher sene bin gemi gelir ve bin gemi gidüp metâ'lar bu İzmir şehrinde fürûht olunur. Böyle bir derbend-i calender bender yerdir kim velvele-ârâ iskeledir. Ve Freng-i bedreng gemileri eyle gelirler kim şehr-i İzmir'in nısfı gûyâ Frengistândır*." [280]

Evliya Çelebi'nin adeta bir Frengistan'dır dediği İzmir'in bu konumu, hem Batılı tüccarların hem de Osmanlı yönetiminin kentte artan ilgisinin bir sonucudur. Osmanlı yönetiminin bu artan ilgisi, kentin imar faaliyetlerine verdiği ağırlıkta kendini göstermektedir. Nitekim hazineye gelir getireceği düşüncesiyle Osmanlı yönetimi, ipek ticaretini ve yabancı tüccarları İzmir'e çekmek için kentin imarına girişti. Bu düşünce doğrultusunda XVII. yüzyılın ikinci yarısında, körfezin dar bir boğaz oluşturduğu yerin güney kıyısında Sancakburnu'ndaki uçta, kentin güvenliği ve deniz trafiğinin kontrolünü ele almak için Sancak Kale (Yeni Kale) inşa edildi. Buraya ve kaleye de Sancak Kale denmesinin nedeni; padişahın bayraklarının dalgalanması ve İzmir'e dışarıdan gelen bir geminin buraya geldiğinde, bir itaat

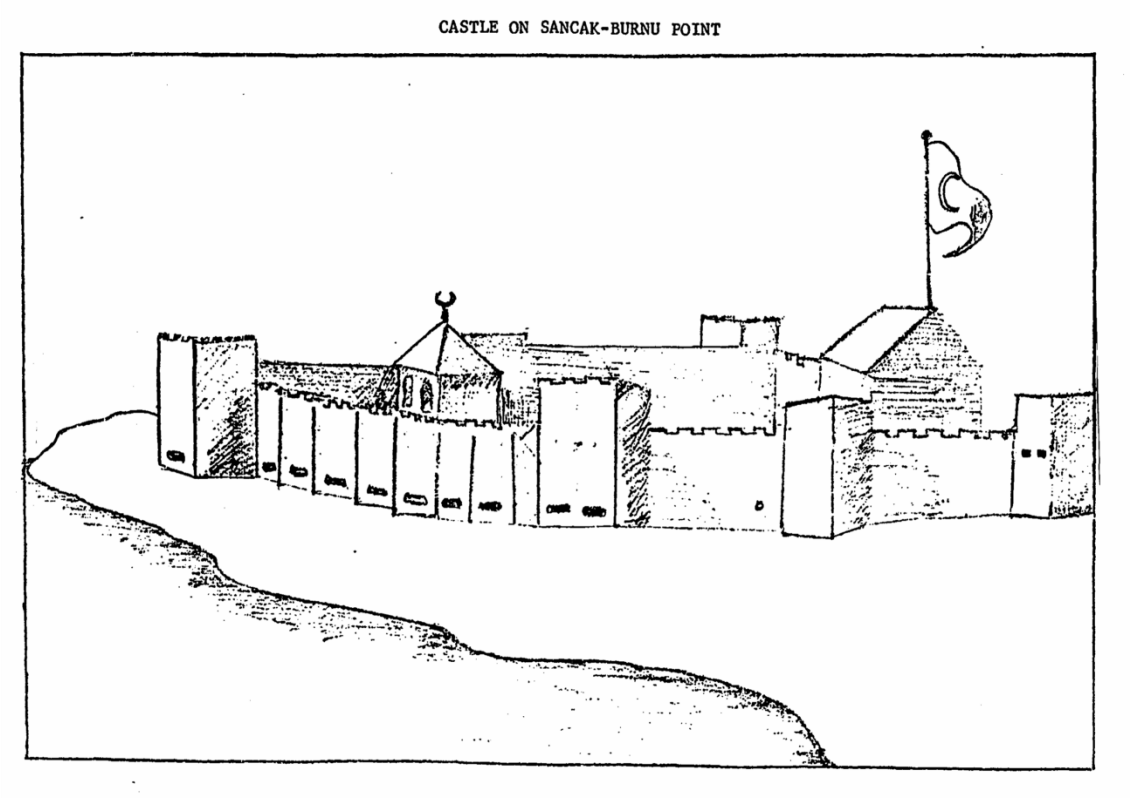
---

279 Cevat Korkut, **Belgelerle İzmir Rıhtım İmtiyazı**, Dağaşan Ofset, İzmir,1992, ss.19 – 20; Atay, Tarih İçinde, s. 32.

280 **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, (Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve Robert Dankoff), IX. Kitap, YKY, İstanbul, 2005, (IX. Kitap), s. 53.

işareti olarak beyaz sancak dikerek limana girmesidir.[281] Buna ek olarak bir gümrük evi, hanlar, tesisler ve depolar inşa edildi.[282]

Resim 1: Sancak Kale

Kaynak: Ülker, The Rise, p.69.

Sancak Kale'nin yapılış nedeni hakkında Tavernier şu bilgileri vermektedir; 1656 yılındaki Osmanlı-Venedik mücadelesi esnasında Osmanlı donanması Ege adaları önünde yenilgiye uğradı. Venedik donanmasının İstanbul'a ilerleme ihtimalinin olduğu ortamda güçlü bir donanmadan yoksun kalan Köprülü Mehmed Paşa, Çanakkale Boğazı'nı kapattıktan sonra Osmanlı donanmasını yeniden inşa etme yollarını aradı. Bu esnada, İzmir önlerindeki Hıristiyan gemileri kiralamak isteyen sadrazamın teklifini geri çeviren gemi kaptanları, hızla körfezi terk ettiler.

281 Çelebi, IX. Kitap, s.54; Chishull, s.14.

282 Ülker, The Rise, pp. 36 – 39; Necmi Ülker, "17. ve 18. Yüzyıllar İpek Ticaretinde İzmir'in Rolü ve Önemi" **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul,1991, (İpek Ticaretinde), s. 328.
Kenti 1681 yılında ziyaret etmiş olan Olfierti Dapper'de aynı bilgileri vermektedir. Bkz. Pınar, s. 30.

Bu olaya sinirlenen ve gemilere müdahale edemeyen sadrazam, körfezde gemi giriş çıkışlarını kontrol etmek için bir hisarın yapılmasını emretmiştir.[283] Tournefort'un Sancak Kale hakkında verdiği bilgiler şöyledir; Kare planlı olan kalenin, kenarları yaklaşık yüz adım uzunluğunda dört burcu vardır. Ortasında yer alan kare planlı bir kuleyle savunulan kalenin surları, alçak ve mazgallıdır.[284]

Her ne kadar Köprülü Mehmed Paşa, Sancak Kale yapımına ön ayak olduysa da bu dönem kentin imar faaliyetlerine damgasını vuran kişi, Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'dır. Devlet eliyle yapılan bu imar faaliyetlerinden ilki, bedesten inşası oldu. Ticari hayatın canlılığı ve emtia alışverişini kolaylaştırmak için yapılan binada, banka işlevi gören ve borsaya hâkim sarraflar yanında diğer iş yerleri de bulunmaktaydı. Yine denizden kazanılan dolma zemin üzerine yeni bir Gümrük binası yapıldı.[285] Bu dönem İzmir'de iki gümrük binası bulunmaktaydı. Kayıtlarda Meyveter, Meyve-i Huşk, Küçük Gümrük ve Gümrük-ü Kebir olarak da geçen Meyve gümrüğü Cami-i Atik Mahallesi'nde bulunmaktaydı. Efrenç gümrüğü ismi ile de anılan İzmir gümrüğü Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa vakfından idi. Malikâne usulüyle iltizama verilen bu gümrüklerin tümü İstanbul gümrüğüne bağlı idi.[286]

İzmir'in devlet eliyle imarı sonucunda yapılan Sancak Kale, gümrük binası, han ve bedesten gibi yapıların inşasında Kadifekale'deki stadyum, tiyatro ve St. Polycarpe'ın öldürüldüğü sirkin yıkıntılarından çıkan taşlar kullanılmıştı.[287] Yine daha önce söz konusu olduğu üzere Kadifekale XVII. yüzyıl sonunda önemini yitirmesine rağmen kalede hâlâ bir dizdar ve yirmi civarında asker görevli bulunmaktaydı.[288] Nitekim kenti XVIII. yüzyılda ziyaret eden Angelico Maria Müller'de İzmir'in genel görüntüsü hakkında şu bilgileri vermektedir.

---

283 Tavernier, s.114; Ülker, İzmir Şehri Tarihi, ss.4 – 5.

284 Tournefort, s. 251.

285 Ülker, İzmir Şehri Tarihi, s.12.

286 Şimşir, İzmir'in Sosyal, ss. 228 – 229.

287 Darkot, s. 1250; Tavernier, s. 114; Konstantinos Oikonomos ve Bonaventure F. Slaars, **Destanlar Çağından 19. Yüzyıla İzmir**, çev. Bilge Umar, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.89.

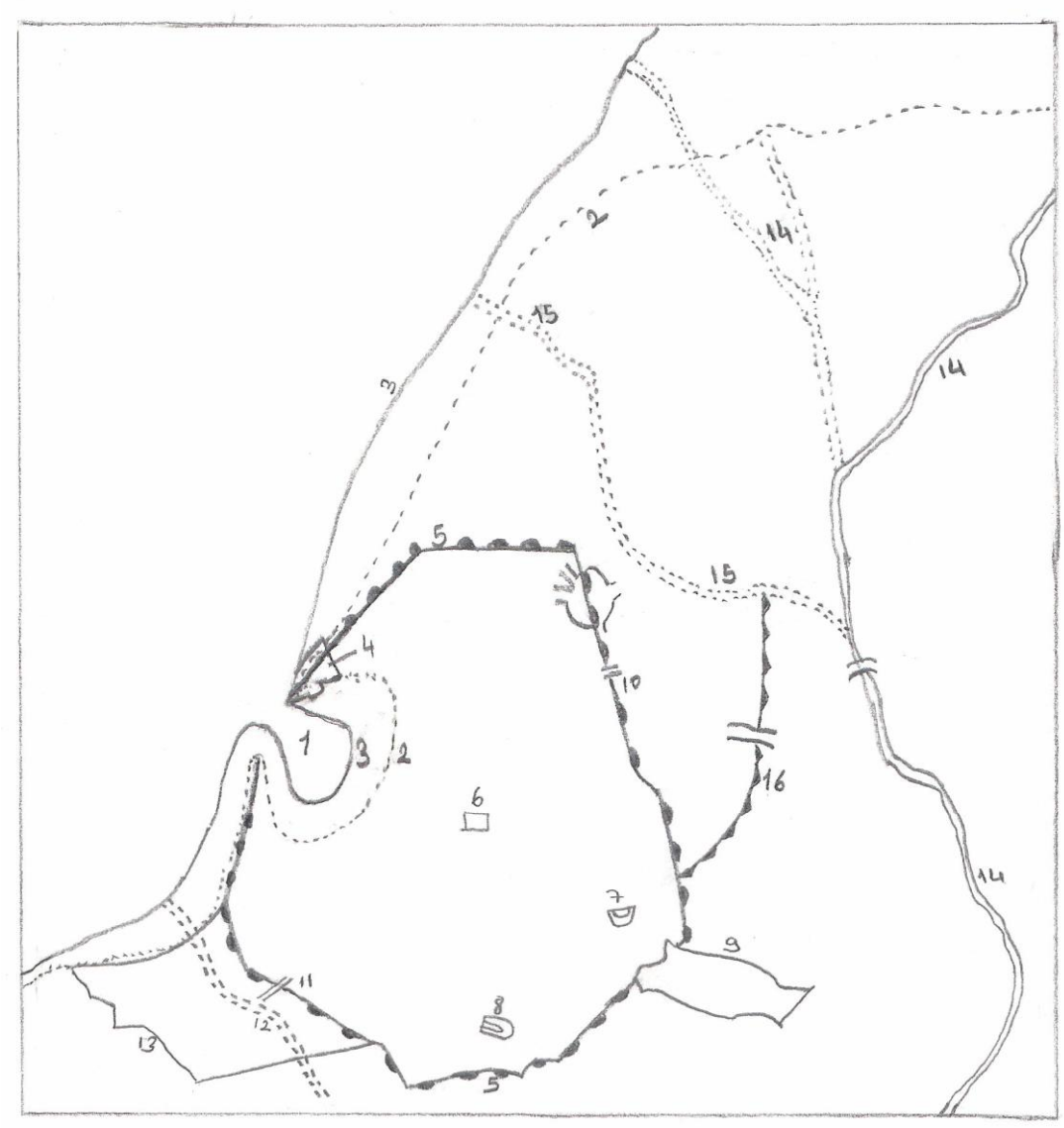
288 Ülker, İzmir Şehri Tarihi, s.8.

"*Smyrna çevresi 8 gal mili kadar yüksek bir kale ile donatılmıştır. İçinde sadece Türk gemi ve kadırgalarının yattığı kapalı bir iç liman göze çarpmaktadır. Bütün yabancı gemilerse, uzun ve çok güzel olan dış limanda demirlemek zorundadır. Şehre karşıdan bakıldığında, neredeyse tam ortada çok güzel inşa edilmiş bir gümrük binası vardır ve bütün giriş ve çıkışlar burada denetlenerek gümrük harcı alınmaktadır. Şehirden iki mil uzaklıkta, denizin koynunda, körfezin daraldığı yerde, bütün gemilerin selam verip, çıkışlarını almalarının zorunlu olduğu yeni inşa edilmiş bir kale vardır. Bu kale sadece şehrin korunması için değil; acil durumlarda, demir atan yabancı gemilerin hemen yardımına koşmak için yapılmıştır. Sancakkale (Yenikale) nedeniyle, hiçbir gemi daha önce Türklerin büyük bir duyarlılık ve öfke göstermesine neden olduğu için haber vermeden şehirden ayrılamamaktadır*." [289]

İzmir'in kentsel kimliğini ortaya koyan bu mimari yapıları dışındaki diğer önemli mekânları, ekonomik ve sosyal hayatın vazgeçilmez unsurları arasında yer alan camiler, medreseler, hanlar ve hamamlardır.

289 Angelico Maria Müller, **İzmir 1726 (Seyahatname)**, Tepekule Kitaplığı Yay., İzmir,1999, ss. 23 – 24.

Harita 5: İzmir'in Krokisi

1. İç Liman
2. Eski Liman Hattı
3. XVII. ve XVIII. Yüzyıl Sahil Hattı
4. Aşağı Kale (Liman Kalesi, Okkalesi)
5. Dışkale/ Surlar
6. Agora
7. Tiyatro
8. Stad
9. Kadifekale
10. Manisa Kapısı (Çorakkapı)
11. Efes/ Ayasuluğ Kapısı (Altınyol)
12. Damlacık Deresi
13. Değirmen dağı
14. Kemer Deresi
15. Boyacı Deresi
16. Sarıbeyoğlu Suru

Kaynak: Baykara, s.145.

2.1.3.1. Ticari Mekânlar

XVII. yüzyılda yıldızı parlayan İzmir'in ticaret hayatı iç liman merkezli bir gelişme gösterdi. Sancakkale* etrafındaki meydanda büyük bir cami (Hisar Camii) ve hanlar yer almaktaydı. Daha çok uzun mesafe ticaret hanları olan bu hanlarda; ticari mallar korunmakta ve yolcu ihtiyaçları karşılanmaktaydı. Bu güzergâh üzerinde çuhadarlar, kuyumcular, urgancılar, yazmacılar vb. zanaatkâr ve tüccarların yerleştiği dar yollar uzanmaktaydı.[290]

2.1.3.1.1. Hanlar, Bedestenler ve Çarşılar

Genel kuruluş amacına bakıldığında ve diğer hanlarla kıyaslandığında İzmir hanları kendine has bir yapı sergilemektedir. Ticari hayatın vazgeçilmezlerinden olan hanlar aynı zamanda savunma maksatlı inşa edilen yapılardı. Bu yüzden yapıların dışarı ile teması, tek bir kapı ve mazgal deliği şeklindeki pencerelerle olurdu. Ancak İzmir hanlarına bakıldığında bunun tam tersi; hanlar, ticari işlevleriyle öne çıkan bir görüntüye sahiptir. Buna göre, yapıların dış cephelerinin hem alt hem de üst katlarında pencereler açılmış ve bu hanların birden fazla giriş kapısı bulunabilmektedir. Kızlarağası Hanı'nda beş, Mirkelamoğlu Hanı'nda, Küçük Demir Hanı'nda, Girid Hanı'nda, Küçük ve Büyük Salepçioğlu Hanlarında ikişer kapı bulunması bu yapıların savunmadan ziyade ticari amaçla planlandığı fikrini desteklemektedir.[291] Öte yandan İzmir hanları, 1765 yılına kadar iç liman çevresine; yüzyılın sonlarından itibaren ise, iç limanın dolgu arazisi üstüne inşa edildi.[292]

1670/1671 yıllarında kenti ziyaret etmiş olan Evliya Çelebi'ye göre, İzmir'de toplam seksen iki han vardır. Malkoçzade Hanı, Kurşumlu Han (Kurşunlu), Çavuşzade Hanı, Altıparmak Hanı, Tercüman Hanı, Beğler Hanı, Mehemmed Efendi Hanı (Mehmed Efendi), Mısır Veziri Ebülhayr Kethüda İbrahim Paşa Hanı, Muhtesib Hanı, Bölükbaşı Hanı, Tavşanlı Hanı, Çukur Han, Hacı Hüseyin Hanı,

---

* Bugünkü ismiyle Yeni Kale.

290 Kıray, s. 34.

291 Bozkurt Ersoy, **İzmir Hanları**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı: 49, Ankara, 1991, s.129.

292 Ersoy, s. 133.

Hacı Ömer Hanı, Fazlullah Ağa Hanı, Sulu Han, Bostancı Hanı Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde geçen isimlerdir.[293]

İzmir'in bu dönemki hanları içinde Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın yaptırmaya başladığı fakat ölümünden sonra ancak tamamlanan Vezir Hanı, Evliya Çelebi'nin kenti ziyaretinden sonra yapıldığı için sayılan isimler içinde yer almamaktadır. Büyük Vezir Hanı ve Küçük Vezir Hanı olmak üzere iki binadan oluşan han, Kasap Hızır mahallesinde bulunmaktaydı. Bir orduyu barındırabilecek genişlikte olan Büyük Vezir Hanı'nda altta elli ve üstte elli dört oda vardı. Küçük Vezir Hanı ise altta on yedi oda, bir mahzen ve üstte on sekiz odandan oluşuyordu. Ayrıca Büyük Vezir Hanı'na bitişik kırk dört dükkânı bulunan bir bedesten yer almaktaydı.[294]

Fazıl Ahmed Paşa'nın ardında bıraktığı Vezir Suyu, Girit Hanı ile Büyük ve Küçük Vezir Hanı eserleri yanında I. Mahmud devrinde; Hacı Beşir Ağa'nın ardında bıraktığı eserler de, İzmir'in bu devrinin güzel yapılarıdır. Bunlar Osman Ağa'nın Osman Ağa Suyu ile Kızlarağası Hanı, Karaosman Hanı, Manisalı Han, Küçük ve Büyük Kuzuoğlu Hanları, Mirkelam, Bidayet, Servili, Demir, Esir, Tütün, Müslim, Büyük Keten, Pirinç, Uzun ve Sulu Hanlardır.[295]

Münir Aktepe'nin çalışmasında verilen bilgiler doğrultusunda XVII. ve XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İzmir'de bulunan hanlarının isimleri şunlardır: Abacıoğlu Hanı, Altıparmak Hanı, Bey Hanı, Bostancı Hanı, Bölükbaşı Hanı, Çavuşzade Hanı, Çerçioğlu Hanı (Sidikli Han), Çukur Han, Darbhane Hanı, Demir Hanı (Büyük ve Küçük), Dolma Hanı, Fazlıoğlu Hanı (Fazlullahoğlu), Girit Hanı, Hacı Hüseyin Hanı, Hacı Ömer Hanı, İbrahim Paşa Hanı, Kara Mustafa Paşa Hanı, Kara Osmanoğlu Hanı (Büyük ve Küçük), Keten Hanı, Kızlarağası Hanı, Kurşunlu Han, Küçük Mehmed Hanı, Malkoçzade Hanı, Mehmed Efendi Hanı, Muhtesib

---

293 Çelebi, IX. Kitap, s.52.

294 M. Münir Aktepe, "İzmir Hanları ve Çarşıları Hakkında Ön Bilgi", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Sayı: 25, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul,1971, (Hanları ve Çarşıları), s. 146; Nahide Şimşir, "Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın İzmir'deki Vakıflarına Ait Hicri 1141 Tarihli Bir Muhasebe Bilançosu", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: XII, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1997, (Muhasebe Bilançosu), s. 157; Baykara, s. 69;
Bülent Çelik, "XVIII. Yüzyıl İzmir Ticareti Hakkında Düşünceler ve Vezir Hanları", http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/28/186.pdf, (10.08.2012), s.222.

295 Gültekin, s. 47.

Hanı, Osman Ağa Hanı, Sulu Han, Tavşanlı Han, Tercüman Hanı, Vezir Hanları, Yapıcızade Hanı.[296]

Münir Aktepe'nin verdiği isimlere karşın, XVIII. yüzyıl İzmir'ini konu eden Nahide Şimşir'in tezinde yalnız on dokuz tane hanın ismi geçmektedir. Bu noktada, İzmir'de meydana gelen depremlerin özellikle kenti yerle bir eden 1688 depremi gibi, ya da yangınların göz önüne alınması gerekmektedir. Nahide Şimşir'in ismini verdiği hanlar ise şunlardır:

Tablo 6: XVIII. Yüzyılda İzmir Hanları

Abdüllatif Hanı	Karaosmanoğlu Hanı
Bölükbaşı Hanı	Kuruyemiş Hanı
Dervişağa Hanı	Küçük Kızlarağası
Ebubekiroğlu Hanı	Laz Hanı
Esir Hanı	Leblebiciler Hanı
Han-ı Cedid	Mahkeme Hanı
Han-ı Kebir (Kara Mustafa Paşa)	Sulu Han
Han-ı Sagir (Kara Mustafa Paşa)	Taş Hanı
İbrahim Paşa Hanı	Vezir Hanı
Keten Hanı	

Kaynak: Şimşir, İzmir'in Sosyal, ss.222 – 227.

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre; İzmir'de bu dönem bedesten (esnaf çarşısı) yoktur ve toplam 3.060 dükkân vardır ve bunların hepsi muhtesib harcı vermektedir. Aynı şekilde Çelebi'nin eserinde verdiği bilgilere devamla, Mısır Çarşısı'nda toplam üç yüz tüccar mahzeni olup; bunun dışında İzmir'de kırk kahvehane, yetmiş sabunhane, iki yüz meyhane, yirmi bozahane, yirmi boyahane ve bir çarşı saraçhane, bir şemhane (mumhane) vardır.[297] Münir Aktepe'nin verdiği bilgilere göre ağırlıklı olarak Cami-i Atik ve Kasap Hızır mahallesinde bulunan dönemin çarşı ve bedestenleri şunlardır:

296 Ayrıntılı bilgi için bkz. Aktepe, Hanları ve Çarşıları, ss. 113 – 146.
297 Çelebi, IX. Kitap, s.53.

Tablo 7: İzmir'deki Bedestenler ve Çarşılar

Bakır Bedesteni	Kestane Pazarı[298]
Çakı ve Çuha Bedesteni	Odun Pazarı
Fazıl Ahmed Paşa Bedesteni	İsmail Paşa Çarşısı
Yol Bedesteni	Kapan-ı Mısır (Mısır Çarşısı) [299]
Irgad Pazarı	Samancı Çarşısı (Samancı Pazarı)

Kaynak: Ayrıntılı bilgi için bkz. Aktepe, Hanları ve Çarşıları, ss. 149 – 154.

2.1.3.2. Dinsel ve Sosyal Yapılar

İzmir'deki kültürel çeşitlilik ve mevcut kozmopolit yapı, dinsel hoşgörü ortamını da beraberinde getirdi. İzmir'de birbirinden farklı dine mensup toplulukların kendilerine ait ibadet yerleri mevcuttu. Bu ibadet yerleri ile ilgili dönemin seyyahlarının verdikleri bilgiler arasında bazı farklılıklar olsa da, kentteki dinsel hoşgörü ortamı hakkında genel bir bilgi sahibi olmak mümkündür. Evliya Çelebi Frenk caddesinde yedi kilise olduğunu söylemektedir.[300] Yine Çelebi'yi destekler bilgiler veren Tavernier'e göre; İzmir'de Türklerin, on beş camisi; Yahudilerin, yedi sinagogu; Ermenilerin,[301] bir; Rumların, iki; Latinlerin, üç kilisesi vardı.[302] Olfierti Dapper'in verdiği bilgiye göre; Rumların iki kilisesinden biri, St. George (Aya Yorgi) diğeri St. Fotinus (Aya Fotini) adınaydı.[303] 1700'lerde İzmir'i ziyaret etmiş olan Tournefort; Türklerin on dokuz camisinin, Yahudilerin sekiz sinagogunun,

298 Ayrıca bkz. BOA, C.EV., Dosya No: 132, Gömlek No: 6562, Tarih: 23.Za. 1143.

299 Ayrıca bkz. BOA, AE. SMST. II, Dosya No: 21, Gömlek No: 2070, Tarih: 11.Ca. 1111.

300 Çelebi, IX. Kitap, s.53.

301 Bu dönem İzmir'deki Ermeniler hakkında ayrıntılı bilgiler mevcut olmasa da, 1684 tarihli bir ferman, Ermeni kilisesinin gelirlerine dair bilgi vermektedir. 6 Şubat 1684 tarihli (1095) adı geçen ferman; Kütahya, Bursa, Manisa, İzmir, Konya, İzmit, Bilecik, Niğde ve bunlara bağlı kaza kadılıklarına gönderilmiştir.

"*Sakin perakende Ermeni keferesinin her hisseleri ve papazları ve keşişleri ve sair perakende Ermeni taifesinin 1095 senesine mahsuben ayinleri muktezasınca zimmetlerine edası lazım gelen senevî miri rüsum ve tasadduk akçeleri ve kenisede mürd olan keşişlerin ve katogikosların mutad üzere patrikhaneye beşbinden ekall olan metrukâtların ve panayırları ve nikâhları ve manastırları resminin ve defter mucibince geçen senelerden kalan bâkîlerin vesair patriklik rüsumunun müteveccih olanlardan kadimden olageldiği üzere cem ve tahsili içün kendü canibinden vekil tayin eylediğin bildürüb emr-i şerifim rica etmeğin…"* Osman Çetin, **Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)**, TTK, Ankara, 1999, s. 81.

302 Tavernier, s.116.

303 Pınar, s. 31.

Rumların iki kilisesinin, Ermenilerin bir kilisesin ve Latinlerin üç manastırının olduğunu belirtmektedir. Kiliseler ile ilgili olarak Tournefort ile aynı bilgileri veren ve 1730'larda kenti ziyaret etmiş olan Jean Baptiste Tollot ise, İzmir'de on beş cami ve altı sinagog olduğunu söylemektedir.[304]

İzmir'de günümüzde halen kullanılmakta olan sekiz sinagog ile birlikte altı tane de yıkık durumda olan, toplam on dört sinagog vardır. Bunlardan La Sinyora-Giveret (Hanımefendi) Sinagogu ve Algazi Sinagogu Havra Sokağı'nda idi. Bu bilgiler doğrultusunda günümüzde var olmayan Geruş, Forasteros, Pinto, Bakiş, Mahazika Tora de Sonsina (1722) ve Galante sinagogları dışında İzmir'de inşa edilen diğer sinagogların isimleri şunlardı:[305]

- **Etz Hayim:** Bizans dönemine ait olup, 1851 yılında restore edilmiştir.
- **Şalom (Aydınlılar):** 1500'lerde inşa edilmiştir.
- **La Sinyora Giveret (Hanımefendi):** XVI. yüzyılda Donna Garcia Mendes tarafından inşa ettirilmiştir. 1841 yangınından sonra Yeruşalmi ailesi tarafından tekrar inşa edilir.
- **Talmud Tora**: XVII. yüzyılda inşa edilmiştir.
- **Portugal**: 1665 yılında Sabetay Sevi taraftarları kullanmaktaydı.
- **Kedose**: XVII. yüzyılda inşa edilmiştir.
- **Algazi (Cal da Ariva)**: 1724 yılında Algazi ailesi tarafından inşa edildi.
- **Bikur Holim**: 1724 tarihlidir.

2.1.3.2.1. Camiler ve Mescitler

1653 yılında İzmir'deki cami sayısı on beş iken, 1699'da bu sayı, on yediye; 1701 yılında ise, on dokuza çıktı. Bundan sonra uzun bir süre aynı düzeyde kalan kentin cami sayısı, 1851'de yirmi dörde yükseldi.[306] Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde bahsi geçen cami isimleri şunlardır: Bıyıklıoğlu Camii, Hacı Hüseyin Camii, Ahmed Ağa Camii, Monla Ya'kûb Efendi Camii, Cami-i Elhac

---

304 Pınar, ss. 47, 63.

305 Mine Tanaç Kiray, **Osmanlı Kentlerinde Sefarad Kültürünün Dönüşümünün Mimariye Yansımaları "İzmir Örneği"**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2004, ss. 173, 191; Sara Pardo, "İzmir Kültürünün Bir Parçası Olarak İzmirli Museviler", **İzmirli Olmak Sempozyumu**, İzmir, 22-24.10.2009, s. 293.

306 Baykara, s. 63; Tournefort, s. 247.

Yusuf, İsa Hoca oğlu Elhac Mustafa Camii, Elhâc İbrahim Camii, Fayik Paşa Camii, Şeyh Mustafa Efendi Camii, Abdülfattâh Çavuş Camii, Hatuniyye Camii, Karadağlızade Müfti Mustafa Efendi Camii, Bölükbaşızade Hacı Mehemmed Camii.[307]

Genel olarak; İzmir camileri hakkında yapılan araştırmalarda mevcut sıkıntı, bu yapılar ile ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşmanın zorluğudur. Öte yandan bu camilerin mimari özelliklerini ele almanın[308] hem araştırma alanı içinde hem de bu konu dâhilinde bir yeri yoktur. Dolayısıyla burada kaynaklar üzerinden bir derleme yapmak suretiyle, 1650-1750 dönemi İzmir camilerini, bir tablo kapsamında verme yoluna gidildi.

307 Çelebi, IX. Kitap, ss.51 – 52.

308 Ayrıntılı bilgi için bkz. İnci Kuyulu, "İzmir'de Osmanlı Dönemi Yapıları", **XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt: III / II. Kısım, TTK, Ankara, 2002, ss.1 – 26.

Tablo 8: İzmir Camileri ve Mescitleri (1650-1750)

Adı	**Mevki**
Abdi Ağa Camii	
Abdullah Efendi Camii	
Abdülfettah (Fettah) Camii (XVII. yüzyıl)	Tilkilik Semti
Ahmed Efendi (Hacı Ahmed) Camii	
Aliağa Camii (1672)	Aliağa Mahallesi
Ali Bey (Hüseyin Efendi) Camii	
Ali Yazıcı Camii	
Ayazmalı Hacı Musa Camii	
Ayazmalı Hacı Yusuf Camii	
Balyanbolulu Hacı Mehmed Camii	
Berberzade Hacı Ahmed Camii	
Beylikçi Hacı Mustafa Camii	
Bölükbaşı Mehmed Efendi (Bölükbaşı) Camii (XVII. yüzyıl)	Kasap Hızır Mahallesi
Çorakkapu (Taşrakapu) Camii (XVIII. yüzyıl)	Basmane
Eminzade Camii (Eminzade Hacı Ahmed Ağa)	
Faik Paşa Camii (XVI. yüzyıl)	
Hacı Abdülhalim Camii	
Hacı İbrahim Camii	
Hacı Mahmud Camii (Hacı Ahmed b. Mahmud) (XVII. yüzyıl)	
Hacı Mustafa Camii	
Hacı Yusuf Camii	
Han-Bey (Pazaryeri) Camii (XV. yüzyıl)	Pazaryeri
Hasan Hoca Camii	
Hisar Camii (Yakup Bey) (1592)	Hasan Hoca Mahallesi
Kaplan Mustafa Paşa (Kaplan Paşa) Camii	
Kemeraltı Camii (1672)	Liman
Kestane Pazarı Camii (1667/1668)	Liman
Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Camii (XVII. yüzyıl)	Kasap Hızır Mahallesi
Kurd Yeniçeri Camii (Kurd Mehmed/Balyanbolulu Hacı	

Mustafa)	
Kurşunlu Camii (XVII. yüzyıl)	Namazgâh Meydanı
Hacı Hüseyin (Başdurak) Camii (1652)	
Müftü Mustafa Efendi Camii (XVII. yüzyıl)	Hasan Hoca Mahallesi
Natırzâde Camii (XVI. yüzyıl)	İkiçeşmelik Mahallesi
Odunpazarı Camii	
Ömer Efendi Camii	
Şadırvan Camii (1636)	Liman
Şeyh Camii (XVII. yüzyıl)	
Tayyibe Hatun (Hatuniye) Camii (1737)	Tilkilik Semti
Topaloğlu Seyyid Hacı Mehmed b. İbrahim Camii	
Ümmühan Hatun (Hacı Mehmed) Camii	
Yalı Camii (1754)	

Kaynak: Baykara, ss. 63–66; Şimşir, İzmir'in Sosyal, ss. 239–277; Rauf Beyru, **19. Yüzyılda İzmir Kenti**, Literatür Yay., İstanbul, 2011, ss. 55–59; M. Münir Aktepe, "Osmanlı Devri İzmir Cami'leri Hakkında Ön Bilgi", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 3, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul,1973, (İzmir Camileri), ss. 177 – 212; Fatma Sedes, **İslami İbadet Yapılarının Osmanlı Dönemi Kentsel Mekânı İçindeki Konumu İzmir Örneği ve Günümüz Yapısına Yansımalar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir,1991, ss.285 – 296.

Bu dönem İzmir kentindeki mescitlerin isimleri ise şunlardır: Alaca Mescid, Ali Reis Mescidi, Abdurrahman (Kumru) Mescidi, Ahmed Reşid Efendi (Katipoğlu) Mescidi, Altıparmak Mescidi, Balyanbolulu Hacı Ali Mescidi, Çiçek Mescidi, Derviş Mehmed Ağa Darülkur'a Mescidi, Fatma b. Cafer Efendi Mescidi, Hadice Hatun Mescidi, Hacı Hasan Mescidi, Hacı Hızır Mescidi, Hacı Mehmed b. Ali (Toraman) Mescidi, Hacı Mehmed (Hacı Mehmed b. Hasan) Mescidi, Hacı Ömer Ağa Mescidi, Hacı Piyade Mescidi, Hafız Mehmed Efendi (Köse Hafız Mehmed Efendi) Mescidi, Havva Hatun Mescidi, Hacı İsmail Mescidi, Hacı İsmail b. Ramazan b. Ali Mescidi, Hasta Mescidi, Kapucuzade (Kapucuzade Hacı Ahmed) Mescidi, Kefeli Hacı Mehmed Mescidi, Limankalesi Mescidi, Piyalezade Hacı Mehmed Mescidi, Rukiye

Hatun Mescidi, Sarı İbrahim Efendi (İbrahim Efendi/Hacı İbrahim) Mescidi, Servili Mescid, Tayyibe Hatun Mescidi, Zeliha Hatun Mescidi.[309]

İzmir'in dini yapılarından camiler ve mescitler dışında kentte var olan tekke ve zaviyelerin isimleri ise şunlardır: Aşura Tekkesi, Bayezid Baba Zaviyesi, Ethemi Tekkesi, Musa Efendi Zaviyesi, İbrahim Efendi Zaviyesi, Sahib Fakih Zaviyesi, Seyyid Mükerremeddin Zaviyesi, Yusuf Baba Tekkesi.[310]

2.1.3.2.2. Medreseler ve Mektepler

Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde verilen bilgilere göre; bu dönem İzmir'de kırk medrese bulunmaktadır. Bunlar içinden Sultan Selim'in Kurşunlu Medresesi, Kapudan Paşa Medresesi ve Ahmed Ağa Medresesi öne çıkan medreselerdir. Çelebi aynı zamanda İzmir'de, üç Dârü'l Kurâ, kırk Mekteb-i Sıbyan (ilkokul) ve Dârü'l Hadis olduğunun da bilgisini vermektedir. [311]

Dönemin medreseleri ile ilgili olarak incelenen çalışmalarda genellikle dikkati çeken her bir caminin ismini verdiği bir de medresesinin mevcut olduğudur. Dolayısıyla İzmir'in camilerine yer verilen tabloyu tekrarlamamak adına, dönemin medreseleri ve mekteplerinin isimleri şunlardır:

Medreseler:

Abdülfettah Medresesi, Ahmed Ağa Medresesi, Ahmed Reşid Efendi (Katipoğlu) Medresesi, Ali Yazıcı Medresesi, Ayşe Hanım (Yalı) Medresesi, Balyonbolulu Medresesi, Berberzâde Medresesi, Bölükbaşı Medresesi, Çorakkapı Medresesi, Dârü'l Kurâ Medresesi, Derviş Ağazade Mehmed Paşa Medresesi, Faik Paşa Medresesi, Fazıl Ahmed Paşa Medresesi, Hacı Hüseyin Ağa Medresesi, Hacı Ahmed Said Efendi Medresesi, Hacı Ali Mescidi Havlısındaki Dershane, Hacı Hasan Dershanesi, Hacı Mahmud Medresesi, Hacı Mehmed Efendi b. Mustafa Medresesi, Hoca Canım Hatun Medresesi, Hâtuniye Medresesi, Kapdan Paşa Medresesi, Kemeraltı Camii Medresesi, Kurşunlu Medresesi, Magribi Efendi Medresesi,

309 Şimşir, İzmir'in Sosyal, ss. 239 – 277; Aktepe, İzmir Camileri, ss.177 – 212; Sedes, s. 281.
310 Şimşir, İzmir'in Sosyal, ss. 277 – 281.
311 Çelebi, IX. Kitap, s.51.

Mahkeme Medresesi,[312] Mustafa Efendi Medresesi, Müftüzade Mustafa Medresesi, Natırzade Medresesi, Sabiha Hatun Medresesi, Topaloğlu Seyyid Hacı Mehmed b. İbrahim Medresesi.[313]

Mektepler:

Ahmed Reşid Efendi Muallimhanesi, Ali Paşa Muallimhanesi, Ayazmalı Hacı Yusuf Mektebi (Bayraktar Ağa Mektebi), Berberzade Hacı Mehmed Mektebi, Cezayirli Hoca İlyas Muallimhanesi, Cezayirli Osman Hoca Muallimhanesi, Derviş Mustafa Efendi Mescidi tahtındaki Muallimhane, Hacı Ali Muallimhanesi, Hacı İsmail b. Ramazan b. Ali binası Mektebi, Hacı Mehmed Muallimhanesi, Harabi Osman Hoca b. İlyas Mektebi, Hatuniye Darü'l-kur'ası, İbrahim b. Hacı Hüseyin Mektebi, Mustafa Mescidi tahtındaki Mekteb, Müftüzade Hacı İbrahim Muallimhanesi, Odabaşı Hacı Ahmed Muallimhanesi, Ümmühanî Hatun Mektebi.[314]

2.1.3.2.3. Vakıflar, Hamamlar ve Çeşmeler

İzmir'de her mahallenin zengin evlerinde iki üç kurnalı hamamlar bulunmaktaydı ve haftada bir kızdırılan hamamlara komşular yıkanmaya davet edilirdi.[315] Evliya Çelebi, İzmir'de on bir hamamın olduğunu belirtmekte ve bu hamamların isimleri ve yerleri hakkında şu bilgileri vermektedir: Çarşı içinde, Kara Kadı Hamamı ve Musa Kadı Hamamı, Bostancı Hamamı ve yukarı pazarda Çukur Hamam, Bölükbaşı Hamamı, Ermeni mahallesinde Mumcu Hamam, Hacı Süleyman Hamamı, Abdi Ağa Hamamı, Topal Kapudan Paşa Hamamı, Hüseyin Ağa Hamamı, Yorgancızade Hamamı ve bunların dışında altı yüz ev hamamı vardı.[316]

XVIII. yüzyılda İzmir'de var olan hamamlar ise şunlardır: Kadı Hamamı (Çifte Hamam), Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Hamamı, Ma'anoğlu Hamamı, Mahmud

---

312 Ayrıca bkz. BOA, C.EV.,Dosya No: 140,Gömlek No: 6981, Tarih: 11.Ca.1155.

313 M. Münir Aktepe, "İzmir Şehri Osmanlı Devri Medreseleri Hakkında Ön Bilgi", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Sayı: 26, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1972, (Osmanlı Devri Medreseleri), ss. 99 – 118; Baykara, s. 141. Şimşir, İzmir'in Sosyal, ss. 286 – 291.

314 Şimşir, İzmir'in Sosyal, ss. 294 – 300.

315 Baykara, s. 70.

316 Çelebi, IX. Kitap, s.52.

Çavuş Hamamı, Mustafa Paşa Hamamı, Namazgahbaşı Hamamı.[317] Hatta 1657 yılında İzmir kadısına yazılmış olan bir hükümden, yukarıda adı geçen Musa Kadı Hamamı ve Bostancı Hamamı'nın bir anlaşmazlığa yol açtığı anlaşılmaktadır. Buna göre; Edirne Kadısı Musa İzmir'de bir hamam yaptırmış olup, Hüseyin isimli bostancı ise, bu hamamın yanına ikinci bir hamam yaptırmıştır. Buradaki anlaşmazlık konusu; Hüseyin'in hamamının kirli suyunun, Musa Bey'in hamamının suyuna karışmasından çıkmıştır. Bununla ilgili yapılan şikâyet sonucu kadıya, gereğinin yapılması buyrulmuştur.[318]

Öte yandan kent yaşamının vazgeçilmezlerinden İzmir çeşmeleri ile ilgili şu bilgileri vermek mümkündür. Daha önce de bahsedildiği üzere özellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısı İzmir için, hem ticari yaşam hem de kentsel gelişim açısından yükseliş dönemidir. Nitekim kentsel büyüme bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorun kentteki su sıkıntısı olmuştur. Bu sorunu çözmeye yönelik ilk girişim Köprülü Fazıl Ahmed Paşa tarafından kente Vezir suyunun getirtilmesidir. İkinci olarak, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa 1720 yılında Damlacık pınarından ve yine İzmir'in ileri gelenlerinden Osman Ağa, 1730 yılında Kızılçullu tarafından kente su getirtmiştir.[319] Evliya Çelebi seyahatnamesine göre; İzmir'de, yetmiş çeşme ve toplam on yedi sebilhane olup,[320] sonradan Köprülü Fazıl Ahmed Paşa tarafından İzmir'e elli altı çeşme daha yapılmıştır.[321]

Osmanlı kurumlarının temel esaslarından vakıflar, hem kuruluş amacı hem de bu amaca yönelik icraatları ile sosyal yaşamın vazgeçilmez bir parçasıdır. Diğer Osmanlı kentlerinde olduğu gibi İzmir'de de gerek Osmanlı devlet adamları gerekse kentin ileri gelenleri tarafından kurulan vakıflar bulunmaktaydı. Osmanlı devlet adamları tarafından kurulan vakıflardan en önde geleni, Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Vakfı'dır. BOA, Cevdet-i İktisat Tasnifi 922 numaralı belgeye göre; vakfın, 10.623 kuruş geliri bulunmaktadır. Öte yandan vakfın gelir ve giderlerini gösteren 1728

---

317 Şimşir, İzmir'in Sosyal, ss. 309 – 311.
İzmir hamamları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Harun Ürer, **İzmir Hamamları**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002.

318 Murat Yıldız, **92 Numaralı ve 1657-1658 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin),** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2005, ss. 86 – 87.

319 Şimşir, İzmir'in Sosyal, ss. 300 – 301.

320 Çelebi, IX. Kitap, s. 52.

321 Şimşir, İzmir'in Sosyal, s. 301.

(1141) tarihli bu muhasebe bilançosunda, Büyük ve Küçük Vezir Hanları ve dükkânları ile ilgili bilgi yanı sıra dükkânların ağırlıklı gayrimüslimlere kiraya verildiği ve bu yıl içinde dükkânlarda yapılan bakımın bilgisi de verilmektedir.[322] İzmir'de özellikle XVIII. yüzyılda kurulan vakıfların kurucuları ağırlıklı olarak Cami-i Atik mahallesi sakinlerindendi. Cami-i Atik mahallesini Kasap Hızır Mahallesi ve Hasan Hoca Mahallesi sakinleri izlemekteydi. Dönemin vakıfları ise şunlardır: Ahmed Ağa Binası Camii'nin Medresesi için Nükud Vakfı, Berberzade Hacı Ahmed Camii Vakfı, El-Hac Ali Paşa b. Ahmed b. Mustafa Vakfı, Köle Hacı Mustafa Ağa Vakfı, Bedelzade Es-seyyid El-Hac Ahmed Ağa Vakfı, Karaosmanoğlu Ailesine Ait Vakıflar, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa Vakfı, Şeyh Ahmed Kapucu Vakfı. [323]

2.1.3.3. İzmir'in Mahalleleri

Osmanlı fethinden sonra kentsel yaşam alanının Kadifekale eteklerinden aşağılara inmesiyle özelliklede XVII. yüzyılda İzmir'in kaydettiği gelişme, yerleşim alanlarına da yansıdı. Dönemin gravürleri ve yazılı belgelerine göre; Kadifekale'den başlayan yerleşim sahil şeridini izleyerek, kuzeyde Punta'ya (Alsancak) güneyde ise bugünkü Varyant başlangıcı Yahudi mezarlığına (Maşatlık) kadar uzanmaktaydı. Bu yerleşim sahasında limanın doğusunda Kadifekale eteklerinde Türkler yaşıyordu. Ayrıca İkiçeşmelik ve Keçecileriçi gibi Türk bölgelerinin arasına, Havra sokağı gibi Yahudi yerleşimleri de girmişti. Mezarlıkbaşı ve Havra Sokağı Yahudilerin ağırlıklı yerleşim alanı olup, sonrasında ticarete en yakın yerlere Kemeraltı'nın üst kesimlerine yerleşmişlerdir. Yine kıyıda Sultan Caddesi diye de anılan başlangıç noktası Vezir Han olan Frenk Mahallesi (Frank Sokağı) vardı. Bu mahallenin hemen gerisinde Rumların, bunlarla Türk bölgelerinin arasında da Ermenilerin mahalleleri yer almaktaydı. Ermeni mahallerinin başlangıcını, iki Ermeni tarafından bir basma fabrikası kurulduğundan beri Basmahane adını alan bölge oluşturmaktaydı.[324]

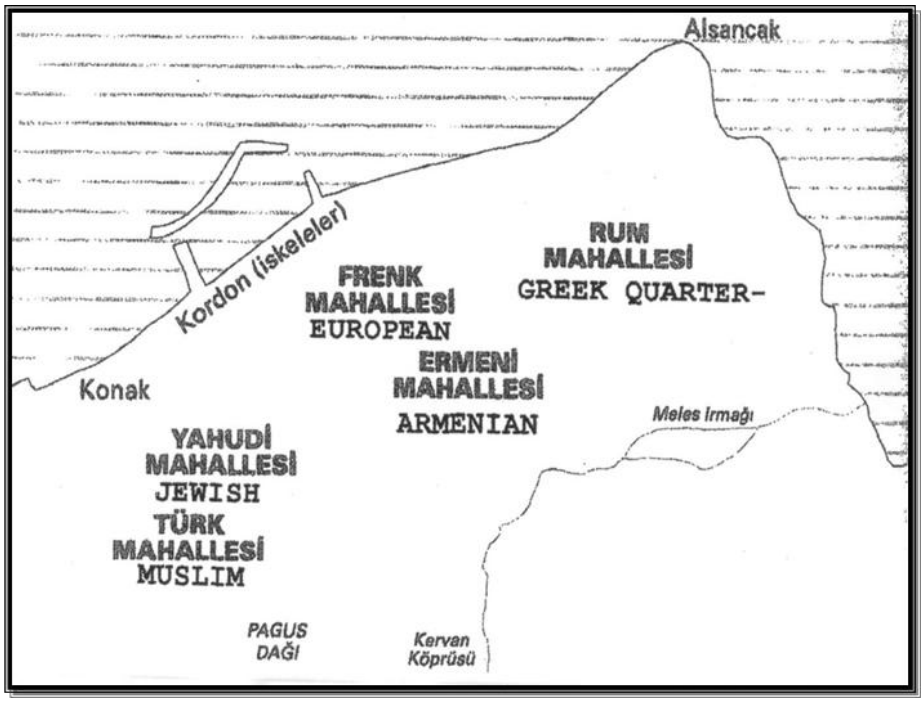
---

322 BOA, C.İKTS., Dosya No:19, Gömlek No: 922, Tarih: 1141. Bu belgeye göre; vakfın sahip olduğu bina ve dükkanlarda yapılan bakım ve onarım için 26.760 kuruş harcanmıştır.

323 Şimşir, İzmir'in Sosyal, ss. 314 – 320.

324 Yılmaz ve Yetkin, s. 49; Atay, Tarih İçinde, ss. 22 – 29.

Harita 6: Cemaatlere Göre İzmir'deki Yerleşim Alanları

Kaynak: Kiray, s. 162.

1528-1529 yılında İzmir'in beş mahallesi vardır. Bunlar; Faikpaşa, Mescid-i Selatinzade, Han Bey (Pazar), Boynuzseküsü ve Cemaat-i Gebran'dır. 1575-1576 yıllarında bu sayı dokuza çıkmıştır. Bu mahallelerin isimleri şöyledir. Faikpaşa, Mescid-i Selatinzade, Han Bey (Pazar), Ali Çavuş, Yazıcı, Liman-ı İzmir, Şeyhler, Boynuzseküsü ve Cemaat-i Gebran.[325]

Evliya Çelebi eserinde İsmail Paşa tarafından yapılan 1658 (1068) tarihli tahrirden bahsederek, kentin iki bin kadar hanesinin Kadifekale eteklerinde olduğunu yazmaktadır. Buna göre ağırlıklı yerleşimin deniz kenarı olduğu kentte; on Müslüman mahallesi, on Frenk ve Yahudi mahallesi, iki Ermeni mahallesi ve bir Kıpti mahallesi vardır.[326] Yine İzmir'i 1678 yılında ziyaret etmiş olan Antoine Galland'ın verdiği bilgilere göre kent, on beş mahalleden oluşmakta, on bir mahallede Müslümanlar, üç mahallede Rum, Ermeni ve Yahudiler ve Kasap Hızır mahallesinde Frenkler oturmaktadır. Ayrıca İzmir'de toplam 2.000 ile 3.000 arası ev

325 Şimşir, İzmir'in Sosyal, ss. 29 – 30; Baykara, s.71.
326 Çelebi, IX. Kitap, s. 51.

bulunmaktadır.[327] Mübahat Kütükoğlu da 1659 yılında İzmir'in dokuz olan mahalle sayısının on beşe çıktığını belirtmektedir. Buna göre; 1659 yılında İzmir'in yeni mahalleleri Hasan Hoca, Hatuniye, Yaycılar, Cami-i Atik, Cedid, Kefeli, Çiçek, Kasap Hızır, Kal'a-i Bâlâ'dır.[328] XVIII. yüzyılda İzmir'deki mahalleler ise şunlardır:[329]

Tablo 9: İzmir'in Mahalleleri

Ali Reis Mahallesi [330]	Kasab Hızır Mahallesi [331]
Cami-i Atik Mahallesi [332]	Kefeli Mahallesi [333]
Çiçek Mahallesi	Mahalle-i Cedid [334]
Efrenç Mahallesi (Frenk)	Mirali Mahallesi [335]
Faikpaşa Mahallesi	Musabali Mahallesi
Hasan Hoca Mahallesi [336]	Pazaryeri Mahallesi (Pazar) [337]
Hatuniye Mahallesi [338]	Şeyh Mahallesi

[327] Bauden, s. 52.

[328] Kütükoğlu, İzmir, s.520.

[329] Şimşir, İzmir'in Sosyal, ss.31 – 36.

[330] Ayrıca bkz. BOA,C.EV., Dosya No: 481,Gömlek No: 24314,Tarih: 19.M.1155.

[331] Ayrıca bkz. BOA,AE.SMHD.I,Dosya No: 226,Gömlek No:18016,Tarih: 29.Z.1145; BOA, C.EV.,Dosya No: 140,Gömlek No: 6981, Tarih: 11.Ca.1155.

[332] Ayrıca bkz. BOA,İE.EV.Dosya No.10, Gömlek No. 1206,Tarih: 23.M.1083; BOA, İE.EV, Dosya No.59,Gömlek No.6458,Tarih: 11.Ra.1138; BOA, C.EV.,Dosya No: 140,Gömlek No: 6981, Tarih: 11.Ca.1155.

[333] Ayrıca bkz. BOA, AE.SMST.II, Dosya No: 42, Gömlek No: 4102, Tarih: 29.Z.1107; BOA, İE.EV., Dosya No: 34, Gömlek No: 3969, Tarih: 20.Ra.1109; BOA, İE.EV., Dosya No: 35, Gömlek No: 4026, Tarih: 17.S. 1112; BOA, İE.EV., Dosya No: 34, Gömlek No: 3865, Tarih: 20.S. 1112; BOA, İE. TCT., Dosya No: 10, Gömlek No: 1197, Tarih: 10.Ra. 1112; BOA, C. EV., Dosya No: 74, Gömlek No: 3673, Tarih: 17.R. 1117; BOA, C. EV., Dosya No: 559, Gömlek No: 28215, Tarih: 11.Ş. 1137; BOA, C. EV., Dosya No: 80, Gömlek No: 3952, Tarih: 10. L. 1142.

[334] Ayrıca bkz. BOA, AE.SAMD.III.,Dosya No:151,Gömlek No:14846,Tarih:29.Z.1133.

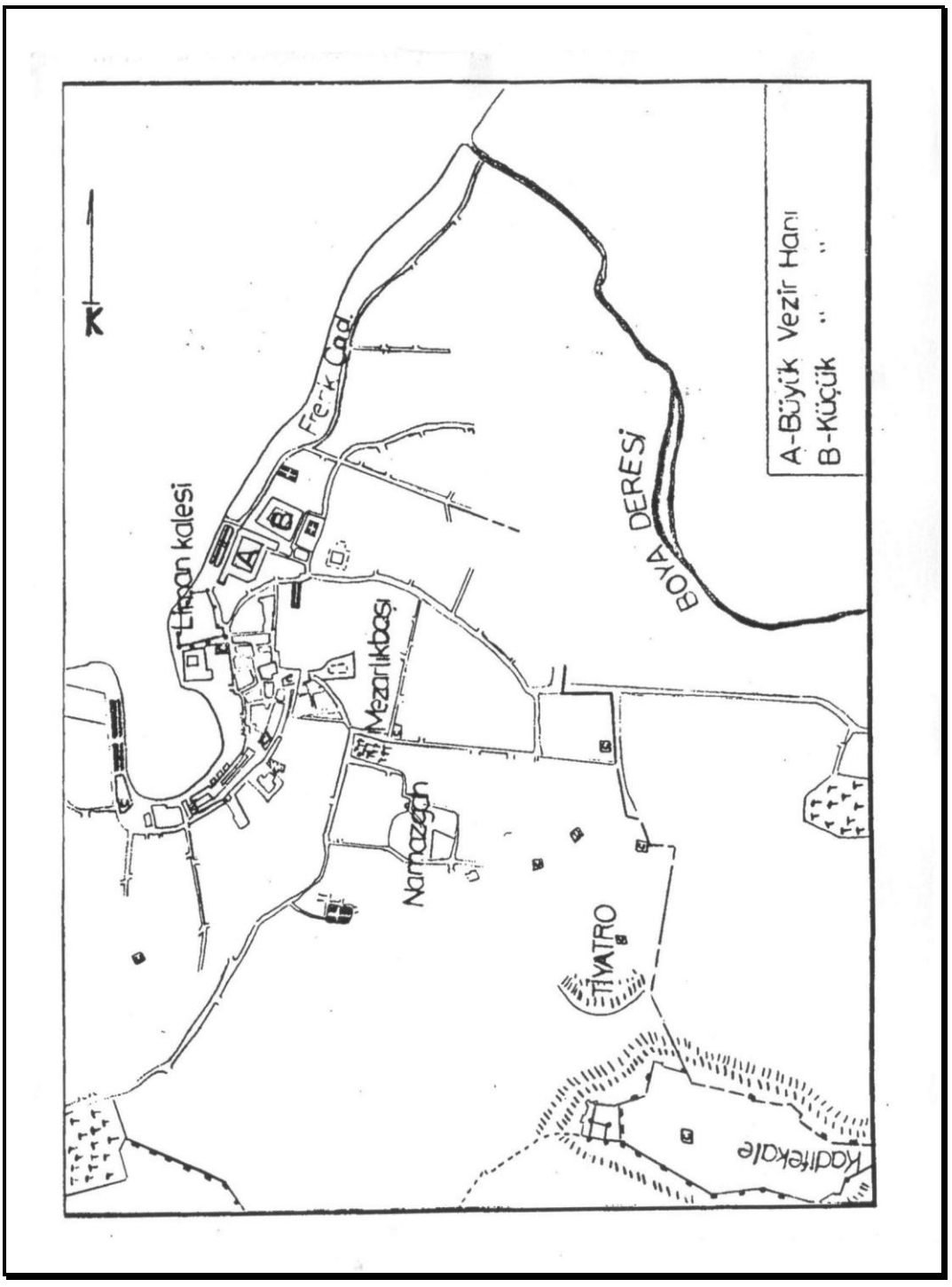
[335] Ayrıca bkz. BOA, İE, EV, Dosya No: 69, Gömlek No: 7462, Tarih : 28. C. 1115.

[336] Ayrıca bkz. BOA, AE. SMST. II., Dosya No: 6, Gömlek No: 520, Tarih: 14.B. 1112; BOA, C.MF., Dosya No: 27, Gömlek No: 1337, Tarih: 5. Ca. 1117; BOA, İE.EV., Dosya No: 72, Gömlek No: 7771, Tarih: 10. Za. 1136.

[337] Ayrıca bkz. BOA, İE.EV., Dosya No: 29, Gömlek No: 3347, Tarih: 29. C. 1110.

[338] Ayrıca bkz. BOA, İE.EV., Dosya No:19, Gömlek No:2316, Tarih:1.Ş.1091; BOA,İE.EV.,Dosya No:52, Gömlek No: 5741, Tarih: 7.B.1124; BOA, İE.EV.,Dosya No:60, Gömlek No: 6593, Tarih: 8.S.1140; BOA, C.MF.,Dosya No:145, Gömlek No:7244, Tarih: 15.R.1151; BOA, C.MF., Dosya No: 92, Gömlek No: 4592, Tarih: 13.B.1155; BOA, C.MF., Dosya No:32, Gömlek No: 1568, Tarih: 29.Ş.1158.

Harita 7: XVIII. Yüzyıl İzmir Kenti Krokisi

Kaynak: Çelik, s. 231.

2.2. İDARİ VE DEMOGRAFİK YAPI

2.2.1. İdari Yapı

İzmir, II. Murad'ın fethiyle Osmanlı hâkimiyetine girdi. İzmir, Osmanlı idaresinde Aydın sancağına bağlı bir kazanın merkezi oldu. Kaza; kuzeyde Karşıyaka, doğuda Bornova (Birunâbâd)[339] ve Buca, güneyde Torbalı, batıda Çeşme, Seferihisar ve Karaburun'u içine alırken, merkez İzmir kadısı idaresindeki İzmir kenti idi.[340] Fatih Sultan Mehmed devri devlet teşkilatında Sığla sancağı namı verilen İzmir, Tersane kethüdalığına bağlandı. 1653 tarihli Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi'nde [341] de adı geçen İzmir, Kanuni Sultan Süleyman devri teşkilatında Kaptan Paşa eyaletine bağlı Sığla sancağı içinde yer aldı.[342]

Mustafa Nuri Paşa, Cezayir-i Bahri Sefid (Akdeniz Adaları) Eyaleti hakkında şu bilgileri vermektedir. Eyalet; Gelibolu, Eğriboz, İnebahtı, Karlı ili, Misistire, Rodos, Midilli, Kocaeli, Biga ve Sığla sancakları ile salyâne (yıllık vergi) ile tasarruf olunan Sakız, Nakşe ve Mehdiye livalarını içine almaktadır. Kaptan paşalığa bağlı olup eyaletin, Beylerbeyinin yani Kaptan Paşa'nın yıllık 885.000; mir-i livalıklarının 210.000 akçalıktan 440.000 akçalığa dek hasları vardır. Öte yandan yüz yirmi altı zeamet ve 1.492 tımarı olan eyaletin; çıkardığı asker sayısı, cebelileri ile birlikte 4.500 kişiye ulaşmaktadır. [343] Buna göre; 1688 ile 1740 yılları arasında Kaptan Paşa yani Cezayir Eyaleti'ne bağlı sancaklar şunlardı:

---

339 Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, No:21, Ankara, 2006, ss. 85,89.

340 Kütükoğlu, İzmir, s. 519.

341 **Tersane ocaklığı**: Osmanlı donanma için yapılacak gemilerin – kereste, zift, tente, urgan, demir halat, kenevir halat, yelken bezi, kürek, lenger vb. – gerekli malzemelerin üretimi için bazı bölgeler kurulmuştu ve burada çalışanlar şer'i ve örfi bütün vergilerden muaf tutulurdu. Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi, (Haz. Midhat Sertoğlu), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Tasarruf Sistemi'nin Hukuki ve Mali Müeyyede ve Mükellefiyetleri**, Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul, 1992, ss.15 – 16.

342 Gültekin, s.47.

343 Mustafa Nuri Paşa, **Netayic Ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi**, (Sad. Neşet Çağatay), Cilt: I-II, TTK, Ankara, 1979, s. 140.

Tablo 10: Derya Kaptanlığına Bağlı Sancaklar (Cezayir Eyaleti) 1688-1740 [344]

1688-1702	1717-1730	1731-1740
1-Merkez (Gelibolu) 2-Rodos 3-Değirmenlik ve Mesenturi 4-Sığla 5-Andıra 6-Senturin 7-Nakşa Berre 8-Limni 9-Kavala 10-Midillü 11-Sakız 12-Eğriboz 13-Mezistre 14-İnebahtı 15-İskenderiyye 16-Dimyad	1-Merkez 2-Kavala 3-Ağriboz 4-İnebahtı 5-Sığla 6-Kocaeli 7-Karlıeli	1-Merkez (Gelibolu) 2- Değirmenlik ve Mesenturi 3- Sığla 4- Karlıili 5- Senturin 6- Nakşa Berre 7- Kavala 8- Eğriboz 9- İnebahtı 10-Mora 11-Mezistre 12-Kocaili

Kaynak: Orhan Kılıç, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması",**Osmanlı**, Cilt: VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, (Eyalet ve Sancak), s. 104.

Dönemin seyyahlarından Evliya Çelebi, İzmir'in Anadolu eyaletinden olup, deniz kenarında olduğu için Kapudan Paşa'nın Cezayir eyaleti hükmünde Sığla sancağı yönetiminde üç yüz kişi tarafından idare edildiğini ve beş yüz akçe mevleviyyet olduğunu belirtmektedir. Yine İzmir'de iki kale dizdarı, voyvoda, muhtesib ve şehir naibi olduğunu kaydeden Çelebi, İzmir için şeyhülislam, kethüda, yeniçeri serdarı ve çavuşu ile hünkâr bahçesinin bostancıbaşısı ve yetmiş adet külahlı bostancısı ve gümrük emini ile iki yüz bin altın iltizamdır demektedir. Aynı şekilde İzmir'in bir paşa tarafından değil, bir kadı tarafından yönetildiğini söyleyen Tournefort, kadı emrinde yarısı kent dışında yarısı içinde olmak üzere iki bin yeniçerinin bulunduğunu ve kenti ziyaret eden Cizvit bir Papaz ise, kenti savunmak üzere iki yüz yeniçerinin ve üç yelkenlinin hazır olduğunu belirtmektedir. [345] XVII.

[344] Yine Orhan Kılıç, 3 Mart 1699 yılında Sığla Sancağı ile birlikte Değirmenlik Sancağı'nın Tuna Kaptanı Mehmed Paşa idaresine verildiği bilgisini de vermektedir. Kılıç, İdari Taksimatı, s.212.

[345] Çelebi, IX. Kitap, s. 49; Tavernier, s.118; Tournefort, s. 247; Pınar, s. 56.

yüzyılın başlarında İzmir'de daimi bir paşa olmayışını Necmi Ülker, paşanın ticareti etkilemesine veya bu ticaretten yarar sağlamak suretiyle güçlenmesine sebep olmamak şeklinde yorumlamaktadır.[346]

XVIII. yüzyıla ait Osmanlı kayıtlarında geçen bilgilere göre; 1729 Der Liva-i Sığla'nın kazaları şunlardı: Kaza-i İzmir, Kaza-i Karaburun, Kaza-i Yenişehir, Kaza-i Akçaşehir, Kaza-i Seferihisar, Kaza-i Kızılhisar, Kaza-i Çeşme, Kaza-i Nif, Kaza-i Ezine. 1778 yılında da Nif kazası hariç herhangi bir değişiklik söz konusu değildir.[347]

Öte yandan İzmir, Osmanlı idari teşkilatında özel bir konuma sahipti. Bu konumun kentin gelişimine önemli bir katkı sağladığına dair ortak bir kanı mevcuttur. Osmanlı egemenliğine giren İzmir, Osmanlı klasik sisteminden ayrı bir uygulamaya tabi tutularak, tımar sistemine dâhil edilmeyip, padişah hassı olarak bırakılmıştır. Sabri Yetkin İzmir'in, merkezi yönetimle ilişkilerinin daha esnek olduğunu böylelikle göreceli de olsa, özerk bir halde kaldığını belirtmektedir. Bu özgürlük sayesinde Akdeniz'in diğer bölgeleriyle rahat bir bağlantı kuran kent, bir ticaret kenti olarak önem kazanmıştır. Özetle "*mukataası serbestiyet üzere zabt ve idare*" olunan İzmir, *Sığla sancağında havass-ı sadrazamiden ve voyvodalık olup, mukataası öteden berü mefruz'el-kalem ve maktu'el-kalem min külli'l-vücuh serbestiyet üzere* idare edilmekteydi. [348]

2.2.2. İzmir Nüfusu

İzmir, XV. ve XVI. yüzyılda küçük bir kasaba görünümündeydi ancak söz konusu durum, XVII. yüzyıl ile birlikte değişime uğradı. Çünkü XVII. yüzyıl itibariyle bir ilerleme dönemine giren İzmir'in fiziki görünümüne etki eden kentsel dönüşüm, demografik yapısına da yansıdı. Bir önceki yüzyıl ile kıyaslandığında büyük bir artış gösteren nüfus oranı, İzmir'in bir çekim merkezi olarak göç alan bir liman kenti haline geldiğinin göstergesidir. 1528-1529 yılına bakıldığında İzmir'in nüfusu 206 hane ve 307 neferden oluşmaktaydı. Mübahat Kütükoğlu, Daniel

346 Ülker, The Rise, pp. 267 – 268.

347 Şimşir, İzmir'in Sosyal, ss. 62 – 63.

348 Sabri Yetkin, "İzmir İktisadının Tarihsel Dönüşümleri", **21. Yüzyıl Eşiğinde İzmir Uluslararası Sempozyumu (9-10 Ekim 2000)**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2001, s.183; Yılmaz ve Yetkin, s. 47; Şimşir, İzmir'in Sosyal, s. 78; Baykara, s. 72.

Goffman'dan farklı olarak 1528 yılında Kanuni Sultan Süleyman devrinde yapılan bu tahrir ile ilgili olarak hane sayısını, 256 olarak vermektedir. Buna göre; 225 Müslüman 31 gayrimüslim hane vardı ve kentin toplam nüfusu 1.300 kişi civarındaydı. Nüfusun mahallelere göre dağılımı ise şu şekildeydi.[349]

Tablo 11: XVI. Yüzyılda İzmir Nüfusu

Mahalle	**Hane Sayısı**	**Nefer Sayısı**
Faikpaşa	45	70
Mescid-i Selatinzade	38	61
Han Bey (Pazar)	27	39
Liman-ı İzmir	17	33
Boynuzseküsü	50	61
Cemaat-i Gebran	29	43
Toplam	206	307

Kaynak: Goffman, Levanten Dünya, s. 8.

1575-1576 yıllarında 307 olan nefer sayısı yani vergi mükellefi sayısı 658'e çıktı. Bu nüfus artışına Sakız'dan gelenler, doğumlar ve göçler neden oldu. Örneğin Selanik'e yerleştirilen İspanya Yahudilerinin de İzmir'e göç ederek, buraya yerleştikleri görülmektedir.[350] 1659 yılı Osmanlı avarız defterinde ise; 1.320 nefer kayıtlı olup, Kütükoğlu buna göre; 1659 yılında İzmir'de Müslüman nüfusun 6.600 civarında olduğunu tahmin etmektedir. Yine İzmir'de Rumlar 301 neferden 1.505; Yahudiler 271 neferden 1.355 ve Ermeniler 61 neferden 305 kişi civarındadır [351] ve böylece İzmir'in 1659 yılındaki toplam nüfusu yaklaşık olarak 10.000'dir. Nüfusun yüzde olarak dağılımı ise şöyledir: %51 Türk, %23 Rum, %21 Yahudi ve %5 Ermeni. [352]

---

349 Goffman, Levanten Dünya, s. 8; Kütükoğlu, İzmir, s. 519.

350 Mübahat Kütükoğlu, **İzmir Tarihinden Kesitler**, İzmir B. B. Kültür Yay., İzmir, 2000, (Kesitler), s.11; Emre Ergül, "Klasik Osmanlı'nın Yok Kenti: İzmir", **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, İzmir B. B. Kültür Yay., Sayı: 2, İzmir,2000, s. 113; Baykara, s. 75. Faroqhi; Kentler ve Kentliler, s. 358.

351 Goffman, Levanten Dünya, s. 75.

352 Kütükoğlu, Kesitler, ss.12,26.

Stanford J. Shaw, İzmir'in Yahudi nüfusunun 1631'de 7.000, 1675 yılında ise; 15.000'e yükseldiğini ve iç limana yakın Havra Sokağı, Agora, Tilkilik civarında ve genellikle Müslümanlarla bir arada yaşadıklarını kaydetmektedir.[353] 1831 yılı Osmanlı nüfus sayımına göre de Rumlar, İzmir'de Türklerden sonra en fazla nüfusa sahip cemaat oldu. Bu sayıma göre; nüfus dağılımında Türkler %42,9, Rumlar %29,4, Yahudiler %15,6, Ermeniler %9,8 ve Avrupalılar %2,3 nüfusa sahipti.[354]

Tablo 12: Cemaatlere Göre İzmir Nüfusu

Yıl	Türk	Rum	Ermeni	Yahudi	Avrupalı
1631	66,7	16,6	8,9	7,9	-
1675	54,5	18,2	-	27,3	-
1699	58,2	33,3	1,6	6,1	0,8
1702	55,2	36,8	0,7	6,6	0,7
1720	76,9	12,4	9,2	1,5	-
1731	66,7	16,0	9,3	8,8	-
1739	85,0	8,0	2,0	5,0	-

Kaynak: Panzac, Veba, s. 123.

Ancak yukarıda bahsi geçen rakamlar ile dönemin seyyahlarının İzmir nüfusuna dair verdikleri rakamlar birbirinden çok farklıdır. Seyyahların verdiği rakamlar oldukça abartılı olup, bu noktada hem XVII. yüzyıl hem de XVIII. yüzyıla ait seyahatnamelerde geçen nüfus oranlarını tek tek ele almaktan ziyade bir tablo halinde vermek; söz konusu farkı, daha net gözler önüne serecektir.

353 Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, Kapı Yay., İstanbul, 2008, (Yahudiler), s. 203; Pardo, s. 291.

354 Daniel Panzac, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba 1700-1850**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul,1997, (Veba), s. 123.

Tablo 13: Seyahatnamelerde İzmir Nüfusu

Kaynak	Yıl	Türk	Rum	Yahudi	Ermeni	Yabancı	Toplam
D. Arvieux	**1653**	60.000	-	7.000	-	-	90.000
Tavernier	**1656**	60.000	15.000	7.000	8.000	-	90.000
Spon	**1675**	30.000	10.000	-	-	-	55.000
Lebruyn	**1678**	-	-	-	-	-	80.000
Careri	**1693**	-	-	-	-	-	50.000
Montraye	**1699**	14.000	8.000	1.500	400	200	24.000
Maccas Leon	**1700**	-	-	-	-	-	30.000
Tournefort	**1701**	15.000	10.000	1.800	200	200	27.000
Lucas	**1714**	60.000	20.000	-	8.000	-	100.000
De Saumery	**1723**	-	-	-	-	-	300.000
Ch. Saintmaure	**1725**	50.000	8.000	4.500	-	-	60.000
Tollot	**1731**	50.000	12.000	7.000	7.000	-	76.000
Thompson	**1733**	15.000	10.000	2.000	600	400	28.000
Pococke	**1737**	80.000	10.000	6.000	2.000	-	100.000
Riedesel	**1768**	-	-	-	-	-	120.000
Ch. Couffier	**1776**	65.000	21.000	10.000	6.000	200	102.000
Sestini	**1778**	97.000	30.000	12.000	8.000	3.000	150.000
Miranda	**1786**	-	-	-	-	-	150.000
Dallaway	**1794**	-	-	-	-	-	100.000

Kaynak: Pınar, ss.6 – 8, 31,63,68; Atay, Tarih İçinde, s.114.

XVIII. yüzyıl İzmir nüfusu hakkında ise şunları söylemek mümkündür. Dönemin avarız defterleri icmal olduğu için sadece avarız haneleri sayılarına ulaşılmaktadır. Dolayısıyla bunlar; bütün kazaya ait rakamlar olduğundan, dönemin kent nüfusu hakkında kesin bilgiler vermek pek kolay değildir. Buna göre, İzmir kazasının 1637-1638'de 1.621; 1659-1660'da 1.630,5 olan avarız hane sayıları XVIII. yüzyılın başlarında 1.400; ortalarında ise 1.500'lerde kalmıştır.[355] Bu rakamlar dâhilinde Nahide Şimşir, İzmir ve çevresinde bir avarız hanesinin on

355 Kütükoğlu, Kesitler, s. 12.

haneden oluştuğu varsayımından hareketle özellikle tekrar eden 1.588 hane sayısını temel alarak, İzmir'in tahmini nüfusunu 79.400 olarak vermektedir. [356]

Tablo 14: Arşiv Belgelerine Göre İzmir'in Nüfusu (İzmir Kazasının Avarız Haneleri)

Yıl	Hane	Değeri (Akçe)
1729	1.588	13.551
1730	1.703	-
1731	1.631	11.206
1732	1.582,5	-
1733	1.588	-
1736	1.517	11.371
1740	1.588	13.551
1741	1.588	13.551
1742	1.588	-
1743	1.453	-
1759	1.588	-
1761	1.588	-
1769	1.477,5	10.180
1775	1.477,5	10.180
1778	1.476	10.180
1794	1.408	-

Kaynak: Şimşir, İzmir'in Sosyal, ss.110–111.

[356] Bir avarız hanesi on hanedir. Dolayısıyla 1.588 avarız hanesi toplam, 15.880 hanedir. Nüfus hesaplamalarında genel kabul edilen ise, bir hanenin beş kişiden meydana geldiği yönündedir. Buna göre; 15.880 x 5 = 79.400. Şimşir, İzmir'in Sosyal, s.112.

2.3. EKONOMİK HAYAT

2.3.1. İzmir Limanı'nın Yükselişi

İzmir, XVI. yüzyıl boyunca daha ziyade İstanbul'a ve iç piyasaya mal temin eden bir liman kentidir. Kent ve art bölgesinin üretimi ile kendi kendine yetebilen İzmir, İstanbul'un iaşesi için ayrıca bir öneme sahipti. İzmir ve civarından İstanbul'un ihtiyacı olan üzüm, incir, nar, badem, armut, zerdali, sabun ve bal mumu gibi ihtiyaç maddeleri yanında donanma için gerekli urgan, kendir, yelken bezi ve zeytinyağı sağlanmaktaydı.[357] İstanbul'un bu iaşe konusuna ne denli hassasiyetle yaklaştığı, İzmir'e gönderilen talimatlarda açıkça görülmektedir. İzmir kadısına gönderilen bir fermanda İstanbul'un zahiresi için İzmir'e gelen gemilere üzüm satmayıp, dilediklerine fahiş fiyatla satış yapanların hapsolunması ve stokladıkları üzümün İstanbul'dan gelen gemilere satılması buyrulmaktadır. Bir diğer fermanda ise; İzmir'den İstanbul'un ihtiyacı için gemilerine buğday, üzüm ve incir yükleyip İstanbul'a getirmeyen reislerin gemilerine el konup, hapsedilmeleri emredilmektedir.[358] Yine İstanbul'a ulaşan Hıristiyan gemilerine zahire ve pamuk yüklenmesi haberlerine karşı yazılan 1571 tarihli bir hükümde, İzmir'de penbe (pamuk), sahtiyan ve balmumu yüklü bir Dubrovnik gemisinin tutulması emredilmektedir.[359] İzmir kadısına yazılan 1593 tarihli hükümde ise; İstanbul'a gelecek olan kızıl üzüm, kara üzüm, incir, badem, zeytinyağı, bal mumu ve meyveyi başka yere ya da kimseye vermeyip, İstanbul zahiresi için gelen gemi reislerine teslim edilmesi buyrulmaktadır.[360]

İstanbul'un iaşesini sağlamakla yükümlü ve art bölge üretimi için bir pazar olması dışında XVI. yüzyılda pek bir varlık gösteremeyen İzmir'in durumu, XVII. yüzyıl başlarında da aynı şekilde seyretti. 1620'lerde bile sarayın tükettiği 1.500

---

357 Kütükoğlu, İzmir, s.521. Ayrıca bkz. Zeki Arıkan, "Midilli-İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi,** Cilt: XXV, Sayı: 40, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/36/304.pdf, (09.08.2010), ss.1–28.

358 **6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564–1565) I,** Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No.28, Ankara, 1995, ss.183,324,373.

359 Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul,1991, (Memnu Meta), s. 290.

360 Ahmet Refik, **Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988, (On Birinci Asırda), s. 12.

kantar kuru üzümün nerdeyse yarısı, saray kilerinin balı, zeytinyağı, incir ve kayısı İzmir ve art bölgesinden temin edilmekteydi. [361]

Ayrıca bu dönem kentin gelişimini engelleyen bir diğer unsur ise, İstanbul'un Sakız ve Avrupa üzerinden gelen ipek vb. malları, Çeşme limanı yetki alanına dâhil eden uygulaması oldu. [362] Nitekim 1528-1529'da İzmir gümrüğünün geliri 80.000 akçe, Urla gümrüğünün geliri 30.000 akçeden ibaretti.[363] 1604-1607 yılları arasındaysa İzmir'in gümrük gelirleri, 981.854 akçeden 1.332.733 akçeye çıktı. [364] İzmir'in bu yükselişi, birden ortaya çıkan bir gelişme değildi. Bu yükselişi hazırlayan iç ve dış dinamikler ve bunların yarattığı etkiler, İzmir'i önemli bir konuma taşıdı.

İzmir'in yıldızının parlamasına imkân sağlayan en önemli gelişme dünya ticaretinde yaşanan yapısal değişimdi. Bu yapısal değişim, Hindistan ve Uzakdoğu ticaretinin yavaş yavaş Ümit Burnu'na doğru yönelmesiydi. Böylece baharatın Avrupa'daki büyük merkezi artık Venedik değil, Amsterdam oldu.[365] Bursa ve Halep'e zarar veren bu küresel dönüşüm, jeopolitik bir bölgenin merkezinde yer alan İzmir'in önünün açılmasına neden oldu. [366] Merkezi otoritenin yarattığı boşlukla XVII. yüzyılda Batı Anadolu'da "*Hansa Birliği ile veya Rönesans'ın İtalyan kent devletleriyle çarpıcı benzerlikler gösteren yenilikçi bir laissez- faireci oyuk"* açıldı. Nitekim Avrupalı tüccarlar, Osmanlı tüccarları ve yerel idareciler ile bir araya

---

361 Goffman, Levanten Dünya, s. 30.
1627 yılında İzmir ve civar kadılıklara yazılan hüküm: "*Hazîne-i âmire mühimmatı içün mahrûsa-i İzmir ve tevâbi'i kadılıklarında cem ve tahsîl oluna gelen bin beş yüz kantar ceviz ve bin beş yüz kantar ceviz sulh ve yüz kantar badem ve yüz elli kantar şem'-i asel (balmumu) ve iki yüz kantar rugan-ı zeyd ve yüz kantar sabun ve kırk bin âdet anar şirin (tatlı nar) ve yüz kopil incir ve yüz ve iki yüz kantar zerdalü ve iki yüz kantar asel ve yüz kantar emrudun toparlanarak kiler-i amireye sevki görevinin Emîn-i müsemmattan yevmi 32 akçe ulûfeye mutasarrıf olan Abdurrahman Mehmed'e verilmesi*" ni buyurmaktadır. Bu ve buna benzer pek çok hüküm, İzmir'in İstanbul'un iaşe ağındaki yeri ve önemini ortaya koymaktadır. Murat Serdaroğlu, **3457 Numaralı Maliye Ahkâm Defterine Göre Osmanlılarda Sosyal ve Ekonomik Hayat**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2009, ss. 29 – 30.

362 Goffman, Levanten Dünya, s. 8.

363 Kütükoğlu, Kesitler, ss.285 – 286.

364 Goffman, Levanten Dünya, ss. 51 – 53.

365 Robert Mantran, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Ticaretin Değişmesi", **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 3, 1987, (Ticaretin Değişmesi), s.161.

366 Wallerstein ve Tabak, ss. 144 – 145.

gelerek bu boşluğu doldurmaya yöneldi.[367] 1640'larda oluşan bu ticaret ağı, tüm Batı Anadolu'yu birbirine bağladı ve İzmir, bu ortamda büyümekte olan iki ağın bağlantı noktası oldu. Bu ağlardan ilkini Amsterdam, Londra, Marsilya ve Venedik'ten gelen konsolos ve ticaret temsilcileri oluştururken, diğerini gayrimüslim Osmanlılar oluşturmaktaydı. Buradaki temel yenilik, Batı Anadolu'da toplanan malların İstanbul'a değil, Batı Avrupa'ya nakledilmesiydi ve Venedikli tüccar Nicholas Orlando bu yeni sistemin mimarlarındandı. [368] Burada akla gelen ilk soru, bu yeni sistemin merkezinin neden İzmir olduğu ya da İzmir'i öne çıkaran gelişmelerin neler olduğuna dairdir.

İngiliz Levant şirketinin kuruluşu ve ticari faaliyetlerinin İzmir limanını öne çıkaran katkısı kadar önemli bir diğer gelişme, Osmanlı İmparatorluğu ile Venedik arasında bu dönem çıkan savaştı. 1646 yılında Venediklerin Çanakkale Boğazı'nı tutmasıyla İstanbul'a giden deniz yolu kapandı ve geriye tek çıkış, İzmir limanı kaldı.[369] Öte yandan dönemin diğer kentleriyle kıyaslandığında İzmir, Akdeniz ticaretine belli bir uzaklıktaki İstanbul'dan daha avantajlı bir konumdaydı. Yine İzmir, Trakya hariç ulaşılması kolay ve zengin bir hinterlanttan yararlanmaktaydı.[370]

Kentin dünya ticareti ile bütünleşmesi ve bir dış ticaret limanı haline gelmesi sadece İzmir'in kendi potansiyelinin bir ürünü olmayıp, diğer Osmanlı kentlerinin yaşadığı sıkıntıların da bunda payı vardı. İran'ın ipek sevkiyatını engellemesiyle, Bursa ipekli dokuma sanayinin içine düştüğü bunalım hali,[371] Karadeniz limanlarında yaygınlaşan Kazak ve Abaza saldırıları, Halep'in yabancı tüccarlar, Osmanlı yetkilileri ve yerli halk arasındaki çekişmelerle edindiği kötü ün ve İskenderun'daki kargaşalar ile ticarethaneler arası çatışmalar[372] İzmir'in tercih edilmesine etki eden gelişmelerdi. Halep karşısında İzmir'in tercih edilmesine bir

---

367 Eldem ve diğerleri, s. 100; Elena Frangakis Syrett, **18. Yüzyılda İzmir'de Ticaret (1700-1820)**, çev. Çiğdem Diken, İzmir B.B. Kültür Yay., İzmir, 2006, (İzmir'de Ticaret), s.20; Pamuk, 1500-1914, s. 164.

368 Eldem ve diğerleri, s. 101.

369 John Freely, **Kayıp Mesih, Sabetay Sevi'nin İzini Sürerken**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 25.

370 Robert Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi**, Cilt: I, TTK, Ankara,1990, (İstanbul C.I), s. 22.

371 Ergenç, Bursa, ss. 218 – 220.

372 Daniel Goffman, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler 1642-1660**, Sabancı Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2001, (İngilizler), s.37; Faroqhi, Kentler ve Kentliler, s. 170.

kıyaslama yaparak yanıt veren Goffman, Halep'teki yabancılara nerdeyse hiç yüz verilmeyip, dış kökenli olarak görülmeye devam edildiği için halk ile kaynaşmalarının mümkün olmadığını belirtmektedir. İzmir'deki yabancılarsa Halep'tekinin aksine, kentin siyasi ve iktisadi seçkinleri arasına karışıp, onları birçok bakımdan etkilemeyi başardılar. Hatta İzmir'deki konsoloslar neredeyse Osmanlı ileri gelenlerinden biri haline geldi diyen Goffman, iki kent arasındaki bu farkında altını çizmektedir.[373]

Özellikle bu dönem Osmanlı ile İran arasındaki savaşlar, Halep'in yerini İzmir'in almasına neden oldu.[374] Bağdat'tan geçip, Halep'e giden İran ipek tüccarlarının Halep-İskenderun yerine Erzurum-Tokat yoluyla İzmir'e gelmeyi tercih etmeleri, kentin önemini arttıran gelişmelerden biriydi. Bu şekilde İmparatorluğa giren İran ipeğinin büyük bir kısmı, İzmir üzerinden Avrupa'ya ihraç edilmeye başlandı. [375]

İzmir'in ticari bir merkez olmasına ve konumunu güçlendirmesine neden olan diğer bir husus, Batı Anadolu'nun pamuk, yün ve tütününe yakın oluşuydu.[376] Özellikle pamuk ihracı, Osmanlı ile Avrupa arasındaki ticarette önemli bir yere sahipti ve 1623 tarihinde İzmir'in yerel idarecilerine gönderilen bir belgeyle pamuk ve pamuk ipliği ihracı serbest bırakıldı.[377] Dolayısıyla hem Levant Company'nin faaliyetleri hem de pamuk ihracatının yasallaşması sayesinde Ege Bölgesi'nde pamuk ekim alanları genişlemeye başladı.[378] Bu bağlamda Daniel Goffman İzmir'in yükselişinde ipek ticaretine yapılan vurgudan ziyade, Avrupa'nın Batı Anadolu ürünlerine artan talebine ve Batılı tüccarın değişen rolüne dikkat çekmektedir. Bu artan talebin kanıtı, İstanbul'dan İzmir'e 1648 ile 1650 arasında iaşe göreviyle gönderilen memurlardı. Her ne kadar yabancı tüccara satılacak gıda mallarında

---

373 Daniel Goffman, **Osmanlı Dünyası ve Avrupa:1300-1700**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, (Osmanlı Dünyası), s. 243.

374 Elena Frangakis Syrett, "18. Yüzyıldan 20. Yüzyılın Başlarına Kadar İzmir Ekonomisine Bir Bakış", **21. Yüzyıl Eşiğinde İzmir Uluslararası Sempozyum (9-10 Ekim 2000)**, İzmir B.B. Kültür Yay., İzmir, 2001, (18. Yüzyıldan), s.72; Yetkin, s.183.

375 Halil İnalcık, **Doğu Batı Makaleler I**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2006, (Makaleler I), s.190; Faroqhi, Krizler ve Değişim, s. 630; Kütükoğlu, İzmir, s.521; Arıkan, XV.-XVI. Yüzyıllarda, s. 67.

376 Goffman, Levanten Dünya, s. 42; Syrett, 18. Yüzyıldan, s. 72.

377 Faroqhi, Kentler ve Kentliler, s.170.

378 Halil İnalcık, "Osmanlı Pamuk Pazarı, Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1996, ss. 271–272.

kısıtlamaya gidilse de, Osmanlı yönetimi Batı Anadolu iaşe sistemindeki çözülmenin önüne geçemedi. Goffman'a göre; bunun en önemli nedeni, İzmir'in denetlenemez hale gelen hızlı büyümesiydi.[379] Dolayısıyla İzmir, hem Avrupa'nın Osmanlı ihraç ürünlerine hem de Avrupa mamul mallarının Anadolu ve İran pazarına ulaşmasında ana aracı konumunu üstlendi. [380]

Özetle 1650-1750 arasındaki dönem, İzmir'in transit limandan kolonyal limana dönüşümünün geçiş evresini oluşturdu. Bu geçiş evresinde İzmir, merkezi otoriteden bağımsız gelişen, kendi kendine yetebilen ve kapitalist rekabetin nüfuz ettiği bir kent görünümündeydi. Özellikle İngiltere ile Fransa arasındaki ticari rekabet, İzmir'in yükselişine katkı sağladı. XVII. yüzyılda ticari faaliyetleri için Halep üzerine yoğunlaşan İngiltere; XVIII. yüzyılda bu alandaki tercihini, İzmir'den yana kullanan Fransa'yı karşısında buldu. [381]

2.3.2. Kent Ekonomisi

İzmir, canlı bir kent ekonomisine sahipti. İzmir kent ekonomisini besleyen temel unsur limandaki ticari faaliyetlerdi. İç ve dış ticaret gerek Osmanlı tüccarları gerekse İzmir'de yaşayan Avrupalı tüccarlar için başlıca gelir kapısı oldu. İzmir'in iç ve dış ticaret ile canlanan ekonomisi gümrük gelirleri vasıtasıyla, Osmanlı ekonomisine de önemli bir katkı sağladı.

2.3.2.1. İzmir Gümrüğü

İzmir'de biri Anadolu'dan gelen malların ihraç edildiği Meyve gümrüğü, diğeri Avrupa'dan gelip ithalat resmi alınacak emtianın geçtiği Efrenç Gümrüğü olmak üzere iki tane gümrük vardı. 1763 (1176) yılında 37.149,5 kuruş mal - i mirisi olan Meyve gümrüğü havâs-ı hümayundan ayrılarak, III. Mustafa vakfına

379 Goffman, Levanten Dünya, ss. 47–48, 118–119, 129.

380 Elena Frangakis, "The Ottoman Port of İzmir in The Eighteenth and Early Nineteenth Centuries, 1695-1820**", Revue Des Mondes Musulmans Et De La Mediterranee (R.O.M.M.)**, Vol.39, No.1, 1985, (The Ottoman Port), p. 149; Jacob Barnai, "Organization and Leadership in the Jewish Community of Izmir in the Seventeenth Century", **The Jews of The Ottoman Empire**, (Ed. Avigdor Levy), The Darwin Press, New Jersey,1994, p.275.

381 Ülker, The Rise, pp. 153 – 154.

aktarıldı.[382] Meyve gümrüğünün gelirlerini ise, daha çok Selanik tarafından gemilerle gelen demir, kumaş ve eşya oluşturmaktaydı. 1710 tarihli arşiv belgesine göre; İzmir gümrüğünün senelik 240.000 (akçe) malı olup, 8.000 kuruş muaccele ile malikâne uhdesinde kayıtlı olduğu belirtilmektedir.[383] Nahide Şimşir bu iki gümrüğe ek olarak kahve ve duhan gümrüklerini de saymaktadır. İzmir gümrüğüne ait ulaşılabilen ilk mufassal defter 1725 (1138) yılına ait olup, ikinci defter ise, 1737 (1150) tarihlidir. [384]

İzmir'de 1725 yılına ait deftere göre; iki aylık ithalattan 9.079 kuruş, ihracattan ise, 4.220 kuruş olmak üzere toplam 13.299 kuruş gümrük resmi elde edilmişti. Buna ipek, pencik-i üsera, kantar gümrüğü resimleri de eklendiğinde bu rakam 19.050 kuruşa çıkmaktadır. Mübahat Kütükoğlu bu rakamı aylık ortalama olarak kabul ederek, 1725 yılı İzmir gümrük gelirinin 240.000 (kuruş) civarında olduğunu belirtmektedir.[385] Yine İzmir damga mukataasının 1716 yılı yıllık vergiler toplamı 180.000 akçe olup, İzmir kantar resminin 1750 yılında yıllık vergiler toplamı 4.000 kuruştu. [386] BOA, Cevdet-i Maliye tasnifine 7627 numara ile kayıtlı belgede yer alan bilgiler çerçevesinde, 1716-1723 (1129-1136) yıllarına ait İzmir gümrük mukataa gelirleri aşağıdaki gibidir.

[382] Kütükoğlu, İzmir, s. 521.
[383] BOA, C.ML, Dosya No:109, Gömlek No: 4802, Tarih: 16.B.1122.
[384] Kütükoğlu, Kesitler, ss. 287 – 288; Kütükoğlu, İzmir, s. 521; Şimşir, İzmir'in Sosyal, s.92.
[385] Kütükoğlu, Kesitler, ss. 288 – 289.
[386] M.Genç, ss.113, 127 – 133.

Tablo 15: İzmir ve Tevâbi'i Gümrük Mukataası (akçe olarak)

Yıllar	**Hâsılat**
1716	27.210
1717	271.723
1718	2.141.139
1719	474.868
1720	2.901.255
1721	9.589.674
Cem'an Yekûn	14.862.422
1722	13.869.732
1723	3.816.689

Kaynak: BOA,C.ML., Dosya No: 181, Gömlek No: 7627, Tarih: 1136.

Yine BOA, Cevdet-i Maliye tasnifinde bulunan 31649 numaralı belgede, İstanbul ve İzmir'in 1743-1754 (1156-1167) yıllarını kapsayan gümrük hâsılatları ise şöyledir:

Tablo 16: İstanbul ve İzmir'in Gümrük Hâsılatları (kuruş olarak) [387]

Sene	İstanbul ve tevâbi'i	İzmir ve tevâbi'i
1743	743.317	162.947
1744	780.616	238.310
1745	757.185	229.662
1746	731.473	170.035
1747	735.351	179.734
1748	726.498	180.795
1749	769.878	197.245
1750	791.323	174.887
1751	822.347	178.586
1752	881.262	196.653
1753	862.343	210.246
1754	576.404	139.642

Kaynak: BOA,C.ML., Dosya No: 775, Gömlek No: 31649, Tarih: 29.Z.1165.

[387] 1763 (1177) yılına ait bir arşiv belgesi, İstanbul ve İzmir'e ait altı aylık gümrük gelirleri toplamını vermektedir. Yukarıda bahsi geçen belge ile bu belgede verilen bilgiler arasında ciddi bir farklılık söz konusudur. Bu iki belgenin arşiv belgesi olması ve her iki belgede geçen bilgilerin sağlamasını yapmak mümkün olmadığı üzere mevcut farklılığın nedenini, İzmir'in gümrük gelirlerinin artışına bağlamak uygun gözükmektedir. 1763 yılına ait belge, gümrük gelirler toplamı açısından İstanbul'un İzmir'in gerisinde kaldığını göstermesi yanı sıra İzmir gümrük gelirlerindeki artışı da gözler önüne sermektedir. BOA,C.ML., Dosya No: 656, Gömlek No: 26852, Tarih: 29.B.1177.

1763 Yılı İstanbul ve İzmir Gümrük Gelirleri

Gümrükler	Hâsılatlar
İstanbul ve tevâbi'i gümrükleri	463.880,5 kuruş
İzmir ve tevâbi'i gümrükleri	597.883,5 kuruş

2.3.2.2. Tarımsal Üretim

İzmir kent ekonomisindeki canlılığın bir nedeni limanın ticaret hacmiyse diğer nedeni, İzmir ve art bölgesinin sahip olduğu tarımsal ürünlerdeki çeşitlilikti. İzmir, verimli tarım arazilerinin bulunduğu bir coğrafyada yer aldığı için bunun nimetlerinden de fazlasıyla yararlanmaktaydı. Antoine Galland; İzmir'de kayısı, incir, üzüm, portakal ve limonun bolca üretildiğinden bahsetmektedir. Özellikle de nar o kadar çoktur ki, çürümesini önlemek için ateşe tutulup, tütsülendikten sonra İstanbul'a deniz yoluyla gönderilmekte idi. [388] Aynı şekilde İzmir'in verimli topraklara sahip olduğunu belirten Tavernier, İzmir'in eşsiz şaraplarına ve güzel zeytinyağlarına dikkati çekmektedir. [389] Hatta Thévenot, iyi İzmir şarabı kadar güzeline rastlamadığını dile getirmektedir. [390] İzmir'in narı, bademi, sabunu, beyaz ekmeği ve balı ile ünlü olduğunu söyleyen Evliya Çelebi ise; limon, turunç, nar, zeytin, incir, servi, gülnarı (narçiçeği) ve çınarın İzmir'deki bolluğuna vurgu yapmaktadır.[391] Nitekim 1732 (1145) yılı narh defterinde İzmir narı, balı ve üzümünün adı da geçmektedir. Buna göre; bir okka* İzmir balının satış fiyatı on dört akçe, bir okka İzmir siyahının (üzüm) satış fiyatı dokuz akçe ve bir okka İzmir narının satış fiyatı altı akçe olarak belirlenmiştir. [392]

İzmir'de buğday, arpa, burçak, çavdar ve çeltik sıklıkla yetiştirilen tahıllardan olup; baklagillerden nohut ve mercimek, sanayi bitkilerinden de susam, pamuk, keten, kendir, zeytin ve tütün ekimi yapılan başlıca bitkilerdi. Ayrıca bağcılık, bahçecilik ve meyveciliğin yaygın olduğu İzmir'de yetiştirilen ürünler; üzüm, incir, elma, armut, badem, zerdali, ceviz, sakız ve bostandı.[393] İzmir'de bu dönem üretilmekte olan tarım ürünlerinin çeşitliliği, ürün üzerinden çiftçiden toplanmakta olan öşür vergilerinde de açıkça görülmektedir.

---

388 Bauden, s.134.

389 Tavernier, s. 116; Pınar, s. 63.

390 Thévenot, s. 119.

391 Çelebi, IX. Kitap, s. 53.

* 1 okka (kıyye) = 400 dirhem = 1.282,945 gr.

392 Ahmet Hezarfen, **Rumeli ve Anadolu Âyan ve Eşkıyası Osmanlı Arşiv Belgeleri**, Kaynak Yay., İstanbul, 2002, ss. 150 – 151.

393 Arıkan, XV.-XVI. Yüzyıllarda, s. 65; Şimşir, İzmir'in Sosyal, ss. 142, 146 – 147.

Tablo 17: İzmir'de Toplanan Öşür Vergileri

Öşr-ü Hınta	Öşr-ü Şair	Öşr-ü meyve
Öşr-ü bağ ve bağçe	Öşr-ü badem	Öşr-ü zerdalü
Öşr-ü ceviz	Öşr-ü çeltük	Öşr-ü alef
Öşr-ü nar	Öşr-ü bostan	Öşr-ü zeytun
Öşr-ü penbe	Öşr-ü ketan	Öşr-ü çavdar
Öşr-ü nohud	Öşr-ü sisam	Öşr-ü mercümek
Öşr-ü incir	Öşr-ü elma	Öşr-ü armud
Öşr-ü kendir	Öşr-ü fasl	

Kaynak: Şimşir, İzmir'in Sosyal, ss. 100 – 101.

2.3.2.3. İmalat Sektörü

Liman kenti İzmir'de ticaret dışında bugünkü manasında olmasa bile bir imalat sektörünün varlığından söz etmek mümkündür. İzmir'de XVII. yüzyılın ikinci yarısında mevcut olan imalathaneler şunlardı:

Tablo 18: İzmir'deki İmalathaneler (1645-1678)

Sene	**İmalathane**	**Sayı**
1645	Yağ Değirmeni	2
1645	Sabunhane	3
1671	Debbağhane	7
1678	Mumhane	2

Kaynak: Hasan Yüksel, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma (1585-1683)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,1990, s. 412, bkz. Tablo 15.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise, her alanda olduğu üzere imalat sektörü açısından da İzmir'in gelişme kaydettiği görülmektedir. Bu yıllarda İzmir'de var olan imalat faaliyet alanları şunlardır: Kayık yapımı, marangozluk-doğramacılık, basma imalatı, kumaş boyacılığı, nessâclık,* ipekçilik, hallâclık, terzilik, kürkçülük, kavukçuluk, yorgan imalatı, un değirmenleri, yağhaneler-yağ kapanları, ayakkabı imalatı, muytâblık,** bıçak imalatı, çömlekçilik-çanakçılık, kazancılık, kefgircilik, sabun imalatı, kuyumcu ve kalaycılık. Bu faaliyet alanları çerçevesinde İzmir'deki meslek grupları ise şunlardı: Abacılar, Attarlar, Bakırcılar, Bakkallar, Balıkçılar, Balmumcular, Boyacılar, Börekçiler, Berberler, Bezzazlar, Camcılar, Çizmeciler, Çubukçular, Dericiler, Dilenciler, Eskiciler, Fesciler, Hallaçlar, Hammallar, Hoşafçılar, İpekçiler (Gazzaz), Kahveciler, Kavukçular, Kazancılar, Kebabçılar, Kuruyemişçiler, Kuşakçılar, Kuyumcular, Ma'cun ve Helvacılar, Mestçiler, Mısırcılar, Mumcular, Nalbantlar, Peştamalcılar, Saraçlar, Semerciler, Sermimarlık, Şekerciler, Varilciler ve Zahireciler. [394]

Öte yandan İzmir'de otuz üç un değirmeni ile kırk üç tane sabun imalathanesi vardı.[395] İzmir sabunlarının ünlü olduğu bu dönem, zeytinyağından yapılan sabunun imalatı için gerekli madende Selanik'ten sağlanmaktaydı. [396]

İzmir'de aynı zamanda barut üretimi de yapılmaktaydı. İzmir Baruthanesi 1668-1669 yıllarında 70.000 kıyye güherçile teminiyle, 2.000 kantar barut üretmiştir. Kaynaklarda baruthanenin yıllık üretim hacmi de, 2.000 kantar olarak gözükmektedir. [397] 1685-1686 ile 1686-1687 yıllarında toplam 3.144 kantar barut üretimi yapılmıştı. Buna göre; bahsi geçen yıllar için baruthanenin yıllık ortalama üretim hacmi, 1.600 kantardır.[398] 1687 tarihinde 478 kantar barut üretilmiş ve Baruthane Nazırı Ahmed Paşazade Mehmed Bey üretilen bu 478 kantar barutu, kendi

---

* nessâc: dokumacı.

** mûytâb: kıl dokuma, kıldan eşya yapımı.

394 BOA, C.İKTS., Dosya No:19, Gömlek No: 922, Tarih: 1141; Şimşir, İzmir'in Sosyal, ss. 157 – 170, 194 – 195.

395 Şimşir, İzmir'in Sosyal, ss. 171 – 192.

396 BOA, C.ML., Dosya No: 109, Gömlek No: 4802,Tarih: 16.B.1122, s.1 – 2.

397 Gábor Ágoston, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayi: XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Selanik, Gelibolu ve İzmir Baruthaneleri", **Prof.Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan**, (Ed. Zeynep Tarım Ertuğ), İstanbul Üniversitesi Yayın No: 4636, İstanbul, 2006, (Barut Sanayi), s. 459.

398 Ágoston, Barut Sanayi, ss. 459 – 460.

gemisiyle İstanbul'a getirerek, cebehaneye teslim etmişti.[399] 1695 tarihli Selanik kadısı ve gümrük eminine yazılan bir hükümden, İzmir'de barut üretimi için gerekli sülfürün Selanik'ten sağlandığı ve söz konusu sülfürün gönderilmesinde bir gecikme söz konusu olduğu ve bunun, İzmir barut üretimini sekteye uğrattığı anlaşılmaktadır.[400]

Yine barut üretiminde İzmir'in ihtiyacı olan kükürt içinde Selanik, başlıca tedarikçi konumundadır. 1705-1706 tarihinde baruthaneye gönderilen kükürdün; 4.397 kıyyesi Selanik kaynaklı olup, 1720-1721 tarihinde de, üretim için gerekli olan 9.775,5 kıyye kükürdün, Selanik Maden Emini tarafından sağlandığı kayıtlı mevcut bilgiler arasındadır.[401]

Tablo 19: İzmir Baruthanesi'nin Üretim Hacmi

Tarih	**Toplam kantar**	**Yıllık kantar**
1685/1686 ve 1686/ 1687	3.144	1.572
1694-1695	2.248,5	2.075
1694/95; 1696/97 ve 1697/98	5.422	1.807
1698-1699	2.081	2.081

Kaynak: Ágoston, Barut Sanayi, s.465.

2.3.3. Ticaret

İç ticaret ağı; İstanbul'dan Selanik'e, Ege adalarından İskenderiye'ye, Halep'e Adana, Konya ve Antalya'ya, daha doğuda ise Tokat, Erzurum, Diyarbakır ve Musul'a kadar uzanan İzmir'in dış ticaret ağı; Batı Avrupa'da, İtalyan Limanları Livorno, Cenova, Messina, Trieste, Ankona ve Venedik ile Marsilya, Amsterdam ve Londra'ya değin uzanmaktaydı. Hatta XVIII. yüzyıl sonuna doğru bu ticaret ağı;

399 Zafer Gölen, **Osmanlı Devleti'nde Baruthane-i Amire (XVIII. Yüzyıl)**, Atatürk Kültür,Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2006, s. 19.
400 Ágoston, Barut Sanayi, s.462.
401 Gölen, ss. 160 – 161.

Rusya'ya, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'na, Avusturya'ya, Danimarka ile İsveç'e ve Amerika Birleşik Devletleri'ne kadar genişledi.[402]

2.3.3.1. Avrupalı Tüccarlar

İzmir'in geniş bir güzergâh dâhilinde işleyen iç ve dış ticaret ağına sahip oluşu, ticaret alanında yatırım yapmayı amaçlayan tüccarlar için kentin başlıca çekim merkezlerinden biri olmasını sağladı. Öte yandan İzmir'deki bu dinamik ekonominin inşasında rol oynayan ve bunun nimetlerinden fayda sağlayan sadece yerel tüccarlar değildi. Yerel tüccarların ekonomiye katkısı yanında Avrupalı tüccarlar ve sahip oldukları ticari ilişki ağı aracılığıyla da, İzmir'e önemli bir sermaye akışı söz konusu oldu. Bu noktada İngilizler, 1620 ile 1683 yılları arasında kuvvetli ticari filoları ile Osmanlı pazarlarını ellerine geçirerek, ticarette ilk sırada yer almayı başardılar. Özellikle Fransızları zor durumda bırakan gelişme; Avrupalı tüccarların, İngiliz bayrağı altında ticaret yapmasının daha ucuz ve emniyetli olması oldu. İngilizler kurdukları Levant Company (English Levant Company) ile de, XVII. yüzyılın sonuna doğru, İzmir ticaretinde hâkim unsur haline geldiler.[403]

1675 yılında İngilizler; John Finch'in elçiliği esnasında, önceki tüm imtiyazları ve hatt-ı hümayunları içeren yeni bir kapitülasyon almayı başardı. Böylelikle İngilizler, İzmir'deki başlıca ihraç malları yün ve ipek için alınan ek vergilerin yasaklanması ile ilgili önemli maddelerin yer aldığı yeni imtiyazlar[404] elde etti. Buna ek olarak İngilizler, mahsulün bol olduğu yıllarda İzmir ve Selanik limanlarından para ile ikişer gemi incir ve üzüm satın alma ve sadece %3 gümrük ödeme hakkına da sahip oldular.[405] Nitekim 1676 yılında II. Charles'ın dostane mektubu ve anlaşma gereği krala, mutfağında kullanmak için İzmir'den ihraç edilecek yıllık iki gemi yükü incir ve kuş üzümü ayrıldı.[406] 15 Nisan 1737 tarihli

---

402 Syrett, İzmir'de Ticaret, s.14.

403 Ali İhsan Bağış, **Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler Kapitülasyonlar-Avrupa Tüccarları-Beratlı Tüccarlar-Hayriye Tüccarları (1750-1839)**, Turhan Kitabevi, Ankara,1983, s.9; Darkot, ss. 1245–1246.

404 İnalcık, Makaleler I, s. 276.

405 Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1974, (Osmanlı-İngiliz), s. 32.

406 J. Theodore Bent,"The English in the Levant", **The English Historical Review**, Vol. 5, No. 20,1890, p. 661.

Levant Şirket kayıtlarından, İzmir'den üzüm alımının devam ettiği anlaşılmaktadır.[407] XVII. yüzyılın sonları ile XVIII. yüzyılın ilk on yılı; İngilizlerin, İzmir'deki ticaretinin en parlak dönemi oldu. Özellikle 1711 yılında İngiltere'nin Levant'tan 4.286.072 livres tournois değerinde mal ithali, o zamana kadar ulaşılan en yüksek değerdi.[408]

Ancak bu dönemden sonra İngiltere, İzmir ticaretindeki bu üstün konumunu kaybederek, yerini Fransa'ya bırakmak zorunda kaldı. Buna, başlarda İzmir'de İngiliz ticari hâkimiyetini sağlayan fakat sonrasındaki uygulamaları ile söz konusu hâkimiyetin sarsılmasına yol açan İngiliz Levant şirketinin politikaları ve uygulamaları neden oldu. Şöyle ki şirket, 1683 tarihli yönergesinde İngiliz tüccarlarının İzmir, İstanbul ve Halep dışında bir yerde ticari faaliyetlerini yasaklıyordu. Ayrıca şirket tarafından bu karara uygun hareket etmeyenlere de, olası bir durumda sorumluluğun kendilerine ait olduğu açıkça ifade edilmişti.[409] Nitekim şirketin, üyesi olan İngiliz tüccarlarının İzmir'den başka bir yere taşınmasına karşı çıkan bu uygulaması, kent ticaretindeki İngiliz hâkimiyetine hizmet eden bir gelişme oldu.

Öte yandan şirket tarafından uygulanan bir diğer politika ise hem kendi tüccarını kısıtlayan hem de İzmir'deki İngiliz ticari hâkimiyetini sarsan bir etki yarattı. Buna göre; genelde taşımacılık ticareti, şirket tekelindeydi ve 1661 denizcilik yasası barış zamanı İngiliz gemilerinin sadece İngiliz mallarını taşımasını resmi hale getirdi. Ancak savaş zamanlarında yükselen maliyetler nedeniyle, şirkete üye olmayan tüccarlara da, bu konuda izin verilmişti.[410] Bundan sonra pek çok İngiliz tüccarı şirketin koyduğu kuralları ihlal ederek, Londra'dan deniz yoluyla İzmir'e gelmek yerine İngiliz kumaşını, Livorno'daki Yahudi ve Ermeni tüccarlara gönderiyordu. Onlar da malı, İzmir'deki temsilcilerine gönderiyor ve böylelikle buradaki İngiliz tüccarları saf dışı bırakılmış oluyordu.[411] Dolayısıyla bahsi geçen

---

407 William A. Shaw (Ed.) "Treasury Books and Papers: April 1737", **Calendar of Treasury Books and Papers 1735-1738**, Vol.3,1900, http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=91849&strquery=smyrna,(26.10. 2011),pp. 306–313; Pınar, s. 69.

408 Syrett, İzmir'de Ticaret, s.145.

409 Ülker, İzmir Şehri Tarihi, s. 28.

410 Syrett, İzmir'de Ticaret, s.74.

411 Syrett, İzmir'de Ticaret, ss.74 – 76.

uygulama sayesinde şirket, kendi tüccarını rakipleri karşısında savunmasız bir konumda bıraktı.

XVIII. yüzyılda İzmir-Livorno arasında gelişen ticaretin önünün alınamadığı gibi buna, İzmir-Dublin hattının da eklendiği anlaşılmaktadır. Şirket yazışmalarından İzmir'den ithal edilen ipek ve tiftik ipliğinin Dublin'e götürülmesinin ve İrlanda ile başlayan direkt ticaretin şirket için büyük bir endişe kaynağı olduğu görülmektedir.[412] Dolayısıyla İzmir ticareti üzerindeki bu şirket kısıtlamaları ve şirketin ticari tekelini kırmaya yönelik teşebbüsler; ticarette Fransızların yeniden hâkim unsur haline gelmesine yardımcı oldu.

İzmir ticaretinde önemli bir konum edinmiş Hollandalılar ise, İngiliz mallarının yabancı gemilerle taşınmasını yasaklayan 1661 tarihli denizcilik yasasının ilanına kadar, İngiliz kumaşının İzmir'e taşınmasıyla uğraşmışlardı. Bu yasa sonrasında da Hollandalılar, Livorno'dan yükledikleri İngiliz kumaşını, İzmir'e götürmeye devam ettiler.[413] En önemli güzergâhı, İzmir - İskenderiye güzergâhı olan Hollandalılar; Hint baharatları, kurşun, bakır, teneke, yabancı para ile Hollanda ve İngiliz kumaşlarını Levant'a taşımanın yanında, savaş zamanlarında İngiliz ve Fransız kumaşlarını; Marsilya, Livorno, Cenova ve diğer İtalyan limanlarından Levant limanlarına taşıyarak, büyük kazançlar elde ettiler.[414] XVIII. yüzyılın ilk yıllarında İzmir'i ziyaret etmiş olan Tournefort, Hollandalıların İzmir ticaretindeki saygın konumlarına vurgu yaparak, burada on sekiz ila yirmi civarında Hollanda tüccarı bulunduğunu belirtmektedir.[415]

Bilindiği üzere Osmanlı kent ve limanlarında ikamet eden yabancı tüccarlar, yetkililerle temaslarında kendileri için; balyos, konsolos, emin adlarıyla bilinen temsilciler seçerdi. Bu temsilciye görev ve yetki sınırlarını belirleyen padişah beratı verilirdi. Böylelikle millet veya taife adıyla bilinen zümre oluşurdu. [416] İzmir'deki beratlı tüccar sayısına bakıldığında, Hollandalıların XVIII. yüzyılın ikinci yarısında bu konuda Fransızları ve İngilizleri geride bıraktığı görülmektedir.

---

412 Gülay Webb Yıldırmak, **XVIII. Yüzyılda Tiftik İpliğinin Osmanlı-İngiliz Ticaretindeki Yeri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, ss.259 – 263.

413 Syrett, İzmir'de Ticaret, s.86.

414 Syrett, İzmir'de Ticaret, ss.152 – 153.

415 Tournefort, s. 248.

416 İnalcık, İmtiyâzât, s.246.

Tablo 20: İzmir'deki Beratlı Tüccar Sayısı

Yıl	Fransız	İngiliz	Hollanda
1703	8	1	6
1730	8	6	7
1754	5	3	6
1757	4	5	10
1774	4	7	7
1789	6	6	9

Kaynak: Maurit H., Van den Boogert, **Capitulations and the Ottoman Legal System: Qadis, Consuls and Beraths in the 18th Century**, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005,p.88.

Fransa'nın Levant ticareti yani Doğu Akdeniz ve Ege kıyıları ile ticarete başlamasında, XIV. Louis'nin bakanlarından Colbert'in faaliyetlerinin katkısı büyüktür. 1670'de Fransa'nın Doğu Akdeniz Kumpanyası (Levant Compagnie) kurulduğunda, Fransızlar %5 gümrük vergisi ödemekteydi. Ancak 1673 yılında Fransızlar, 1674 yılında da İngilizler ve Hollandalılar Osmanlı yönetiminden %3 oranında gümrük vergisi ödeme hakkını elde ettiler. Venedikliler ise %5 oranında gümrük vergisi ödemek zorundaydı ve bu durum, Fransız tüccarlarının Venediklileri saf dışı etmelerine ortam hazırladı.[417] 2 Eylül 1670 tarihinde Fransız Konsolosu'nun isteği üzerine hazırlanan listeye göre; İzmir'de 269 kişiden oluşan bir Fransız kolonisi vardı. Bunlar 101 aile reisi, 28 kadın, 56 çocuk ve 84 hizmetkâr ve köleden oluşmaktadır. 15 Kasım 1670 tarihli ikinci listede ise tüccar sayısını 70 kişiye çıkartmak suretiyle, hizmetkâr ve sanatkâr sayısının azaltılarak, bir tüccar kolonisi oluşturulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. [418] 1670 yılında çocuklar ve kadınlar hariç 175 kişi olan Fransız kolonisi, tüccar ve sanatkâr sayısının azalması ile birlikte din adamı ve beratlıların sayısındaki artışa rağmen 1759 yılında da, 170 kişiden oluşmaktaydı. 1670 yılı ve 1759 yılı olmak üzere kolonideki kişi sayısının aynı

417 Mantran, Ticaretin Değişmesi, s.161; Serap Yılmaz, "XVII-XIX. Yüzyıllarda İzmir'de Fransızlar", http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/pdf/dergisayi3/c1_s3_serap_yilmaz.pdf,(12.06.2009), (Fransızlar), ss. 90,97; Atay, Tarih İçinde, s. 85.

418 AE BI 1042, Yayınlayan Marie de Testa- Antoine Gautier, Les Français du Levant, Echelle de Smyrne (1670-1810), Saint- Cloud, 1990, pp. 2-18'den Aktaran Yılmaz, Fransızlar, ss. 94-97.

kalması, Fransız yetkililerinin sayı sınırlamasının ve 1740 yılı kapitülasyonlarının bir sonucudur. [419]

Fransızlar İzmir'e; kırmızböceği, çivit, saparna, kırmızı boya odunu ve bakam, bakır pası, badem, kefeki, karabiber, tarçın, karanfil, zencefil, hindistancevizi getirirlerdi. Buna karşılık Fransızlar İzmir'den pamuk ipliği ya da işlenmemiş pamuk, ince yünler, kırma yünler ve Midilli yünleri, mazı, balmumu, mahmude, ravent, afyon, sarısabır, çinko oksidi, galbanum, arapzamkı, kitre, amonyaklı zamk, horasani, günlük, cedvar ve halı alırlardı. [420]

Fransızların İzmir'deki ticari etkinliklerine bakıldığında; İzmir'den Fransa'ya yapılan ihracatlarda 1708-1711, 1716-1717, 1722, 1726 ve 1730'daki kriz dönemleri hariç, ihracat hiçbir zaman 1.000.000 livres'in altına düşmemiştir. Hatta 1750 yılında 5.000.000 livres'e kadar çıkmıştır. Bu kriz dönemleriyse, kimi Fransa kimi de Osmanlı kaynaklı gelişmelerin bir sonucudur. Depremler, veba salgınları, Osmanlı, İran ve Rusya arasındaki savaşlar bunlara örnektir. [421]

Aşağıdaki tabloda, Elena Frangakis'in verdiği verilere göre; 1700-1754 dönemi İzmir'den Marsilya'ya yapılan ihracat yer almaktadır. Söz konusu ihracat içinde İzmir'in konumu, dönemin başlıca Osmanlı limanlarından İstanbul ve İskenderiye'ye ait verilere de yer vermek suretiyle, daha net açığa çıkmaktadır.

---

419 Serap Yılmaz, "İzmirli Levantenler (17-20. YY.)" **Avrupalı mı Levanten mi?**, (Haz. Arus Yumul ve Fahri Dikkaya), Bağlam Yay., İstanbul, 2006, (Levantenler), s.126; Yılmaz, Fransızlar, s.104.

420 Tournefort, ss.248 – 249; Pınar, ss. 47 – 48.

421 Yılmaz, Fransızlar, s. 106.

Tablo 21: Marsilya'ya Osmanlı İhracatı 1700-1754 (livres tournois) [422]

Yıllar	İstanbul	%	İzmir	%	İskenderiye	%
1700-1704	787.947,6	9	2.013.677	22,8	2.027.448,2	23
1705-1709	709.189	10,6	1.125.263	16,8	1.719.940	25,6
1710-1714	1.025.027	8,5	2.074.014	17,1	2.516.105	21
1715-1719	1.144.768	8	2.104.835	14,5	2.725.122	19
1720-1724	1.236.850	11,5	1.356.293	12,6	1.735.940	16
1725-1729	967.277	6,6	1.637.593	11,2	1.709.248	11,6
1730-1734	765.904	6,3	1.633.544	13,5	2.048.417,4	17
1735-1739	831.139	6,1	1.779.197,2	13,1	1.919.216	14,1
1740-1744	719.146	5	2.478.229,4	17,7	1.874.476,4	13,4
1745-1749	1.110.469,4	9	2.877.267	23,3	1.747.065	14
1750-1754	842.555,4	4	5.088.879	23	2.532.259,2	11,4

Kaynak: Syrett, İzmir'de Ticaret, ss.256 – 260.

[422] XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Marsilya'ya yapılan Osmanlı ihracatını ortaya koyan değerler ve yüzdeler ise şöyledir:

Yıllar	İstanbul	%	İzmir	%	İskenderiye	%
1755-1759	419.217,2	3,2	5.012.209,4	37,9	1.312.297,4	10
1760-1764	991.504	6,2	5.892.534	36,9	1.074.820,5	6,7
1765-1769	794.789	3	9.764.243	37	2.827.147,2	11
1770-1774	1.865.630,2	7,8	7.454.329,5	31,5	-	-
1775-1779	1.012.219,2	4,7	8.500.862	39	2.057.754,5	9,4
1786-1789	2.553.965,5	7	14.433.890	38,3	2.843.851	7,5

Syrett, İzmir'de Ticaret, ss.256 – 260.
İzmir'in Marsilya'ya ihracatı ile ilgili bilgi veren bir diğer çalışma Necmi Ülker'in The Rise of İzmir (1688-1740) adlı doktora tez çalışmasıdır. Ülker'in verdiği veriler ile Elena Frangakis'in verdiği veriler arasında büyük farklar söz konusudur. Ancak Ülker'in verdiği verilere göre; İzmir limanı, 1700-1740 arasında Marsilya'ya ihracat yapan Osmanlı limanları arasında ilk sırayı işgal etmektedir. İstanbul'u çok geride bırakan İzmir limanını takip eden limanlar ise İskenderiye ve Sayda limanlarıdır. Ülker'in verdiği veriler aşağıdaki gibidir. Ülker, The Rise, p. 146.

İzmir'den Marsilya'ya İhracatın Değeri (1700-1740)

Yıllar	İzmir'in İhracatı	Toplam İhracat
1700-1702	791.785 dolar	3.509.757 dolar
1718-1720	1.158.922 dolar	6.615.899 dolar
1736-1738	679.342 dolar	4.555.548 dolar

Tablo 22: Marsilya'dan Osmanlı İthalatı 1749-1755 (livres tournois) [423]

Yıllar	İstanbul	%	İskenderiye	%	İzmir	%
1749-1751	3.195.408	20,5	2.359.449,3	15,1	3.673.111	23,2
1752-1755	3.324.321	21,6	1.572.595	10,2	4.479.308	29

Kaynak: Syrett, İzmir'de Ticaret, ss.261 – 262.

Fransızların ticari açıdan, diğer Osmanlı limanları arasında İzmir'e ayrıca bir önem verdikleri açıktır. Çünkü Fransızların İskenderiye'de dört, Selanik'te dokuz, İstanbul'da on bir ticarethaneleri varken, İzmir'de bu sayı yirmi dokuz idi.[424] Öte yandan Fransızlar için İzmir'de ticaret her zaman kazanç demek değildi. Kriz dönemlerinin olağan sonuçlarından biri, 1736-1739 yılları arasında İzmir'de faaliyet gösteren yirmi üç Fransız ticarethanesinden; on dördü ticaretten kâr ederken, dokuzu zarar etmişti. [425]

XVIII. yüzyılda İzmir ticaretinin ve İzmir'deki Fransızların ticari üstünlüğünü kanıtlayan manzara özetle şöyledir: Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı'nın Fransa'ya ihracatının %20'si; ikinci yarısında ihracatın %34'ü ve ithalatın %30'u İzmir'deki Fransızlar tarafından gerçekleştirilmekteydi.[426] 1756 yılında İzmir limanından kalkan toplam 239 geminin 143'ü yani %60'ı Fransızlarındır. Bu Fransız gemilerinin

---

[423] Marsilya'dan yapılan Osmanlı ithalatının XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki durumu ise aşağıdaki gibidir:

Yıllar	İstanbul	%	İskenderiye	%	İzmir	%
1763-1765	3.650.941	19,2	2.245.752	11,8	5.631.730,3	30
1766-1769	3.517.418	18,1	1.880.344,5	9,7	6.292.676	32,4
1776-1779	3.369.347,2	19,8	1.411.897,2	8,3	5.801.205,2	34,2
1786-1788	4.644.486	26	1.444.122	8	5.504.273	31

Syrett, İzmir'de Ticaret, ss.261 – 262.
Öte yandan Elena Frangakis, İzmir'in XVIII. yüzyılın ilk yarısında Marsilya'dan yaptığı ithalata ilişkin herhangi bir veri ortaya koymamıştır. Frangakis, Ottoman Port, p. 160.
İzmir limanının XVIII. yüzyıl sonundaki durumu hakkında bilgi almak için ayrıca bkz. A. Mesud Küçükkalay, "Imports to Smyrna between 1794 and 1802: New Statistics from the Ottoman Sources", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Vol.51,2008, pp. 487 – 512.

[424] Aktepe, Hanları ve Çarşıları, s. 107.

[425] Syrett, İzmir'de Ticaret, s.78.

[426] Daniel Panzac, "Büyük Bir Osmanlı Limanının Zenginliği ve Etkinliği: XVIII. Yüzyılın Birinci Yarısında İzmir", **İzmir Ticaret Odası**, Sayı: 4, 1991, ss. 27–29; Sabri Yetkin ve Erkan Serçe, **Kuruluştan Günümüze İzmir Ticaret Borsası Tarihi**, İletişimevi, İzmir,1998, s.19; Syrett, 18. Yüzyıldan, s. 74.

75'i yani %52,4'ü Avrupa'ya giderken, 68'i Osmanlı limanları arasında mal ve yolcu taşımaktadır. [427]

Tablo 23: İzmir Limanındaki Avrupa Bandıralı Gemiler (1756)

Ülkeler	Gemi Sayısı
Fransa	143
İngiltere	6
Hollanda	17
Venedik	4
Toskana	18
Dubrovnik	37
İsveç	14
Toplam	239

Kaynak: Daniel Panzac, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Deniz Ticareti", çev. Serap Yılmaz, **EÜ Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, S.4, 1989, (Deniz Ticareti), s.184.

Özellikle 1750-1789 yılları arasında Fransızların İzmir'den Marsilya'ya ithal ettikleri mal miktarı 5.250.000'den 12.805.000 livres'e yükselirken, ihracatları da 4.250.000'den 9.500.000'e çıktı.[428] Bu artışın bir nedeni, 1730'larda XV. Louis dönemi reformları ve güney Fransa'daki üretim sanayisi iken, diğer nedeni 1740 kapitülasyonlarıydı. 1789 Fransız Devrimi'ne değin, ticaretteki üstünlüğü devam eden Fransa, 1784-1786 yılları arasında Osmanlı ile Batı Avrupa arasındaki ticaretin %50 ilâ %60'ını, İzmir ticaretinin de %50 den fazlasını elinde tuttu.[429]

427 Yılmaz, Fransızlar, s. 107.
428 Atay, Tarih İçinde, s. 85.
429 Syrett, İzmir'de Ticaret, s.77.

1740 kapitülasyonları, Osmanlı pazarlarına girme çabasında olan Prusya, İsveç, Avusturya ve Rusya'ya örnek olduğu gibi, yine Osmanlı-Rus ticareti açısından 1739 Belgrad Antlaşması, her iki ülkenin tüccarlarının birbirlerinin memleketlerine serbestçe gidip gelebilmelerinin yolunu açtı.[430]

2.3.3.2. Osmanlı Tüccarları

İzmir'in ticari hayatındaki canlanma; hem Avrupalı hem de Osmanlı tüccarlarının ekonomik işbirliği yanı sıra iki unsur arasındaki rekabetin yarattığı ortamın bir sonucuydu. Çünkü İzmir'in iç pazarını kontrol altında tutan Osmanlı tüccarlarına karşılık; Avrupalı tüccarlar, Osmanlı mallarının İzmir'den Avrupa'ya Avrupa mallarının da İzmir'e sevkini ellerinde tutmaktaydılar. Osmanlı tüccarları aleyhine şekillenen mevcut şartların temel nedeni kapitülasyonlardı. Avrupalı tüccarların %3 gümrük vergisi ödediği ortamda Osmanlı tüccarları %5 gümrük vergisi ödemek zorunda kalıyordu. Dolayısıyla Avrupalı tüccarların aksine Avrupa ülkelerinin mevcut yasaları ve ekonomik çıkarları, Osmanlı tüccarlarının Avrupa ile rahat ticaret yapmasını engellemekteydi. [431]

Osmanlılar, değişik sınıf ve grupların ilişkilerini kurallara bağlamış ve bu kurallar Müslüman ve gayrimüslim tüm Osmanlı tebaası için geçerliydi. Bir millete ayrılmış alanda bir başka milletin faaliyet göstermesi yasaktı. Örneğin gayrimüslimlerin kahve satması yasaktı. Bu işleyişin doğal bir sonucu hem bir

---

[430] Bağış, ss. 12 – 13.
Nitekim XVIII. yüzyılın sonunda İzmir'deki beratlı tüccar sayıları; İngiliz, Fransız ve Hollanda dışında bu pazardan pay alma yarışını gözler önüne sermektedir. Boogert, p.90.

Osmanlı Raporuna Göre İzmir'deki Beratlı Tüccarlar (1793-1794)

Ülkelere Göre Beratlı Tüccarlar	Sayı
Fransa	6
Britanya	5
Hollanda	9
Venedik	1
Prusya	1
Avusturya	1
Danimarka	1
İsveç	8
Sicilya	4
Toplam	36

[431] Syrett, İzmir'de Ticaret, s. 93.

işbölümü hem de belirli işlerde tekelleşmeydi. Buna göre; Yahudiler altın ve mücevher ticaretinin yanı sıra terzilik, parşömen ve türban imalatı yapıyorlardı. Ermeniler altın işlemeciliği ve kâğıt imalatında çalışırken, Rumlar gemi yapımı ve başlık imalatıyla uğraşıyorlardı. Tabi bu mesleklerde dönemsel el değiştirmeler de söz konusuydu. Örneğin ekonomide etkinliği artan Hıristiyanların piyasayı ele geçirmesiyle Ermeniler altın ticaretini Yahudilerin elinden aldı.[432] XVII. yüzyılda İzmir'de; mültezimlik ve simsarlık Yahudilerin, bölgesel alışveriş Müslümanların, bölgeler arası ticaret Ortodoks Rumların ve uluslar arası ticaret Ermenilerin tekelindeydi.[433] Ticareti yapılan ürünlere bakıldığında Ankara tiftiği ticareti büyük oranda, Türk ve Ermeni tüccarların tekelinde olup; çivit ve ipek ticaretinde Yahudiler ve Ermeniler söz sahibiydiler. [434]

1621 yılında Ermenilerin İzmir'e getirdikleri ipek, yün, balmumu ve pamuk ticaretinin büyüklüğüne dikkati çeken Louis Deshayes, ticari açıdan Ermenilerin Halep yerine İzmir'i tercih etmelerinin nedeninin az vergi ödemek olduğunu belirtmektedir. "*Şu anda İzmir'de yoğun bir yün, pamuk ve ipek trafiği var. Ermeniler bu malları Halep'e götürmektense buraya getirmeyi tercih ediyorlar. Çünkü burada daha az vergi ödüyorlar. Çok sayıda tüccar var. Venediklilerden çok Fransızlar, İngilizler ve Hollandalılar var ve burada büyük bir serbestlik içinde yaşıyorlar*." [435] Yine 1675 yılında İzmir'i ziyaret eden Spon'un anlatımlarıyla da, İzmir'de ipek ticaretine Ermenilerin hâkim olduğu anlaşılmaktadır.[436] Tavernier'de İzmir'e Şubat, Haziran ve Ekim aylarında kervanların geldiğini ve tüccarların çoğunluğunun Ermeni olduğunu söylemektedir. Buna ek bir bilgi olarak Tavernier, Ermenilerin daha çok Fransızlarla ticaret yaptıklarını söylemektedir. Bunun nedeni; Fransızların aldıkları malın karşılığını nakit para olarak öderken, İngiliz ve Hollandalıların ödemelerinin yarısını kumaş olarak yapmalarıdır.[437]

Ermenilerin XVII. yüzyılın ikinci yarısında; İngiltere, Hollanda, Danimarka, İsveç, Cenova ve Venedik ile olan ilişkileri İzmir ticaretinin gelişimine katkı

---

[432] Stanford Shaw, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi Milleti", **Osmanlı**, Cilt: IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, (Yahudi Milleti), ss.314 – 315.

[433] Eldem ve diğerleri, s. 139.

[434] Syrett, İzmir'de Ticaret, s. 235; Syrett, 18. Yüzyıldan, s. 72.

[435] Freely, s.25.

[436] Pınar, ss.3, 19 – 22.

[437] Tavernier, s. 118; Arıkan, (XVIII.-XIX. Yüzyıllarda), s. 51; Müller, s.31.

sağlamıştır. Böylelikle İzmir, Akdeniz limanları ile güçlü ticari bağlar kurdu ve Kuzey Denizi ile Baltık Denizi'nde ticaret yapma imkânı buldu. Bu ticarette; Ermeniler, uluslar arası taşımacılıkta kendi tüccarlarına ait Hollanda bandıralı gemileri kullandı.[438] İpek ticaretinde Ermenilerin mevcut konumlarını XVIII. yüzyılda da devam ettirdikleri, Rusya'nın Ermeni tüccarlarla kurduğu ticari ilişkiden anlaşılmaktadır. 1717'de İzmir'deki zengin ve saygın tacir Pierre Abro adına bir buyrultu düzenleyen Büyük Petro; Osmanlı Ermenilerine, ülkesinin kapılarını açtı. Nitekim bu girişim sonrası 1718 yılında; Ermeniler, Rusya'da ilk ipek işleme fabrikalarını kurdu ve Ruslara, ipekli kumaş yapmayı öğrettiler.[439]

İzmir'de ikamet eden Yahudi tüccarlardan başka, Osmanlı'nın diğer kentlerinden Yahudilerin yerleşmek için öncelikle İzmir'i tercih etmelerinin temel nedeni ekonomiktir. Bir yandan hammadde fiyatlarındaki yükseliş öte yandan İngiltere, Hollanda ve Fransa arasındaki kıyasıya rekabet ortamı, Osmanlı ekonomisini olumsuz etkileyen gelişmeler oldu. Osmanlı tekstil üretim merkezlerindeki üretimi de olumsuz etkileyen bu bunalım hali, XVII. yüzyılda Osmanlı Yahudilerini yeni arayışlara yöneltti. Özellikle Osmanlı coğrafyasındaki bu iç göçün tetikleyicisi, Selanik dokumacılığının içine düştüğü kriz ortamıdır.[440] 1621 yılında yapağının ve diğer hammaddelerin en iyisini İzmir'de Avrupalıların aldığını fark eden Yahudiler, kente akın etti. Nitekim 1661 yılında Vezir İsmail Paşa tarafından yapılan Batı Anadolu'daki gayrimüslim nüfus sayımına göre; İzmir'deki Yahudi sayısı Manisa'nın altı katına çıkmıştı. Ayrıca bölgedeki Ermeni, Rum ve Yahudi hane sayısı 726'dan 945'e çıkarken, söz konusu artış sadece İzmir'de gerçekleşmişti.[441]

1702 yılında İzmir'i ziyaret etmiş olan Tournefort'a göre ise, burada Yahudilerin eline geçmeden ne bir şey satılabilir ne de bir şey alınabilirdi.[442] İthal kahve, çivit ve biberin perakende ticaretinde söz sahibi olan Yahudiler ayrıca piyasaya Bursa'dan ipek, Manisa'dan pamuk ile yün ve parafin sağlamanın yanı sıra

---

[438]Keram Kevonian, "Marchands Arméniens Au XVIIIe Siècle", Cahiers du Monde Russe et Sovietique (1975),C. XVI, pp. 208 – 212'den Aktaran Syrett, İzmir'de Ticaret, s. 96.

[439] Oikonomos ve Slaars, s.224.

[440] Eldem ve diğerleri, ss. 110-111; Goffman, Levanten Dünya, ss. 73 – 74.

[441] Goffman, Levanten Dünya, s.75, bkz. Tablo 8.

[442] Tournefort, s. 249.

mazının yurt dışına satışından da sorumlu hale geldiler. Osmanlı Yahudileri arasında tüccarlık kadar faizcilikte yaygın bir uğraştı. Özellikle bazı Yahudi iş adamları profesyonel olarak faizcilikle uğraşmaktaydı. Örneğin; İzmir'de iki Yahudi, akrabalarından iki yüz Venedik altınını tefecilik işi yapmak için aldı. [443] Öte yandan Osmanlı Yahudilerinin zengin olanlarına gümrük vergilerini toplama görevi de verildi. Nitekim XVIII. yüzyıl ortalarında hem İzmir'in hem de İstanbul'un en etkili gümrük memuru, İshak Ağa adındaki bir Yahudi idi. [444]

Rumlara gelince, onlar da İzmir'deki veba salgınlarında gemilere verilecek sağlık belgelerini hazırlamaktaydılar. Bu sağlık belgelerinden sorumlu olmaları bir yana, İzmir'deki Rumlar asıl yerel taşımacılık ticaretinde etkin bir konuma sahipti.[445] Bu etkin konumun bir sonucu olarak Rum cemaatinin XVII. yüzyıl sonu ve XVIII. yüzyıl başlarında artan ticari önemi, rakiplerine fark atmasını sağladı. Çünkü İstanbul'dan Balkanlar'a, Anadolu ve İtalya'ya kadar uzanan ticari hâkimiyet ve Osmanlı yetkilileri ile yakın ilişkilerin sağladığı siyasi güç, Rumların ekonomik başarısının sırrı oldu.[446]

2.3.3.3. İthalat ve İhracat

İzmir limanındaki ithalat ve ihracat faaliyetleri Avrupalı tüccarlar tarafından yürütülmekteydi. İzmir'den ihraç edilen en önemli ürünler ipek, moher ipliği, keçi yünü, pamuk, pamuk ipliği ve yündü. İkinci derece önemli ürünler ise; buğday, yalancı safran, zeytinyağı, mum, şimşir, üzüm, yaban tavşanı derisi, şarap, incir, sünger, beyaz reçine, afyon, palamut, mahmude, kuru meyve, halı ve kumaştı. Genel olarak Fransızlar tarım ürünleri, İngilizler pamuk ve pamuklu dokuma, Hollandalılar

---

[443] Haim Gerber, "Jews and Money-Lending in the Ottoman Empire", **The Jewish Quarterly Review, New Series**, Vol. 72, No. 2,1981, (Money-Lending), p.105.
XVII. yüzyılda İzmir'de Yahudiler arasında yaygın bir uğraş olan faizciliğin tartışma konusu olduğu anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili olarak İzmir Hahamı Hayyim Benveniste'e faiz alma yasağını ihlal etmeksizin nasıl yatırım yapılacağı soruldu. Hahamın buna önerisi, kredinin geri ödemesinde gecikme için bir cezayı şart koşmak oldu. Gerber, Money-Lending, p. 101.

[444] Syrett, İzmir'de Ticaret, s.94.

[445] Syrett, İzmir'de Ticaret, s.96.

[446]Traian Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant" **The Journal of Economic History**, Vol. 20, No. 2,1960, (Conquering), pp. 234 – 313.

ipek ve tiftik alımında ilk sıralarda yer alan ülkelerdi.[447] İzmir'in ithal ettiği ürünlerse ham pamuklu kumaş, keten, ince kumaş, şal, muslin, ipekli kumaş, brokar gibi her kalitedeki kumaş yanı sıra kahve, şeker, çivit, baharat, biber, madeni eşya, ağaç ürünleri, porselen ve cam ürünlerinden oluşmaktaydı. [448]

2.3.3.3.1. İthalat

İzmir'e Batı Avrupa'dan yapılan ihracat malları arasında kumaş öncelikli bir yere sahipti. XVII. yüzyılın ikinci yarısı, İngiliz ve Hollanda hâkimiyeti altındaki kumaş ihracatında Fransızlar, bu iki ülkenin gerisinde kaldı. 1674-1676 yılları arasındaki dönemden örnekle; Fransızların İzmir'e yaptığı kumaş ihracatı, İngilizlerin ihracatının %7,5'ine, Hollandalıların ihracatının %18,3'üne ancak ulaşabildi. [449]

Tablo 24: İngiltere'nin İzmir'e Kumaş İhracatı

Yıl	Miktar
1666-1671	82.032
1672-1677	120.451
1678-1683	117.914
1684-1690	105.256
1695-1702	131.870
1705-1712	122.253
1712-1717	80.268

Kaynak: Ülker, The Rise, pp. 125 – 126.

Levant ticaretinde Fransa ile sıkı bir rekabet halinde olan İngiltere, XVIII. yüzyılın ikinci yarısı yerini Fransa'ya bırakmak zorunda kaldı. Nitekim 1727 yılında sebebi bilinmemekle birlikte, İngiltere'den Osmanlı Devleti'ne hiç kumaş ihraç

447 Abdullah Martal, "16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Ticaret ve Sanayinin Gelişimi" **Üç İzmir**, YKY, İstanbul, 1992, (16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla), s. 266; Darkot, ss. 1245 – 1246.

448 Tavernier, s. 118; Syrett, İzmir'de Ticaret, ss.28 – 29; Ülker, The Rise, p. 76; Pınar, ss. 56, 69; Bauden, ss.83 – 91.

449 Syrett, İzmir'de Ticaret, s.176.

edilmediği gibi 1739 yılı kumaş ihracatı da, oldukça düşük bir seviyededir.[450] Kumaş tüketimi açıcından İzmir ve çevresinin yıllık ortalama tüketimi 1749-1759 yıllarında 1.508 sandıktan 1760-1769 arasındaki dönemde yüzyılın en yüksek seviyesine 2.721 sandığa ulaştı.[451] 1750-1754 yılları arasında Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne yapmış olduğu toplam 2.803.332 dolar değerindeki kumaş ihracatının 647.000 doları İzmir'e 708.333 doları ise, İstanbul'a yapıldı. [452]

İzmir'in ithal ettiği ürünlerden biri de kahvedir. İzmir'e Fransızlar kahveyi ilk kez, 1734 yılında Latin Amerika'dan ve Hint Okyanusu'ndaki Burbon adasından getirdiler. İzmir'in yıllık ortalama kahve tüketimi 200.000 ile 300.000 okka arasında değişmekteydi. İzmir'e kahve ihracatı konusunda Fransızlar ile Hollandalılar arasındaki rekabet ortamına karşın Fransa'nın bu konuda en zorlu rakipleri; Mekke'de yetiştirilen kahvenin Mısır yoluyla İzmir'e ihracatını kontrol altında tutan Yahudi tüccarlardı. [453] BOA, Cevdet-i Maliye tasnifine 26852 numara ile kayıtlı belge, İzmir limanına bir yılda gelen kahve miktarı hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. Buna göre; 1706-1707 (1118) yılları arasında, İzmir'e gelen kahve miktarı, 57.895 kıyye (yaklaşık olarak 1 kıyye =1.282,945 gr.) yani 74.276 kg.dır.[454]

---

450 Ülker, The Rise, p. 131.

451 Syrett, İzmir'de Ticaret, s.187.

452 Robert Paris, Histoire du Commerce de Marseille Le Levant, de 1660 à 1789, Vol. V, Paris: Libraire Plon, 1957, pp.363 – 495'den Aktaran Ülker, The Rise, p. 138.

453 Syrett, İzmir'de Ticaret, s.191.

454 BOA, C.ML., Dosya No: 579, Gömlek No: 23776, Tarih: 25.Z.1118.

Tablo 25: İzmir'e Gelen Gemiler ve Getirdikleri Kahve Miktarı (1706-1707)

Şayka-i Fransız el-vâki fî 25 Zilhicce sene 1118	Cem'an yekûn Torba, Akçe 8; Kıyye 485
Sefine-i üç direkli Papasoğlu nâm el-vâki fî 20 Zilkade sene 1118	Cem'an yekûn Ferde 12; Torba;135; Kıyye 8966
Şayka-i Çankara'da Yani nâm reis el-vâki fî Zilkade sene 1118	Cem'an yekûn F. 3; T. 29, K. 1862.
Şayka-i üç direkli Nikola nâm reis el-vâki fî 28 Zilkade sene 1118	Cem'an yekûn F.6; T. 145; Zenbil 27; K. 9883.
Şayka-i Hristodili nâm el-vâki fî 5 Receb sene 1118	Cem'an yekûn F. 5; T. 30; K. 2280.
Şayka-i Akçalı Mustafa Reis el-vâki fî 18 Receb sene 1118.	Cem'an yekûn Ferde 3; T. 39; K. 2764.
Sefine-i Dimitri Reis el-vâki fî 19 Receb sene 1118	Cem'an yekûn T. 40; K. 2784
Sefine-i üç direkli Ömer Reis	Cem'an yekûn F. 5; T. 87; K. 5300
Sefine-i Venedik San kurt(?) el-vâki fî 22 Receb sene 1118	Cem'an yekûn F. 56; T. 73; K. 11289.
Sefine-i Bedeloğlu el-Hac Halil el-vâki fî 15 Şevval sene 1118	Cem'an yekûn F. 12; T. 34; K. 3376
Şayka-i Menemenlioğlu Mustafa Reis el-vâki fî 25 Şevval sene 1118	Cem'an yekûn F. 5; T. 63; K. 4535.
Şayka-i Çorbacı el-Hac Mehmed Reis el-vâki fî 25 Şevval sene 1118	Cem'an yekûn F. 9; T. 45; K. 4341
Yekûn **Ferde**: 120, yalnız yüz yirmi ferdedir, **Torba**: 728, yalnız yedi yüz yirmi sekiz torbadır. **Zenbil**: 027, yalnız yirmi yedi zenbildir.	

Kaynak: BOA, C.ML., Dosya No: 579, Gömlek No: 23776, Tarih: 25.Z.1118.

Aşağıdaki tablo ise; İzmir'in Marsilya'dan yaptığı yıllık toplam ithalat içinde yıllık kumaş, kahve, kırmız, şeker ve çividin yüzdesini göstermektedir.[455]

Tablo 26: İzmir'in Marsilya'dan Yıllık Kumaş, Kahve, Şeker, Çivit ve Kırmız İthalatı (Yüzde olarak)

Yıl	Kumaş %	Kahve %	Şeker %	Çivit %	Kırmız %
1721	57,5	-	9	19,4	7,1
1734	55	2	2,3	31,4	1,4
1749	37,5	2,4	4,3	45,3	4,2
1750	48,4	7	8	18	11
1751	42	10,4	9,4	8,4	15,4
1752	45,2	9,5	9,1	15,2	3,1
1753	54,3	12,5	10,2	13	5
1754	43,1	8,4	8,3	17	7
1755	49,4	8,4	3	13,3	8

Kaynak: Syrett, İzmir'de Ticaret, s.174.

[455] İzmir'in Marsilya'dan yaptığı yıllık kumaş, kahve, şeker, çivit ve kırmız ithalatının 1756-1770 yıllarına ait yüzdelik oranları ise şöyledir:

Yıl	Kumaş %	Kahve %	Şeker %	Çivit %	Kırmız %
1756	42,5	5,5	4,1	25	6
1759	62,2	3,5	1,1	20	5,2
1760	73	5	3	12	2
1761	76	2,1	2,1	7,2	2
1762	70	5,2	2,4	14,4	1,2
1763	62	9	8	18	7,7
1764	32	10	19	14,5	9
1765	41,2	10,1	3,5	10	2
1766	43,3	17,3	3,4	17,3	6,1
1767	39	11,3	8,2	13	10
1768	42,2	18,5	6	10,3	12
1769	39	22,1	3,6	4,5	8
1770	33,5	19	4	12	7,2

Syrett, İzmir'de Ticaret, s.174.

2.3.3.3.2. İhracat

İpek, İzmir'in Batı Avrupa'ya ihraç ettiği ürünlerin başında yer almaktadır. Şöyle ki, 1716 yılında İzmir'in yıllık ortalama ihracatındaki payı %54'e ulaştı. Bu dönem İzmir'e; İran'ın Gilan, Sarmahi, Gence ve Tiflis gibi ipek üretim merkezlerinden gelen ipek çeşitleri şunlardı: Çok iyi kalite ipek olan sherbassi (charbassi), üçüncü kalite sherbassi olan legis, işlenmemiş ipek ardasse (ardace) ve daha düşük kalite ipek olan erdeşir.[456] İran'dan kervanlarla gelen ipek; İsfahan, Kaşan, Kum, Tahran, Kazvin, Tebriz, Erivan, Kars, Erzurum, Tokat, Ankara ve Afyon güzergâhından İzmir'e ulaşmaktaydı. Altı ay yol alıp Kasım başından Mayıs ve Haziran'a kadar sürekli ipek getiren kervanlar vasıtasıyla, İran'dan İzmir'e yılda 2.000 balya ipek getirilmekteydi.[457]

İpek ticareti, İzmir için olduğu kadar Osmanlı yönetimi içinde önemli bir gelir kaynağı olup, bunun devamlılığı için gerekli önlemlerin alınmasına gayret edildiği anlaşılmaktadır. 1739 tarihli bir fermanda özellikle Erzurum, Tokat, Bursa, İzmir ve Rumeli'deki kent ve kasabalar başta olmak üzere ticaret için gelen İran tüccarlarından kanunsuz vergi talep edilmemesi ve tüccarların bu konuda rahatsız edilmemeleri istenmektedir.[458]

Aşağıdaki tablo, Marsilya Ticaret Odası kayıtlarına göre; Fransa'nın (1700-1740) yılları arasında İzmir'den ithal ettiği ipeği göstermektedir. Fransa'nın İzmir limanından ithal ettiği ipek miktarında kimi yıllarda ciddi düşüşler ya da artışlar söz konusudur. İthalattaki bu iniş-çıkışları dönemin olaylarını göz önüne alarak değerlendirmek gerekmektedir. Örneğin, 1714 yılında ipek ithalatında bir artış dikkati çekmektedir. Bunun nedeni, İspanya Veraset Savaşları'nın 1713 Utrecht Antlaşması ile sona ermiş olmasıdır. Öte yandan ipek ithalatının en düşük seviyesi 1721 yılına aittir. Çünkü 1721 yılı, Marsilya'da yaşanan ve büyük kayıplara neden olan veba salgınının tarihi olup, söz konusu salgın, her alanda olduğu gibi ticaret hayatını da, felce uğratmıştır.[459]

---

456 Ülker, İpek Ticaretinde, s. 331; Syrett, İzmir'de Ticaret, ss.207 – 208; Bauden, s. 83.

457 Tournefort, s. 248; Baykara, s.126; Yerasimos, Azgelişmişlik, s. 520.

458 Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler", **Belleten**, Cilt: LII, Sayı: 203, TTK, Ankara,1988, (Osmanlı Sanayi), s.505.

459 Braudel, Maddi Uygarlık, ss. 76–77.

Tablo 27: İzmir'den Fransa'nın İpek İthalatı (1700-1740)

Yıl	Miktar (livre)	Fiyat (livre)	Toplam (dolar)
1700	98.118	5,5	171.706
1701	268.182	6,2	545.303
1702	32.922	5,5	57.613
1703	84.834	4,15	134.320
1704	76.482	4,20	114.723
1705	44.150	4,5	62.545
1706	80.505	4	107.340
1707	91.590	4,5	101.419
1708	43.700	4,5	61.908
1709	73.752	4,10	110.628
1710	11.355	4,10	17.032
1711	31.115	5	51.851
1712	103.738	5,10	190.186
1713	100.597	5	167.661
1714	158.182	6	316.364
1715	14.058	5,5	24.569
1716	141.136	3	141.136
1717	-	-	-
1718	18.684	8	49.824
1719	-	-	-
1720	-	-	-
1721	702	15	3.510
1722	-	-	-
1723	-	-	-
1724	16.363	9	49.089
1725	9.314	8	24.837
1726	17.725	6,10	38.404
1727	20.495	7	47.821
1728	13.167	6	26.334
1729	16.274	6	32.548
1730	700	7	1.633

1731	-	-	-
1732	-	-	-
1733	14.205	7,10	35.512
1734	-	-	-
1735	-	-	-
1736	-	-	-
1737	-	-	-
1738	27.109	8	72.290
1739	29.815	8	77.106
1740	29.446	8	78.552

Kaynak: Ülker, The Rise, pp. 83 – 84.

Bu yıllarda Osmanlı Devleti'nden İngiltere de ipek ithal etmektedir. Aşağıdaki tablo, İngiltere'nin Osmanlı limanlarından yıllık ithal ettiği toplam ipek miktarını göstermektedir. Ancak Londra'da muhafaza edilen bu gümrük kayıtlarında, İngiliz Levant Şirketi'nin yaptığı ipek ithalatının ne kadarının İzmir'e ait olduğuna dair her hangi bir bilgi yer almamaktadır.[460]

[460] Ülker, İpek Ticaretinde, ss. 334 – 336; Ülker, The Rise, pp. 86 – 87.

Tablo 28: Osmanlı Devleti'nden İngiltere'nin İpek İthalatı (1698-1740)

Yıl	Miktar *	Yekûn**	Yıl	Miktar	Yekûn
1698	115.147	690.720	**1719**	109.941	747.592
1699	243.710	1.475.288	**1720**	399.688	2.717.872
1700	245.948	1.672.440	**1721**	-	-
1701	308.099	2.095.072	**1722**	374.401	2.545.920
1702	239.047	1.625.520	**1723**	346.120	2.353.616
1703	64.533	438.824	**1724**	245.411	1.668.792
1704	375.980	2.556.424	**1725**	251.136	1.707.728
1705	93.432	131.496	**1726**	240.567	1.635.856
1706	252.016	1.713.704	**1727**	-	-
1707	9.261	62.976	**1728**	260.243	1.769.656
1708	265.768	1.807.224	**1729**	177.577	1.207.520
1709	443.270	3.017.632	**1730**	229.420	1.468.288
1710	369	2.504	**1731**	240.231	1.537.344
1711	451.100	3.067.480	**1732**	34.081	231.744
1712	-	-	**1733**	262.540	1.785.272
1713	473.156	3.217.456	**1734**	274.720	1.868.096
1714	174.866	1.189.088	**1735**	106.401	723.528
1715	274.231	1.864.768	**1736**	277.976	1.550.232
1716	104.697	711.936	**1737**	87.774	596.856
1717	342.825	2.331.208	**1738**	186.634	1.485.112
1718	333.985	2.271.096	**1739**	170.391	1.158.656
			1740	-	-

Kaynak: Ülker, İpek Ticaretinde, ss. 334 – 336; Ülker, The Rise, pp. 86 – 87.

* Pound olarak

** Dolar olarak

İzmir limanının ticari etkinliği dâhilinde ipeğin başlıca ticari metalardan biri olmuş olması, bir takım ticari sorunları da beraberinde getirdi. 1682 tarihli İzmir kadısına gönderilen padişah buyruğundan gümrük emini Hüseyin'in İzmir'e getirilen ipekten daha önce alınmayan reft talebi bir yana geçmiş seneler içinde reft(iyye)* talebine kalkıştığı anlaşılmaktadır. Kapitülasyonlara aykırı olan bu durumu padişaha bildiren İngiliz elçisinin şikâyeti üzerine İzmir kadısına konu ile ilgili gerekenin yapılması buyruldu.[461] Yine 1698 yılında Fransızların liderliğinde Avrupalı tüccarlar, İzmir'deki ipek fiyatlarını boykot etmek üzere birlikte hareket etme kararı almışlardır. Bu boykot kararına yönelik yapılan toplantıda yabancı tüccarlar 1699 yılı itibariyle İzmir pazarındaki ardasse ipeğini satın almama kararı aldılar. Ancak bu boykot ile istenen sonuç elde edilemeyerek, Avrupalı tüccarların fiyatların düşeceğine dair beklentileri gerçekleşmedi. [462]

İzmir'den Avrupa'ya ihraç edilen diğer önemli bir ürün pamuk ve pamuk ipliğidir. İpek üretim merkezlerinin aksine pamuk üretimi, İzmir hinterlandına bir günlük kervan yolculuğu uzaklıktaki bölgelerde yapılmaktaydı. Kırkağaç, Bergama, Manisa civarı, Gediz ovası, Küçük ve Büyük Menderes nehri vadilerinde üretimi yapılan pamuk, İzmir yoluyla Avrupa'ya ihraç edilmekteydi.

Özellikle İzmir'in Avrupa'ya yaptığı toplam pamuk ihracatının %50'lik payı Marsilya'ya aitti. Pamuk üretimi ve ihracatı hakkında düzenli verilere sahip olunmasa da, eldeki verilere göre; XVIII. yüzyıl boyunca Fransa'ya yapılan pamuk ihracatı, istikrarlı bir yükseliş grafiğine sahipti. 1700-1709 yıllık ortalama 551 balya olan Marsilya'nın pamuk ithalatı, 1720-1729 arasında 1.464 balyaya, 1740'larda ise, 3.108 balyaya yükseldi. 1770'lerde yıllık ortalama 12.823 balyaya çıkan pamuk ihracatı, 1780'lerde 19.572 balyaya çıktı.[463] Buna göre; Osmanlı Devleti'nin

---

* **Reftiyye**: Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'a kadar memleketten çıkarılan eşyadan alınan vergi.

461 Necmi Ülker, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'deki İngiliz Tüccarına Dair Ticari Problemlerle İlgili Belgeler", **Belgeler**, Cilt: XIV, Sayı: 18, TTK, Ankara, 1992, (Ticari Problemlerle İlgili), s. 268.

462 Ülker, İpek Ticaretinde, s. 338.

463 Syrett, İzmir'de Ticaret, s.214.

Fransa'ya yaptığı pamuk ihracatında %10 seviyesinde olan İzmir'in payı, yüzyılın ortasında %44'e çıkarken, yüzyılın sonlarında %70,3'lük rekor seviyesine ulaştı. [464]

Tablo 29: İzmir'den Fransa'nın İthal Ettiği Ham Pamuk ve Pamuk İpliği 1700-1754

Yıllar	Ham Pamuk (Dolar)	Pamuk İpliği (Dolar)
1700-1702	7.333	98.333
1750-1754	540.333	79.333

Kaynak: Robert Paris, Histoire du Commerce de Marseille Le Levant de 1660 à 1789, Vol. V, Paris: Libraire Plon, 1957, s.514'den Aktaran Ülker, The Rise, pp. 114 – 115; Kütükoğlu, İzmir, s.522.

1750-1754 yıllarında Osmanlı limanlarından Fransa'nın ithal ettiği toplam 1.239.265 dolar değerindeki ham pamuğun 540.333'ü İzmir limanından ihraç edildi.[465]

İzmir'in önde gelen ihracat mallarından üçüncüsü ise, tiftik ipliğidir. Tiftik ipliğinin Ankara'dan İzmir'e sevkiyatı, Ermeniler ve Türklerin tekelindeydi. Ankara ve Beypazarı'nda üretilen tiftik ipliği; yerli tüccar tarafından İzmir'e getirilip, Avrupalı tüccarlara satışı yapılmaktaydı. Avrupalı tüccarlar bu tekeli kırmak için tiftik ipliğini yerinden alma girişiminde bulunarak, hem mukataa gelirlerinin düşmesine hem de piyasa da mal kıtlığına neden oldular.[466] Ancak Osmanlı yönetiminin olaya müdahalesi, Avrupalı tüccarların bu girişimlerini sonuçsuz bıraktı. XVII. yüzyılın sonları ile XVIII. yüzyılda tiftik ipliğinin adı "*İzmir harcı iplik*" şeklinde anılmaktaydı. Bunun nedeni, yasaklılar arasındaki iplik ticaretinin

---

464 Robert Paris, Histoire du Commerce de Marseille Le Levant de 1660 à 1789, Paris, 1957, p.448'den Aktaran Syrett, İzmir'de Ticaret, s.215; Syrett, 18. Yüzyıldan, s. 80.

465 Yine Fransa'nın Osmanlı limanlarından ithal ettiği pamuk ipliğinin en yüksek seviyesine ulaştığı 1786-1789 yılları arasında toplam 969.332 dolarlık ithalatın 650.333'ü İzmir limanından yapıldı.

Yıllar	Ham Pamuk	Pamuk İpliği
1786-1789	2.307.666	650.333

Robert Paris, Histoire du Commerce de Marseille Le Levant de 1660 à 1789, Vol. V, Paris: Libraire Plon, 1957, s.514'den Aktaran Ülker, The Rise, pp. 114 – 115; Kütükoğlu, İzmir, s.522.

466 Deniz Karaman,"Şer'iye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Ankara Damga Mukataası", **Bilig**, Sayı: 32, 2005, s.199.

kaçakçılık faaliyetlerinin, İzmir'de doğmuş olmasıydı.[467] Bu kaçak ticari faaliyeti kontrol altına almak üzere Osmanlı yönetimi, 1699 yılında tiftik ipliğini İzmir'den ihraç eden Avrupalı tüccarları bütün ihraç vergilerinin 3/2'sinden muaf tuttuğunu açıkladı. [468] XVIII. yüzyılda İngiltere, Osmanlı Devleti'nden toplam 2.517.586 kg. (yaklaşık 2.518 ton) tiftik ipliği ithal etti. [469]

Tablo 30: Marsilya'ya Yıllık Toplam Tiftik İpliği, Pamuk, Pamuk İpliği, Yün ve Kumaş İhracat Yüzdeleri (1700-1750)

Yıl	Tiftik İpliği	İpek	Pamuk	Pamuk İpliği	Yün	Kumaş
1700	24	29	1,1	16	14,3	1,4
1701	16,5	58	1	10,4	8	1
1702	12,1	52	1	6,2	13	3
1703	26,1	41	4,5	7	8	2
1704	33,4	21,2	10	8,2	28,1	2,3
1705	15,3	17,3	7	15,4	13	7
1706	13,3	21,4	6,1	14	16	7
1707	4	31,2	1,2	9,4	21	4,2
1708	5	24,3	-	4	24,4	1
1709	9,3	43	-	3	19	3
1710	12,2	10	1	2	24,4	3
1711	39	17,1	1	0,4	19,3	2
1712	36,2	22	4	0,1	15	2
1713	18,2	28,4	6	2,4	20	3,1
1714	10	-	12	3,2	12,5	-
1715	6,2	8	10,1	4,3	30,2	4
1716	-	54	7	0,1	19	5,1
1717	26	17,2	0,3	0,2	22,1	2,3
1718	21,4	19	9	4	22,4	1,4
1719	20,1	20	21,1	2	17	1
1720	-	-	41	0,3	-	-

[467] Yıldırmak, ss. 9 – 10.
[468] Ülker, The Rise, p. 107.
[469] Yıldırmak, s.390.

1721	4	0,5	10	0,4	1	1
1722	47,3	1,4	1	1,2	24,1	4,3
1723	30	7,1	1	0,2	19,4	5
1724	31,3	6,3	7	0,4	14,3	6,4
1725	21	4	17,2	3,4	23,1	5
1726	22,1	12	10	6	15,1	2
1727	34	6	13,3	1,4	9,2	2,3
1728	26,1	6	17,1	4	13	6
1729	27,1	-	21	4,4	14,4	-
1730	34	1	2,1	0,3	35,3	7,3
1731	27,1	4,1	19	3	7,5	2
1732	36,5	-	27,1	4,5	14	3
1733	31,1	6	15	3,2	16,3	2,3
1734	15	3	2,3	-	11	1
1735	40	1,3	17,5	0,4	22,5	0,3
1736	41,3	2,4	25	1	7	1
1737	-	-	-	-	-	-
1738	17	12	35,5	6	12,3	1,4
1739	34,3	15,2	17,5	1	12	1
1740	46	12	7	0,3	11,4	2,5
1741	33,2	16	8	5,1	8	1,5
1742	45	15	11	1	11	2
1743	32	4,1	23	1,3	18	2,3
1744	-	5,2	-	-	5	0,1
1745	30,4	0,4	52	0,2	3,2	0,2
1746	35	1,6	40,3	1,1	9	0,5
1747	28,1	2	30,2	0,5	28,5	0,5
1748	19	2,1	32	-	32	0,4
1749	29	10,3	15,1	1	22	1
1750	24,4	6	39	6,1	16	1

Kaynak: Frangakis, Ottoman Port, pp. 161 – 162; Syrett, İzmir'de Ticaret, ss.199 – 200.

Yukarıdaki tablo, 1700-1750 yılları arasında Fransa'nın İzmir'den ihraç ettiği malların yıllık toplam ihracat içindeki yüzdelik paylarını göstermektedir. Bu açıdan söz konusu tablodan; İzmir'in başlıca ihraç malları olan tiftik ipliği, pamuk, pamuk ipliği, yün ve kumaşın XVIII. yüzyıldaki toplam ihracat paylarının yüzdelik seyrini görmek mümkündür. [470]

[470] Söz konusu ihraç ürünlerinin 1751 ile 1789 yılları arasındaki döneme ait yüzdelik oranları ise şöyledir:

Yıl	Tiftik İpliği	İpek	Pamuk	Pamuk İpliği	Yün	Kumaş
1751	30,1	1	28	7	21	1
1752	19,3	6	41	1	21,2	0,2
1753	28	13,5	23	0,5	25	0,2
1754	28	2,2	29,4	8,2	21	0,2
1755	23,4	0,5	28,5	11,2	25	0,2
1756	18	3,4	42	7,8	33,5	0,4
1757	35,5	2	38	1,5	12	0,5
1758	43,2	2,5	22,5	1,4	20,5	0,2
1759	43,2	5	18	8	11	1
1760	37,3	9	19	11	17,5	0,2
1761	1,2	10	42	23	5	0,04
1762	8,4	9	38,5	19	6,2	0,2
1763	16	4,3	43	16,4	12	0,2
1764	17	4,5	47,4	13	10,1	0,5
1765	5	6	47	21	2	-
1766	11,3	8,1	36,4	25	11	0,01
1767	12	3	42,1	31,4	9,4	0,1
1768	23,2	6,3	28	21,2	11	0,1
1769	26,5	11,1	21,4	18,1	17	0,2
1770	21	3,4	29,1	20	15	0,4
1771	12,6	6	31,2	27,1	11	0,2
1772	17	5	21	16,2	11,5	0,3
1773	15	8	15	22,2	7	0,1
1774	13	6,3	30,5	21	5,1	0,4
1775	10	5	49	16	8	0,05
1776	13	1,4	44,2	14	11,5	0,04
1777	9,2	4	56,1	13,5	10	0,2
1778	9	3	40	22	12,3	1
1779	8	3	46,4	25	10,1	0,5
1780	12	10,2	41,3	14,4	15,1	0,2
1781	9,1	4	51,3	16	10	0,2
1782	5,5	7	57	10,3	14,5	-
1783	12	12	41,4	12	15,5	0,2
1784	10	4,3	50,3	12	15,1	0,4
1785	12	0,2	50	14,3	8	1
1786	17	4,2	43	13	12	0,3
1787	7	1	55,1	10	13,4	0,3
1788	6	10,2	48	13,2	9	0,4
1789	9	4	45,3	20	14	0,3

Frangakis, Ottoman Port, pp. 161 – 162; Syrett, İzmir'de Ticaret, ss.199 – 200.

Öte yandan yukarıda sayılan ihraç malları dışında palamut, haşhaş, sakız, tuz, buğday, kuru üzüm, incir, pirinç gibi ürünlerinse ihracatı ancak sultandan özel izinle yapılabilmekteydi. Örneğin; 1685 yılında Venediklilerin İzmir'den palamut alımına müsaade edildi[471] ve 1687 yılında da, palamut yüklü iki gemi özel izinle İngiltere'ye gönderildi. Yine 1699 tarihli bir kararname ile Osmanlı yönetimi İngilizlerin talep ettiği 2.000 kile pirinç ve 5.000 kile* buğdayın yılda bir kereye mahsus olmak üzere ihracına izin verdi. [472]

2.3.4. Ticari Hayatı Etkileyen Olaylar ve Sorunlar

Kara ticaretinde gerek Anadolu içinden gerekse dışından gelen kervanların buluşma noktası olan İzmir, zengin art bölgesi için bir pazar işlevine sahip olduğundan aynı zamanda Batı Anadolu ürününün toplandığı bir merkez oldu. Bu işlek ticaret ağı sayesinde; Batı Anadolu ekonomisine hâkim olan İzmir, deniz ticareti açısından da uluslar arası bir limandı. İzmir'in ticaret açısından çekiciliği ve kentin merkeze olan uzaklığı bir yandan gelişimini sağlayan öte yandan İzmir'in kontrolünü zorlaştıran unsurlar oldu. Bu yüzden İzmir ticari hayatı; XVII. yüzyılın ilk yarısı, 1605 yılı Kalenderoğlu ve Arap Said çetelerinin kenti tehdidi, 1623'te Venedik konsolosu ile yeniçeriler arasındaki kavganın büyümesiyle dükkânların yağmalanması ve 1624-1625'lerdeki soygun tehlikesi gibi bir dizi badireler atlattı.[473]

2.3.4.1.Kaçakçılık ve Korsanlar

Yüzyılın ilk yarısındaki bu olayların ardından büyümeye başlayan İzmir ekonomisi, merkezin ilgi odağı haline gelerek, bu ekonomik potansiyelden faydalanma yoluna gidildi. Diğer bir deyişle, ekonomiyi kayıt altına almaya çalışan

---

471 BOA, C..HR., Dosya No:53, Gömlek No:2631, Tarih: 29.N .1097.

* 40 litrelik hububat ölçüsü.

472 Ülker, The Rise, pp. 120 – 123; Ülker, Ticari Problemlerle İlgili, ss. 274 – 276.

473 Baykara, s. 124.
Hatta 1625 yılında bölgede hâkimiyet kuran eşkıya lideri Cennetoğlu'na, Felemenk'in İzmir konsolosu Nicolini Orlando tarafından ticari faaliyetlerine zarar vermemesi ve tüccarlara yardımcı olup, onları koruması için haraç gönderilmiştir. Goffman, Osmanlı Dünyası, s. 239; Efkan Uzun, **XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 227.

Osmanlı yönetimi için İzmir'de öncelikle mücadele edilmesi gereken konu, ticarette kaçakçılığın önüne geçmek oldu.

Örneğin; 1646 yılında İzmir'deki İngiliz gemilerine İstanbul'dan izinsiz hareket etmemeleri ve yük yüklememeleri emri verilmesine rağmen Portar adlı İngiliz kaptanın, İzmir Gümrük Emini Antuan adlı Ermeni ile işbirliği yapmak suretiyle geceden gemisine yasaklı eşya yüklediği anlaşıldı. Bu olay üzerine yazılan emirde, İzmir kadısından bu gibi olaylara mani olunması ve Portar'ın İstanbul'a getirilmesi istendi.[474]

İstanbul, günden güne büyüyen pazarıyla İzmir ekonomisini kontrol altına almakta zorlansa da, birincil önceliği olan iaşe konusunda gerekli müdahaleleri yapmaktaydı. 1692 yılında merkez, İstanbul Baruthanesi'nin ihtiyacı olan güherçilenin İstanbul'a gelmeyip, Aydın karayolu ile İzmir'e vardığını ve burada satışının yapıldığından şikâyetçiydi. Bunun için İzmir kadısına yazılan hüküm, İstanbul'un ihtiyacı olan güherçilenin teslimine özen gösterilmesini buyurmaktaydı.[475]1729 tarihli ferman ile güherçile ticareti kesin olarak yasaklanmış olmasına karşın, güherçile kaçakçılığının önüne geçilemedi.[476]

Yine fırsatını bulan Ermeni, Yahudi ve diğer tüccarlar tarafından İtalya'dan İzmir'e kaçak kumaş ticareti yapılmaktaydı. 1702 yılına ait kumaş kaçakçılığı ile ilgili bir olay, İngiliz konsolosunun konuyla ilgili önlemler almasına neden oldu. Muhtemelen Ermeni bir tüccar olan Sarkis Çelebi, İngiltere'den getirttiği kumaşı İzmir'de satmaktaydı.[477] Aynı şekilde 1744 ve 1747 yıllarına ait emirlere rağmen gümrük resmi ödemeden kaçak yapağı satışı yapıldığı anlaşılmaktadır. 1755 yılında Balıkesir'den Hacı Ahmed ve İzmir'den Kıyuz adlı Yahudi, gizlice getirdikleri mallarını İzmir'de satmışlardı. Konuyla ilgili şikâyetler sonucu, yapağı satışının önlenmesi için 1756 tarihli bir ferman yazıldı. [478]

---

474 **Mühimme Defteri 90**, (Haz. Nezihi Aykut, İdris Bostan ve Feridun Emecen vd.), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (TDAV), İstanbul, 1993, ss. 116 – 117.

475 BOA, C. AS., Dosya No.598, Gömlek No. 25199, Tarih: 18.Ş.1104.

476 Gölen, s. 173–175.
Tüm yasaklamalara rağmen 1736, 1746, 1761-1762 ve 1769 tarihli olaylar, İzmir üzerinden güherçile kaçakçılığının devam ettiğine dair örneklerdir.

477 Ülker, The Rise, p. 280.

478 Yücel Özkaya, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu**, YKY, İstanbul, 2008, s. 345.

Her ne kadar kayıt dışı ekonomi merkezi meşgul eden bir konu olmuş olsa da, nihayetinde Osmanlı ekonomisi için bir iç sorundu ve önünü almak merkezin tasarrufunda olan bir durumdu. Ancak İzmir'in maruz kaldığı korsan saldırıları kentin hem ekonomisini hem de güvenliğini tehdit eden dış kaynaklı bir sorun olup, uluslararası ilişkiler açısından da etkileri olan bir konuydu. Korsanlık faaliyetlerinin nasıl siyasi bir krize dönüşebileceğine en iyi örnek Girit Savaşı'dır.

1645-1669 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin Venedik ile yaptığı Girit Savaşı sırasında yaşananlar, İngiltere ve Fransa ile ilişkilerin gerilmesine neden oldu. İki ülke Osmanlı topraklarında ticaret yapmalarına karşın, açıktan Venedik'i destekleyen tutumlar sergilemekteydiler. İstanbul'daki Venedik elçisi ile İngiliz elçisi arasındaki 20 Ağustos 1649 tarihli yazışma buna örnekti.

Giovanni Soranzo, Venetian Ambassador at Constantinople,

> *"I have tried to resume confidential relations with the English Ambassador, thanking him for his efforts for my release. I wished to remove the impression that anything had been said or written against him because of the ships. He sent to thank me and to show me how that necessity alone had compelled them to make the concession because the ships at Smyrna were not allowed to revictual and so the sailors would have died of hunger. At present he is in great distress. The thirteen English ships which sailed from Smyrna with the Captain Pasha to Candia, after they had landed the troops, victuals and men, did not wish to continue the service, as the Captain Pahsa desired, and took their leave practically on their own responsibility. They sailed west for the place where they were laded and arrived at Smyrna."* [479]

Bu yazışmada Elçi Soranzo, serbest bırakılmasına dair çabaları için İngiliz elçisine olan minnettarlığını dile getirerek, İngiliz elçiye teşekkür etmektedir. Ayrıca yazışmadan İngiliz elçinin, İzmir'deki gemilere erzak ikmali konusunda izin verilmemesi nedeniyle denizcilerin açlıkla karşı karşıya kalmalarının, kendisini nasıl taviz vermeye zorladığı hakkında Soranzo'ya malumat verdiği de anlaşılmaktadır. Özetle; bu yazışma, durumun İngiliz elçi üzerinde yarattığı sıkıntı ve on üç İngiliz gemisinin Kaptan Paşa'ya hizmet etmeye mecbur bırakıldığı ifadesi dolayısıyla, İngiltere'nin Osmanlı ve Venedik karşısındaki tutumunu ortaya koyan bir niteliktedir.

---

479 Allen B. Hinds (Ed.), "Venice: August 1649", **Calendar of State Papers Relating to English Affairs in the Archives of Venice 1647-1652**, Vol.28, 1927, http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=89683&strquery=smyrna,(25.10.2011), pp. 111–115.

Benzer şekilde söz konusu savaş, Osmanlı ile Fransa arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirdi. Yirmi dört yıl gibi uzun bir süre devam etmiş olan savaş esnasında Fransa'nın Venedik'e yaptığı yardımlar ve Osmanlı mallarını taşıyan Fransız gemilerinin Venedik ile Malta korsanlarına teslim olmasıyla çileden çıkan Osmanlı yönetimi çareyi, Fransız gemilerine el koymakta buldu. 1665'de Fransa elçisi olarak tayin olan Denis de La Haye'in olanlara tepkisi ise, bu kadar çok gemiye el konulmasından şikâyetçi olmak oldu. Ancak Osmanlı yönetiminin buna cevabı gayet basitti. "*Fransızların hepsi korsan*". [480]

1668'in Temmuz ayında elçi, İzmir'den sultanın Maltalı korsanların verdikleri zararların telafisi emrini ve Fransız konsülü, dragomanları, tüccarları ile nakliye sahiplerini hapse atmakla tehdit ettiği haberlerini aldı. Bu haber üzerine elçiden ümidini kesen bir Fransız tüccar delegasyonu olaya tepki olarak, sultanın yanına Edirne'ye gitti. Söz konusu girişim, tüccarların İzmir'i terk etmeleri tehdidiyle karşı karşıya kalmalarına neden olurken, Fransa'nın buna tepkisi Denis de La Haye'i geri çağırmak oldu. Bu geri çağırma, Fransa'nın hem Osmanlı yönetimine hem de Marsilya tüccar lobilerine yanıtıydı.[481]

Öte yandan İzmir'deki Fransızlar en çok Berberi korsanlardan şikâyetçiydi. İzmir kadısının uğraşlarının bir sonuç vermemesi üzerine şikâyetler, İstanbul'a iletildi. Merkezden kadıya korsanlar kontrol altına alınana kadar İzmir'deki tüm ticari işlemlerin durdurulması ve tüm dükkânların kapatılması emri verilmesine rağmen korsanlar, Fransızları tehdit etmeye devam etti. Daha da ileri giden korsanların, Fransız konsolosluk binasını yakma girişimine yeniçeriler engel olurken, olaylar Kaptan Paşa'nın İzmir'e gelip duruma el koymasıyla sona erdi. 1693 yılında İngilizleri de tehdit eden Afrikalı korsanlara karşı merkezin İzmir ve Sakız kadılarına yazdığı fermanlarda, duruma engel olunması emredildi.[482]

Batı'dan ve Mısır'dan gelen yolların kavuşarak yoğun bir deniz trafiği oluşturduğu Ege adaları, korsanların özellikle de Cezayirliler'in tercih ettiği bölgeydi. Korsanlar için İstanbul, İzmir ve İskenderiye limanlarına gidiş - geliş halindeki yüklü gemiler yağma açısından büyük fırsatlardı. Her ne kadar adalardaki

---

480 Philip Mc Cluskey, "Commerce Before Crusade? France, The Ottoman Empire and The Barbary Pirates (1661-1669)", **French History**, Vol.23, 2009, p.13.

481 Cluskey, p. 13.

482 Ülker, The Rise, pp. 284 – 286.

yerel otoriteler korsanlarla işbirliği içinde olmuş olsalar da, İstanbul ve İzmir'e olan yakınlığı hesaba katarak, ihtiyatlı davranmak zorunda kalıyorlardı. [483] Cezayirli korsanların 1689 ile 1690 yıllarındaki İzmir ziyaretleri, Hollandalı bir tüccarın öldürülmesiyle sonuçlandı. Bir tüccarın yaşamını yitirdiği ve iki hizmetkârın da kaçırıldığı olayda, hizmetkârlar ancak fidye ödendikten sonra serbest bırakıldı.[484]

Korsan faaliyetlerine zemin hazırlayan bir diğer husus, rekabet halindeki devletler arasındaki savaşlardı. İzinli korsan savaşlarında özellikle İngiliz ve Fransız izinli korsanlarının rakip gemilere saldırıları, Osmanlı ticaretini de baltalayan bir gelişme oldu.[485] İspanya Veraset Savaşları'nda (1702-1713) İngiltere, Fransa ve Hollanda birbirleriyle mücadele halinde olduğundan bu devletlere ait ticari gemiler, İzmir civarında savaşa tutuşarak, yenilen gemiyi yağma etmekteydiler. Bu durumdan rahatsız olan ve tarafsızlığını korumaya kararlı Osmanlı yönetimi, 1704 yılında aldığı kararla, bu saldırılara engel olmaya çalıştı. 1748, 1757-1758 ve 1759-1760 yıllarında da onaylanan bu karara göre; bu devletlere ait gemiler Osmanlı suları, kale altı ve limanlarında savaşamayacaklar ancak Osmanlı karasuları dışında meydana gelen saldırılarda gasp edilen mallarla İzmir, İstanbul gibi limanlara gelen gemiler alınmakta olan %3 gümrük vergisini bu mallar için de ödeyecekti.[486] Osmanlı yönetiminin aldığı önlemlerin korsan faaliyetlerini durdurmaya yetmediğini 1756 tarihli olay kanıtlamaktadır.

Vilson adlı bir İngiliz kaptan, İzmir körfezinde Fransa gemilerine saldırdığı için yakalandı. İngiliz elçisinin böyle bir olayın tekrarlanmayacağına dair güvence vermesi üzerine serbest bırakılan kaptan, daha sonra Çuka Adası'na giderek, Fransa'dan İzmir'e giden bir gemiye saldırdı. Yine İstendil ve Mikonos Adaları

---

483 Robert Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi**, Cilt: II, TTK, Ankara, 1990, (İstanbul, C.II), ss. 188 – 189. Ayrıca bkz. Robert Mantran, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz'de Ticaret, Deniz Korsanlığı ve Gemiler Kafileleri", **Belleten**, Cilt: LII, Sayı: 203,TTK, Ankara, 1988, ss.685 – 695.

484 Jan Schmidt, "Johannes Heyman (1667–1737) His Manuscript Collection and the Dutch Community of Izmir", **Frontiers of Ottoman Studies**, Vol.2, GBR: I.B. Tauris & Company, London, 2005, p. 84.

485 Şenay Özdemir, "Osmanlı Sularında Yabancı Devletlerin Korsanlığı Karşısında Osmanlı Devleti'nin Tarafsızlık Konumu" **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: XXIII, Sayı: 36, 2004, s. 192.

486 Kütükoğlu, Osmanlı-İngiliz, s. 57.

arasında Fransa'dan İzmir'e gelen bir diğer Fransız gemisine de saldırdı.[487] Bu korsan saldırısı, rekabet halindeki İngiltere ile Fransa'nın İzmir ticareti üzerinden kozlarını paylaştıklarını gösteren bir olaydır. İngiltere ile Fransa arasında Yedi Yıl Savaşları'nda (1756-1763) her iki devlet; bu tür korsan saldırılarını karşılıklı kullanarak, birbirlerinin ticaretlerini baltalamaya çalıştı. İzmir ticaretini de etkileyen bu ortamdan kârlı çıkan ise, Hollandalı nakliyeciler oldu. Çünkü İzmir ticaretinde Osmanlı tüccarları ile Batılı tüccarlar, Hollandalı nakliyecileri kullanmaya başladı.[488]

2.3.4.2. Şikâyetler

Millet sistemi, çerçevesinde şekillenen Osmanlı geleneksel yapısı, birlikte yaşama kültürünün en güzel örneklerinden biriydi. Osmanlı yönetim anlayışına göre; Osmanlı toplumu yöneten ve yönetilenler olmak üzere ikiye ayrılırdı. Osmanlı idari yapısında yönetici sınıf; devlet adamları, ulema sınıfı ve askerlerden oluşurken, bunun dışında kalan yönetilenler yani halk "*reaya*" olarak nitelendirilirdi. Osmanlı reaya sınıfıysa Müslümanlar ve gayrimüslimler olmak üzere ikiye ayrılırdı. Bu geleneksel yapı çerçevesinde şekillenen toplumsal işbölümünde Müslümanlar; idarecilik, askerlik ve çiftçilikle gayrimüslimler ise, ticaretle uğraşmaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı ekonomisine yön verenler gayrimüslimlerdi. Ancak Osmanlı klasik yapısındaki bozulmalar, merkezi otoritenin zayıflaması, dünya ekonomisindeki değişimler, Osmanlı ekonomisinin dünya ile bütünleşme çabaları ve birbiri ardına verilen kapitülasyonlar Avrupalı tüccarların Osmanlı topraklarına akın etmesine neden oldu. Avrupalı tüccarlar için Osmanlı ekonomisi yeni bir pazar ve hammadde kaynağı olurken, Osmanlı tüccarları içinse artık kapitülasyonların yarattığı haksız bir rekabet ortamı söz konusuydu. Bu rekabet ortamı, kimi yerde iki unsurun işbirliğine kimi yerde de anlaşmazlıklara neden olmaktaydı. Genellikle bu anlaşmazlıklar, yerel idarecilerin müdahalesi ile çözüme kavuşmaktaydı. Ancak yerel idareciler tarafından çözülemeyen olaylar ya da yerel idarecilerin sebebiyet verdiği haksızlıklar, merkezi yönetime şikâyet olarak intikal ederdi.

---

[487] Özdemir, ss. 195-196; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi XVIII. Yüzyıl**, Cilt: IV, 2. Kısım, TTK, Ankara, 2003, (Cilt: IV, 2. Kısım), s. 584.

[488] Syrett, 18. Yüzyıldan, s. 80.

İzmir'de İngiliz tüccarlarının en çok şikâyetçi oldukları konu, kendilerinden kapitülasyonların uygun gördüğü %3 gümrük vergisine aykırı olarak fazla vergi talep edilmesiydi. 1685 ve 1686 tarihli İzmir kadısına yazılan emirlerde, İngiliz tüccarlardan kapitülasyonlara aykırı gümrük vergisi talep etmekte olan İzmir gümrük eminine mani olunması emredilmektedir. Yine 1688 tarihli İzmir kadısına gönderilen padişah buyruğunda, Osmanlı limanlarına gelen İngiliz ticaret gemilerinden 1675 Ahidnamesi'nde kabul edilen 300 akçe selametlik vergisi[489] dışında İzmir yeniçeri serdarı ve kollukçuları tarafından postâl bahâ* gibi gerekçelerle akçe talep edildiği ve tüccarın rahatsız edildiği görülmektedir.[490] İngiliz tüccarlarının bahsi geçen konulardaki şikâyetlerinin devam ettiğinin kanıtı, 1685 ile 1699 yılları arasındaki dönemde İzmir kadısına yazılan emirlerdir.[491] Benzer şekilde Fransa tarafından da aynı hususun şikâyet olarak dile getirildiği anlaşılmaktadır. 1735 tarihli bir şikâyet üzerine İzmir kadısına, Fransa bayrağı altında gelip giden Portekizli Yahudi tüccarlardan %3'ten ziyade gümrük vergisi talep edilmemesi ferman olundu.

> *"Aksâ kuzâti'l-müslümîn, evlâ vülâti'l-müvahhidîn, ma'deni'l-fazli ve'l-yakîn râfi'-i i'lâmi'ş-şeriati ve'd-din, vâris-i ulûmi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn, el-muhtass bi-mezîdi inâyeti'l-meliki'l-mu'în Mevlana İzmir kadısı zîde fezâilühü tevkî'-i refî-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lum ola ki, kıdvetü ulemâi'l-milleti'l-mesihiyye Frınçe Padişahı'nın Asitâne-i Saâdette mukîm olan elçisi Markiz Devilnof hatemet avâkibühü bi'l-hayr südde-i saadetime arzuhal gönderüp Frınçe padişahının bayrağı altında Memâlik-i Mahrusam benderlerine ticaret ile gelip giden Efrenç tüccarı getürdükleri ve alup götürdükleri emtia ve eşyalarından Frınçelüler misillü yüzde üç gümrük verdükten sonra ziyade mütalebesiyle rencide ve remide olunmayalar deyü ahitnâme-i hümayunda mestûr ve mukayyed olup müteaddit evâmir-i aliyye şeref-sudûr olmuş iken İzmir gümrük emini olanlar şurût-ı merkûmeye riayet etmeyüp İzmir'de mukîm Efrenç taifesinden Portekiz tüccarı Yahudilerinin Frınçe Padişahı bayrağı ile vilayetlerinden şeriklerinin gönderdikleri ve İzmir iskelesinden Frınçe diyarına gönderdikleri emtia ve eşyalarından hilâf-ı ahitnâme-i hümayun ve mugâyir-i evâmir-i aliyye yüzde üçten ziyade gümrük mutalebesiyle rencide ve remide olundukların bildirüp ahitnâme-i hümayun mûcebince amel olunmak bâbında hükm-i hümayunum reca etmeğin divan-ı hümayunda mahfuz olan ahitnâme-i hümayuna müracaat olundukta âsitane-i Saâdette elçileri ve konsolosları ve kethüdaları olmayan Portukal ve Çeçile(?) ve Katalan ve Messina ve Ancona ve sair harbî taifesinden Frınçe padişahı bayrağı altında kadimden geldikleri üzere ihtiyarları ile gelenler kendü hallerinde olup sulh u salaha mugâyir vaz u*

---

489 Kütükoğlu, Osmanlı-İngiliz, s. 31; Yıldırmak, s. 76.

* Ayakbastı parası.

490 Ülker, İzmir Şehri Tarihi, ss. 69 – 71.

491 Ülker, Ticari Problemlerle İlgili, ss. 269 – 276.

hareket kendülerden sâdır olmadıkça sair Fransızlar gibi gümrüklerin verüp kimesne dahl eylemeye deyü Françelüye i'tâ olunan ahitnâme-i hümayunda mestur ve mukayyed bulunmağın Françe bayrağı ile gelen meta fî nefsi'l-emr Portekiz tüccarı Yahudileri ve Portekiz'de olan şeriklerinin metaı olduğu vâki ise hilaf-ı ahitnâme-i hümayun ziyade gümrük mütalebesiyle taaddi olunmamak bâbında fermân-ı âlî-şânım sâdır olmuştur; buyurdum ki, hükm-i şerifim vusûl buldukta bu bâbda sâdır olan fermân-ı celilü'l-kadrim mûcebince amel dahi vech-i meşrûh üzere Françe bayrağı ile gelen meta fî nefsi'l-emr Portekiz tüccarı Yahudileri ve Portekiz'de olan şeriklerinin metaı olduğu vâki ise hilâf-ı ahitnâme-i hümayun ziyade gümrük mütalebesiyle taaddi olunmayup min-ba'd ahitnâme-i hümayuna ve emr-i şerifime mugâyir taallül ve taaddi ettirmeyesin, şöyle bilesin, alâmet-i şerife itimat kılasın. Tahrîran fî evâil-i şehr-i Ramazani'l-mübarek sene semân ve erbaîn ve mie ve elf (Hicrî Ramazan 1148). Be-mahrusa-i Kostantiniyye"[492]

İzmir'de vergi tahsilâtı konusunda çıkan sorunlar sadece Avrupalı tüccarlarla ilgili olmayıp; kent sakinlerinden gayrimüslim nüfusunda, vergi tahsilâtı konusunda kimi zaman zorluklar çıkardığı görülmektedir. 1691 yılına ait bir ferman örneğinde olduğu gibi. Söz konusu fermanda, cizye tahsilâtı konusunda zorluk çıkaran gayrimüslim ve Yahudi nüfus hakkında gereğinin yapılması buyrulmaktadır.

"İzmir ve Liva-i Suğla Kadısı'na ve Cizye-darı'na Hitaben Hüküm ki, İzmir ve Suğla Sancağı'nın kazalarına memur olan Süleyman zîde kadruhu Divan-ı Humâyûnu'ma arz-ı hal gönderip hâlâ bin yüz on senesine mahsub olmak üzere cem'ine memur olduğu ve bin yüz iki senesinin elinde kağıd bulunmayan gün… tefettüş ve tefarruz olunduktan bazı kağıd verip yedine verilen berat mucebince cem' ve tahsil etmek murad eyledikte nefs-i İzmir'de ve liva-i mezburda vaki kefere ve Yahudiyan taifesi niza edip beratın selh olmak üzeredir diye… Sikkesin selh teklif edip… vermeğe muhalefet etmeleriyle ehl-i zimmet tahrirlerin eda eylediğin sikke-i Humâyûn ile meskuk selh… verip inad ve muhalefet eylemeyeler diye emr-i şerîfim rica edip bildirdiği ecilden hazine-i âmiremden cizye-darın yedine verilen berat-ı âli-şânımda tayin ve takrir olunduğu üzere cem' ve tahsil olunup tarafı… gadr u zarar olmamak kal ettirip halisü'l-ayâr olup sikke-i Humâyûn ile meskuk mucebince alınmak için müekked emr-i şerîf yazıla diye ferman şerîf ısdar olunmuş vech-i meşrûh üzere şurutuyla emr-i şerîf yazılmak için işbu tezkire verildi fî 24 Receb sene 1103" [493]

Öte yandan İngilizlerin şikâyet konusu olduğu durumlar da vardı. Örneğin Müslüman olan İngilizler en önemli şikâyet konularından biriydi. Bazı İngiliz komisyoncuları ortak iş yaptıkları İngilizlerin ellerindeki mallara da sahip olabilmek için Müslüman oluyorlardı. 1683 yılında bir İngiliz, ortağının yokluğunda büyük miktarda mal ve altını ele geçirip; kadıya giderek, İslamiyet'i kabul ettiğini bildirdi.

[492] BOA, C.HR., Dosya No: 175, Gömlek No: 8705, Tarih: 29. N. 1148.

[493] BOA, A.E.SAMD.II., Dosya No: 8, Gömlek No: 803, Tarih: 26. N. 1103.

Bununla ilgili merkeze iletilen şikâyet sonucu takibe alınan konu, yedi ay sonra malların büyük bir kısmının geri alınması ile çözüme kavuştu.[494]

İzmir ile ilgili merkeze ulaşan şikâyet konularından biri de, kapitalist rekabet ortamının tekelci Osmanlı esnaf teşkilatı üzerinde yarattığı sıkıntılardı. İzmir'de yaşayan Avrupalılar, alışkın oldukları yaşam tarzını sürdürmek için ülkelerinden ücretli fırıncı ve terzi getirmekteydiler. Bu kişileri kendilerine rakip olarak algılayan İzmir terzileri ve fırıncıları onlara ya un satmayarak ya da çalışmalarına müsaade etmeyerek zorluklar çıkarmaktaydılar. Konsolosluklar aracılığıyla merkeze bildirilen bu şikâyetler sonrasında, bu kişilere yapılan tacizlere mani olunması ile ilgili buyruklar gönderildi.[495] Örneğin; 1697 yılında İzmir kadısına yazılan padişah buyruğunda İzmir'deki İngiliz konsolosu, tüccarı ve gemicilerinin ihtiyaçları olan ekmek ve peksimeti kendi fırınlarında pişirmelerine müsaade etmeyip zorluk çıkaranlara, mani olunması emredilmektedir.[496] Bunun dışında İzmir esnafının şikâyetçi olduğu konular ise; sanatlarına dışarıdan yapılan müdahaleler, haraç talebi ve alacak meseleleri ile ilgiliydi. Ekmekçiler, manavlar, bakkal esnafı ve fesci esnafı sanatlarına dışarıdan gelip müdahale edenlerden şikâyetçi olurken, iplik ve ipek boyamakla yükümlü boyacı esnafıysa kendilerini sanatlarına engel olmakla tehdit edip, para talep eden bazı kişilerden şikâyetçiydi.[497] Öte yandan İzmir'deki Yahudilerin şikâyetçi oldukları konu, 1664 tarihli İzmir kadısına yazılan hükümde geçtiği üzere kestikleri hayvanlara kasap esnafı tarafından müdahale edilmesidir. Adı geçen hükümde İzmir kadısına, buna engel olması buyrulmaktadır.[498]

Kent sakinleri arasındaki alacak-verecek meseleleri de sıklıkla kayıtlarda geçmekte olan şikâyet konularındandı. 1659 yılında Taryazud adlı Yahudi'den alacaklı Haydar, 1660 yılında Ömer adlı yeniçeriden alacaklı Abdurrahman ve İzmir eski voyvodası İbrahim'den 12.500 kuruş alacaklı Vezir Hasan Paşa'nın oğlu

494 Kütükoğlu, Osmanlı-İngiliz, s. 32.

495 Eldem ve diğerleri, ss. 134 – 135.

496 Ülker, İzmir Şehri Tarihi, s. 77.

497 Şimşir, İzmir'in Sosyal, ss. 154 – 175.

498 Ercan Alan, **95 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil, Transkripsiyon ve Özet)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 29, Hüküm No: 73.

Ahmed, 1664 yılında Yahudilerden alacaklı Müderris Mevlana Ahmed bu konuda, İzmir kadısına başvuran kişilerden sadece birkaçıdır.[499]

[499]Azize Gelir Çelebi, **93 Numaralı Mühimme Defteri (1069-1071/1658-1660) (Tahlil-Transkripsiyon ve Özet)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2008, ss. 126,145,149, Hüküm No: 201, 244, 255; Alan, s. 70. Hüküm No: 181.

2.4. SOSYAL HAYAT

İslam Hukuku insanları, Müslümanlar ve Gayrimüslimler olmak üzere iki kısma ayırırken, Gayrimüslimlerde yine kendi aralarında Müşrikler (Putperestler) ve Ehl-i Kitaplar olmak üzere iki gruba ayrılırdı. Buna göre; dört din mensubu olan Hıristiyanlar, Museviler, Mecusiler ve Sabiîler Ehl-i Kitap dâhilindeydi. Yine bu çerçevede Ehl-i Kitap olanlar, Müslüman bir ülkede yaşıyorlarsa, varlık ve güvenlikleri bu İslam Devleti'nin sorumluluğunda olduğundan, bunlara Ehl-i Zimmet veya Zimmî denirdi.[500]

Osmanlı Devleti'nde yaşayan Gayrimüslimler din ve mezhep açısından iki ana gruba ayrılmaktadır:

- **Katolikler**: Latinler ve Katolik mezhebini kabul etmiş bir kısım Gürcü, Süryani, Kildani, Marunî, Kıpti ve Rum topluluklarıdır.
- **Katolik Olmayanlar**: Ortodokslar, Gregoryenler, Nasturiler, Yakubi-Süryaniler, Melkitler ve Mandeiler. [501]

Ayrıca Osmanlı topraklarında; Rabbaniler, Karailer ve Samiriler olmak üzere üç ana Musevi mezhebi yer almaktaydı.[502]

Osmanlı tebaasının önce gayri resmi, 1453'ten sonra resmen milletlere bölünmesindeki temel amaç; gayrimüslim cemaatler için imparatorluğun yönetimsel olarak ikincil, hukuki olarak birincil yapısını inşa etmekti. Millet sistemi içinde nüfus olarak en büyük millet Ortodokslardı.[503] Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan toplulukların itibar sırası ve buna göre ayrıcalıkları da farklıydı. Müslümanlardan sonra itibar sırası; Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler şeklindeydi. İmparatorluğun esas unsurları Müslümanlar; Türk, Arnavut, Pomak, Boşnak, Arap ve diğer Müslüman gruplardı.[504]

---

500 Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001, (Gayrimüslimler), s. 51.

501 Yavuz Ercan, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)", **Osmanlı**, Cilt: IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, (Millet Sistemi), s. 199.

502 Ercan, Millet Sistemi, s. 199.

503 Arshı Khan, "Osmanlı İmparatorluğu: Çokkültürlülüğün Doğulu Mimarı", **Osmanlı**, Cilt: IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 233.

504 Cevdet Küçük, "Osmanlı Devleti'nde 'Millet Sistemi'", **Osmanlı**, Cilt: IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, s. 210.

2.4.1. İzmir'in Toplumsal Yapısı

Genel yapısı itibariyle Müslümanlardan sonra İzmir'in sosyal yapısını oluşturan temel unsurlar gayrimüslimlerdi. Bir liman kenti olan İzmir, temel ekonomik faaliyetin ticaret olması dolayısıyla gayrimüslim nüfus için öncelikli yerleşim yerlerinden biriydi. İzmir nüfusu, gayrimüslim topluluklardan sırasıyla Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerden oluşmaktaydı. 1650 ile 1750 yılları arasında cemaatlere göre; İzmir nüfusunun büyük bir bölümü Türklerden oluşmaktadır. Çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu İzmir nüfusu içinde Rumlar ikinci sırada, onları takiple de sırasıyla Ermeniler ve son olarak Yahudiler gelmekteydi.

2.4.1.1. Müslümanlar, Gayrimüslimler ve Avrupalılar

İzmir'in toplumsal yaşamı, kentin sahip olduğu tarihsel alt yapının ve kültürel mirasın izlerini taşımaktadır. Bu izler sayesinde kent, Osmanlı toplumsal yaşamının başlıca özelliklerinden olan "*birlikte yaşama kültürü*"nü en güzel örnekleyen kentlerden biri oldu. İzmir'de nüfusun çoğunluğunu oluşturan Türkler; bağ ve bahçelerinde üzüm ve incir yetiştirerek, geçimlerini sağlarlardı. Batı Anadolu'nun zengin ve verimli toprakları üzerinde hâkimiyet kuran ailelerse hem üretimde hem de ticarette söz sahibiydi ve İzmir'in idaresine yön vermekteydi. İzmir pazarında çok aranan pamuk ve buğday üretiminde söz sahibi olan Araboğulları ve Karaosmanoğlu aileleri üretimdeki tekelleri yanı sıra bölgenin vergi toplama ve âyanlık görevini de yürütmekteydi.[505] 1749 yılında hem yerel hem de Avrupalı tüccarın pamuğa olan ihtiyacını çıkarları doğrultusunda kullanmak isteyen Karaosmanoğulları, pamuk fiyatında artışa neden oldu. Pamuk üzerinde tekel kuran aile, aynı zamanda İzmir-İran ve İzmir-Doğu Anadolu güzergâhındaki ticarette kullanılan develerin büyük bir bölümünün sahibiydi.[506] Merkezin âyanlar üzerine uyguladığı politikaların bir sonucu olarak Karaosmanoğulları'ndan Hacı Mustafa Ağa,[507] 1756 yılında idam edilmiş ancak bu olay, ailenin özellikle hububat üretimi ve ticaretindeki tekelini ve

505 Syrett, İzmir'de Ticaret, s. 103.

506 Syrett, İzmir'de Ticaret, s. 104.

507 Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa, eski Saruhan Mütesellimi. BOA, D..BŞM.MHF., Dosya No:43, Gömlek No:74, Tarih: 29.Ra.1160; BOA, D..BŞM.MHF., Dosya No:43, Gömlek No:39, Tarih: 08.Ra.1169.

bölgedeki nüfuzunu kırmaya yetmedi.[508] 1753 yılında İzmir'in diğer nüfuzlu ailesi olan Araboğlu ise; İtalya ve Fransa'daki düşük hasadı fırsata çevirmeye çalışarak, elindeki tahılı yüksek fiyatla piyasaya sürmek için girişimlerde bulundu.[509] Fransızlar, İzmir'de nüfuz sahibi bu iki aile ile dostane ilişki ve işbirliği içinde olmayı tercih etti. 1748 ile 1757 yılları arasında İzmir'de konsolosluk yapmış olan Charles Peyssonnel Fransa'ya gönderdiği mektuplarda, bu ailelerin önemlerinden bahsederek, onlarla iyi geçinmeye çalıştığını belirtmektedir.[510] Yine İzmir'de âyânlık yapan ve büyük servet sahibi Katipoğulları da, halka yaptıkları zulümler dolayısıyla 1759 yılında şikâyet konusu olan ailelerden biridir.[511]

İzmir'deki gayrimüslimler ve Levantenler ise kentin ekonomik hayatına yaptıkları katkılar kadar sosyal hayatı içinde kültürel bir zenginlik ve canlılık unsuruydular. Tarımsal üretimle geçimlerini sağlayan Türklere karşılık, İzmir'deki Rumlar; bakkallık, meyhanecilik ve gemicilik gibi mesleklerde başarılı olup, üst tabakadaki Rumlar da avukatlık ve doktorluk gibi mesleklere hâkimdi. Yahudiler arasında en yaygın olan meslek ise tulumbacılık ya da tulumbacı yardımcılığıydı.[512] Özellikle İzmir'e ticaret yapmak üzere gelen ve yerleşen Levantenler kent yaşamına Avrupai bir hava getirdi.

Levanten kavramı en genel tanımıyla "*Avrupa'dan yani Batı'dan gelerek Levant'ta (Doğu'da) birkaç nesil yerleşen ve ulusal bir dile sahip olmayan, genellikle ticaretle uğraşan, kendini üzerinde yaşadığı topraklara ait hisseden ancak bu toplumun ne tam olarak içerisinde ne de dışarısında olan Latinleri (Katolikler)*" ifade etmektedir.[513] Ne tam Doğulu ne de tam Batılı olan Levantenler, ticari bir kimliğe sahip olup, bir kültür mozaiğidir.[514]

---

508 Vehbi Günay, "Batı Anadolu'da Âyânlık Mücadeleleri ve Bergama Voyvodası Sağancılı Veli", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: XXI, Sayı: 2, 2006, ss. 99 – 100.

509 Syrett, İzmir'de Ticaret, ss. 104 – 105.

510 Özkaya, s. 134.

511 Şimşir, İzmir'in Sosyal, s. 81.

512 Atay, Tarih İçinde, ss. 24 – 25.

513 Raziye Oban (Çakıcıoğlu), "Levanten Kavramı ve Levantenler Üzerine Bir İnceleme", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi,** Sayı: 22, 2007. s. 344.

514 Oban, s. 344.

İzmir'deki Avrupalılar için kimi zaman Levanten kimi zaman da Frenk ifadesi kullanılmaktaydı. Yerleşim yeri açısından Levantenler,[515] Fransızca, Rue Franque; İngilizce, Frank Street; İtalyanca, Via Dei Franchi olarak bilinen Frenk Caddesi'nde ikamet etmekteydi.[516] Frenk caddesindeki evler, kentin en sağlam ve en güzel yapıları olup, caddenin iki tarafı boyunca sıralanmaktaydı. Bahçeleri limon ve portakal ağaçlarıyla süslü denize bakan evlerin, ayrıca ticari malları yükleme-boşaltma amaçlı tahtadan birer iskeleleri bulunurdu. Genellikle iki katlı olan evlerin; zemin katları depo, üst katlarıysa konut olarak kullanılmaktaydı. Kentin en güzel yeri olan caddenin tek kusuru, yüklü bir devenin geçebileceği kadar bir genişliğe sahip olmasıydı.[517] Bir serdarın emrindeki yeniçeriler tarafından korunan Frenk Caddesi, güvenlik gerekçesiyle akşamları kapatılırdı. Caddenin iki yanında; konsolosluk binaları, büyük ticarethaneler, işyerleri ve sabahlara kadar açık taverna ve eğlence yerleri sıralanırdı.[518]

Gayrimüslimler arasında İzmir'de en iyi dini teşkilatlanmaya sahip olanlar Katolikler'dir. Hıristiyanlığın ilk zamanlarında İzmir'e gelen Katoliklerde, ilk havari St. Jean, ilk rahip de İzmir'de Romalılar tarafından yakılan St. Polycarpe oldu. St. Polycarpe Kilisesi, 1628 yılında Fransa Konsolosu tarafından İstanbul'dan getirilen Fransisken (Capuchins) rahipler tarafından kuruldu. Kilisenin kurulduğu yer, 1631 yılında Kral Louis'nin emriyle satın alınarak, rahiplere hibe edildi. 1640 itibariyle resmen kurulan teşkilat, 1663 yılında tümüyle Fransız yönetimine girdi.[519] Fransızlar tarafından dinsel bir teşkilatlanmanın ötesinde aynı zamanda bir eğitim kurumu olarak değerlendirilen kilise, tercümanlar yetiştirmek için kullanıldı. 1670 yılında Fransa; Türk bilgisiyle yetiştirilip, tercüman olarak kullanılmak üzere İzmir ve İstanbul'daki Fransisken manastırlarına oğlanlar göndermeye başladı.[520]

---

515 İzmir'deki Levanten aileleri için bkz. Bülent Şenocak, **Levant'ın Yıldızı İzmir: Levantenler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler**, Şenocak Kültür Yayını, İzmir, 2003, ss. 165 – 176.

516 Beyru, s. 21.

517 Tavernier, s. 116; Ülker, İzmir Şehri Tarihi, s. 15; Pınar, s. 56.

518 Ayda Arel, **Bir Şehr-i Ruşenâbâd, Kâr-ı Anka Bir Bender (Tanzimat Öncesi İzmir Sanatında Yeni Yönelimler)**, İzmir B. B. Kültür Yay., İzmir, 2002, s. 20.

519 Atay, Tarih İçinde, ss. 71 – 74.

520 A. C. Wood, "The English Embassy at Constantinople, 1660-1762", **The English Historical Review**, Vol. 40, No. 160, 1925, p. 540.

Katolikler, dini olduğu kadar eğitim açısından da İzmir'deki teşkilatlanmaya öncelik verdi. Cemaat içinde bu amaç doğrultusundaki faaliyetleriyle öne çıkanlar, Cizvitlerdi. 1638 yılında kente yerleşen Cizvitler, Sacré-Coeur okulunu kurdular ve 1773'te imparatorluk tarafından sınır dışı edilene dek bu okulu, idare ettiler.[521] Protestanların ibadet yerleri ise, konsolosluklarda bulunmaktaydı ve üç ibadet yerleri vardı. Bunlar Hollanda, İngiliz ve Alman konsoloslukları̇ydı.[522]

Katoliklerin teşkilatlanma adına kaydettikleri bu başarıda, İzmir'deki Rumlar üzerinde yürüttükleri dini propagandanın da büyük etkisinin olduğu ortadadır. 1767 tarihinde İzmir kadısına gönderilen bir hüküm, Rum evlerine girerek çocuklarını zorla Katolik mezhebine dâhil etmeye çalışan hatta bu yolda hileye başvuran ya da Rum reaya kızlarını Frenklerle evlendirmeye çalışan Frenk Papazlarına dair bir şikâyet hakkındadır.

> *"İzmir kadısına ve İzmir hâssı voyvodasına,*
>
> *Kadimçün sahîh Rum re'âyâsından olanlar Frenk ve âhar millet kiliselerine varmayup ve Rum tâifesinin âyinlerine müte'allik umûrlarında dahi âhar millet taraflarından müdâhale olunmamak içün mukaddem sâdır olan evâmir-i şerîfeye mugâyir İzmir'de mukîm Efrenc papasları Rum re'âyâsının menzillerine duhûl ve sulbî ve sulbiye ve bâliğ ve bâliğa evladlarını ve 'iyâllerini tahrîk ve bazı kızlarını efrenc tâifesine tezvîc ve re'âyâ-yı Rum'dan bazılarını hîle ile efrenc mezhebine duhûl itdirmeğe beyne'r-re'âyâ hudûs-i ihtilâle bâdî hareketlerini İzmir'de sâkin Rum tâifesi ve metropolidleri inhâ ve istirhâm eylediklerinden sen ki mevlânâ voyvoda mûmâ-ileyhsin bundan mukaddem arz ve mektûbunuzla Der-aliyye'me tahrîr idüp ve tâife-i Rûmî'nin istirhâmlarına müsâ'ade-i birle fîmâ ba'd medîne-i İzmir'de Devlet-i Aliyyem re'âyâsı menzillerine efrenc papasları ve efrenc evlerine Rum re'âyâsı varmakdan ve tâife-i Rum'ı efrenc kıyâfetine girmekden ve birbirlerinin kiliselerine duhûlden ve âyinlerine sülûkdan ve Rum kızlarını ve avretlerini efrenc tâifesine tezvîcden men' ve def' ve bu âna değin izlâl eyledikleri Rum re'âyâsı yine kadîm âyinlerine döndirülüp min ba'd kendü hallerinde ve beynlerinde olmak üzere tenbîh ve te'kîd ve mütenebbih olmayanlar muhkem te'dîb ve haklarından gelinmek içün emr-i şerîfim sudûrunu İstanbul Rum patriği ve cema'at-i metropolidan dahi bâ-arz-ı hâl istid'â eylediklerine binâen istid'âları ve şurûtu mûcibince amel olunmak üzere seksen senesi Zilka'desinde mâliye tarafından sâdır olan emr-i şerîfim medîne-i İzmir'de mukîm Efrenc ve flemenk ve Venedik konsolosları ve Rum metropolidi ve ihtiyârları ve sâir hutûrı iktizâ idenler müvâcehesinde fehm ve kıra'at ve mazmûn-ı münîfi i'lân ve işâ'at olundukda ba'de'l-yevm Rum re'âyâsı menzillerine ve kiliselerine efrenc papasları varmayup ve re'âyâ kızlarını ve avretlerini efrenc tâifesine tezvîc itmeyüp… Bu def'a sâdır olan emr-i şerîfemin mezâmîn-i münîfesine ve mugâyir hareket olunmamasına ve mâbeynde cârî ve mütevellî olan rüsûm-ı dostî ve*

---

521 Hervé Georgelin, **Smyrna'nın Sonu İzmir'de Kozmopolitizmden Milliyetçiliğe**, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.83.

522 İlhan Pınar, "İzmir'de Kurulan İlk Protestan Kilisesi Ya da Papaz Lüdeke'nin İzmir Notları", **Toplumsal Tarih**, Cilt: III, Sayı: 14, 1995, (İzmir Notları), s. 42.

mevâlâta muhâlif müste'men tâifesinin rencîde olunmamalarına ale'l-umûm dikkat ve ihtimâm ve ba'de'l-yevm efrenc tâifesi tarafından işbu nizâma mugâyir bir halde zuhûr ider ise elçileri ve konsolosları ma'rifetleriyle te'dîb olunmak içün ism ve resmleri ve töhmeti beyânıyla Dersa'âdetime i'lâm ve hılâfete ruhsat ve cevâzdan atebe-i ulyâya tahşî ve mücânebet olunmak bâbında. Fî Evâyil-i Râ. Sene 1181."[523]

2.4.1.2. İzmir Yahudi Cemaati

İzmir'deki ilk Yahudi varlığı hakkında kesin bilgilere sahip olmamakla birlikte Yahudilerin, Roma döneminden beri kentte var oldukları bilinmektedir. I. yüzyılda, Aziz Yahya'nın yazdığı Aziz Polycarpe'ın hayatını anlatan kitap İzmir Yahudilerinden ve II. yüzyıla ait bir yazıt, İzmir'de yaşayan ve sinagogların anası olarak bilinen Rufina adında bir kadından bahsetmektedir. [524] İzmir'de 1605 yılına kadar Yahudi cemaati ile ilgili herhangi bir kayıt olmayıp, cemaat bu tarihten sonra gelişme kaydetti.[525] XVII. yüzyılın sonunda İzmir'de, dokuz Yahudi cemaati bulunmaktaydı.[526]

Selanik'ten İzmir'e gelmiş olan R. Joseph Escapa, 1620 ile 1660 arasında İzmir Yahudi cemaatinin kurucusu ve liderliğini yaptı. Joseph Escapa cemaatin kuruculuğu yanı sıra gayrimenkul, vergilendirme, boşanma gibi alanlarda yaptığı düzenlemelerle, XVII. yüzyılda cemaati şekillendiren kişi oldu.[527] Escapa'nın ardından İzmir'in iki baş hahamından biri olan R. Hayyim Benveniste'nin de, İzmir Yahudi cemaatine katkıları büyüktü. Hatta 1665'te İzmir'e dönen Sabetay Sevi'nin önceleri karşısında yer alan Benveniste, daha sonra Sevi'nin takipçisi oldu. Benveniste, Sevi tarafından tek baş haham olarak görevlendirildi ve ölüm yılı olan 1673'e kadar bu görevde kaldı.[528] Cemaat dâhilinde 1725 yılı, cemaat içi bir takım dinsel ve sosyal düzenlemelerin söz konusu olduğu bir yıldı. Örneğin; Yahudilerin önemli günlerinden Şabat ele alınarak, Yahudi olmayanlarla mevcut olan ekonomik

---

523 BOA. C.HR., Gömlek No: 3501, Tarih:1181. Ayrıca bkz. BOA, İE.HR., Dosya No:17, Gömlek No:1595, Tarih: 29.Z .1170.

524 Pardo, s. 291.

525 Eldem ve diğerleri, s. 109.

526 Freely, s. 25.

527 Jacob Barnai, "The Development of Community Organizational Structures The Case of Izmir", **Jews, Turks, Ottomans A Shared History, Fifteenth Through The Twentieth Century**, (Ed. Avigdor Levy), Syracuse University Press, New York, 2002, (The Case of Izmir), pp.39 – 40.

528 Barnai, The Case of Izmir, p. 40.

rekabet için Şabat günü öğleden sonra Yahudilerin dükkânlarını açmalarına karar verildi. Yine bu düzenlemelere göre hatalı terazi kullanımı, fahiş fiyatlar ve yoksula zülüm yasaklandı.[529] Öte yandan İzmir'de XVII. yüzyılda inşa edilen birçok okul ve yeşivanın, cemaatin kültürel gelişimine olumlu katkıları yanı sıra, 1658 yılında Abraham ben Yididya Gabay tarafından kullanılan ilk İbranice matbaa da, bu alana hizmet eden önemli bir gelişme oldu.[530]

2.4.1.2.1. "*Sahte Mesih*" Sabetay Sevi

Sabetay Sevi (Shabbetai Zevi, Sabbatai Sevi); İbrani takvimine göre, 5386 yılının Ab ayının 9'unda yani 1 Ağustos 1626'da İzmir'de doğdu.[531] Sevi'nin babası Mora'da tavukçuluk yapan Mordehay Sevi, 1614 yılından sonra İzmir'e yerleşmişti. 1630'larda İzmir'deki bir İngiliz şirketi adına simsarlığa başlayan Mordehay, böylelikle büyük bir servet kazandı. Mordehay ve Clara'nın üç erkek evlatları vardı. Sırasıyla Elijah (İlyas), Sabetay ve Joseph (Yasef). Sabetay'ın kardeşleri hem baba mesleğini sürdürmüş hem de Mesihliğini ilan etmesinin ardından müritleri olarak Sabetay'a hizmet etmişlerdi. Ancak Sabetay'ın İslam'a geçmesiyle birlikte kardeşleri de, onun izinden gitmeyi bırakarak, Yahudiliğe geri döndüler.[532]

Dönemin en tanınmış din bilgini Haham Joseph Escapa (Eskapha) ile birlikte İzmir'deki eğitimini sürdüren Sevi, on sekiz yaşındayken hahamlık unvanını aldı. Sabetay Sevi, Zohar üzerine odaklı Kabala (Kabbalah) çalışmaları yürütmekteydi. Kabala edebiyatının özü olarak kabul edilen Zohar, 1280-1286 yılları arasında Moses Ben Şem Tov tarafından derlenen bir eserdi. Bu eser, genel olarak kökeni antik çağlara dayanan eski kabala geleneklerinin, gizemli Yahudi öğretilerinin ve Yahudi mistisizminin bir özetiydi.[533]

Sabetay Sevi, 1648 yılında kendisinin Mesih olduğunu ilan etmiş fakat bu iddiasından sonra bir küçümsemeyle karşı karşıya kalan Sevi, üç yıl sonra Yahudi

529 Barnai, The Case of Izmir, p. 44.
530 Shaw, Yahudiler, s. 206.
531 Freely, s. 23.
532 Freely, s. 27.
533 Freely, ss. 31 – 32.

toplumu tarafından dışlanmıştır.[534] Ruhsal açıdan tekrar eden nöbetlerle huzursuz bir ruh halinin esiri olan Sabetay Sevi, manik-depresifti ve sürekli bir iyileşme arayışı içindeydi. Sevi, hastalığı nedeniyle tekrar eden manik krizler esnasında kanunlara karşı gelme, kutsal değerlere küfretme gibi eğilimler göstermesi yanı sıra, Tevrat ile evli olduğunu söylemekteydi. Nitekim kendini Mesih ilan etmesi ve bu halleri 1650'lerde İzmir'den, Selanik'ten ve İstanbul'dan kovulmasına neden oldu.[535]

İçinde bulunduğu ruh hali ve biraz da yılgınlıkla hayatına kaldığı yerden devam eden Sevi, daha önce yapmış olduğu iki evliliğine bir yenisini daha ekleyerek; 1664 yılında Kahire'de manik krizlerinin sürmekte olduğu bir sırada tanıştığı Sarah ile evlendi. Zaten Sevi'nin Gazzeli Nathan ile tanışması da aynı döneme denk gelmekteydi. [536] 1665 yılında Gazzeli Nathan ve Sevi bir araya geldi ve Nathan, yılgın ve isteksiz Sabetay'ı Mesihliğine ikna etti. Diaspora arasında onunla ilgili şaşırtıcı haberleri yaymaya başlayan Nathan'ın bu hareketi; doğuda İran ve Yemen, batıda İngiltere,[537] Hollanda, Rusya ve Polonya'daki Yahudi topluluklarına kadar yayıldı.[538] Nihayet 1665 yılında kabul gören fikirleriyle Sevi, Yahudi toplumu üzerinde büyük bir heyecan yarattı ve Amsterdam, Hamburg gibi uzak yerlerde bile Yahudiler mallarını mülklerini satarak, Kudüs'e gitmeye hazırlandılar. Öte yandan hareketin, Osmanlı topraklarındaki Yahudiler üzerindeki etkisi ise, ticareti felce uğratmak oldu. Zanaatkârlar bu beklenti ile dükkânlarını kapatmaya, tüccarlar ise muhasebe defterlerini yakmaya başladılar.[539]

Johnson'a göre; hareketin düşünsel alt yapısını oluşturan kişi, Abraham Nathan ben Elisha Hayim Ashkenazi adıyla da tanınan Gazze'li Nathan (1643-1680) idi. Ona göre; Sevi her açıdan Nathan'ın gerisindeydi. Sevi; daha az bilgili, daha az

---

534 W. D. Davies, "From Schweitzer to Scholem: Reflections on Sabbatai Svi**", Journal of Biblical Literature**, Vol. 95, No. 4, 1976, p. 530.

535 Paul Johnson, **Yahudi Tarihi**, Pozitif Yay., İstanbul, (Tarihsiz), s. 336; Shaw,Yahudiler, s. 209.

536 Johnson, s. 336.

537 Ayrıca bkz. Michael McKeon, "Sabbatai Sevi in England", **AJS Review**, Vol. 2. 1977, pp. 131 – 169.

538 Davies, p. 530.

539 Goffman, Osmanlı Dünyası, s. 146; Henri Nahum, **İzmir Yahudileri: 19.-20. Yüzyıl**, İletişim Yayınevi, İstanbul, (Tarihsiz), s. 34.

zeki ve yaratıcı olmasına rağmen bir Mesih için gerekli olan kendini soyutlama kabiliyetine sahipti.[540]

1665 yılında önce Halep, sonra İzmir ve İstanbul olmak üzere Nathan ve Sevi birlikte yolculuğa çıktı. Ancak gittikleri yerlerde taşkınlıklarına devam eden Sevi, İzmir'de bir sinagoga zorla girerek, kendisine inanmayan hahamların kirli hayvanlar olduklarını ilan etti. Bununla kalmayan Sevi, 18 Haziran 1666 tarihini kurtuluş günü ilan ederek, sultanın tahttan indirileceğini bildirdi.[541] Taraftarları olan Gazze'li Nathan, Kudüslü Samuel Primo, Maran İbrahim Mikail Cardoso ile birlikte Selanik'e gelen Sevi, büyük bir coşkuyla karşılandı. Kendini Mesih ilan eden Sevi'nin kentte yarattığı coşku bir süre devam etse de; Sabetay Sevi'nin söylemleri, Osmanlı yönetimi için bir huzursuzluk kaynağı olmaya başladı. Her ne kadar Osmanlı yönetimi, bu söylemlere başlarda kayıtsız kalmayı tercih etmişse de, sonunda Şubat 1666'da Sevi tutuklandı ve Gelibolu Kalesi'ne hapsedildi. Ancak huzursuzlukların son bulmasına bu da çare olmadı. Çünkü Sabetay Sevi, tutuklu bulunduğu Gelibolu'dan benzer söylemlerini yaymaya devam etti.[542]

Sevi'nin iddia ettiği ve beklenen tarih gelip geçmişti. Bunun üzerine Eylül ayında Nehemiah Ha-Cohen adlı Polonyalı bir kabalacı tarafından ziyaret edilen Sevi, Cohen'in sorularına tatmin edici yanıtlar veremediği için sahtekâr olarak ilan edildi. Nitekim 15 Eylül'de İstanbul'a getirilen Sevi, divan huzuruna çıkarıldı ve kendisinden din değiştirme ile ölüm cezası arasında bir tercih yapması istendi. Sonuçta Sabetay Sevi, "*Kelime-i Şahadet*" getirip, Müslüman oldu ve Aziz Mehmed Efendi ismini aldı. Ayrıca "*Saray Kapılarının Muhafızı*" unvanıyla göreve getirilen Sevi, Osmanlı tarafından günlük 150 akçe ücrete bağlandı.[543]

Ne yazık ki, Sevi'nin din değiştirmesi bile Nathan'ı durdurmaya yetmedi. Nathan bu sefer, din değiştiren Sevi'nin yeni bir görevin arifesinde olduğu söylemine başlayarak, Sevi ile görüşmelerine devam etti. Nathan'ın Sevi ile görüşmeleri, onun

---

[540] Johnson, ss. 335 – 336.

[541] Johnson, ss. 337 – 338.

[542] P. Risal, **La Ville Convoitée Salonique**, Les Éditions Isis, İstanbul, 2001, p. 98; Johnson, ss. 337– 338.

[543] Ahmet Hikmet Eroğlu, **Osmanlı Devleti'nde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)**, Andaç Yay., Ankara, 2003, (Yahudiler), ss.90 – 91; Johnson, s. 339.

Mesihlik iddialarını tekrarlamasına neden olmaktaydı.[544] Sabetay'ın bu tavrına Osmanlı yönetiminin yanıtı, Edirne'deki kapıcıbaşılık hizmetinden aldığı ödeneği kesmek oldu. Bunun üzerine Sabetay Sevi, Edirne'yi terk ederek, Selanik'e gitti. Ancak hakkındaki gizli ayin yaptığı ve müritleriyle Mezamir* okuduğuna dair şikâyetlerden sonra Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa tarafından Arnavutluk'un Berat kentine sürüldü ve 1675 yılında burada öldü.[545] Hayrullah Örs'ün verdiği bilgilere göre ise Sabetay Sevi, Arnavutluk'un Ülgün kentine sürülmüş ve 1676 yılında burada ölmüştür.[546] Sabetay Sevi olayı çerçevesinde İzmir'in önemi, İzmir Yahudi cemaatinin Sabetaycılara karşı mesafeli duruşu sayesinde dönme olaylarının en az yayıldığı[547] kent olmasında aranmalıdır.

2.4.2. Sosyal Hayatı Etkileyen Gelişmeler

İzmir halkının sosyal hayatına etki eden gelişmeleri iki başlıkta incelemek mümkündür. Kent yaşamını etkileyen hususların ilki, halkın elinde olmadan maruz kaldığı olaylardı. Bunlar depremler, yangınlar ve salgınlardır. Sosyal yaşamı sekteye uğratan ikinci husus ise dış kaynaklı olup bunlar; savaşlar, isyanlar ve eşkıyalık gibi olaylardı.

2.4.2.1. Depremler, Yangınlar ve Salgın Hastalıklar

İzmir'de meydana gelen depremler, kuruluşundan bugüne İzmir'in kentsel gelişimini sekteye uğratan ve sosyo-ekonomik yapıya öncelikli etkisi olan olaylardandır. İzmir'de ilk büyük deprem İ.S. 178 tarihlidir. Kenti tamamen harap eden ve yeniden inşasını zorunlu hale getiren bu depremin ardından ikinci önemli deprem, 1025 tarihlidir. [548] Ancak İzmir kenti için özellikle XVII. yüzyıl sıklıkla depremlerin ve şiddetiyle kenti yerle bir eden 1688 depreminin yaşandığı bir

---

544 Johnson, ss. 339 – 340.

* Makamla okunan Zebur sureleri

545 E. Montet, A. Lods, A. S. Rappoport, R. Garaudy, **Tarihte ve Günümüzde Siyonizm ve Yahudilik**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 572.

546 Hayrullah Örs, **Musa ve Yahudilik**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 367.

547 Nahum, s. 34.

548 Kütükoğlu, İzmir, s.517.

yüzyıldır. Bu yüzyıl içindeki diğer depremler 1626, 1639, 1653, 1654 ve 1663 tarihlidir. [549]

1688 depremi hakkında Tournefort'un verdiği bilgiler, depremin şiddetini gözler önüne sermektedir. 10 Temmuz sabah saat on bir ile on iki arasında meydana gelen depremde toprak, sekiz kez yarıldı ve kentin üçte ikisini yuttu. Birkaç saat sonra yerdeki yarıklardan çıkan alevler ve şiddetli rüzgâr harabeye dönen kenti yakıp kül etti diyen Tournefort, bu deprem ve arkasından çıkan yangınla yirmi binden fazla insan öldüğünü aktarmaktadır.[550] Oikonomos ve Slaars, Fransız raporlarına yansıyan şekliyle deprem hakkında şu bilgileri vermektedir.

> "*10 Temmuz 1688'de, öğleden az önce, deprem körfezin (iç bölümü) girişindeki kaleyi (Yeni kale /Sancak Kale'yi) yıkmakla kendini gösterdi. Bu kale, mazgallarının orta yerine kadar toprağa gömüldü ve deniz kıyısında olduğundan tümüyle sular altında kaldı; öyle ki, topları görünmez oldu. Yöredeki evlerin dörtte üçü yıkıldı, bazı ağaçlar köklerinden söküldü. Deprem kentin içinde de hemen hemen aynı anda hissedildi. Duvarların bir bölümü ve eski gümrük binasının çatısı çöktü. Kentin tümü öyle sarsılmıştı ki, burada da evlerin dörtte üçü yıkılmıştı. 15-16.000 kişi bu felakette can vermişti. En çok kayıp veren Türkler oldu. Avrupalılardan ölen azdı. Buna karşılık en çok zarara uğrayan semt, onların semtiydi. Zararın baş nedeni de, evlerden birinde başlayan ve korkunç bir azgınlıkla yayılan yangındı. Rüzgâra rağmen yangın her yana doğru ilerledi. Yangın, Frenk Caddesi boyunca yayıldı ve Ermeni mahallesine çıktı. Yangın çarşılara da sıçradı ve kentin yaklaşık yarısını yok etti. Yeni gümrük binası kurtuldu, çünkü bu yapı kesme taşlardan kubbesi olan iki deponun arasında bulunuyordu. Hanlar ya da depo mekânları, çarşılar alanının ortasındaki, İplikçi Hanı denen bir tek han dışında, ya yıkılmış ya da yanmıştı. Her birinde yakın yerlerden kervanlarla gelmiş 5-6.000 adamın barındığı bu hanlardan ikisi yahut üçü çöktü ve bir tek kişi bile kaçıp kurtulamadı. Kesme taştan yapılmış, kubbesi kurşun kaplı Köprülü Hanı da yandı*." [551]

Kentte büyük insan kayıplarına neden olan bu felakette, Fransız Konsolosu öldü ve iki Alman rahip diri diri yandı. İzmir'de bulunan yaklaşık yirmi beş Hollanda tüccarı arasından sadece bir kişi öldü, iki ya da üçü de yaralandı. En fazla kayıp Türklerden olup, yaklaşık bin Türk'ün yaşamını yitirdiği rapor edildi. Öte yandan deprem sonrası günde on dört, on beş kez hissedilen artçı şoklar, duvarların çökmesine neden olurken, liman da kullanılmaz hale geldi. [552] İngiliz kayıplarının

---

549 Gültekin, s. 48; Kütükoğlu, İzmir, s.517.

550 Tournefort, s. 246, bkz. dipnot: 20.

551 Oikonomos ve Slaars, s. 202.

552 Schmidt, p. 83; Oikonomos ve Slaars, s. 201.

maddi değerinin 300.000 doları aştığı da, depremle ilgili kaydedilen bilgiler arasındaydı.[553]

Bu felaketin ardından Padişah II. Süleyman Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşılarından Ahmed adında bir memuru, devlet otoritesini sağlamak için İzmir'e gönderdi. İzmir'de bulunduğu sürede Ahmed, İzmir hanlarından sene başında peşin para ödeyerek dükkân kiralayan İngiliz tüccarlarına hakları olan kira miktarlarının iadesini ve deprem sonrası gasp edilen Frenk mallarının sahiplerine geri verilmesini sağladı.[554] Öte yandan hazinedeki darlık yüzünden Sancak Kalesi'nin tamiratı için civar kazalardan yardım almak uygun görülerek;

> "*Tire ve Sivrihisar âyanlarından üçer bin guruş ve Menemen ve Manisa âyanlarından ikişer bin guruş ve Turgud ve Gölhisar âyanlarından biner guruş ve İzmir Baruthane nazırından bin guruş alınması ferman olunmuş, yedi bin guruş hazineden verilip, tamiratına yirmi bin guruş havale edilip, Mimar Ahmed Ağa tayin olunup, gönderildi*." [555]

Bu felakete yönelik alınan tedbirlerden bir diğeri de, yaşanan depremin o dönem hangi nedene bağlandığını gösteren bir niteliğe sahipti. Söz konusu tedbir, 1689 yılı ve sonrasında da tekrarlanan bir fermanla, her türlü kötülüğün kaynağı olarak görülen tavernaların kurulmasının yasaklanmasıydı.[556]

Depremin kent yaşamına etkileri de büyük oldu. Ticari hayatın felce uğraması yanı sıra harabeye dönen kenti bir kısım Frenk terk etti. Kırk Fransız Sakız Adası'na iki Fransız da Sayda'ya göç etti. Yine Doktor Louis Rolana on kişilik ailesiyle Halep'e taşındı.[557] İzmir'in mevcut durumunun yarattığı ticari kaygılar, tüccarlar arasında Sakız'a, Foça'ya ya da Manisa'ya taşınma fikirlerinin gündeme gelmesine neden olsa da, sonra bu fikirlerden vazgeçilerek, İzmir'in yeniden imarında karar kılındı.[558] Kentin yeniden imarına her tüccar grubu kendi içinde katkı sağlamış ve bütün tüccarların yardımlarıyla kent eski haline getirildi. Bu yürütülen faaliyet, 1691 tarihli Konsül Blondel'in raporunda şöyle aktarılmaktadır. "*Fransız evlerinin tekrar*

---

553 Ülker, İzmir Şehri Tarihi, ss. 20 – 21.

554 Ülker, İzmir Şehri Tarihi, ss. 22 – 23.

555 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, (Haz. Abdülkadir Özcan), **Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)**, TTK, Ankara,1995, s. 301.

556 Schmidt, p. 84.

557 Ülker, İzmir Şehri Tarihi, s.23; Kütükoğlu, İzmir, s.518.

558 Oikonomos ve Slaars, s. 205.

kurulmasında çalıştım ve onların (tüccarların) ticaretlerini başlatmaları için bazı dükkânlar tedarik etmeye çalıştım ve her şey eski haline geldi."[559]

1688 depremi İzmir tarihinde bir ilk olmadığı gibi sonda değildi. 1723 tarihli depremde altmış kadar ev yıkılırken, beş yüz kişi yaşamını yitirdi. 1737 yılındaki depremi 1739 yılında yaşanan deprem izledi. Bu şiddetli deprem Nisan ayında başlayıp, Ağustos ayına kadar kentteki varlığını hissettirdi. Hatta yaşanan bu depremin yarattığı korku; İzmir halkının yazı kırlarda, bahçelerde geçirmesine neden oldu.[560] İzmir'de altı minare, birçok ev ve dükkânı yıkan 1739 depremi aynı zamanda kentte asayişi bozan birkaç kişinin peyda olmasına neden oldu. Bunun üzerine konuyla ilgili olarak gerekenin yapılması ve bu kişilerin, Kıbrıs Adası'na sürgün edilmelerine hükmedildi.[561]

Kenti yerle bir eden depremler bir yana, İzmir'i bu dönem yakıp yıkan büyük yangınlarda sosyal hayatı etkileyen olaylar arasındadır. 1717 yılında Çukacı dükkânlarını harap eden yangını, 1737 yılı yangını izledi. Hatta bu yangın sonrası Cedid ve Kefeli Mahalleleri'ndeki Müslümanlara ait boş arsaları Yahudilerin alarak ev yapmaya başlamaları, kadime aykırı bir durum yarattığından şikâyet konusu oldu.[562] Yüzyılın en büyük yangını ise; 1742 yılında meydana geldi ve kentin yarısını yakıp kül etti. Bu yangında; Bit Pazarı'ndaki kiralık dükkânlar, Yahudilerin ev ve havraları, hamamlar, bazı hanlar, Kasap Hızır Mahallesi'nde Mısır Çarşısı'ndaki Şadırvan Camii ve Hasan Hoca Mahallesi'ndeki dükkânlar yandı.[563]

---

559 Ülker, İzmir Şehri Tarihi, ss. 27 – 29, bkz. dipnot: 113.

560 Panzac, Veba, s. 8; Gültekin, s. 48; Baykara, s. 113; Pınar, Hacılar, Seyyahlar, s. 69.

561 BOA, C.ZB., Dosya No:68, Gömlek No:3374, Tarih: 30.M .1152.

562 Şimşir, İzmir'in Sosyal, ss. 57 – 58.

563 Şimşir, İzmir'in Sosyal, s. 58.

Bu yangın sonrasında İzmir Yahudilerinin vergilerinde indirim yapılması hakkındaki ricaları reddedilmekle kalmadı, bu maksatla İstanbul'a gönderdikleri kişilerin kargaşaya sebep olduklarına karar verilip, Sakız'a sürülmeleri ferman olundu.[564]

Kent yaşamını etkileyen üçüncü olgu ise salgınlardı. İzmir'e salgınlar özellikle de veba, Osmanlı-İran sınır bölgesinden kervanlarla taşınırdı.[565] 1676 yılındaki veba salgını 30.000 kişinin ölümüne neden oldu.[566] İzmir, 1716'dan 1720'ye ve 1734'ten 1743'e kadar ki dönemlerde veba salgınlarına maruz kaldı. Veba salgınlarının neden olduğu ölümlerin bilançosu ise şöyleydi: 1709 yılında 10.000 ve 1724'te 12.000 kişi hayatını kaybetti. [567]

İzmir halkını kırıp geçiren veba salgınlarının kentin etrafında kış boyunca biriken pis sular olmasa bu kadar sık yaşanmayacağını belirten Tavernier, İzmir'de sıtmanın vebadan çok daha fazla insan öldürdüğünü söylemektedir.[568] Kentte biriken pis suların salgınlara sebebiyet verdiğini vurgulayan Tavernier'e ek olarak, İzmir'de hastalıklara davet çıkaran başka gelişmelerde söz konusudur. Örneğin, 1701 tarihli yazılardan İzmir'de yiyecek sıkıntısı çekildiği anlaşılmaktadır. Bununla ilgili yazılan hükümlerde, İzmir'e ihtiyacı olan 3.000 kile buğdayın gönderilmesi ve buna mani olunmaması buyrulmaktadır. Yine aynı tarihte Rüesa taifesinden İzmir halkının yiyecek yokluğunda olduğunu bildiren bir reisin, İznikmid ve Karamürsel mahallerinden 3.000 kile arpayı satın aldığı ve bu konuda kendisine mani olunması

---

564 BOA, C.ML., Dosya No:198, Gömlek No:8211, Tarih: 16.C .1160.
İzmir'de meydana gelen bir diğer büyük yangın, 1763 tarihlidir. Bu yangında Frenk Mahallesi yandı. Mahallenin yeniden inşası ve böyle bir olayın tekrarlanmaması adına, Frenk tüccarlarının müracaatlarını dikkate alan ferman ise şöyleydi:

"*İzmir'de zuhur eden büyük yangında frenk mahallesi dahi yanmakla yeniden inşa olunmak üzere olup, hâlbuki sokaklar gayet dar, dükkânlar ve mahzenler birbirine muttasıl olmakla böyle bir kaza vukuunda kurtulmak ümidi olmadığından sokakların tevsi ve fiçıcı ve meyhaneci gibi esnafın başka mahalle nakli İzmir ecnebi tacirlerinin müracaatları üzerine… Yolların tevsiine eshâb-ı emlâkın ve ahar mahalle nakillerine esnaf-ı merkumenin razı olup olmadıklarının ba i'lam bildirilmesi*" istenmekteydi. BOA, C.BLD., Dosya No:5, Gömlek No:250, Tarih: 10.Ra.1177.

565 Faroqhi, Krizler ve Değişim, s. 571.

566 Kütükoğlu, İzmir, s. 519; Yılmaz ve Yetkin, s. 52; Baykara, s. 113.

567 Panzac, Veba, ss. 58, 183. İzmir'de meydana gelen diğer veba salgınları ise şu dönemlerde meydana gelmiştir: 1757-1763, 1765-1772, 1783-1795 ve 1812-1817. Yine 1759'da 5.000-6.000; 1760'da 18.000-20.000 ve 1762 yılında ise 8.000-9.000 kişi hayatını kaybetti.

568 Tavernier, s. 118.

halinde gereğinin yapılmasına dair hüküm yazılmıştır.[569] Dolayısıyla hem yaşanan yiyecek kıtlığının yarattığı ortam hem de bir liman kenti olması nedeniyle hastalıkların İzmir'in yakasını bırakmaması gayet doğaldır. Çünkü İzmir'in ticaret güzergâhı aynı zamanda vebanın da kol gezdiği güzergâhtı. İzmir'den yola çıkan gemiler hastalığı; Ege Denizi'nde Midilli, Sakız, Kiklad Adaları'nda, Rodos, Mora ve Selanik'te yayarlarken, Mısır'dan kalkan gemilerse Suriye, Rodos, Kıbrıs, Selanik, İzmir ve Tunus'a kadar götürmekteydiler. 1753 Aralık ayında Frenk caddesinde bir kervansarayda veba görüldü. Salgın, buğday yüklü bir gemiyle İstanbul'dan geldi ve kervansaraydakilerin çoğunu hatta bahçelere çekilenleri bile öldürdü.[570]

Öte yandan 1678 yılında İzmir'de bulunan Hollandalı Seyyah Cornelis de Bruyn, veba yüzünden esnaftan üç ay süre ile dükkânlarını kapalı tutmalarının istendiğini aktarmaktadır. 1752'lerde İzmir'de bulunan Stephan Schulz da, İzmir'de vebalı hastalara hizmet veren bir Hollanda hastanesi ve benzer şekilde her milletin böyle hastanelerinin bulunduğundan bahsetmektedir. Bunu destekleyen Panzac'ın verdiği bilgilerden Rumlarında böyle bir hastaneleri olduğu anlaşılmaktadır.[571]

2.4.2.2. Ayaklanmalar ve Eşkıyalık

XVII. yüzyıl ile birlikte yıldızı parlayan İzmir'in sosyo-ekonomik hayatına genel olarak toplumsal uyum hâkimdi. Ancak bir liman kenti olarak İzmir, iç ve dış ticari faaliyetlerin yoğunluğu sayesinde bir çekim merkezi haline gelirken aynı zamanda bazı tehlike ve tehditlere de açık hale geldi. Örneğin; 1694 tarihli olay, kent gündemini işgal eden önemli olaylardan biriydi.

1694 yılında Sakız'ın Venedik tarafından alınmasından sonra İzmir'e yönelen Venedik Amirali'ne karşı, başta Fransa olmak üzere diğer konsolosların yaptıkları girişimler ve ricalar sonuç vererek, Venedik Amirali çekilme kararı aldı. [572] Bu dönem İzmir'i tehdit eden olaylar sadece bununla sınırlı kalmadı. Kent içinde

---

569 Yusuf İhsan Genç, **113 Numaralı ve H.1113-1115/M.1701-1703 Tarihli Mühimme Defteri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul, 1987, s. 31.

570 Panzac, Veba, ss. 74 – 76.

571 Pınar, Hacılar, Seyyahlar, ss. 25 – 26, 74; Panzac, Veba, s. 163.

572 Baykara, s. 108.

meydana gelen ayaklanmalar ve eşkıyalık hareketleri sosyal hayatın ahengini bozan gelişmeler oldu.

Yine 1698 yılına ait padişah buyruğundan Kasap Hızır Mahallesi'nde açılan birkaç meyhanenin, leventlerin ve eşkıyaların toplanma yeri haline geldiği anlaşılmaktadır. İngiliz evlerine, mallarına tecavüz eden hatta onları silahla yaralamaya kadar giden olaylar yüzünden eşkıya yuvası bu meyhaneler, İngiliz elçisi tarafından şikâyet konusu edilerek, bu yerinde ve haklı şikâyetler sonucu bahsi geçen meyhanelerin kapatılması için gereğinin yapılmasına hükmedildi.[573]

XVIII. yüzyılın ilk yarısında, Frenk ve Yahudilere musallat olan Seyyid Ali ve Avrupalı tüccarların mal ve canına kast eden Derviş oğlu gibi[574] eşkıyalar yanında 1727-1728 yılında meydana gelen ayaklanmalar ve Sarıbeyoğlu'nun İzmir'i tehdidi, kent halkına zor anlar yaşattı. 1727 ayaklanması, İzmir'deki yeniçeriler ile voyvoda arasındaki kavganın büyümesi ile meydana geldi. Bu olayda tarafların kavga konusu kişisel meselelerden ziyade yeniçerilerin kentte hâkimiyet kurmak istemeleri ve bazı âyanların onları desteklemeleriydi. Olayların bir kavga şeklinde başlayıp bir isyana dönüşmesinde Âyan Hacı Osman Ağa'nın nüfuzunu çekemeyen Derviş Efendi ve Hacı Seferoğlu İbrahim Efendi ile diğer âyanların[575] faaliyetleri etkili oldu. Nitekim bu faaliyetler sonucunda voyvoda ve taraftarı Hacı Osman Ağa, İstanbul'a gitmek zorunda kaldı. [576]

Padişah III. Ahmed konunun daha fazla büyümesine mani olmak için olayı önemsemeden yatıştırma yoluna giderek, voyvoda ve âyan değişikliğine gitti. Bunun için yazılan emirde, voyvoda ile ahali arasında çıkan kavga yüzünden vergi tahsili yapılamadığından voyvoda değişikliğine gidileceği ve buna ahaliden muhalefet söz konusu olmaması için gereğinin yapılması istendi.[577] Ancak bir türlü yatışmak bilmeyen olaylar, asilerin yakalanarak hapisleri ya da katledilmelerine dair yazılan fermanlara karşın, iyice kızıştı. Yeni voyvoda Süleyman Ağa tarafından kontrol

---

573 Ülker, Ticari Problemlerle İlgili, s. 275.

574 BOA, AE. SAMD. III, Dosya No:8, Gömlek No:665, Tarih:1124; BOA, AE. SAMD. III, Dosya No:14, Gömlek No:1271, Tarih: 1129.

575 Günay, ss. 98 – 99.

576 M. Münir Aktepe, "1727 – 1728 İzmir İsyanına Dair Bazı Vesikalar", **Tarih Dergisi**, Cilt: VIII, Sayı: 11-12, 1956, (İzmir İsyanına Dair), s.72.

577 BOA, C..ML., Dosya No:70, Gömlek No:3221, Tarih: 16.S.1140.

edilemez hale gelen durum, voyvodanın İzmir'i terk etmesine neden oldu. [578] Bunun üzerine Süleyman Ağa ile işbirliği yapmak suretiyle olayları sona erdirmek için padişah tarafından Aydın Muhassılı Abdullah Paşa görevlendirildi. Kuvvetleri ve aldığı destekle İzmir'e yürüyen Abdullah Paşa'nın, asilerin başlarını bazı vaatler sonunda hile ile ele geçirmesi eşkıyaların dağılmasına neden oldu. Olaylarla ilgili bir diğer gelişme, 1727 yılında Derviş Efendi'nin âyan reisi tayin edilmiş olmasıdır. [579]

İzmir'e zor anlar yaşatanlardan biri de, Sarıbeyoğlu Mustafa adındaki eşkıya oldu. Soley Bey ismiyle de anılan Sarıbeyoğlu Mustafa ve yandaşları, 1735-1739 yılları arasında faaliyet gösterdi. Sarıbeyoğlu Mustafa, Batı Anadolu'da yaygın bir isyana liderlik etmek ve asayişi bozmakla kalmadı, bölgenin ticaret hayatını da sekteye uğrattı. Tokat kervanları dâhil İzmir'e gitmekte olan pek çok kervanı soyan Sarıbeyoğlu, tüccarların korkulu rüyasıydı.[580] 1736 yılında İzmir'i yağmalamakla tehdit eden Sarıbeyoğlu'nun girişimleri, yerel otoriteler ve Frenkler arasında kurulan işbirliği sayesinde etkisiz hale getirildi.[581] Aynı yıl, Osmanlı hizmetine girerek, Avusturya ile yapılan savaşa kuvvetleri ile destek vermek şartıyla affedileceğinin kendisine bildirilmesine rağmen Sarıbeyoğlu, faaliyetlerine devam etti.[582]

1735-1739 yıllarına ait hükümlerden İstanbul'un, Batı Anadolu'nun asayişini bozan Sarıbeyoğlu'nun halli için ciddi bir mücadele içine girdiği anlaşılmaktadır. 1735 yılında Sarıbeyoğlu'nu cezalandırmakta kullanmak için üç şahi top ile üç yüz gülle Kuşadası kale dizdarından talep edilmiş,[583] 1739 yılında ise beş yüz süvari toplanması emredilmişti.[584]

1738 yılı Mart ayında İzmir yolu üzerindeki Turgutlu Kasabası'na kadar gelen Sarıbeyoğlu, kenti tekrar tehdit etti. Bu kez soruna ilgisiz kalan Frenk milletleri, kendilerinden talep edilen yardıma yanıt olarak "*Frenk milletleri Grand*

578 Aktepe, İzmir İsyanına Dair, s. 79.
579 Aktepe, İzmir İsyanına Dair, ss. 79, 86; Günay, ss. 98 – 99; Baykara, s. 108.
580 Ülker, İzmir Şehri Tarihi, s. 35; Pınar, Hacılar, Seyyahlar, s. 69.
581 Günay, ss. 98-99.
582 Ülker, İzmir Şehri Tarihi, ss. 35 – 36.
583 BOA, C.ZB., Dosya No:43, Gömlek No:2149, Tarih: 15.Ş .1148.
584 BOA, C.AS., Dosya No:1149, Gömlek No:51060, Tarih: 12.M.1152.

Signor'un (Padişahın) izniyle buraya yerleşmişlerdir. Bu meseleye karışmamız akıllı bir hareket olmaz " karşılığını verdiler.[585]

Sarıbeyoğlu, Bayındır üzerine yürüyünce voyvoda tarafından İzmir halkı silahlandırılarak, isyancılarla görüşme yollarına başvuruldu. Hoca Haliloğlu başta olmak üzere ileri gelen âyânların ve idarecilerin görüşmeleri sonucunda ikna edilen Sarıbeyoğlu'na "*yürüyüş masrafı bedeli*" olarak otuz kese para gönderildi.[586] Bu olayın ardından Frenk caddesinin güvenliği için İzmir kadısından izin almak suretiyle, dört büyük ana kapı inşasına girişildi ve 1738 yılında başlayan inşaatın masraflarını, İzmir'deki konsolosluklar karşıladı.[587] Sarıbeyoğlu İsyanı, Osmanlı kuvvetleri tarafından 30 Nisan 1739 yılında bastırıldı ve yakalanıp idam edilen Sarıbeyoğlu'nun kesik başı, İstanbul'a gönderildi. Ayrıca Gökçeada'ya kaçan arkadaşlarının da yakalanmaları emredildi.[588]

İzmir'de dava konusu olan bir başka eşkıyalık olayı ise şöyledir. 1763 yılında, vergi tahsildarı İlyas oğlu Hüseyin Ağa'nın görevlendirdiği tahsildar Kara Âdemoğlu Mustafa Bölükbaşı isimli eşkıya, İzmir sakinlerinden Ayşe tarafından dava edildi. Ayşe'nin dilekçesi, adı geçen eşkıyanın bayram akşamı evini bastığı, oğlu Mehmed'i alıp götürdüğü ve onu üç defa döverek sakatladığı şeklindeydi.[589] Nitekim dava sonucunda haklılığı ortaya çıkan Ayşe'nin başına gelen bu olay, görevini kötüye kullanarak, halka zulmetmeye kalkışan kişilerin eşkıyalığına dair çarpıcı bir örnektir.

---

585 Necmi Ülker, "Sarıbey Oğlu'nun İzmir'e Yürüyüşü ve Avrupalı Tüccarlar",**Tarih İncelemeleri Dergisi,** Sayı: 4, 1989, (Sarıbey Oğlu'nun), s. 45.

586 Ülker, Sarıbey Oğlu'nun, s.46; Günay, ss. 98 – 99; Pınar, Hacılar, Seyyahlar, s.69; Baykara, s. 109.

587 Ülker, İzmir Şehri Tarihi, s. 39.

588 Ülker, Sarıbey Oğlu'nun, s.48. Ayrıca bkz. BOA, C.ZB., Dosya No:20, Gömlek No:977, Tarih: 29.Ra.1152.

589 Hezarfen, s. 268.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SELANİK KENTİ

3.1.FİZİKİ YAPI

3.1.1. Coğrafi Konum

Selanik, Balkanlar'ın başlıca liman kentlerinden biridir. İzmir ile kıyaslandığında tarihi geçmişi çok da eskiye dayanmayan Selanik kenti; coğrafi konumunun sağladığı imkânlar, ticaret potansiyeli ve zengin hinterlandı ile dikkatleri üzerine çeken bir kent oldu. Bu doğal zenginlik yanında pek çok kültüre ev sahipliği yapan Selanik, bu kültürel çeşitliliğin yarattığı alt yapı sayesinde kendinden söz ettirmeyi ve tarihteki yerini almayı başardı. P. Risal'in yalın anlatımı, Selanik kentini ve sahip olduğu ruhu özetler niteliktedir;

> "*Tüm iklimler ona efendi gönderdi ve tüm denizler soyguncu… Sarasenler, Normanlar, Katalanlar, Türkler her ırktan korsanlar geçerken ona hakaret ettiler. Katliamları, salgınları, yangınları, tüm felaketleri tanıdı… ,sayısız tahakküm ve sayısız rejim gördü. Helenleşmiş Arnavutlar, Romalılar, Bizanslılar, Normanlar, Franklar, Lombarlar, Venedikliler, Türkler birbirini izledi, fakat onu alt edemediler… XV. yüzyıla kadar dil ve ruh olarak Yunandır, İber Yarımadası Yahudilerinin büyük göçünden itibaren, Türklerin yumuşak sultası altında, kısa sürede düşünce olarak Latin, dini inanç olarak Yahudi olur.*" [590]

Yunanlıların *Thessaloniki* (Thessalonica), Bulgar ve Makedonların *Solun* veya *Solon* (*Soloun*), Ulahların *Sourona* ismiyle andıkları kent, Türkler tarafından *Selanik* ya da *Selnik* (*Salenik,*) isimleriyle tanınmaktadır.[591] Selanik'e, Almanlar *Saloniki*; İngilizler *Salonica*; İtalyanlar *Salonicco* derken, Fransızca adı *Salonique*, İspanyol Yahudileri tarafından da kullanılan şeklidir.[592]

Selanik 40°38′ kuzey enlemi ile 22°58′ doğu boylamında yer almaktadır. Zengin tarım imkânları sunan farklı iklim özellikleri ile yakın ve ters izotermler nedeniyle oluşan kuvvetli rüzgârlar, Balkanlar'ın iki önemli özelliğiydi. Selanik'in

---

590 Risal, pp. v – vii.

591 Jane K. Cowan (Ed.), **Macedonia: The Politics of Identity and Difference**, Pluto Press, London, 2000, p. xv; Risal, p. 91.

592 Ernest De Witt Burton, "Notes on Thessalonica", **The Biblical World**, Vol. VIII, No.1,1896, p. 16.

Vardaraki'si buna güzel bir örnekti.[593] İstanbul ile aynı paralelde olmasına karşın Selanik'te yazlar çok sıcak kışlar ise çok soğuk geçerdi.[594]

Coğrafi konum itibariyle Selanik; Adalar Denizi sahilinde Balkan Dağları'nın güneyinde Thermaikos Körfezi (Thermaic Gulf) kıyısında, Khalkidiki (Halkidiki) Yarımadası'nın batısında Gallikos ve Vardar (Axios) Nehirleri'nin ovalarına nazır, yüksekliği 1210 metre civarındaki Khortiatis (Hortaç) Dağı eteklerinde yer almaktadır.[595] Thermaic Gulf bölgesinin başında, Vardar Nehri'ne yakın Olimpos Dağı'na bakan Selanik, ana ticaret yollarının kesiştiği bir noktada bulunmaktadır.[596]

Aynaroz Yarımadası ve Aynaroz Körfezi'nden batıya doğru ilerledikçe sırasıyla Longoz Yarımadası, Kesendire (Ksendire, Kassandra) Yarımadası ve Kesendire Körfezi ile karşılaşılır. Üç büyük parmak şeklindeki bu yarımadalar, Khalkidiki Yarımadası'na bağlıdır. Bahsi geçen sahil, Khalkidiki Yarımadası burnu itibariyle kuzeybatıya yönelerek, Selanik Körfezi'nin doğu bölümünü meydana getirmektedir. Kesendire Yarımadası ile Tesalya sahili arası yaklaşık 46 km olduğu halde Selanik Körfezi'nin ağzı, kuzey yönünde ilerledikçe daralmakta ve Khalkidiki Yarımadası'nın Apanomi burnu ile batı kıyısının Atride burnu arasındaki genişlik 19 kilometredir. Karaburun ile Vardar Nehri'nin körfeze döküldüğü yerler arası oluşan ikinci bir körfezle daralmaya devam ederek, 6 kilometreye inen bir genişlik söz konusudur. Bu noktadan kuzeydoğuya dönerek oluşan üçüncü bir körfezle kuzeydeki Küçük Karaburun ile Galik arasının daha da darlaşması Selanik Limanı'nı meydana getirmektedir.[597]

XVII. yüzyılın ikinci yarısı kenti ziyaret eden Evliya Çelebi Selanik'in, Akdeniz'in Rumeli sahilinde 100 mil bir körfezin batısında ve boğazın liman kenarında üç tarafı sağlam yapılarla çevrili olduğunu aktarmaktadır. Kuzeyindeki Hortaç Sultan Dağları'nın Selanik için doğal bir savunma kalkanı olduğunu belirten

---

593 Georges Castellan, **Balkanların Tarihi 14.-20. Yüzyıl**, Milliyet Yay., İstanbul,1995, s. 18.

594 Osman Öndeş, **Asırlar Boyunca Selanik**, Hayat Matbaası,1972, s. 7.

595 **Ana Britanica**, Cilt: XIX, İstanbul, 1990, s. 213.

596 Bülent Özdemir, "Selanik'in 1840'lı Yıllardaki Nüfus Yapısı Üzerine Bir Deneme", **Osmanlı**, Cilt: IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, (Nüfus Yapısı), s.572.

597 Şemsettin Sami, **Kamusu'l-A'lam**, Cilt: IV, Mihran Matbaası, İstanbul,1311, s. 2595.

Evliya Çelebi, dağlar iç hisara mani mesafede olduğundan asla top ulaşmayacağını söylemektedir.[598]

3.1.2. Selanik'in Tarihçesi

3.1.2.1. Osmanlı Fethinden Önce Selanik

Selanik, Makedonya Kralı Kassander (Cassander, Kassandros, Cassandrea) tarafından eski Potidaea kenti civarında İ.Ö. 315'te kuruldu. Kral Kassander karısı yani Büyük İskender'in kız kardeşi, Amyntas'ın oğlu Philip'in kızı Thessaloniki'nin (Thessalonike, Thessalonica) ismini onu onurlandırmak adına bu kentte verdi. [599]

Kral Kassander Apollonia, Chalastra, Therma, Gariskos, Aineia ve Cissus köylerinin de içinde yer aldığı toplam yirmi altı köyden toplulukları alıp, Selanik'e yerleştirdi. Kuruluşunun ardından bir ticaret merkezi olarak dikkatleri üzerine çeken Selanik, Roma Konsülü Aemilius Paulus tarafından İ.Ö. 168 yılında Pydna Savaşı ile Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girdi.[600]

Makedonya ile Roma arasında geçen Pydna Savaşı'nda; Makedonya Kralı Perseus, Pydna doğru ilerledi ve onu takip eden Romalılar tarafından körfezde sıkıştırıldı. İ.Ö. 22 Haziran 168 yılında Pydna güneyinde gerçekleşen ve bir saat süren kanlı mücadele Romalıların galibiyeti ile son buldu. Bu zaferin ardından Romalılar memleketi dört bölgeye ayırarak, federatif cumhuriyetler şeklinde teşkilatlandırıp; Amphipolis, Thessalonike, Pella, Pelagonia bu dört bölgenin merkezleri oldu.[601] Bu tarihten sonra Roma İmparatorluğu egemenliği altında yaşayan Selanik kenti, imparatorluk ikiye ayrıldıktan sonra Venedik tarafından alınana değin, Bizans İmparatorluğu egemenliğinde kaldı.[602]

---

598 **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, (Haz: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı ve Robert Dankoff), VIII. Kitap, YKY, İstanbul, 2003, (VIII. Kitap), s. 65.

599 William Miller, "Salonika", **The English Historical Review**, Vol. 32, No. 126, 1917, p.162; Nancy Stein, "In Quest of the Presence of the Absence: The Case of Salonika", **The International Journal Of The Humanities,** Vol.5, No.8, 2007, p.127; Vilma Hastaoglou-Martinidis, "Preservation of Urban Heritage and Tourism in Thessaloniki", **Preserving Places, Mass Tourism and Quality of Life, Workshop at METU Cultural and Convention Centre**, 05-06. 12. 2008, p. 1; Sami, s. 2592.

600 Öndeş, s. 8.

601 Halil Demircioğlu, **Roma Tarihi: Cumhuriyet I. Kısım Menşe'lerden Akdeniz Havzasında Hâkimiyet Kurulmasına Kadar**, TTK, Ankara, 1987, ss. 378 – 381.

602 Kostas Theologou ve Panayotis G. Michaelides, "The role of Jews in the late Ottoman and early Greek Salonica", **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, Vol.12, No.3, 2010, p. 308.

İ.Ö. 146 yılına gelindiğinde; Makedonya'ya yeniden bir düzen getirme kararlığıyla harekete geçen Romalılar, Makedonya Eyaleti'ni tesis etti. Merkezi Selanik olan bu yeni Makedonya Eyaleti, Batıda Adria Denizi'nden Ege Denizi'ne ve Trakya'ya kadar uzanan geniş bir alanı kapsamaktaydı. [603]

Kentin ticari bir liman olarak ortaya çıkışı ise Roma İmparatorluğu döneminde yapılan Adriyatik'ten İstanbul'a en kısa kara yolu "*via egnatia*" sayesindedir. Böylelikle Selanik, Balkan Yarımadası'nda transit bir liman rolü oynamaya başladı.[604] Adriyatik'i İstanbul ve Çanakkale Boğazları'na bağlama amaçlı Romalılar tarafından inşa edilen Via Egnatia, hem tüccarların kullandığı hem de imparatorluğun posta hizmetlerinde kullanılan askeri bir yoldu.[605] Bu yol sayesinde Balkanlar, İtalya ile olduğu gibi Ege ile ve daha ötede Efes ile doğrudan bağlantı içinde oldu. Via Egnatia'nın geleneksel işlevi Osmanlı döneminde değişime uğrayarak, bir yol şebekesi haline geldi ve Dıraç-Venedik, Selanik, Marmara ile Doğu Ege kıyısı İzmir arasında bir bağlantı kuruldu.[606] Yüzyıllardır değişmeyen Balkan güzergâhında: Morova-Vardar Yolu, Belgrat'ı Selanik'e; Morova-Meriç Yolu Tuna'yı Bizans'a; Via Egnatia Yolu ise Dyrrachium'u (Durazzo, Draç) Selanik'e bağlardı.[607]

---

603 Miller, p. 162; Demircioğlu, ss. 395 – 396.

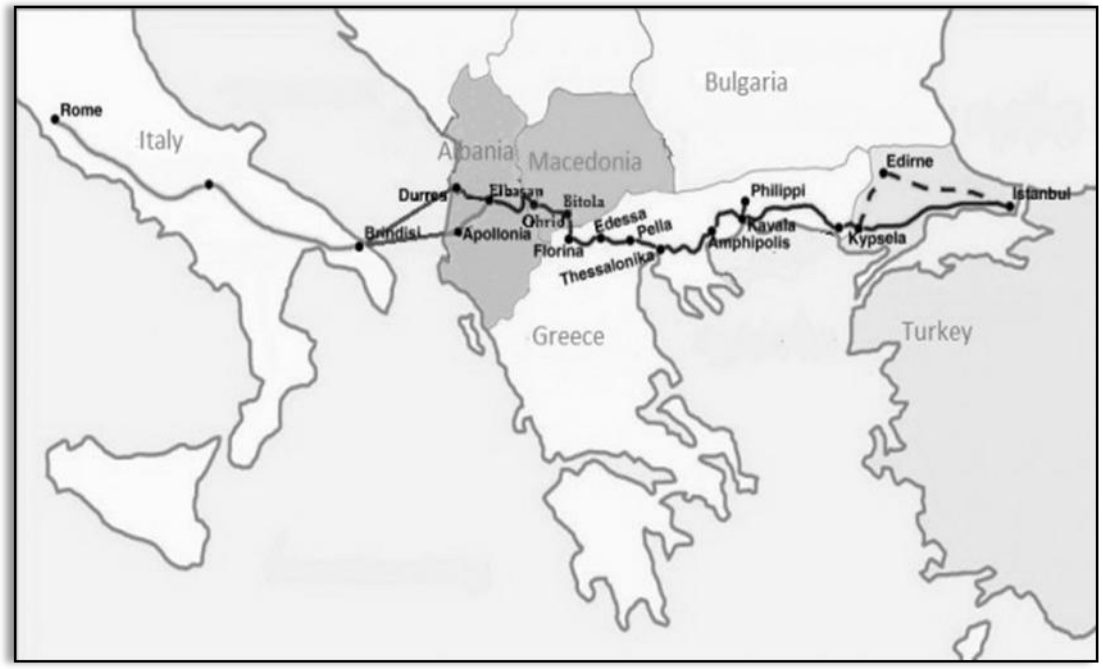
604 John Baxevanis, **The Port of Thessaloniki**, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1963, p. 3.

605 Elizabeth A. Zachariadou (Ed.), **Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s.vii.

606 İlber Ortaylı, "16. Yüzyılda Rodosto (Via Egnatia'nın Marmara'daki Uzantısı)", **Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)**, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s. 216.

607 Castellan, s. 17.

Harita 8: Via Egnatia

Kaynak: http://cultureroutesinturkey.com/c/via-egnatia/ (18.09.2012).

Selanik'e ticari önem kazandıran söz konusu yol dışında Romalıların kentte yaptıkları önemli imar faaliyetleri vardı. İ.S. 305 yılında Selanik'in güneydoğu bölgesinde Galerius Valerius Maximilianus, Sezar ve daha sonra Augustus tarafından bir saray kompleksi inşa edildi. Yine bu kompleksin kuzeyinde, kentin doğu surlarının ortasında V. yüzyılda St. George Kilisesi'ne dönüştürülen Rotunda,* Egnatia Caddesi'nin güneyinde ise bir saray ve hipodrom yer almaktaydı. Öte yandan İmparator Konstantinus dönemi Selanik'e yapay bir liman inşa edildi. Theodosius ise Persli generali Hormisdas'a günümüze dek korunan kent surlarını inşa etme görevini verdi.[608] Selanik ayrıca Roma Dönemine ait iki zafer kemerine sahipti. Bunlardan en eskisi kentin batı sınırında Via Egnatia üzerinde kurulu olup, Aziz Paulus (St. Paul) zamanından beri vardı. Diğeri, kentin doğu sınırında Via Egnatia üzerindeki köprüydü. Bu köprünün adı halk arasında Konstantinus (The Arch of Constantine) Kemeri olarak geçmesine rağmen konuyla ilgili yapılan araştırmalar bu kemerin, İmparator Galerius (İ.S. 305-311) dönemine ait olduğunu

* Yuvarlak ve kubbeli yapı.

608 Vacalopoulos, Thessaloniki, p.19–22.

göstermektedir.[609] Nitekim söz konusu yapı, günümüzde de Galerius Kemeri olarak anılmaktadır.

Selanik'in geçmişinde Roma döneminin izlerini taşıyan bir de acı bir olay söz konusudur. 390 yılında hipodrom yarışları arifesinde çıkan bir arbedenin yarattığı isyanın cezası, I. Theodosius tarafından büyük yarışa gelen kent sakinlerinin hipodromda katledilmesiyle verildi. Genelde katliamın bilançosu, 7.000 Selanikli olarak verilse de, Miller bu sayıyı 15.000 olarak vermektedir.[610]

Vardar Nehri'nin ulaşıma elverişliliği sayesinde Bizans İmparatorluğu döneminde ticaret ve tersane faaliyetleri gelişen Selanik, bu dönem imparatorluğun en büyük ikinci kentiydi.[611] Bizans için İstanbul, politik ve kültürel bir güneş; Selanik ise İstanbul'un birincil uydusuydu.[612] Bu dönem Selanik, Slav akınlarına maruz kalacaktır. Bizans için Slav tehlikesi ilk olarak Justinianos (518-610) döneminde kendini gösterdi. Asıl amaçları Akdeniz kıyılarında çıkış noktalarına sahip olmak olan Slavların bu amaç doğrultusunda seçtikleri kent Selanik oldu.[613] Justinianos ile başlayan Slav tehlikesine Balkan Yarımadası'nın kuzey doğusuna yerleşen Hırvatlar ve Sırpların yerleşmesi izledi. Tüm lllyricum'a yayılan Hırvatlar ve Sırplar, Hıristiyanlığı kabul ettiler ama sayıları artan bazı Slav boyları tarafından Selanik, 617 ve 619 yılı kuşatmalarına maruz kaldı. [614]

Selanik için bahsi geçen tehlikelere Bulgar ve Arap baskılarını da eklemek gerekir. 893-971 yıllarında Selanik'e gözünü diken Bulgar Kralı Boris'in oğlu Simeon'u, 976-1014 yılları arasında Samuel'in baskıları izledi.[615] Dönemin gelişmelerinde Bulgarlar için kentin manevi değeri olan Selanik doğumlu Cyril ve Methodius kardeşlerin Bulgar ve Moravianlar arasında (Moravyalı) Hıristiyanlığı yaymaları da göz ardı edilmemelidir. Cyril ve Methodius kardeşler Hıristiyanlığın

---

609 Burton, pp. 12 – 14.
Söz konusu yapı, Selanik'te İ.S. 303 yılında İmparator Galerius onuruna Romalılar tarafından inşa edilen zafer takıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jill Dubois, Xenia Skoura ve Olga Gatsaniti, **Cultures of the World Greece**, Marshall Cavendish Benchmark, New York,2003,p. 14.

610 Miller, p. 163; Öndeş, s. 8.

611 Baxevanis, p. 3.

612Eran Fraenkel, **Skopje From The Serbian to Ottoman Empires: Conditions for The Appearance of a Balkan Muslim City**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Pennsylvania, 1986, p. 125.

613 Paul Lemerle, **Bizans Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s. 59.

614 Lemerle, ss. 73 – 74.

615 Öndeş, s. 8; Lemerle, s. 97.

esaslarını Avrupa içlerine Selanik'ten taşıdı ve dolaylı olarak modern zamanların dikkat çeken Moravian misyonerliğinin kurucuları oldu.[616] Yine 904 yılında bir Müslüman korsanlar filosunun baskınla ele geçirdiği kent, yağmalanmış ve bu korsanlar pek çok ganimet ve 20.000'den fazla savaş esiriyle Suriye yönüne hareket etti.[617]

Bu saldırı ve baskılara karşın Selanik ekonomik açıdan gelişimine, XII. yüzyılda Komnenos'lu imparatorların idaresinde devam etti. Fakat I. Manuel'in ölümünün ardından sıkıntılı anlar yaşandı. Her ne kadar ertesi yıl geri alınmış olsa da kent 1180 yılında, Sicilya Normanları'nın eline geçti ve bu olaydan büyük zararlar gördü.[618] Bizans İmparatoru I. Andronikos (Komnenos) döneminde Normanlar, Dyrrachium'u geri aldılar ve Konstantinopolis yönünde ilerlediler. Bu gelişme sonrası ayaklanan halk, Andronikos yerine II. Isaakos Angelos'u başa geçirdi ve Normanlar, Selanik ve Dyrrachium'dan kovuldular.[619]

---

616 Burton, p. 10.

617 Lemerle, s. 95.

618 Sami, s. 2592.

619 Lemerle, s. 111.
Bizans İmparatorluğu dönemi Selanik kenti hakkında ayrıca bkz. John W. Barker, "Late Byzantine Thessalonike: A Second City's Challenges and Responses", **Dumbarton Oaks Papers (Symposium on Late Byzantine Thessalonike)**, (Ed. Alice-Mary Talbot) No. 57,Washington, 2003, pp. 5 – 33; Charalambos Bakırtzıs, "The Urban Continuity and Size of Late Byzantine Thessalonike", **Dumbarton Oaks Papers (Symposium on Late Byzantine Thessalonike)**, (Ed. Alice-Mary Talbot) No. 57,Washington, 2003, pp. 35 – 64; Slobodan Ćurčić, "The Role of Late Byzantine Thessalonike in Church Architecture in the Balkans", **Dumbarton Oaks Papers (Symposium on Late Byzantine Thessalonike)**, (Ed. Alice-Mary Talbot) No. 57,Washington, 2003, pp. 65 – 84; Nevra Necipoğlu, "The Aristocracy in Late Byzantine Thessalonike:A Case Study of the City's *Archontes* (Late 14th and Early 15th Centuries)", **Dumbarton Oaks Papers (Symposium on Late Byzantine Thessalonike)**, (Ed. Alice-Mary Talbot) No. 57,Washington, 2003, pp. 133 – 151; Franz Tinnefeld, "Intellectuals in Late Byzantine Thessalonike", **Dumbarton Oaks Papers (Symposium on Late Byzantine Thessalonike)**, (Ed. Alice-Mary Talbot) No. 57,Washington, 2003,pp. 153 – 172; Cécile Morrisson, "The Emperor, the Saint, and the City: Coinage and Money in Thessalonike from the Thirteenth to the Fifteenth Century", **Dumbarton Oaks Papers (Symposium on Late Byzantine Thessalonike)**, (Ed. Alice-Mary Talbot) No. 57,Washington, 2003,pp.173 – 203; Angeliki E. Laiou, "Economic Concerns and Attitudes of the Intellectuals of Thessalonike", **Dumbarton Oaks Papers (Symposium on Late Byzantine Thessalonike)**, (Ed. Alice-Mary Talbot) No. 57,Washington, 2003,pp. 205 – 223.

Resim 2: Galerius Kemeri

Kaynak: http://www.mlahanas.de/Greece/Cities/SalonikiGalerius01.html (18.09.2012).

3.1.2.2. Selanik'in Fethi ve Osmanlı Dönemi

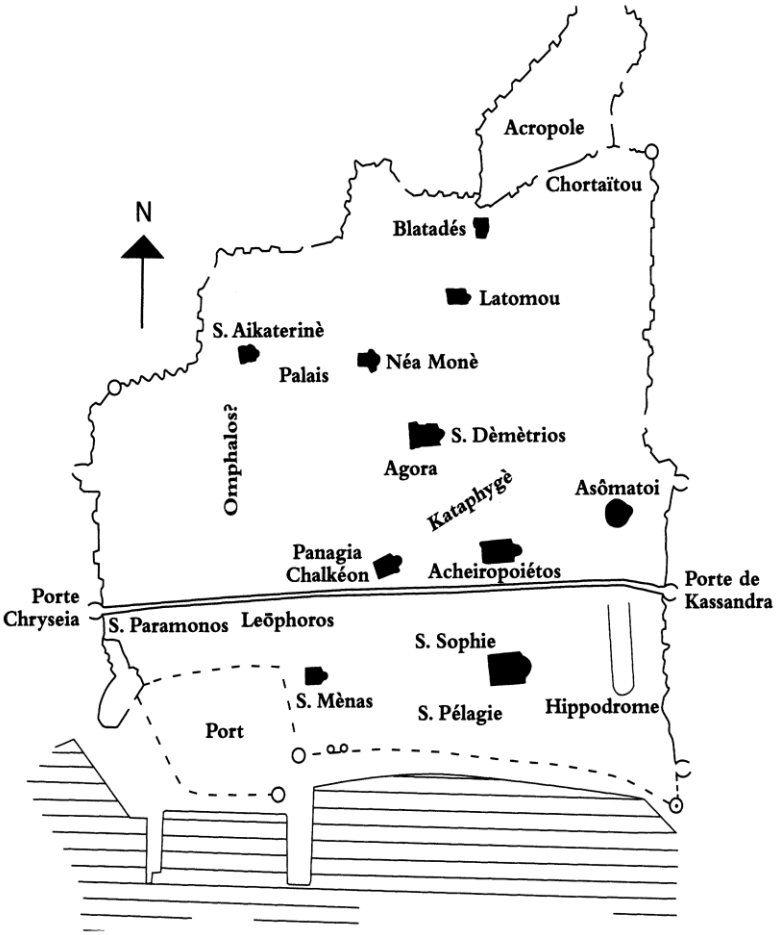
Selanik için XIV. yüzyıl gelişmeleri de sancılı bir dönemi işaret etmekteydi. İmparator Ioannes tarafından oğlu Manuel Selanik'e, otonom yönetici olarak atandı. Ancak kentin her yanı Sırp toprakları ile çevrili olduğundan adeta kuşatma altındaydı. Bu koşullara rağmen kentin ayakta durabilmesinin sebebi; eski surlarının sağlamlığı ve Selanik üzerinden Makedon bölgeleri ile ticaretleri devam eden Latinlerin menfaatleriydi.[620]

Selanik Valisi Manuel'in Serez'i işgal etmeye kalkması üzerine I. Murad, Çandarlı Hayreddin Paşa komutasındaki orduyu Serez'e gönderdi. Nitekim Selanik, 1387 yılında, Hayreddin Paşa ile Evrenos Bey komutasındaki Türk orduları tarafından dört yıllık bir kuşatmanın ardından ilk kez zapt edildi. Kısa süreli Osmanlı hâkimiyetinin ardından elden çıkan kent, Yıldırım Bayezid dönemi iki defa kuşatılarak, 25 Mayıs 1391 yılında ele geçirildi ve kardeşi Manuel'in yerine geçmiş

620 Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Cilt: I,Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 225.

olan Andronikos Ekim ayında kaçarak İstanbul'a sığındı. Ancak kent, bir süre sonra yine Bizanslıların eline geçti.[621]

Harita 9: Bizans Dönemi Selanik Kenti

Kaynak: Christophe Giros, "Presence Athonite a Thessalonique, XIIIe-XVe Siecles", **Dumbarton Oaks Papers (Symposium on Late Byzantine Thessalonike)**,Vol.57, 2003, p.269.

621Melek Delilbaşı, "16. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik", **Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)**, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, (Via Egnatia), s.73; Jorga, s. 259; Öndeş, s. 9.

1402 yılında meydana gelen Ankara Savaşı sonrası tekrar Bizans hâkimiyetine verilen Selanik, 1411'de Musa Çelebi ve 1416 yılında I. Mehmed (Çelebi) tarafından kuşatıldı. Bitmek bilmeyen Türk akınları ve bunu izleyen açlık kente zor anlar yaşattı.[622] Hem kentin hem de Andronikos'un içinde bulunduğu durumun yarattığı koşullar Venedik'in lehinde seyretti. Bir yandan sara nöbetleri bir yandan da Fil hastalığı ile boğuşan ve Türklerin ablukası altındaki Andronikos; geleneklere saygı göstermeyi, Rum ruhbanını yerinde bırakmayı ve limanı Bizans gemilerine açık tutmayı taahhüt ettiği takdirde; Venedik'e Selanik'i, Kassandra Yarımadası'nı ve Vardar Bölgesi'ni devretmeyi teklif etti. Aynı şekilde Andronikos, Osmanlı tarafına da bir anlaşma önerisinde bulundu. Andronikos'un kent gelirlerinin üçte birini talep ettiği bu anlaşmaya Osmanlı Devleti'nin yanıtı, tahmin edileceği üzere reddetmek oldu. Nihayetinde Andronikos, amacına ulaştı ve Selanik, 1423 yılında Venediklilere satıldı.[623]

Bu olayın ardından durumu kabullenmiş gibi görünmeyi tercih eden II. Murad, Selanik'in alınmasına ilişkin tepkisini; Osmanlı ile olağan anlaşmalarını yenilemeye gelen Venedik heyetini geri çevirmek suretiyle, ortaya koydu. Padişah bu heyete:

> "– *Selanik, babamdan kalma mülkümdür; büyük babam Bayezid bâzusunun kuvvetiyle burasını Rumlardan aldı, eğer oranın idaresi Rumların elinde bulunsa idi, bunlara haksızlık ettiğimi belki iddia edebilirlerdi. Siz ise İtalya'dan gelen Latinlersiniz, buralara sokulmanıza sebep ne? Arzunuzla ya oradan çekiliniz, yoksa hemen geliyorum*" cevabını verdi. [624]

Kentin Venedik'e bırakılması ve Selanik'in çözüm bekleyen bir soruna dönüşmesi, II. Murad'ı harekete geçirdi. Selanik; Venedik kaynaklarına göre; 13 Mart, Rum bir tarihçiye göre; 29 Mart 1430 tarihinde dört günlük bir kuşatmanın ardından Osmanlı hâkimiyetine girdi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu tarihi, 2 Mart 1430 olarak vermektedir.[625]

Selanik'in zaptı ile ilgili bilgi veren kaynakların görüşlerindeki ortak nokta, bütün kiliselerin yağmalandığı ve kutsal Teodora'nın kilisesindeki zenginliklerin

---

622 Delilbaşı, Via Egnatia, s. 73.

623 Jorga, s. 352.

624 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt: I, TTK, Ankara, (Tarihsiz), (Büyük), s. 409.

625 Uzunçarşılı, Büyük, s. 410.

Türkler tarafından paylaşıldığı şeklindedir. Ayrıca II. Murad buraya Vardar Yenicesi ve diğer kentlerden Türk aileleri getirtti ve Ayadimitri (Sen Demetriyos) kilisesi ibadetleri için Rumlara ayrıldı. Yine II. Murad'ın camiye dönüştürdüğü Meryem Ana Kilisesi ve Prodomos Manastırı dışında bir de, kutsal binalardan getirilen mermer taşlarla Selanik'te, II. Murad için bir hamam inşa ettirildi.[626]

Özetle, Selanik'in 1430 yılı itibariyle fethi, 1912[627] yılına kadar sürecek olan Osmanlı hâkimiyetinin başlangıcıydı. Osmanlı hâkimiyeti sonrası Selanik'in gelişimi hakkında şu noktalara temas etmek gerekmektedir. İlk husus Selanik'te uygulanan iskân politikası ile kentin, "*Osmanlı kenti*" haline dönüşümü ikincisi ise idari yapıya ilişkin düzenlemelerdir.

3.1.2.2.1. Fetih Sonrası Osmanlı Düzeninin Tesisi

Bununla ilgili olarak II. Murad öncelikle terk edilmiş mahalleleri nüfuslandırmak için kendisine geri dönen tutsaklara özgürlüklerini verip, yerleşimlerini sağladı. Sonrasında oluşan güven ortamıyla zaten kenti terk etmiş olan Selanikliler, zamanla geri döndü ve Sultan tarafından geri gelen Rumlara eski evleri iade edildi. Nüfusu fazla olan civar yerleşimlerden özellikle Yenice Vardar'dan çok sayıda Müslüman göçmen kentteki boş evlere yerleştirildi.[628] Böylelikle kentin güneydoğusundaki Hipodromun etrafında, Kassandra Kapısı'ndan denize kadarki mahalleler Rumlara bırakılırken; yüksekteki kuzeydoğu duvarından Vardar Caddesi'ne kadar olan yerler yeni gelenlere ayrıldı. [629]

Kent nüfusuna yönelik uygulamalar, dinsel mekânlar içinde söz konusuydu. Rumlara bırakılan dört kilise şunlardı: Zafer Takı'nın yakınındaki Aziz George Bazilikası, Azize Sofia (Ayasofya) Bazilikası, Aziz Demetrius Bazilikası ve Aziz Menas Kilisesi. Camiye dönüştürülen kiliselerin bazıları ise şunlardı: Bakire

---

626 Melek Delilbaşı, "Sultan II. Murad'ın Fethinden Sonra (29 Mart 1430) Selanik'te İzlediği Politika ve Bir Hamam Kitabesi", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: XIV/25, 1982, (II. Murad'ın), s.361; Jorga, s. 358; Lemerle, ss. 129 – 130; Delilbaşı, Via Egnatia, s. 73; Uzunçarşılı, Büyük, s. 410.

627 9 Kasım 1912 yılında Yunan taaruzuna teslim olan Selanik kenti, 10 Ağustos 1913 yılında imzalanan Bükreş Antlaşması ile resmen Yunanistan'a bırakıldı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nuri Yavuz, "Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı", **Akademik Bakış**, Cilt: I, Sayı: 2, 2008, ss. 139 – 154.

628 Melek Delilbaşı, **Johannis Anagnostis, "Selanik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih" (Sultan II. Murad Dönemine Ait Bir Bizans Kaynağı)**, TTK, Ankara, 1989, s. 41; Risal, p. 91.

629 Risal, p. 91.

Acheiropoietos (Eski Cuma) Bazilikası, Dokuz Havari Kilisesi (Suksu Camii), Azize Katarina (Yakup Paşa Camii), Başmelekler Kilisesi (Eski Şerife Camii), Aziz Elie (Eski Saray Camii) ve Theotocos Kilisesi (Kazancılar Camii).[630] Türk nüfusun artışıyla birlikte Azize Sofia ile Aziz Demetrius Kiliseleri ilki eski adıyla Ayasofya Camii diğeri Kasımiye Camii adını alarak, ibadet için Müslümanlara tahsis edildi. Aziz George Kilisesi'ni ise, 1591 yılında Hortacı Süleyman Efendi adında bir derviş, Rumlardan alarak camiye dönüştürdü ve kendi adını verdi.[631]

Kent nüfusunun şekillenmesinde II. Murad'ın müdahalesinden sonraki ikinci aşama, Selanik'e yerleştirilen Yahudi nüfus oldu. Selanik'e en büyük Yahudi nüfus, Sultan II. Bayezid dönemi, 1481-1512 yılları arasında yerleştirildi. 1492 yılında İspanya'dan gelen Sefarad (Sephardic) göçüyle Selanik, Osmanlı yönetiminin Yahudileri yerleştirdiği üç önemli yerleşim yerinden biriydi. Ayrıca bu Yahudi nüfusu, Osmanlı askerini giydirmekle sorumlu kılan Osmanlı politikası sayesinde Selanik, bir imalat merkezi halini aldı.[632] 1492 yılında İspanya'dan, 1493 yılında Sicilya ve Güney İtalya'dan ve 1497 yılında Portekiz'den sürülen Sefarad Yahudilerinin önemli bir kısmının Selanik'e yerleşimi ile 1519 yılı tahrir defterine yansıyan şekliyle kentteki milletlerin genel manzarası şu şekildedir.[633]

Tablo 31: Cemaatlere Göre Selanik Nüfusu (1519)

Millet	**Mücerred Sayısı**	**Hane Sayısı (Toplam)**
Müslümanlar	282	1,374
Rumlar (Ortodoks)	55	1,087
Yahudiler	930	3,174

Kaynak: İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selanik'in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri (11-13 Temmuz 1977 Ankara), Meteksan, Ankara, 1980, (İttihat ve Terakki), s.355.

630 Risal, p. 92.

631 Risal, p. 93.

632 Cemil Oktay, "Edgar Morin'in Kalemiyle Selanik", **Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan**, İstanbul Barosu Yayını, 1992, s.496; Öndeş, s. 11.

633Özgür Kolçak'ın verdiği bilgiye göre; 1519 tarihli icmal tahrir defterine göre bu sayı, 930 mücerred ve 3.143 hanedir. Kolçak, s. 22.

Öte yandan Selanik'te uygulanan iskân politikası tesadüfî olmayıp, belli bir amaca yönelik olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Osmanlı yönetimi, Yahudi ve Hıristiyan nüfus arasında geçmişten gelen "*kan iftiraları*" kaynaklı düşmanlığı kendi lehine kullanma yoluna gitmişti. Böylelikle Selanik'te mevcut Yahudi nüfusu daha da arttırmak suretiyle, özellikle Rumların bölgedeki nüfuzları kırılmaya çalışılmıştı.[634]

3.1.2.2.2. Osmanlı İdaresinde Selanik

Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra Selanik'teki Bizans idari sistemi üzerinde çok büyük bir değişiklik yapılmaksızın, Bizans valisinin yerini Osmanlı Paşası aldı. Feodal yönetim anlayışının temsilciliğini sipahilerin yaptığı Selanik'te, zeamet sahipleri; savaş zamanı 6.000 ve eşkinci denilen 12.000 kişilik askeri kuvveti çıkarmakla sorumlu tutuldu.[635] Öte yandan II. Murad tarafından Selanik'in tüm gayrimenkullerinin dökümü yapılarak, sahipsiz mülkler kendine bağlandı. Ayrıca Sultan hizmetindeki üst düzey Türklere araziler hibe etti. Bunlar arasında Osmanlı dönemi İslamiyet'e geçmiş olan Evrenos ailesine hizmetleri dolayısıyla Selanik ve çevresinde geniş araziler verildi.[636]

3.1.3. Kentin Fiziki Yapısı

Selanik kenti batıda Vardar Yenicesi kenti ve Vodina Kasabası ile sınırdı. Kentin kuzeyinde Beşik ve Lankada kasabaları yer alırken aynı güzergâhta Sidrekapsi Kasabası vardı. Karaferya, Yenişehir, Tırnova, Ermiye, Çatalca ve Velesin Kasabaları ile Serfice, Alasonya, Koloz ve Kesendire Kaleleri kentin, güneyinde yer almaktaydı.[637]

994-998/1586-1590, 1001/1592 ve 1002-1003/1593-1594 yıllarında Rumeli'de bulunan *Menâzırü'l-Avâlim* adlı eserin sahibi, Osmanlı Seyyahı Âşık Mehmed eserinde, Selanik hakkında şu bilgileri vermektedir: Selanik ve İstanbul

634 Ali Arslan, **Avrupa'dan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçü**, Truva Yay., İstanbul, 2006, ss. 144 – 145.
635 Öndeş, s.10.
636 Risal, p. 94.
637 Çelebi, VIII. Kitap, s. 75.

arası on üç günlük yol olup; denizden, 350 mildir. Selanik'ten Yenice-i Vardar yarım menzil, Avret-Hisarı ise bir menzildir. Yine Selanik'ten Usturumca üç günlük, Siroz iki günlük, Sidrekapsi iki menzilden[638] az ve Dırama üç günlük yoldur. Kavala ise dört günlük yoldur.[639] Yine atlı kervanlarla Manastır'dan Selanik'e gidiş, Vodena (Edessa) Ostrovo Gölü üzerinden toplam 29 saat yani dört-beş günlük bir yol olup, Selanik-Orfani arası ise 24 saatti.[640]

1733'lerde kenti ziyaret etmiş olan Cizvit Misyoner Jean Baptiste Souciet raporunda, Selanik'in iki kümeli bir çevreye sahip olduğunu, 2/3'ünün binalarla geri kalanınınsa meyve bahçeleri ve bahçelerle örtülü olduğunu söylemektedir.[641] Nitekim Selanik, 1860'lara kadar ortaçağa ait kendi kent surları sınırlarının dışına çıkamadığı gibi[642] günbatımında kapıları kapanan Selanik'e ancak gündüz girilebilmekteydi ve bu durum, XIX. yüzyılın ortalarına kadar böyle devam etti.[643]

3.1.3.1. Selanik Kalesi ve Limanı

Selanik'te eski ve yeni kenti ayıran ve günümüzde de ayakta olan kent surlarının inşası, IV. yüzyılda Theodosius dönemine dayanmakta ve dört kilometrelik bir çevre uzunluğuna sahip surlar, eski kenti karadan çevrelemektedir. Yunanca'da

---

638 Kelime anlamı bir günlük yol, yol üzerindeki konak yerleri ya da ev anlamına gelen menzil, Osmanlı idare sistemi içinde önemli bir işleve sahip olup; askeri, haberleşme ve hac menzilleri olmak üzere üç farklı amaca hizmet etmekteydiler. Burada not düşülmesi gereken husus, XVII. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı idaresi menziller üzerinde bir düzenlemeye gitmiştir. İstefe ile Edirne yolu üzerindeki kadılıklara gönderilen II. Mustafa'nın fermanı, Selanik'te 1697 yılında teslim alınmıştır. Menzilhaneler hakkındaki bu fermanda; Her birinde ne kadar posta atı muhafaza edilmektedir?, Yıllık masrafları nedir?, Muafiyetler sonrasında menzil köylerinden ne kadar nakit sağlanacaktır. ?, Her bir menzil ve sonraki arasında mesafe nedir? Şeklinde kadılıklardan konuyla ilgili bilgi talep edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Colin Heywood, "Two Firmans of Mustafa II on the Reorganisation of The Ottoman Courier System (1108/1696) (Documents from the Thessaloniki Cadı Sicills)", **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung**, Vol. 54 (4), 2001, pp. 487 – 495.

639 Mahmut Ak, "Bir Osmanlı Seyyahının Rumeli İzlenimleri", **Balkanlarda İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri (4-7 Aralık 2003) Tiran Arnavutluk**, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul, 2006, ss. 174 – 175.

640 Traian Stoianovich, "Osmanlı Hakimiyetinde Via Egnatia", **Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)**, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, (Via Egnatia), s.235.

641 J. B. Souciet, Description de la ville de Salonique-Nouveaux Mémoires des Missions dans le Levant, V.IX, Paris,1755, pp. 147 – 151'den Aktaran Agis I. Anastasiadis, **Thessaloniki Old Town**, Melissa Publishing House, Atina,1990, p. 13.

642 Basil C. Gounaris, "Selanik", **Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri**, (Ed. Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren ve Donald Quatert), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul,1994, s. 104.

643 Anastassiadou, s.43.

Ano Poli adı verilen eski kentin tepe noktasını oluşturan kale yani Yedikule (Heptapyrgion) aynı zamanda kale surlarının da köşesini oluşturmaktadır.[644]

Selanik Limanı'nın ilk yapılış tarihi de IV. yüzyıl içinde olup, gemiler için doğal bir liman olma özelliğine sahip olmasına karşın kent Osmanlı hâkimiyetine girdiğinde liman, sahip olduğu derinlik özelliğini kaybetmiş bulunmaktaydı. Kumla dolan liman sığ bir hale geldiğinden gemiler; sur boyunca yer bulabilirken, ticari eşyanın yükleme ya da boşaltma işi hamallar tarafından yapılabilmekteydi.[645]

Âşık Mehmed, Selanik'in beş kapısı olduğunu belirtmektedir. Bunlar Bâb-ı Bahr (İskele Kapısı), Bâb-ı Vardar, Bâb-ı Cedid (Yeni Kapı), Bâb-ı Cebel (Kule Kapısı) ve Bâb-ı Gelemerye'dir.[646] XVII. yüzyılın ikinci yarısı kenti ziyaret etmiş olan Evliya Çelebi ise Selanik'in sekiz kapısı olduğunu belirtmekte ve şu bilgileri vermektedir. Selanik Kalesi'nin iki tarafı kara ve bir tarafı denizdir. Selanik, çepeçevre 11.500 adım olup; dokuz adet kayalı dağlar ve bayırlardan oluşan kalenin üç yanında toplamda sekiz adet kapısı vardır.[647] Kale içinde her gece beş yerde nevbet-i sultani mehterhanesi çalınıp, gece bekçisi ve gözcülerin "*Allah yeğdir yeğ*" diyerek nöbet beklediklerini söyleyen Çelebi, sekiz kapıdan bahisle Selanik Kalesi'nin ayrıntılı bir tasvirini yapmaktadır.

> "*Ve kale içinin bütünü altı kat bölme bölme hisardır. Ve tümü altı adet hisar dizdarı ağalığıdır. Bir kat bölme hisarı büyük şehir kalesidir. İkinci kat hisarı Vardar kalesidir. Üçüncü Kelemerye ağalığıdır. Dördüncü Yedikule kalesidir. Beşinci Kuşaklı Kule hisarıdır. Altıncı Tophane Kalesi ağalığıdır. Bahsi geçen altı bölme hisarların birer kapılarından başka iki kapı daha Yedikule'den aşağı şehre inen iki adet demir kapı, otuzar arşın yüksek duvarları vardır.*" [648]

Güneydeki Vardar Kalesi; deniz kenarında, on iki mazgal delikli, demir kapılar ile bezeli ve denizden gelebilecek saldırılara karşı limanı korumaya hazır konumdaydı. Hatta kalenin bu savunma amaçlı konumu, ciddi bir tehlike atlatmasına neden olmuştu. 1597 yılında kalenin barut hazinesine düşen yıldırımın yarattığı zarar

---

644 Feride Pınar Arabacıoğlu, **Sur-Kent İlişkisinin Çevre Düzenleme Kriterleri Açısından Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 41.

645 Anastassiadou, s. 44.

646 Ak, s. 167.

647 Çelebi, VIII. Kitap, s. 66.

648 Çelebi, VIII. Kitap, s.66.

sonrası, kalenin acil tamirine girişilmesi buyrulmuştu.[649] Yine Gazi Süleyman Han'ın imareti Kelemeriye Kalesi (Yeniçeri Kulesi, Kanlı Kule, Beyaz Kule) içinde; kırk hane, üç su sarnıcı ve bir zaviye vardır. Bunun dışında Evliya Çelebi kalede; yüz elli asker, bir cami, tahıl ambarları, cephane mahzenleri ve kent hapishanesinin olduğunu aktarmaktadır.[650] Selanik kalesinin yedi kulesinden en büyüğü olan Beyaz Kule, 1535 yılında Kanuni Sultan Süleyman dönemi Venedikli işçiler tarafından inşa edildi. Limana yaklaşan gemilerin yönlerini kolayca bulmaları için beyaza boyanan kule, Beyaz Kule adını almış ve bir süre sonra hapishane haline getirildi.[651]

Evliya Çelebi ile benzer bir anlatımla ancak kapı isimlerinde farklılıklar olmakla birlikte Meropi Anastassiadou, Selanik kenti hakkında şu bilgileri vermektedir. Kentin kapılarının dördü doğudaydı. Bunlar: Kanlı Kule, Kelemeriye, Telli Kapu (Başmelekler) ve Porta Kapu idi. Kente, Batı surları tarafındaki Kelemeriye Kapısı'nın karşısındaki Vardar Kapısı'ndan* ya da biraz daha kuzeydeki Yeni Kapu'dan giriliyordu. Yine deniz kıyısındaki güneybatıdaki bentlerde kıyıya bakan Yalı Kapu vardı. Son olarak sur içinin kuzey kısmındaki çok sayıda kapı; Yedi Kule'den güç alarak, kale ile bağlantıyı sağlamaktaydı.[652]

---

649 Selâniki Mustafa Efendi, (Haz. Mehmet İpşirli), **Tarih-i Selâniki (1003-1008/1595-1600)**, Cilt: II, TTK, Ankara, 1999, s. 676.

650 Çelebi, VIII. Kitap, ss. 66 – 67.

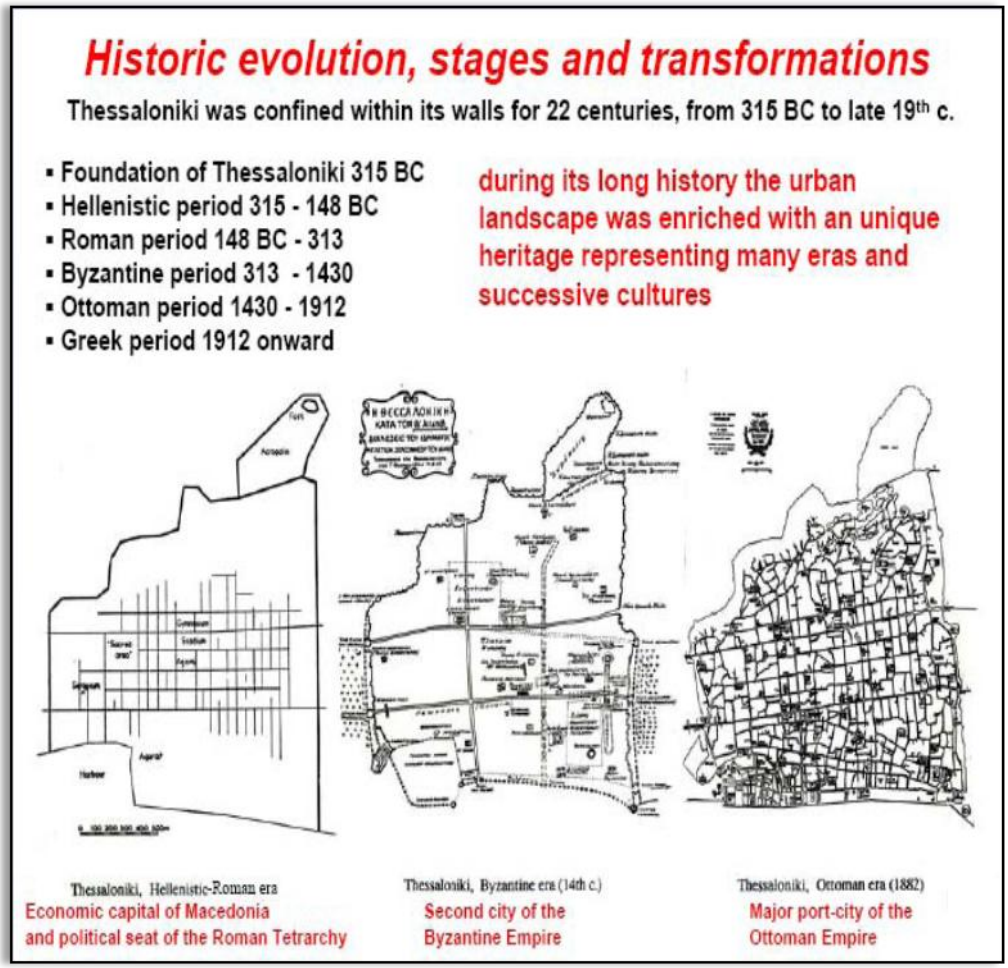
651 Nusret Çam, **Yunanistan'daki Türk Eserleri**, TTK, Ankara, 2000, s. 289; Risal, p. 94; Öndeş, s. 15. Beyaz Kule için ayrıca bkz. Serhat Öztürk, **Selanik**, Can Yay., İstanbul, 2012, ss.35–43.

* Bugünde geçerli olduğu şekliyle ister doğuya ister batıya gidilsin ya da güneye ve kuzeye, kentten çıkmak için Vardar Kapısı'ndan geçmek gerekmektedir. Anastassiadou, s.43, bkz. dipnot: 18.

652 Anastassiadou, s.43.

Ayrıca Osmanlı dönemi kent surlarını güçlendirme çalışmaları yapılmıştır. Örneğin; 1717 ve 1738 yıllarında Selanik surları elden geçirilerek, surlar güçlendirilmişti. Svoronos, Salonique, p. 50.

Harita 10: Selanik Kentinin Tarihsel Gelişimi

Kaynak: Martinidis, p.1.

3.1.3.2. Ticari Mekânlar

Balkanların dikkati çeken kentlerinden Selanik, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra geçirmiş olduğu kentsel dönüşüm ile bir "*Osmanlı kenti*" kimliği kazanma yönünde hızlı bir ilerleme kaydetti. Hem coğrafi konumu hem de bir liman kenti olmasının Selanik'in bu hızlı gelişimine olan katkısı bir yana, Osmanlı yönetimi de bu değişime yön veren itici bir güçtü**.** Nitekim tüm bu etkilerin uyumlu işbirliği ile XVII. yüzyılda Selanik, Türk kimliği kazandı.

3.1.3.2.1. Hanlar, Bedestenler ve Çarşılar

Tüm Osmanlı liman kentlerinde olduğu üzere kentin ticaret yaşamı ağırlıklı olarak Selanik limanı ve çevresinde örgütlenmişti. Selanik'te bu dönem on altı tane büyük han ve sayısız küçük han bulunmaktaydı. Bunlar arasında Mustafa Paşa, Malta ve Suluca Hanları en önde gelenleriydi.[653]

Yine pek çok tüccarın buluşma noktası olan Mısır Çarşısı (Mısırcılar Suku), zengin ürün çeşitliliği ile XVII. yüzyıldan beri süregelen ünüyle, kent ekonomisinin kalbinin attığı mekânların başında gelmekteydi. Aegyptou caddesi civarında İskele Kapısı'nın dışında yer alan çarşıda, Mısırlı tüccarlar sayesinde Mısır'a ve Doğu'ya has tüm ürünlere kolaylıkla ulaşmak mümkündü. Mısır Çarşısı; keten, kına, akide şekeri, pirinç ve kahve gibi daha birçok ürünün satıldığı beş yüz dükkânlı bir çarşıydı. Aynı şekilde sur duvarı ile deniz kıyısı arasındaki bölgede toplu halde yer alan yüz büyük tabakhanenin yanı sıra elli keresteci dükkânı bu çarşı içinde yer almaktaydı.[654] Çarşı ile ilgili söz konu bilgilere ek olarak Evliya Çelebi, Mısır Çarşısı'nda üç yüz adet tüccar mahzeni olduğunu kaydetmektedir.[655]

Öte yandan Selanik'in bir diğer önemli çarşısı Kapalı Çarşı idi. Kapalı Çarşı, Lonca Pazarı'nın yakınında kuruluydu. Bu çarşıda ve yakınındaki birkaç handa kumaş satılırdı.[656] Taş yapısı, kubbeli, kurşun kaplı damı ve demir kapıları ile kentin önemli eserlerinden olan bu çarşı; 1917 yangını sonrası tamir edilen ve bugün hâlâ ayakta olan yapılardan biridir.[657]

Bu iki çarşı dışında Mısır çarşısı ile aynı yerde surların altında Tahtakale Pazarı bulunmakta, sur içinde ise küçük halıların üretildiği ve satıldığı Halıcılar Pazarı vardı. Yine Ayakkabıcılar Çarşısı (Kavaflar Çarşısı), Hâliceciler Pazarı (Pamuk Eğiriciler), Hayyâtlar Çarşısı (Terziler Çarşısı), Tespihçiler Çarşısı, Fesçiler Çarşısı, Meyhane ve Bozahane Çarşıları kentin farklı mahallerinde yer alan çarşılardı. Toplam 4.400 adet dükkânın bulunduğu Selanik'te ayrıca üç yüz kırk adet

---

653 Ak, s. 167; Öndeş, s. 12; Çelebi, VIII. Kitap, s. 72.

654 Vacalopoulos, Thessaloniki, p.86; N. C. Moutsopoulos, "İki Yüzyıl Arasında Kalan Bir Kent", **Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı**, (Haz. Gilles Veinstein), İletişim Yay., İstanbul, 2001, (İki Yüzyıl), s. 26; Eyal Ginio, "Unutulmuş Bir Osmanlı Balkan Eliti: Mısır'daki Müslüman Tüccarlar", **Osmanlı**, Cilt: III, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, (Unutulmuş), s. 499.

655 Çelebi, VIII. Kitap, ss. 67 – 68.

656 Vacalopoulos, Macedonia, p.252.

657 Öndeş, s. 13.

meyhane, yirmi adet bozahane ve on yedi adet kahvehane vardı.[658] XVIII. yüzyılda iç ve dış pazarın ihtiyacını karşılamaya yönelik önemli bir tütün ticaret merkezi haline gelen Selanik'te toplam on üç tütüncü dükkânı ve mahzeni olup, bunların on iki tanesi Müslüman, bir tanesi Yahudi reayaya aitti.[659] Osmanlı mesleki örgütlenme ve işbirliğinin en güzel örneği olan lonca sistemi açısından ise, 1753 yılı itibariyle Selanik'te toplam yirmi dört esnaf birliği olduğu kayıtlıdır.[660]

3.1.3.3. Dinsel ve Sosyal Yapılar

Rum kentinden bir Osmanlı kentine dönüşen Selanik, merkezi yönetimin iskân politikası ile birlikte Osmanlı Devleti'ne göç eden Yahudilerin yerleştiği başlıca kentlerden biri haline geldi. Dolayısıyla Müslüman, Rum Ortodoks, Yahudi ve diğerlerine göre daha az Ermeni topluluğu, kent nüfusunun temel unsurları oldu. Selanik'teki Ortodoks Patriği "*Bütün Teselya'nın İmpertimos ve Eksarhosu*", unvanını taşıdığı gibi buna bağlı sekiz piskoposluk mevcuttu.[661] Türkçe, Rumca, Bulgarca ve İbranice dillerinin konuşulduğu Selanik'te; Rum, Ermeni ve Frenklerin toplam on iki adet manastır ve kiliseleri olduğunu söyleyen Evliya Çelebi, Yahudilerin yirmi adet hahamhane ve sinagogları olduğunu belirtmektedir.[662] XVII. yüzyılın sonunda, kentte otuz kilise ve otuz altı sinagog bulunmaktadır.[663] Hosios David Kilisesi, St. Catherine, Prophet Elijah, Taxiarchs Kilisesi, Vlatades Manastırı ve St. Nikolas the Orphan Hıristiyanların Selanik'teki belli başlı ibadet mekânlarından birkaçıdır.[664] Bunların dışında Selanik'in, klasik Osmanlı kent yaşamını yansıtan diğer önemli yapıları, camileri ve mescitleridir.

---

658 Moutsopoulos, s. 26; Çelebi, VIII. Kitap, s. 72; Vacalopoulos, Thessaloniki, p. 86.

659 Fehmi Yılmaz, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2005, s. 101.

660 Svoronos, Le Commerce, p. 8; Nur Akın, **Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları**, Literatür Yay., İstanbul, 2001, s. 71.

661 Necdet Sakaoğlu, **20. Yüzyıl Başında Osmanlı Kentleri**, Deniz Kültür Yay., İstanbul, 2010, (Osmanlı Kentleri), s. 35.

662 Çelebi, VIII. Kitap, s. 74.

663 Castellan, s. 138; Moutsopoulos, s. 31; Freely, s. 47.

664 Anastasiadis, s. 26.

3.1.3.3.1. Camiler ve Mescitler

Selanik'i, emperyal ve dinsel cazibeden yoksun bir kent, olarak değerlendiren Eyal Ginio bunu; kentin eskiden beri, sultanların yardımseverliğinden mahrum kalmış olmasına bağlamaktadır.[665] XVI. yüzyılda kenti ziyaret etmiş olan Âşık Mehmed'in verdiği bilgiye göre; Selanik'te on bir cami vardır. Bunlardan yedi tanesi camiye dönüştürülen kilise ve manastırlardan, geri kalanı ise Osmanlı dönemi yapılmış camilerden oluşmaktaydı. Bunlar Kasımıyye Camii, Cami-i Atik, Cami-i Ayasofya, Cami-i Kasım Paşa-yı Cezeri, Cami-i Yakup Paşa, Cami-i Saray ve Cami-i Sinan Paşa'dır. Osmanlı tarafından yapılan camiler ise şunlardı: İshak Paşa, Pişmaniye,[666] Hamza Bey ve Akça Mescid.[667]

XVII. yüzyılda Selanik'teki cami sayısı kırk sekizdir.[668] Dönemin belli başlı camileri şunlardır: Büyük Ayasofya Camii, Eski Camii, Sultan Hortaç Camii, Kasım Paşa Camii, Alaca İmaret Camii, Süleyman Paşa Camii, Hamza Bey Camii, Sinan Paşa Camii, Sakıye Camii, İki Lüleli Camii, İki Şerifeli Camii,* Akça Camii, Kara Ali Bey Camii, Topal Camii, Eski Saray Camii, Seyfullah Camii, Davud Paşa Camii, Burmalı Camii.[669] Yukarıda bahsi geçen camiler dışında Moutsopoulos, iki camiden daha bahsetmektedir. Bunlardan ilki Mısır Çarşı'nın ortasında yer alan Sepiciler Camii diğeriyse yine Mısır Çarşısı'ndaki dükkânların üzerinde ikinci katta bulunan Abdül Rauf Efendi Camii'dir.[670] Bu iki caminin ismi ne Evliya Çelebi'de ne de Vacalopoulos'un eserinde yer almamakla birlikte belki de farklı bir isimle anılıyor olmaları ihtimal dâhilindedir.

Nitekim bir önceki yüzyılda on bir olan cami sayısının, XVII. yüzyılda kırk sekize çıkmış olması, Selanik'in bir Osmanlı kenti haline geldiğinin bir göstergesidir.

---

665 Eyal Ginio, "The Shaping of a Sacred Space: The Tekke of Zühuri Şeyh Ahmet Efendi in Eighteenth-century Salonica", **The Medieval History Journal**, Vol.9, No.2, 2006, (The Shaping), p.275.

666 Ayrıca bkz. BOA, İE.EV., Dosya No:10, Gömlek No:1124, Tarih: 15.Ra.1083.

667 Ak, s. 167.

668 Vacalopoulos, Thessaloniki, p. 85.

* Bu cami ile ilgili olarak Çelebi, Sahibi Şerifi Efendi'nin bu caminin iki şerefeli olması yüzünden şehit edilmiş olduğunu yazmaktadır. Bkz. Çelebi, VIII. Kitap, ss. 69–70.

669 Çelebi, VIII. Kitap, ss. 69 – 70; Vacalopoulos, Thessaloniki, p. 85; Öndeş, s. 12; Vacalopoulos, Macedonia, pp. 249 – 250.

670 Moutsopoulos, s. 26.

Aynı şekilde XVIII. yüzyıl ile birlikte Selanik'te bulunan camilerin ve mescitlerin isimleri ve yapılış tarihleri aşağıdaki tabloya yansıyan şekliyle şu şekildedir.

Tablo 32: Selanik'teki Camiler ve Mescitler (1650-1750)

Yapılış Tarihi	Camiler ve Mescitler
1543'den önce	Cezeri Kasım Paşa Camii
1602 (1011)	Mustafa Paşa Camii
1638 (1048)	Hacı Musa Baba Camii
1656 (1067)	İshak Paşa Camii
1668 (1079)	Yakub Paşa Mescidi
1679 (1090)	Fenarizade Hasan Çelebi Mescidi
1684 (1096)	Kasımiye (Sultan Bayezid) Camii
1685 (1097)	Sultan Murad Camii (Cami-i Atik)
1690 (1091)	Hamza Bey Camii
1706 (1118)	Vezir-i azam Şehid Mehmed Paşa Camii
1718 (1131)	Maktul (Makbul) İbrahim Paşa Camii
1720 (1133)	Gazi Hüseyin Bey (Paşa) Camii, Kadı Kemal Camii
1721 (1134)	Hacı Ahmed b. Mehmed Mescidi
1722 (1135)	Abacı Hacı Mustafa Mescidi, Yemen Fatihi Mescidi, Zindan Mescidi
1726 (1139)	Kara Hacı Oğlu Mescidi
1727 (1140)	Hoca Ali Camii, Koca Kasımi Paşa Camii, Astarcı Mescidi, Ali Paşa Mescidi, Galle Kapanı Mescidi
1740 (1153)	Hüsrev Kethüda Camii
1761 (1175)	Pinti Hasan Mescidi, Seyfeddin Efendi Mescidi
1762 (1176)	Pir Mehmed Çelebi (Yılan Mermeri Mescidi)
-	Hacı İskender Mescidi, Hacı İsmail Mescidi

Kaynak: Süheyl Ünver ve Ayla Demiroğlu, "Altı Asırlık Selanik Şehri Tarihine Yeni Katkılar" **IX. Türk Tarih Kongresi, (Ankara, 21-25 Eylül, 1981)**, Cilt: III, TTK, Ankara, 1989, ss. 1440 – 1443; A. S. Ünver, "Selanik'te Yüz Eserimiz Hakkında", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, 1972, s. 258–259.

Selanik'te isimleri hakkında bir bilgiye rastlamamakla birlikte on altı tane imarethane olup, bunlardan sadece tabloda adı geçen Yakup Paşa Mescidi ile aynı tarihli ve aynı adı taşıyan Yakup Paşa İmarethanesi'nin adı geçmektedir.[671] Selanik'te bahsi geçen camiler ve mescitler yanında halkın ibadet amacıyla ziyaret ettiği birçok tekke ve zaviye de mevcuttu. Aşağıda tarih ve ismi verilen Mahmud Ağa Zaviyesi bir Kadiri zaviyesi olup bunun dışında, önemli ibadet yerlerinden biri de, Selanik Mevlevihane'si idi.[672]

Mevlevihane'nin tam kuruluş tarihi bilinmemekle beraber bununla ilgili verilen tarihlerden biri, 1612 ile 1617 yılları arasında diğeri ise, 1639 yılında faaliyetine başladığına dairdir.[673] Mevlevihane'nin kurucusu Ekmekçizade Ahmed Paşa olup, onun adıyla anılmaktadır. Padişah I. Ahmed dönemi, uzun bir süre başdeftardarlık hizmetinde bulunan Ekmekçizade Ahmed Paşa, daha sonra Sadaret Kaymakamlığı görevine getirilmiş ve 1618 yılında ölmüştür.[674] Selanik kentini çevreleyen surların dışında Yeni Kapı'nın (Letaia Kapısı) kuzeyinde kurulan Mevlevihane sema ve ilahileriyle, her Salı ve Cuma günü birçok ziyaretçiyi bir araya getirmekteydi.[675] 1714 yılına ait güvenilir bir istatistikî bilgiye göre; Mevlevihane de sadece sekiz derviş vardır ve bu dervişlerin haricinde Mevlevihane içinde altı kişi daha bulunmaktadır.[676] İstanbul'a yazılmış 1779 tarihli çeşitli arzuhallerden Mevlevihane'nin, Selanik yakınlarındaki Beşçınar mevkiinde bulunan tuzlaların işletmesinden yıllık 80.000 akçe geliri olduğu anlaşılmaktadır.[677] Hatta IV. Mehmed döneminin önemli isimlerinden Müneccimbaşı Ahmed Dede, Selanik'te doğmuş ve bir süre baba mesleği olan çulhacılıkla uğraşmıştı. Daha sonra Selanik Mevlevihanesi'ne girerek; Mevlevi olan Ahmed Dede, eğitimine Selanik'te başladı

---

671 Vacalopoulos, Thessaloniki, p. 85; Vacalopoulos, Macedonia, p. 252; Ünver ve Demiroğlu, ss. 1440 – 1443.

672 Ünver ve Demiroğlu, ss. 1440 – 1443; Çelebi, VIII. Kitap, s. 76.
Mahmud Ağa Zaviyesi'nin kuruluş tarihi ile ilgili olarak 1719 yılı haricinde verilen bir diğer tarih, 1722 yılıdır. Ünver, s. 259.

673 Anastassiadou, ss. 50-51; Ünver ve Demiroğlu, ss. 1440 – 1443.

674 Peçevi İbrahim Efendi, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), **Peçevi Tarihi II**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1982, s. 332.

675 Anastassiadou, ss. 50 – 51.

676 Nicholas P. Stavroulakis, **Salonika Jews and Dervishes**, Talos Press, Athens, 1993, p. 47.

677 Mehmet Ali Gökaçtı, "Balkanlarda Mevleviliğin Gelişimi ve Selanik Mevlevihanesi", **Tarih ve Toplum,** Sayı: 201, 2000, s. 51.

ve Selanik'ten ayrılıp İstanbul'da eğitimine devam eden Ahmed Dede, 1667 yılında müneccimbaşı makamına atandı. [678]

Tablo 33: Tekkeler ve Zaviyeler

Tarih	Tekke ve Zaviyeler
1638	Meydan Dede Zaviyesi, Hacı Musa Baba Zaviyesi
1669	Bayezid Baba Zaviyesi
1706	Mehmed Çelebi Zaviyesi, Müflis Çelebi Zaviyesi
1719	Mahmud Ağa Zaviyesi
1721	Hamza Çavuş Fethiye Zaviyesi
1723	Karaca Ahmed Tekkesi, Hoca Ali Zaviyesi
1760	Şeyh Zehi Ahmed Efendi Zaviyesi[679]
-	Fazıl Ağa Zaviyesi[680]

Kaynak: Ünver ve Demiroğlu, ss. 1440 – 1443; Çelebi, VIII. Kitap, s. 76.

678 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt: III, 2. Kısım, TTK, Ankara,1988, (Cilt: III, 2. Kısım), s. 548.

679 Eyal Ginio'nun çalışmasında burası, Şeyh Zühuri Ahmet Efendi Tekkesi adıyla verilmektedir. Ginio, The Shaping, s. 283.

680 Ayrıca bkz. BOA, AE.SMHD.I., Dosya No:48, Gömlek No:2870, Tarih: 27.S .1154.

3.1.3.3.2. Medreseler ve Mektepler

Yapılış tarihleriyle birlikte, Selanik'te hizmet veren mektepler ve medreselerin isimleri ise şunlardı.

Tablo 34: Mektepler ve Medreseler

Yapılış Tarihi	Mektepler ve Medreseler
1638 (1048)	Hacı Musa Baba Medresesi
1662 (1073)	Topal Mehmed Ağa Medresesi
1706 (1118)	Mehmet Ağa Mektebi, Hacı Ahmet Ağa Mektebi, Vezir-i azam Şehid Mehmed Paşa Mektebi
1712 (1121)	Şifaiye Medresesi
1721 (1134)	Hacı Ahmed b. Mehmed Mektebi
1726 (1139)	Emin-zade Hacı Ahmet Ağa Dâr-ül Hadisi
1729 (1142)	Davud Efendi Dâr-ül Hadis Medresesi

Kaynak: Ünver ve Demiroğlu, ss. 1440 – 1443; Ünver, s. 257.

Evangelia A. Varella, 1712 tarihli bir kaynakta, adı hakkında bir bilgi olmamakla birlikte Selanik'teki bir medresede, hıfzıssıhhat ve tedavi dersleri verildiğini belirtmektedir.[681]

3.1.3.3.3. Vakıflar, Hamamlar ve Çeşmeler

Selanik'te on bir hamam bulunmaktadır. Aralarında en ünlüsü olan Bey (Beğ) Hamamı dışında Mustafa Paşa Hamamı, Yedikule'deki Küçük Hamam, Kadı'asker Hamamı ve Ayasofya Hamamı, Hüsrev Kethüda Hamamı, Halil Ağa Hamamı, Tahtakale Hamamı (Buğluca Hamam) Kule Hamamı, Şenkel Hamamı ve Cezeri Kasım Paşa Hamamı Selanik'in diğer hamamlarıydı. Kentte halk hamamlarından ayrı olarak bir de devlet görevlilerinin ve âyanların saraylarında bulunan üç yüz

681 Evangelia A. Varella, "Bizans ve Osmanlı Döneminde Selanik'te Sağlık ve İlaç", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Cilt: VI, Sayı: 2, 2005, s. 197.

adette özel hamam vardı. Bunlar arasında Paşa Sarayı Hamamı, Monla Sarayı Hamamı, Çufud Yahya Ağa Hamamı ve Mehmed Ağa Hamamı en meşhurlarıydı.[682]

Hortaç Dağı'ndan gelen suyun çok lezzetli olduğunu ve bunun dışında Selanik'te hanedan su kuyularının varlığından bahisle Evliya Çelebi Selanik'te, altmış dört adet çeşme ve yüz yetmiş su değirmeni olduğunu belirtmektedir. Bu çeşmelerden; Ekmekçizade Ahmet Paşa Çeşmesi, Şeyh Hortaç Çeşmesi ve Bayezid-i Veli Çeşmesi önde gelenleriydi. Evliya Çelebi'nin verdiği bu isimlere, 1668 tarihli Yakup Paşa Şadırvanı ile 1758 tarihli Maktûl İbrahim Paşa Suyu'nu da eklemek gerekmektedir.[683] Osmanlı kentini temel taşlarından olan ve ileri gelen devlet görevlilerinin ya da kent eşrafının öncülüğünde sosyal yardımlaşmanın en güzel örneği olan vakıflar, Selanik içinde kent yaşamının vazgeçilmezleri arasındaydı. Kuruluş tarihlerine göre Selanik'teki vakıflar şunlardır:

682 Ak, s. 167; Vacalopoulos, Thessaloniki, p. 85; Vacalopoulos, Macedonia, p. 252; Çelebi, VIII. Kitap, ss. 71 – 72.

683 Çelebi, VIII. Kitap, ss. 72 – 73; Vacalopoulos, Thessaloniki, p. 84; Ünver ve Demiroğlu, ss. 1440 – 1443; Ünver, s. 259–260.

Tablo 35: Selanik'teki Vakıflar

Tarih	Vakıflar
1667	Hacı Şaban Vakfı[684]
1668	Hacı Rıdvan Ağa Vakfı[685]
1668	Hacı Derviş Efendi Vakfı[686]
1669	Zemini Çelebi Vakfı[687]
1670	Beyaz Ahmed Efendi Vakfı[688]
1672	Sinan Paşa Vakfı[689]
1673	Ayşa Hatun Vakfı[690]
1680	Ağazade Mustafa Ağa Vakfı[691]
1680	Kapıcızade Ahmed Vakfı[692]
1694	Hüseyin Paşa Vakfı[693]
1701	Menteş Halil Efendi Vakfı
1711	Şeyh Hortacı Süleyman Efendi Vakfı
1725	Ahi Baba Hacı Ahmed Efendi Vakfı
1726	Koca Kasım Paşa Vakfı
1727	Hacı Mustafa Vakfı
-	İshak Paşa Vakfı[694], Hüsrev Kethüda Vakfı[695]

Kaynak: Ünver ve Demiroğlu, ss. 1440 – 1443; Ünver, s. 260.

684 Ayrıca bkz. BOA, İE.EV., Dosya No.3, Gömlek No. 248,Tarih:18.R.1087.
685 Ayrıca bkz. BOA, İE.EV., Dosya No.16, Gömlek No. 1936, Tarih: 20.R.1079.
686 Ayrıca bkz. BOA, İE.EV., Dosya No.10, Gömlek No. 1152, Tarih: 06.M.1083.
687 Ayrıca bkz. BOA, İE.EV., Dosya No.12, Gömlek No. 1471, Tarih: 01.C.1080.
688 Ayrıca bkz. BOA, İE.EV., Dosya No.4, Gömlek No. 395, Tarih: 27.C.1081.
689 Ayrıca bkz. BOA, İE.EV., Dosya No.16, Gömlek No. 1912, Tarih: 23.L.1083.
690 Ayrıca bkz. BOA, İE.EV., Dosya No.11, Gömlek No. 1297, Tarih: 28.Z.1084.
691 Ayrıca bkz.BOA, İE.EV., Dosya No.11, Gömlek No. 1307, Tarih: 15.B.1091.
692 Ayrıca bkz.BOA, İE.EV., Dosya No.20, Gömlek No. 2356, Tarih: 07.Ş.1091.
693 Ayrıca bkz.BOA, İE.EV., Dosya No.23, Gömlek No. 2798, Tarih: 17.R.1106.
694Ayrıca bkz. BOA, İE.EV., Dosya No:6, Gömlek No:659, Tarih: 06.N .1067; BOA, İE.EV., Dosya No:34, Gömlek No:3882, Tarih: 01.M.1114; BOA, AE. SAMD. III, Dosya No:120, Gömlek No:11792, Tarih: 19.Ra.1121.
695 Ayrıca bkz. BOA, İE.EV., Dosya No:70, Gömlek No:7613, Tarih: 20.M .1124.

Özellikle XVIII. yüzyılın ortalarında Şeyh Zühuri Ahmed Efendi tarafından kurulan tekke, kısa zamanda civarda pek çok vakfın kuruluşuna vesile oldu. Bir odak noktası işlevini gören bu tekkeyi takiple kurulan vakıfların yerleri, yapılan bağışlar ve kuruluş tarihleri ise şöyledir.

Tablo 36: XVIII. Yüzyılda Selanik'te Vakıf Kuran Kişiler ve Bağışlar

1741	Zühuri Şeyh Ahmet tarafından Eski Saray'da kurulan vakfa yapılan bir bina, kitaplar ve mutfak eşyaları bağışlanmıştır.
1741	Ahmet Ağa kızı Hatice tarafından Eski Saray'da kurulan vakfa 1.050 kuruş bağışlanmıştır.
1743	Ahmet kızı Rabia tarafından Kasımiye'de kurulan vakfa aynı mahallede bir ev bağışlanmıştır.
1751	Zühuri Şeyh Ahmet tarafından Eski Saray'da kurulan vakfa, 360.000 akçe bağışlanmıştır.
1752	Kurucusu belli olamayıp, vakıf Kasımiye'de kurulmuş ve aynı mahallede bir ev ile 100 kuruş bağışlanmıştır.
1752	Ahmet kızı Havva Hatun tarafından Pinti Hüseyin Bey'de kurulan vakfa yapılan bağış, 340 kuruştur.
1752	Abdullah kızı Amina tarafından Eski Saray'da kurulan vakfa yapılan bağış, 300 kuruştur.
1752	Nakib Seyyid Mehmet Salih Paşa kızı Şerifa Fatma Hatun tarafından Yakup Paşa'da kurulan vakfa yapılan bağış, 24.000 akçedir.
1757	Kara Memuşzade Mehmut Ağa tarafından Eski Saray'da kurulan vakfa yapılan bağış, 2.000 kuruştur.
1757	Hasan Ağa tarafından Kale'de kurulan vakfa yapılan bağış, 400 kuruş ile 1.500 kuruştur.
1763	Eski sadrazam Osman Paşa'nın kızı Rabia Hanım tarafından Burhan Hoca'da kurulan vakfa yapılan bağış, 1.000 kuruştur.
1767	Zaim Mustafa Ağa oğlu Mehmet Ağa tarafından Eski Saray'da kurulan vakfa yapılan bağış, 150 kuruştur.

Kaynak: Ginio, The Shaping, pp. 283 – 294.

Selanik'teki varlıklı kişiler genellikle bağışlarını çeşitli yerel ve dini kurumlara, buralarda yaşayanlara ve görevlilerine bırakma yönünde bir eğilim sergilemektedir. Eyal Ginio'nun sicil kayıtlarında geçen hak sahipleri hakkında yaptığı gruplandırmalar, bahsi geçen eğilimi açıkça ortaya koymaktadır. Öte yandan özellikle hayırsever Selanik sakinleri için cenazeler en uygun fırsatlardan biriydi ve cenazelerde yoksullara yemek dağıtmak, en yaygın yardım şekliydi. [696]

Tablo 37: Selanik Sicillerinde Kayıtlı Olan Yeni Yardımların Hak Sahipleri (1694-1768)

Sufi Tekkeleri	Mahalle Camileri	Loncalar	Selanikli Yoksullar	Kutsal Kentlerdeki Yoksullar
28	30	8	19	4

Kaynak: Ginio, Kadınlar, ss.192 – 194.

Tablo 38: Yardım Alanların Sosyal Konumları

Vakıf Görevlileri	Dini Görevliler	Kurucuların Soyundan Olanlar	Su Temini	Yoksullar	Loncalar	Mahalle
97	76	10	10	7	5	5

Kaynak: Ginio, Kadınlar, ss.192 – 194.

Kentteki dayanışma ruhunu gösteren bir diğer örnek; Mısır Çarşısı tüccarları tarafından bir Cuma Camii'nin kurulmasıdır. Aynı tüccarlar, çalışanlarına maaş sağlamak ve bu caminin bakım ücretlerini karşılamak için aynı mevkide sonradan birkaç vakıf da kurmuştur.[697]

696 Eyal Ginio, "Kadınlar, Yoksulluk ve 18. Yüzyıl Selanik'inde Hayatta Kalma Stratejileri, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 89, 2001, (Kadınlar), ss.192 – 194.

697 Eyal Ginio, "'Every Soul Shall Taste Death': Dealing with Death and the Afterlife in Eighteenth-Century Ottoman Salonica", **Studia Islamica**, No. 93, 2001, (Every Soul), pp. 128 – 129.

3.1.3.4. Selanik'in Mahalleleri

1567-1568 tarihli Selanik mufassal defterine göre; Selanik'te kırk sekiz Müslüman, on iki Hıristiyan mahallesi ve yirmi altı Yahudi cemaati bulunmaktadır. Bu kırk sekiz Müslüman mahallesinin isimleri şunlardır:

Cami-i Kasımiye, Cami-i Atik, Koca Kasım Paşa, Akça Mescid, Mescid-i Tarakcıoğlu, Mescid-i Tabbag Hızır, Ali Paşa, Abdullah Kadı, Mescid-i Hacı Musa, Saru Müderris, Müeyyed Hoca, Zaviye-i Musa Baba, Cami-i Aya Sofya, Mescid-i Hacı Hasan, Abdülmelik, Mescid-i Katib Ali Bali, Sinancık, Mescid-i Ali Beg, Mescid-i Yakup Paşa, Mescid-i Kemal, Mescid-i Suluca Manastır, Mescid-i Hacı Ahmed, Mescid-i Yahya Bali, Mescid-i Hacı Mustafa, Üveys Kethüda, Hacı İsmail, Hacı Ahmed Subaşı, Ishakiyye, Hüseyin Beg, Hacı Mesud, Mustafa Veled-i Nebi, Mescid-i Haraççı Ali, Mescid-i Müslihiddin, Cami-i Hacı Kasım Paşa, Piri Çelebi, Mescid-i Musa Halife, Saray-ı Atik, Mescid-i Hacı Kemal, Süle Paşa Beg, Mescid-i Kara Hacı, Koca Hatip, Cami-i Merhum Ishak Paşa, Mescid-i Gülmezoğlu, Hacı İskender, Mescid-i Hamza Beg Kızı, Balat, Odaha-yı Vamf-ı Hoca Bali der mahalle-i Hamza Beg el mezbur, Hacı Memi.[698]

Bu dönem iki Çingene cemaati ile Zenberekciyan cemaati, Hıristiyan adı altında kaydedilmişti. Buna göre; Selanik'teki Hıristiyan mahalleleri şunlardı: Ahiropit, Aya Dimitri, Hirise, Londarino Cedid, Aslan Mermeri Cedid, Panarit, Aya Sofya Cedid, Meman-i Cedid, Yeni Kilise, Kalasıoğlu, Hipodrum, Letkopilo, Cemaat-i Zenberekciyan, Ishakiye (Çingene), Cemaat-i Ahmed (Çingene). [699]

Selanik'in Yahudi mahalleleri ise şöyledir. İspanya, Çeçilyan (Sicilyalı), Mağribi, Lizbon, Talyan (İtalyan), Arnon/Artom/Artuba, Otranto, Ez-Haim, Köhne Katalan, Aragon, Çeçilyan-i Köhne, Katalan (Nam-ı diğer Geruş), Şalom, Midrasi, Pulya (Apulya), Provencal (Provanslı), Geruş Kastiyan, Evora Portukal, Alaman, Geruş Klavres (Kalabriyalı Geruş), Kate (Tabi-i Geruş Klavres), Motalto (Tabi-i Geruş Klavres), Estruk, Köhne Klavres, Cedid Portukal (Yeni Portekizli), Korfus (Korfu). [700]

---

698 Delilbaşı, Via Egnatia, ss. 75 – 76.
699 Delilbaşı, Via Egnatia, ss. 75 – 77.
700 Delilbaşı, Via Egnatia, ss. 77 – 78.

XVII. yüzyılda ise Selanik'te, elli altı Yahudi, kırk sekiz Müslüman ve ağırlıklı olarak Rumlar ve Ermenilerin yaşadığı on altı Hıristiyan mahallesi vardı. Özellikle Selanik'in Yedikule, Vardar, Kalamaria, Hortaç (Hortadj/St. George's), Kasım Paşa (St. Demetrius) ve St. Sophia daha çok Türk yerleşimi olarak bilinen mahalleleriydi.[701] Hatta bu Türk yerleşimlerinden Yedikule "*Küçük Selanik*" olarak anılırken, en büyük Türk yerleşimi Selanik'in yukarısında "*bayır*" adı verilen en yüksek yamacında yer almaktaydı.[702]

Osmanlı sicillerinden 1828 yılına ait kayıtlarda Selanik'te kırk yedi Müslüman, on altı Yahudi ve Rumların yaşadığı on iki mahalle bulunmaktadır. XIX. yüzyılın en önemli Türk Mahallesi Telli Kapu yakınındaki Ahmed Subaşı mahallesiydi. Bunun dışında Müslümanların diğer cemaatlerle birlikte yaşadığı mahallelerde vardı. Bunlar: Akçe Mescid, Koca Kasım Paşa, Saray-ı Atik, Porta Kapu, Astarcı, Mes'ud Hasan, İki Şerefeli, Suluca ve Kasımiye'dir. [703] Bu bilgiler dâhilinde Selanik'in mahalleleri hakkında şu iki değerlendirmeyi yapmak mümkündür. Bu iki yüzyıllık süre içinde kentin Müslüman mahallerinde herhangi büyük bir değişiklik olmaksızın asıl önemli değişim, Yahudi mahalleri için söz konusu olmuştur. Öte yandan XIX. yüzyılda kent nüfusunun %65'i Yahudi ve Rumlardan oluştuğuna göre, Müslüman mahalleleri diğer cemaatlerin mahallelerine kıyasla hem tenha hem de daha küçüktür. [704] Buna göre; belgelerde ve kaynaklarda geçtiği şekliyle, Selanik'in Müslüman mahalleri şunlardır:

701 Vacalopoulos, Macedonia, p. 246; Vacalopoulos, Thessaloniki, p. 83; Çelebi, VIII. Kitap, s.73.
702 Moutsopoulos, s. 30.
703 Anastassiadou, s.66.
704 Anastassiadou, s.66.

Tablo 39: Selanik'in Müslüman Mahalleleri

Ali Paşa[705]	Cami-i Atik (Kale)[706]
Abdülmelik	İkilüleli[707]
Kasımiye[708]	İki Şerefe (Gazi Hüseyin Bey)
Akça Mescid	Abdullah Kadı
Burhan Hoca	Saru Müderris (Sarı Hatib)
Musa Baba	Aya Sofya
Porta Kapu	Saray-ı Atik (Eski Saray)
Yakup Paşa	Koca Kasım Paşa
Yahya Bali	Hacı Hasan
Hacı Mustafa	Sinancık
Ahmed Subaşı	Hacı İsmail
Hacı Mesud	Cezeri Kasım Paşa
Müslihiddin	Hacı Mu'min (Köşk)
Hacı İskender	Kazzaz Hacı Musa (Yeni Kapı)
Suluca[709]	Gülmezoğlu
Kara Hacı	Pinti Hüseyin Bey (ya da Hasan)
Hamza Beg	Balat
Hacı İsmail	Haraccı Kemal
Hasan Hacı	Kara Hacı
İshak Paşa	Şahabeddin
Tarakcı	Timurtaş
Ortamescid	Hayreddincik
Astarcı	Sulu Paşa
Sinan Paşa	Piri Çelebi (Yılan Mermeri)

Kaynak: Delilbaşı, Via Egnatia, ss. 75 – 76; Ünver ve Demiroğlu, ss. 1440 – 1443; Anastassiadou, ss.66 – 68; Ginio, The Shaping, pp. 283 – 294. Ayrıca bkz. BOA, ML.VRD.TMT.d., Gömlek No:11487, (Tarihsiz).

705 Ayrıca bkz. BOA, İE.ADL., Dosya No:1, Gömlek No:32, Tarih: 10.B.1089.
706 Ayrıca bkz. BOA, AE. SAMD. III, Dosya No:154, Gömlek No:15114, Tarih: 29.Z. 1142.
707 Ayrıca bkz. BOA, AE.SMHD.I., Dosya No:48, Gömlek No:2870, Tarih: 27.S .1154.
708 Ayrıca bkz. BOA, İE.EV., Dosya No:70, Gömlek No:7613, Tarih: 20.M .1124.
709 Ayrıca bkz. BOA, C..EV., Dosya No:440, Gömlek No:22294, Tarih: 25.R .1158.

Selanik'te bu dönem toplam 33.060 ev ve ayrıca yüz tanede saray olduğu kaydedilmektedir.[710] Türk mahalleri için binalarının genelde ahşap olduğunu söyleyen gezgin Alexandre Bisani'nin 1788/1789 yıllarına ait tasvirlerine göre; alt kısımları siyah olan binalar, kırmızıya boyanmıştı. Evlerin veranda ya da terasları olup, çatıların altına ve köşelere Kur'an ayetleri altın yaldızlı harflerle yazılıydı. Öte yandan mahkemeler genellikle selvi ağaçlarıyla donatılmış ve caddelerin büyük bir kısmı ahşap kaplı olup, güneşle birlikte buradaki hava dolaşımını engelleyen bir durum söz konusuydu.[711]

Türklerin kentin yüksek yerlerini tercih etmeleriyle, aşağı kısımlar ve Vlatedes Manastırı çevresi Rumlara kalmıştır. Bu on altı Rum ve Ermeni Mahallesi Kalamaria Kapısı'nın yakınında yere yakın bir seviyede, Müslüman mahallerinin aşağısındaydı. [712] Yine Bizans dönemi Kazancılar Meryemi Mahallesi ve hipodrom ile deniz arasında uzanan mahallede yaşayan Yahudiler için; Sefaradların gelişi, yeni bir düzenlemeyi zorunlu hale getirdi. Bu olaydan sonra Yahudi mahalleleri kentin ova kesiminde yoğunluk kazandı.[713] Selanik'te Yahudiler genellikle liman çevresinde ve liman dâhilindeki İskele Kapısı semtinde yaşarlardı. Burası günümüzde Yunanlıların Plateia Eleftherias (Özgürlük, bağımsızlık) adını verdikleri meydanın karşısına denk düşmektedir. [714]

Kent sokakları ile ilgili olarak ortak görüş, sokakların aşırı kalabalık ve pis oluşudur. Diğer mahallelerle kıyaslandığında Müslüman mahallelerinin temizliğine karşın, kentin ana caddesi olan Roma dönemine ait Egnatia Yolu bile, 1870'lerin sonlarına kadar taş döşenmiş durumda değildi.[715] Daracık ve dolambaçlı Selanik sokakları, aynı Bizans ve doğu kentlerinde olduğu gibi, çoğunlukla kestirme yollar

---

710 Vacalopoulos, Thessaloniki, p. 83; Öndeş, s. 11; Çelebi, VIII. Kitap, s. 73.

711 Moutsopoulos, s. 30; A. Bisani, Letters from different parts of Europe, Asia and Africa visited in 1788 and 1789, London,1791 (the section which refers to Thessaloniki has been translated into Greek by K. Mertzios, op. cit. 197-198)'den Aktaran Anastasiadis, s. 26.

712 Öndeş, s. 10; Vacalopoulos, Macedonia, p. 247.

713 Moutsopoulos, ss. 28-29.

714 Vacalopoulos, Macedonia, p. 247; Vacalopoulos, Thessaloniki, p. 83; Öndeş, s. 11.

715 Gounaris, s. 103; Çelebi, VIII. Kitap, s. 73; Vacalopoulos, Macedonia, p. 312; Vacalopoulos, Thessaloniki, p. 83.

tarafından kesilirdi. Selanik evlerine gelince genellikle yüksek, çok katlı taş binalardan oluşan evlerin yönü güney doğuya dönüktü. [716]

Resim 3: Selanik (1688)

Kaynak: http://www.macedoniantruth.org/forum/showthread.php?t=5295 (18.09.2012).

[716] Moutsopoulos, s. 26; Vacalopoulos, Macedonia, p. 247.

3.2. İDARİ VE DEMOGRAFİK YAPI

3.2.1. İdari Yapı

Osmanlı idari sisteminde önemli bir konuma sahip olan Rumeli Eyaleti'nde XVI. yüzyılda, dokuz yüz on dört zeamet ve 8.360 tımar vardı. Toplam yıllık gelirleri 56.800.000 akçe olan eyalet, dirlik sahiplerinin cebelileri ile birlikte 33.000 kadar atlıya varan askeri bir güce sahipti. Rumeli Beylerbeyi'nin yılda 1.100.000 akçelik, mir-i livaların ise 200.000'den 500.000 akçeliğe varan hasları vardı. Rumeli Eyaleti'nin merkezi yani Paşa sancağı olan Manastır dışındaki sancakları şunlardı: Sofya, Mora, İskenderiye, İşkodra, Yanya, Tırhala, Köstendil, Ohri, Dukakin, Avlonya, Elbasan, Selanik, Delvine, Üsküp, Vidin, Alacahisar, Prizren, Priştine, Silistire, Niğebolu, Çemren, Vize, Kırıkkilisa (Kırklareli), Bender ve Akkerman. [717]

1653 tarihli Ayni Ali Efendi eserinde Rumeli Eyaleti hakkında şu bilgilere yer vermektedir. Rumeli hassı; 1.100.000 akçe olup, yirmi dört sancak ve yedi adet Yörük beyi bulunan eyaletin sancakları şunlardı: Köstendil, Mora, İskenderiye, Tırhala, Silistire, Niğbolu, Uhri, Avlonya, Yanya, İlbesan, Harman, Selanik, Vize, Delvine, Üsküp, Kırkkilise, Dukakin, Vidin, Alacahisar, Bürzirin, Vülçitrin, Bender ve Akkirman. Akkirman aynı zamanda Paşa sancağı olup, eyalet paşası burada oturmaktadır.[718]

Rumeli Eyaleti'nin önde gelen sancaklarından Selanik'in cebelilerinin sayısı elli altı olup, kayıtlı otuz altı zeamet ve iki yüz altmış iki tımara sahip olan sancak, dört yüz ocaklık idi. Beylerbeyi hassı 280.830 akçe olan sancakta, Selanik Yörükleri hassı 61.300 akçe idi.[719] BOA, 177 numara ile kayıtlı olan Evkaf Haremeyn Muhasebesi defterine göre; 1677-1681 (1088-1092) yılına ait Selanik mukataa gelirleri aşağıdaki gibidir.

---

717 Mustafa Nuri Paşa, **Netayic Ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi**, (Sad. Neşet Çağatay), Cilt: I-II, TTK, Ankara,1979, ss. 137 – 138.

718 Ayni Ali Efendi, **Kanunname-i Al-i Osman: Osmanlı Devleti Arazi Kanunları**, çev. Hadiye Tuncer, Tarım Bakanlığı Yay., (tarihsiz), ss. 4-5, 177 – 178.

719 Ayni Ali Efendi, ss. 10, 17, 96,183 ve 191.

Tablo 40: Selanik Mukataa Gelirleri (1677-1681)

Yıl	Mukataa Sahibi	Muaccele	Gelir (akçe)
1677	Mustafa Ağa	32.847	11.447.388
1678	Mehmed Efendi	32.847	11.447.388
1679	Mehmed Abdülbaki Ağa	32.847	11.447.388
1680	Mehmed Efendi	33.025	11.516.031
1681	Mehmed Efendi	33.025,5	11.516.031

Kaynak: BOA, EV. HMHd., Dosya No: 177, Tarih : 22.B.1076.

1688 yılı için Nicolaj Todorov, Selanik'in 7.050.000 akçe mukataa geliri ve yakındaki Sidrekapsi madeninin, 1.600.000 akçe geliri olduğunu kaydetmektedir. [720] XVIII. yüzyılda ise Rumeli Eyaleti dâhilindeki sancaklar şunlardı.

Tablo 41: Rumeli Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar (1700-1730)

1. Paşa Sancağı (Manastır)	10. Alaca Hisar
2. Köstendil	11. Selanik
3. Tırhala	12. Dukakin
4. Yanya	13. Prizren
5. Delvine	14. Üsküp
6. İlbasan	15. Vulçıtrin
7. İskenderiyye	16. Voynugan Sancağı
8. Avlonya	17. Çengan Sancağı
9. Ohri	18. Yörükan Sancağı

Kaynak: Kılıç, Eyalet ve Sancak, s. 91.

Rumeli'nin en büyük kentleri olan Edirne, Selanik, Sofya, Filibe ve Üsküp gibi ana liman ve maden ocağı olan kentlerin gelirleri sultana ve ailesine bırakılmıştır.[721] Özellikle Rumeli eyalet sancakları hakkında XVIII. yüzyıla dair

---

[720] Nicolaj Todorov, **La Ville Balkanique Aux XV-XIX Sıècles**, Bucarest, 1980, p. 88.
Todorov ve kitabı hakkında ayrıca bilgi almak için bkz. Hatice Uğur, "Nikolai Todorov ve Balkan Şehri Kitabı",**TALİD**, Cilt: III, Sayı:6, 2005, ss. 601 – 606.

[721] Castellan, s. 135.

dikkat çekilmesi gereken husus; birçok sancağın arpalık olarak verilmiş olmasıdır. Nitekim Köstendil, Tırhala, Yanya, Delvine, İlbasan, Avlonya, Dukakin, İskenderiyye ve Selanik sancakları 1700-1718 yılları arasında genellikle bu statü ile idare edildi.[722] Ayrıca bu dönem, Selanik idarecileri genelde saray ve veziriazama yakın kimseler arasından seçilmekteydi.[723] Buna göre; Selanik Sancağı'na bağlı kazalar şunlardı: Karaferiye (Verria), Toyran, Usturumca, Avrethisarı, Tikveş, Köprülü (Veleze), Vodina, Yenice-i Vardar, Kesendire, Aynaroz, Serez, Drama, Kavala, Taşoz.[724] XIX. yüzyıla gelindiğinde ise; 1864'den sonra uygulanmaya başlayan vilayet düzeni ile vilayetlere bağlı livalıklar sistemi kurularak, Selanik vilayet oldu.[725]

BOA, Cevdet-i Maliye tasnifinde 25340 numara ile kayıtlı defter, 1745 (1158) yılı Selanik tımar sahipleri ve cebelileri hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Bu defterde bahsi geçen bilgiler bir yana defterin kenarına düşülen not daha dikkat çekicidir. Yenice-i Vardar, Kara Kırım, Çukur Hisarı nahiyeleri dâhilindeki söz konusu tımar; mutasarrıf Ahmed idaresinde olup, on bin akçelikti. Ancak mutasarrıf Ahmed'in ölümüyle söz konusu tımar, Ahmed'in büyük oğlu üzerinde başka tımar olduğundan Alaybeyi Mustafa'nın hilesiyle üç yaşındaki Süleyman, ölmüş Ahmed'in oğlu olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Süleyman'ın Ahmed'in oğlu olmadığının anlaşılması ve durumun Yenice müftüsü tarafından bildirilmesi sonucu bahsi geçen tımar, Mehmed'in tasarrufuna verildi. Burada altı çizilmesi gereken konu, Selanik'te meydana gelen bu olayın, Osmanlı tımar sistemi dâhilindeki suiistimalleri gözler önüne seren bir örnek olmuş olmasıdır. Dolayısıyla bu defterde geçen bilgiler doğrultusunda Selanik erbab-ı tımar cebeli bedeliyelerinin miktarı aşağıdaki gibidir.[726]

---

722 Kılıç, İdari Taksimatı, s.47.
XVIII. yüzyılda Selanik Sancağı Mutasarrıfı olan İbrahim Paşa'nın görev süresi 6 Aralık 1701 tarihinde uzatılmıştır. Yine Anadolu Eyaleti'ne bağlı Teke Sancağı'na mutasarrıf olan Hacı Mustafa Paşa, 16 Temmuz 1718 tarihinde Evlâd-ı Fatihan Zabitliği ile ve arpalık suretiyle Selanik'e atanmıştır. 2 Aralık 1739 tarihine kadar ise Selanik, Murtaza Paşa tarafından idare edilmiştir. Bkz. Kılıç, İdari Taksimatı, s. 94.

723 Tayyip Gökbilgin, "Selanik", **İ.A**, Cilt: X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1966, s. 345.

724 Necdet Sakaoğlu, **20. Yüzyıl Başında Osmanlı Coğrafyası (1907-1908)**, Deniz Kültür Yay., İstanbul, 2007, ss. 66 – 68.

725 Akın, s. 70.

726 BOA, C.ML., Dosya No: 614, Gömlek No: 25340, Tarih: 29.B.1158.

Tablo 42: 1745 Yılı Selanik Erbab-ı Tımar Cebeli Bedeliyeleri Miktarı

Tımar Sahibi	**Barut Miktarı**	**Nefer**
Benâm-ı Sinan an-vech-i tekâüd	6.000	1
Benâm-ı Hüseyin veled-i Ali sulbî	3.000	1
Benâm-ı Murtazâ veled-i Ali sulbî	6.000	1
Benâm-ı Osman veled-i Lütfullah sulbî	7.150	1
Benâm-ı Süleyman veled-i Ahmed sulbî	10.000	2
Benâm-ı Abdüllatif veled-i Ömer sulbî	5.613	1
Benâm-ı … veled-i Bekir sulbî	6.000	1
Benâm-ı Humbaracı Hüseyin ber-vech-i tekâüd	5.500	1
Benâm-ı … veled-i … Ali sulbî	15.430	3-1=2
Benâm-ı Mehmed veled-i Osman sulbî	2.900	1
Benâm-ı Mehmed veled-i Yusuf [ber-vech-i] tekâüd	6.582	1
Benâm-ı Hüseyin veled-i Abdullah sulbî	6.000	1
Benâm-ı Ali veled-i Süleyman sulbî	5.000	1
Benâm-ı Yakub veled-i Hüseyin sulbî	6.882	1
Benâm-ı Mustafa veled-i Ahmed sulbî	3.000	1
Benâm-ı Mustafa veled-i Mehmed sulbî	5.000	1
Benâm-ı Hızır veled-i Mehmed tekâüd	6.000	1
Benâm-ı Süleyman ve Mustafa veledân-ı Humbaracı Hüseyin sulbiyân	11.142	2
Benâm-ı Nureddin ve Osman veledân-ı Hüseyin sulbiyân	3.000	1
Benâm-ı Hüseyin veled-i Mustafa sulbî	6.000	1
Benâm-ı Ebu Bekir veled-i Ahmed sulbî	6.000	1
Benâm-ı Hüseyin veled-i Ali sulbî	6.000	1
Benâm-ı Hüseyin veled-i Musa sulbî	6.000	1
Benâm-ı İlyas veled-i Ali sulbî	2.130	1
Yekûn Cebeli Nefer, 27 1.350 Kuruş, Yalnız bin üç yüz elli kuruştur.		

Kaynak: BOA, C.ML., Dosya No: 614, Gömlek No: 25340, Tarih: 29.B.1158.

3.2.2. Selanik Nüfusu

Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra merkezin politikaları ile "*Osmanlı Kenti*" olma yolunda bir dizi değişime sahne olan Selanik'in yaşadığı bu dönüşümün etkileri, özellikle XVII. yüzyılda gözle görünür bir hal aldı. Söz konusu değişim, Selanik'in demografik yapısına da yansıdı. 1430'dan sonraki ilk yıllara ait defterler, nüfusun büyük ölçüde Rumlardan oluştuğunu, ayrıca az ama gittikçe artan bir Türk topluluğu ile yine gittikçe azalan bir Katolik topluluğunun bulunduğunu göstermektedir. Bernard Lewis, 1478 tarihli bir hane sicil defterinden bahisle, Selanik'te hiç Yahudi olmadığını belirtmektedir.[727] Heath W. Lowry de Selanik'e tüm Yahudi göçlerinin, 1478 yılı sonrası olduğunu vurgulamaktadır.[728] Söz konusu yıla ait nüfus sayımına göre Selanik'te; 862 Türk, 1.275 Rum hane kaydedilmiştir.[729] Heath W. Lowry'nin verdiği 2.137 toplam hane sayısından farklı olarak Gilles Veinstein, 1478 yılına ilişkin Müslüman ve Hıristiyan toplam hane sayısını 2.254 olarak vermektedir.[730] XVI. yüzyılda Selanik ile birlikte on iki Balkan kentinin nüfusu ve nüfusun genel dağılımı ise şu şekildedir.

---

727 Bernard Lewis, **Çatışan Kültürler Keşifler Çağında Hıristiyanlar Müslümanlar Yahudiler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s. 41.

728 Heath W. Lowry, "When Did the Sephardim Arrive in Salonica? The Testimony of the Ottoman Tax-Registers, 1478-1613", **The Jews of The Ottoman Empire**, (Ed.Avigdor Levy), The Darwin Press, New Jersey,1994, (Sephardim), p. 207.

729H.W.Lowry, "Portrait of a City: The Population and Topography of Ottoman Selanik (Thessaloniki) in the Year 1478", Δίπτυχα 2 (1980-81):277-82'den Aktaran David Jacoby, "Foreigners and the Urban Economy in Thessalonike, ca.1150-ca.1450", **Dumbarton Oaks Papers** (**Symposium on Late Byzantine Thessalonike)**, Vol. 57, 2003, p. 123.

730 Gilles Veinstein, "Seküler Bir Paradoks", **Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı**, çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yay., İstanbul, 2001, (Seküler), ss.48 – 49.

Tablo 43: 1520 Yılında Balkan Kentlerinin Nüfusu (Hane Olarak)

Kentler	Müslüman	%	Hıristiyan	%	Yahudi	%
İstanbul	9.517	58,2	5.162	31,6	1.647	10,2
Edirne	3.338	82,1	522	12,8	201	5,1
Selanik	1.229	25,2	989	20,5	2.645	54,3
Saraybosna	1.024	100	-	-	-	-
Larissa	693	90,2	75	9,8	-	-
Serez	671	61,3	357	32,8	65	5,9
Manastır	640	75,0	171	20,2	34	4,8
Üsküp	630	74,8	200	23,7	12	1,5
Sofya	471	66,4	238	33,6	-	-
Atina	11	0,5	2.286	99,5	-	-
Niğbolu	468	37,7	775	62,3	-	-
Tırhala	301	36,3	343	41,5	181	22,2

Kaynak: Anton Minkov, **Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahasi Petitions and Ottoman Social Life 1670-1730**, Brill, Leiden, 2004, p. 49.

1520 yılı, Balkan kentlerinin nüfusuna ilişkin öne çıkan unsur Müslüman ve Hıristiyan nüfusun en yoğun olduğu dolayısıyla en homojen kentler, Saraybosna ile Atina'dır. Öte yandan Selanik ise Yahudi nüfusun en yoğun olduğu Balkan kenti olarak dikkat çekmektedir.

Selanik'in XVI. yüzyıla ait nüfus durumu hakkında birçok kaynaktan bilgilere ulaşmak mümkündür. Ancak bu kaynaklarda geçen sayısal bilgiler birbirinden farklılık arz ettiğinden, mevcut bilgilerin bir özetini yapmak suretiyle bu farkı daha açık bir şekilde ortaya koymak mümkündür. Gilles Veinstein 1519 yılında Selanik'te toplam 4.073 hanenin %56'sının Yahudi olduğunu, 1530'da ise toplam 5.132 hanenin %52'sinin Yahudi olduğunu belirtmektedir. [731]

[731] Veinstein, Seküler, ss. 48 – 49.

Benzer şekilde Mark Mazower de, 1520'lerde kentin 30.000 sakini olduğunu ve bunun yarısının Yahudi olduğunu kaydetmektedir.[732] 1530 yılına dair bir diğer farklı veriye göre; Selanik'te 1.237 Müslüman ve 3.353 gayrimüslim hane vardı. Özellikle kent merkezinde yaşayan Yahudiler, Selanik'in demografik yapısının ana unsurları olup, bu tarihte kentte 2.509 Yahudi hane vardı.[733] Aynı şekilde Stanford J. Shaw da, 1530 yılında kentte 2.509 Yahudi hanesinin yani yaklaşık 17.653 kişinin sinagoglara kayıtlı olduğunu belirtmektedir. Shaw'a göre bu sayı 1589 yılında 23.942 kişiye yükseldi ve 1613 yılında 22.767 kişi seviyesinde kaldı. Hatta bu rakam Selanik'e gelen birçok Yahudi göçmene rağmen, XVIII. yüzyılda da aynı seviyede kaldı. Bunun nedeni Selanik'te meydana gelen salgınlar, hastalıklar ve yangınlardı.[734]

Traian Stoianovich'e göre, Selanik'te 1525 yılında 2.465; 1568 yılındaysa 2.807 Yahudi hanesi vardı.[735] Yine arşiv belgelerine dayanarak yapılan çalışmasında Melek Delilbaşı, 1567-1568 yılı Selanik nüfusu hakkında ortaya koyduğu bilgiler çerçevesinde kent nüfusunun %61'ini Yahudiler %26'sını Müslümanlar %13'ünü Hıristiyanlar oluşturmaktadır.

---

732 Mark Mazower, **Selanik: Hayaletler Şehri Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950),** YKY, İstanbul, 2007, s. 64.
Georges Castellan ise 1518 yılında yapılan bir sayımdan bahisle Selanik nüfusunun 25.000 kişi olduğunu ve 3.143 Yahudi, 1.374 Müslüman ve 1.087 Hıristiyan hane olduğunu kaydetmektedir. Castellan, s. 137.

733 Harun Yeni, **Demography and Settlement in Paşa Sancağı Sol-Kol Region According to Muhasebe-i Vilayet-i Rumeli Defteri Dated 1530**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2006, pp. 49 – 50.

734 Shaw, Yahudiler, s. 60.

735 Stoianovich, The Conquering, p. 246.

Tablo 44: XVI. Yüzyılda Selanik Nüfusu[736]

Selanik Nüfusu	Evli (x5)	Mücerred**	Mücerred	Sayı	Toplam
Müslümanlar	575	6	290	3.171	6.384
Müslümanlar*	638	23		3.213	
Hıristiyanlar	553	50	943		3.758
Yahudiler	2.945		2.274		16.999
TOPLAM	4.711	79	3.507		27.141

Kaynak: Delilbaşı, Via Egnatia, ss. 78 – 79.

Aynı şekilde Doğan Yörük'ün çalışmasında yer verdiği Anadolu ve Rumeli'nin 1571 yılı cizye tevzi defterlerine göre; 1571 yılında Selanik'in gayrimüslim nüfusu; 6.862 Hıristiyan hane ve 3.860 Yahudi haneden oluşmaktadır.[737] Bu yüzyılın Selanik demografik yapısına dair farklı bir değerlendirme, Müslüman nüfusun kırsal ve kentsel olarak ayrımı hakkındadır.

Tablo 45: 1569-1583 Yıllarında Selanik'te Kent ve Kırda Müslüman Nüfus

Selanik Nüfusu	Müslümanlar (Hane)	Dönmeler (Hane)	Yüzde (%)
Kentsel Bölge	1.212	468	38,6
Kırsal Bölge	481	81	16,8
Toplam	1.693	549	32,4

Kaynak: M. Sokolski, "Islamizacja u Makedoniji u XV i XVI veku (Islamization in Macedonia in the 15th and 16th centuries)", Istoritcheski Tchasopis, 22 (1975), pp. 86 – 88'den Aktaran Minkov, p. 50.

Osmanlı hâkimiyetinden sonra XVII. yüzyıla gelindiğinde Selanik'in demografik yapısının geldiği noktayı Heath Lowry'nin vermiş olduğu tablo üzerinde görmek ve bir kıyaslama yapmak mümkündür. 1613 yılı mufassal defterine göre kentin toplam nüfusu 4.584 hane olup, 2.933 Yahudi hane ile 2.270 Yahudi mücerred

736 *Kirada oturanlar, **Hane içindeki Mücerred.

737 Doğan Yörük, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu", **S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 17, Konya, 2007, s. 646.

vardır. Dolayısıyla buna göre; 30.000 civarındaki Selanik'in toplam nüfusunun %63,98'ini, Yahudiler oluşturmaktaydı. 1613 yılına dair Gilles Veinstein'nin öne sürdüğü rakam, toplam 7.557 hane olan Selanik nüfusunun %68'ini Yahudilerin oluşturduğuna dairdir. [738]

Tablo 46: Selanik Nüfusu (1478-1613) [739]

Cemaatler	**1478**		%	**1530**		%	**1613**		%
	862 H			585 H 188 K			314 H 776 K		
				T	773		T	1.090	
Müslüman	73 M		40,33	M	118	17,31	M	152	23,78
	994 H 281 B			899 H 148 B			561 H		
	T	1.275		T	1.047		T	561	
Hıristiyan	M	48	59,67	M	136	23,45	M	982	12,24
							2.933 H		
Yahudi				2.645 H		59,24	M	2.270	63,98
	2.137 H			4.465 H			4.584 H		
Toplam	121 M		100	254 M		100	3.404 M		100

Kaynak: Lowry, Sephardim, pp.208 – 210.

Selanik'in demografik yapısına hâkim olan Yahudi nüfus, XVII. yüzyılda yirmi altı cemaatten meydana gelmekteydi. 1613 tarihli Selanik tapu tahrir defterine göre bu sayı; yirmi altı iken, 1623 tarihli Selanik mufassal tahrir defterinde yirmi yedidir.1613 tarihli defterde geçen söz konusu cemaatlerin isimleri şunlardır: [740]

738 Veinstein, Seküler, ss. 48 – 49.

739 H: Hane, M: Mücerred, B: Bive (Dul kadın), K: Kiracı Hane, T: Toplam

740 Eroğlu, Yahudiler, ss.19-20,98-99; Ahmet Hikmet Eroğlu, "Osmanlı Hoşgörüsü ve Selanik'te Yahudi Yerleşimi" **Rumeli Kültürü**, Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Vakfı Yayını, Sayı: 17, 2007, (Osmanlı Hoşgörüsü), s. 10, Lewis, s. 41.

Tablo 47: Selanik'teki Yahudi Cemaatleri

Cemaatler	**Hane**	**Mücerred**
Cemaat-ı İspanyol	94	70
Cemaat-ı Çiçilyan	126	240
Cemaat-ı Moy(Movi)	33	21
Cemaat-ı Lizbon	231	49
Cemaat-ı Dalyan	49	70
Cemaat-ı Arbon	144	-
Mahalle-i Obranlu	49	42
Cemaat-ı Etz (Er)-Haim	140	124
Cemaat-ı Köhne Katalan	70	69
Cemaat-ı Aragon	231	153
Cemaat-ı Çiçilyan-ı Köhne	91	92
Cemaat-ı Katalan nam-ı diğer Geruş	91	87
Cemaat-ı Şalom	105	178
Cemaat-ı Midraş	92	153
Cemaat-ı Polye	159	193
Cemaat-ı Portugal	43	21
Cemaat-ı Geruş Kastilyan	158	89
Cemaat-ı Avora Portugal	231	149
Cemaat-ı Alaman	239	-
Cemaat-ı Geruş Kalavraş	126	81
Mahalle-i Kane	91	48
Cemaat-ı Motalto	40	16
Cemaat-ı Estrok	32	-
Cemaat-ı Köhne Kalavraş	182	118
Cemaat-ı Cedid Portugal	59	206
Cemaat-ı Korfus	12	-
Toplam	**2.918**	**2.220**

Kaynak: Eroğlu, Yahudiler, ss.19-20,98-99.

1613 yılı Yahudi nüfusu ile ilgili olarak, yukarıda bahsi geçen bilgilerin arasındaki farklılıklara karşın, Selanik'te yaklaşık 20.000 Yahudi olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan Traian Stoianovich ve Gilles Veinstein, 1664 yılında Selanik'te 40.000 Yahudi olduğunu belirtirken; Stoianovich bunun 1715'te 30.000'e, 1734'te 20.000'e ve 1783'te 18.000'e düştüğünü kaydetmektedir. Selanik Yahudi nüfusunun azalmasına neden olan gelişmeler ekonomik olduğu kadar toplumsal gelişmelerinde bir sonucudur. Özellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısı Sabetay Sevi olayı, dokuma sektörünün içine düştüğü bunalım ve göç gibi etkenler Selanik'in Yahudi nüfusunun azalmasına neden oldu. [741] Yine sayısı hakkında bir bilgi olmamakla beraber; 1733 yılında İstanbul ve Selanik'ten Yahudiler, Kudüs'e yerleşti.[742] Öte yandan İstanbul'a gelen Polonya mültecileri de, 1748 tarihli padişah fermanıyla Selanik ve civarına yerleştirildi.

> "*Üç yüzden fazla Polonya vatandaşı Osmanlı uyruğunu kabul etmek üzere gemilerle İstanbul Boğazı'na gelmişler ve kendilerinin uygun yerlerde iskân edilmeleri ricasını bildirmişlerdir. Bu talebin yerine getirilmesi doğrultusunda Polonya vatandaşlarının aileleri ile birlikte Selânik ve civarına yerleştirilmeleri için gereken düzenlemeler yapılmış, iskân edildikten sonra da himaye edilecekleri bildirilmiştir."* [743]

Dolayısıyla Yahudi nüfusun kendi içinde yaşamış olduğu nüfus hareketlerinin etkisi, Selanik'in demografik yapısındaki değişimlerde kendini gösterecektir. Bunun XVIII. yüzyıla etkilerine değinmeden önce Selanik, Yahudilerin çoğunlukta olduğu bir kent olarak öne çıktığı kadar aynı zamanda Yörük nüfusunun ağırlıklı yerleşim alanlarından biriydi. Rumeli'de Yörüklerin en yoğun olduğu yer, Selanik ve civarıdır. Emin Halil b. Mahmud ile katip Ahmet b. İsa tarafından hazırlanan 1544 tarihli defterde 500 ocak olarak kaydedilen Selanik Yörüklerinin, 492 ocağı tespit edilmiştir. 1544 yılında 64.000 kişi olarak tespit edilen Selanik Yörükleri, 3 Nisan 1675 tarihli deftere göre ise 1.675 kişiye gerilemiştir. Zaten XVII. yüzyılın sonunda,

---

741 Stoianovich, The Conquering, pp. 246 – 247, bkz. dipnot: 38; Gilles Veinstein, "Balkan Eyaletleri 1606-1774", **Osmanlı İmparatorluğu I, Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna**, çev. Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul,1995, (Balkan Eyaletleri), ss. 392 – 393.

742 Avigdor Levy (Ed.), **The Jews of The Ottoman Empire**, The Darwin Press, New Jersey, 1994, p. 724.

743 **Gökkubbe Altında Birlikte Yaşamak Belgelerin Diliyle Osmanlı Hoşgörüsü**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No:77, Ankara, 2006, ss. 175 – 176.

bunlar Evlad-ı Fatihan* teşkilatı kapsamına dâhil edildi.[744] 1558-1560 yılına ait mühimme defterinden; 552 ocak olan Selanik Yörüklerinin su yolu hizmetinde görevlendirildikleri anlaşılmaktadır.[745] Hatta 1564-1565 yılına ait kayıtlar, Selanik Yörüklerinin tayin oldukları suyolu hizmetine gitmekte direndiklerini göstermektedir. Buna yönelik alınan önlem, direnen kişilere kürek cezası verilmesi hakkındaki buyruğu uygulamak oldu.

> *"Tâyin olundukları suyolu hizmetine gitmemekte direnen Selanik Yörüklerinin inadında ısrar edenlerinin küreğe konulmak üzere Südde-i Saâdet'e gönderilmesi".* [746]

Selanik Yörüklerinin yükümlü oldukları suyolu hizmeti ile benzer şekilde; Zenberekciyan cemaati Selanik kalesinden, Ahmed cemaati de ambarlara tuz taşımaktan sorumluydu.[747] Aşağıdaki tablo, 1544 ve 1675 yılında Selanik Yörüklerinin yerleşim yerlerini göstermektedir. 1544 yılında 492 ocak olan Selanik Yörükleri, 1675 yılında 162 ocağa geriledi.

Tablo 48: Selanik Yörükleri (1544-1675)

Yerleşim Birimi	**1544**	**1675**
Manastır	7	-
Pirlepe	13	-
Florina	36	-
Şerfice	33	-
Fenar	23	-
Badracık	5	-
Çatalca	60	-
Yenişehir	113	-
Kelemeriye	35	6
Pırnar Dağı	8	-
Yenice-i Vardar	2	-

* **Evlâd-ı Fâtihân**, Rumeli'de oturan Rumeli fâtihlerinin torunları ile fetihler genişledikçe buraya Anadolu'dan getirilip, yerleştirilen Türkmenlere verilen isimdir. Daha sonra evlad-ı fatihanlardan oluşan askeri bir teşkilat da kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Tayyip Gökbilgin, **Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan**, İşaret Yay., İstanbul, 2008.

744 Mehmet İnbaşı, "Yeni Belgelerin Işığında Rumeli Yörükleri", **Osmanlı**, Cilt: IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, ss. 165 – 166.

745 **3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:12, Ankara,1993, ss. 374 – 375.

746 **6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) II**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:28, Ankara,1995, s. 108.

747 Delilbaşı, Via Egnatia, s. 78.

Avret Hisarı	48	-
Usturumca	28	-
Temur Hisar	8	-
Filibe	10	-
Kızıl Ağaç	2	-
Yenice-i Zağra	1	-
Eskihisar-ı Zağra	6	-
Akçakızanlık	1	-
Hasköy	1	-
Lofça	3	-
Yanbolu	1	-
Tatar Pazarı	7	-
Pravadi	3	-
Silistre	22	-
Tekfur Gölü	2	-
Varna	4	-
Hırsova	2	-
Şumnu	2	-
Çernova	4	-
Tırnova	3	-
Siroz	-	1
Karadağ	-	17
Cum'a Pazarı	-	10
Eğri Bucak	-	14
-	-	12
Pravişte	-	10
Beğ Şehri	-	48
Doğan	-	24
TOPLAM	**492**	**162**

Kaynak: İnbaşı, s. 165.

XVIII. yüzyılda Selanik 60.000 ilâ 70.000 civarında bir nüfusa sahipti.[748] Yüzyıl içinde kentin Hıristiyan nüfusu; 10.000 kişiye ulaştığı 1714 yılından, 1880 yılına kadar geldiği 15.000 kişi seviyesinde herhangi bir değişiklik olmadan durumunu korudu.[749] Moutsopoulos'un kaydettiği bu bilgi ile tezat bir görüş sergileyen Stoianovich, Selanik'in Rum nüfusunun özellikle XVIII. yüzyılda dinamik bir karaktere sahip olduğunu söylemektedir. Onun bu görüşünü, dönemin Venedik Konsülünün verdiği sayısal veriler de desteklemektedir. Venedik konsülünün Nisan 1741 tarihli verdiği bilgiye göre; Selanik nüfusu, 80.000 kişidir.

748 Svoronos, Le Commerce, p. 7; Vacalopoulos, Thessaloniki, p.98; Öndeş, s. 21.
749 Moutsopoulos, ss. 28-29.

Bunun 40.000'i Yahudi, 25.000'i Rum ve 15.000'i Türk idi.[750] Yüzyılın ikinci yarısı için Stoianovich, Selanik'te Yahudilerin, nüfusun %50'sinden %20'sine düştüğünü, yeniçerilerin de yerleşmesiyle Müslüman nüfusun %30'dan %55'e yükseldiğini ve ayrıca Rum-Ortodoks nüfusunda %20'den %25'e çıktığını belirtmektedir.[751] Bunun yanı sıra özellikle 1790'dan sonra Ali Paşa'nın baskısı ile artan göçler kentin Rum-Ortodoks nüfusunu da arttırdı.[752] Rum nüfusun artışı dışında altı çizilmesi gerekli husus, kentte artan yeniçeri nüfusudur. XVIII. yüzyılın sonlarında Selanik'te yeniçeriler ve onların ailelerinin sayısı 60.000 toplam nüfus içinde 28.000 ile 30.000 kişiydi.[753]

Kent nüfusuna dair Eyal Ginio'nun bu dönem için ayrıca dikkat çektiği konu Selanik'in küçümsenmeyecek Kıpti nüfusu ile liman kenti olarak Selanik'e gelen göçmen ve mevsimlik işçilerdi. 1706 tarihli bir fermana göre Selanik ve çevresi dâhilinde 4.000 Kıpti vergi mükellefi mevcut olup, bunun 500'ü Müslüman 424'ü Hıristiyan olmak üzere yaklaşık 1.000 kadarı kent duvarları içinde yaşamaktaydı.[754] Ginio'nun bahsettiği göçmen ve mevsimlik işçiler kent nüfusunun dinamik unsurları olup; yine Selanik, sicillerde sayıları hakkında net bir bilgi olmasa da erkeklerin göç etmesine alışkın olunan bir ortamda, kadın göçlerine maruz kalan bir kent oldu.[755]

---

750 Mertzios, Μνημεῖα, p. 304'den Aktaran Vacalopoulos, Macedonia, p. 310.

751 Stoianovich, The Conquering, p. 251.

752 Tekeli ve İlkin, İttihat ve Terakki, s. 359.

753 Félix-Beaujour, Tableau du commerce de la Grèce, formé d'après une année moyenne depuis 1787 iusau'en 1797.I (Paris: Impr. De Crapelet, year VIII), 52'den Aktaran Traian Stoianovich "Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy, 1600-1800" **The Journal of Economic History**, Vol. 13, No. 4,1953, (Land Tenure), p. 400; Veinstein, Balkan Eyaletleri, s. 392.

754 Eyal Ginio, "Neither Muslims nor Zimmis: The Gypsies (Roma) in the Ottoman State", **Romani Studies 5**, Vol.14, No.2, 2004, (Neither), p.122.

755 Ginio, Kadınlar, s. 194.

3.3. EKONOMİK HAYAT

3.3.1. Selanik Limanı'nın Dönemsel Dinamikleri

Osmanlı iktisadi anlayışının üç temel ilkesinden biri olan provizyonizm (iaşecilik), her Osmanlı kentinin öncelikli hizmet etmesi gereken yükümlülüğü idi. Özellikle merkezin yani İstanbul'un iaşesinin sağlanması birincil öncelikti. İstanbul'a yakınlığı ve zengin art bölgesinin imkânlarıyla Selanik de bu sorumluluğunu layıkıyla yerine getirmeye çalıştı.

1559 yılında Selanik Bey'ine yazılan hükümde İstanbul'un zahiresi için emirle gelen gemilerden başkasına mahsul verilmemesi buyrulmaktaydı.[756] Hatta sadece İstanbul'un iaşesi değil, Edirne zahiresi için Sofya, Filibe ve Tatarpazarı'nda üretilen yağ, bal ve peynirin Selanik Yahudilerine satılmayıp, Edirneli bakkallara satılması emredildi.[757] Tabi Selanik'in bu iaşe tedarikindeki rolü, sonraki yüzyıllarda da devam etti.

Merkezin Selanik'ten genellikle talepleri tuz, buğday, gümüş ve yünlü kumaş oldu. İstanbul'a kendir, halı ve tersaneye demir Selanik'ten gelmekteydi. Yine Selanik'te üretimi yapılan barut, merkezin diğer taleplerinden biriydi.[758] 1640 yılı narh defterine göre; toprak tencere, çuka/çuha, aba, keçe ve peştamal İstanbul'da satılan Selanik mallarıydı.[759]

Her şeyden önce Selanik, İstanbul için bir tahıl ambarı vazifesi görmekteydi. Bu ihtiyaca yönelik olarak 1717 yılında İstanbul'un Selanik'ten talepleri şunlardı. Selanik limanı depolarında bulunan 75.000 kile (1.816.125 kg.) arpa, 32.000 kile (774.880 kg.) un, 5.000 kantar (282.245 kg.) peksimet, 5.900 kile (142.868,5 kg.) arpa ve buğday, 400 kantar (22.579,6 kg.) kendir ve 8.500 kıyye (10.897 kg.) katran.[760] Aynı şekilde 1749 yılında, Selanik'ten talep edilen miri buğdayın kış gelmeden ulaştırılması istenmiş ancak Kasım ayı gelmesine rağmen hâlâ gelmemiş

---

756 3 Numaralı Mühimme Defteri, s. 194.

757 **7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) II,** Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:37, Ankara, 1999, s. 29.

758 Mazower, s. 69.

759 **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, (Haz. Mübahat Kütükoğlu), Enderun Kitabevi, İstanbul,1983, (Narh Defteri), s.113,163, 178,180, 266.

760 Yusuf Alperen Aydın, **Osmanlı Denizciliği (1700-1770)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 353.

olan buğdayın bir an önce İstanbul'a gönderilmesi emredildi.[761] İstanbul'un istek listesinde adı geçtiği üzere, kapıkulları ve donanmanın ihtiyacı olan peksimet, Selanik ve Karaferiye'deki beylik fırınlarda imal edilirdi. [762]

Selanik, sadece İstanbul için değil, Osmanlı topraklarında söz konusu olan kıtlıklara da çare olan bir adresti. Örneğin; 1728 yılında Halep, Selanik'ten yardım isteyen kentlerden biridir. Selanik Mutasarrıfı ve kadısına yazılan hükümde, Halep ve etrafındaki kentlerde çekirge ve yağmacı istilası nedeniyle kıtlık baş gösterdiği ve ahalinin yiyecek ihtiyacının karşılanması bildirilmektedir. Bunun için Selanik, Golos, Çayağzı ve civardaki iskelelerden 36.000 kile buğdayın, Akdeniz'e korsanlık için gönderilen Süleyman Kaptan'ın karavelasına yüklenerek, İskenderun iskelesine nakledilmesi buyrulmaktadır.[763] Yine 1731 yılında Sakız Adası'nda, 1747 yılında Doğu'da baş gösteren kıtlıklar için Selanik'ten bahsi geçen yerlere hububat sevk edildi.[764]

Tahıl dışında, 1719 yılında İstanbul'da kurulmasına karar verilen çini fabrikası, 1725 yılı itibariyle faaliyete geçmiş ve bu çini imalathanenin ihtiyacı olan mürdesenk ve rastık taşı Selanik'ten sağlanmaktaydı. Örneğin bu iş için payitaht; 1729 yılında on kantar kurşun ve on vakıyye rastık taşının ulaştırılmasını buyurmaktaydı.[765] Hatta 1756 yılında İstanbul'da meydana gelen deprem sonrası, eski ve yeni sarayların tamirinde kullanılmak üzere, Selanik'ten kireç talebine yönelik hükümler yazıldı.[766] Nitekim İstanbul'un yanı başındaki Selanik, bu iaşe ağında her hangi bir aksaklığa mahal vermeksizin sorumluluklarını yerine getirmeye çalışan bir kent oldu.

Selanik'in bulunduğu coğrafyada varlık göstermesinin tek nedeni merkeze hizmet etmek değildi. Bu zengin art bölgenin ona sunduğu imkânlar ve dünya

---

761 Şenay Özdemir, "Osmanlı Donanmasının Bir 'Seyir Defteri' ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Denizciliğine İlişkin Bazı Gözlemler", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi,** Cilt: XXIV, Sayı: 37, 2005, (Seyir Defteri), s. 126,

762 Sakaoğlu, Osmanlı Kentleri, s. 37.

763 BOA, C. BLD., Dosya No. 136, Gömlek No. 6756, Tarih: 22.CA.1141.

764 Evangelia Balta, "The Bread In Greek Lands During The Ottoman Rule", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi** Cilt: XVI, Sayı: 27, 1992, s.213. Ayrıca bkz. dipnot: 64.

765 Uzunçarşılı, Cilt: IV, 2. Kısım, s. 557; Ahmet Refik, **Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)**, Enderun Kitabevi, İstanbul,1988, (On İkinci Asırda), s. 71.

766 Refik, On İkinci Asırda, s. 209.

ticaretinin seyrindeki dönüşümler bir liman kenti olarak çok geçmeden öneminin fark edilmesine yardımcı etkenler oldu. Her ne kadar kentin ekonomik hayatına ket vuran gelişmeler Selanik'in ilerlemesinde istikrarsızlığa sebebiyet vermiş olsa da, limanın mevcut ticari potansiyeli her dönem dikkatleri üzerine çekmeyi başardı.

Osmanlı topraklarına sığınan Yahudilere ev sahipliği yapmış olan Selanik'e, nüfusunun büyük bir kısmını meydana getiren Yahudiler, bu konuk severliğe kentin kalkınmasına hizmet etmekle cevap verdi. Özellikle XVI. yüzyıl, hem Selanik hem de sakinleri olan Yahudiler için altın bir çağ oldu.

Kanuni dönemi Yahudi göçmenler Selanik limanını, Balkanların ekonomi merkezi haline getirdi. Bu Yahudi göçmenler kentin, Adriyatik ve Ege Denizi, Orta Avrupa ile Akdeniz arasındaki kavşak konumundan yararlanan ve diğer Yahudi topluluklarla ilişki ağını kullanan tüccarlardı. Ayrıca bu tüccarların Makedonya'nın ve Teselya'nın başlıca pazarları olan Kavala, Üsküp, Manastır, Yanya, Kastoria, Arta, Larissa, Tırhala ve uluslar arası ticaretin büyük merkezlerinde temsilcileri olan aracıları da vardı. Bu dönem, Selanik özellikle Venedik'le ticari ilişki içindeydi ve Ragusa Cumhuriyeti, Venedik ve Selanik arasındaki kara ticaretinin ara istasyonu oldu.[767]

Öte yandan fuarların, Selanik ekonomisine sağladığı katkının da göz ardı edilmemesi gerekmektedir. XVII. yüzyılla birlikte dünya ticaretindeki dönüşüm, bir takım değişiklikleri de beraberinde getirdi. İç ve dış ticaret için artan talebin karşılanması ticari örgütlenme biçimini yeniden şekillendirdi. Öncelikle tarımsal üretimin kırsaldan toplanarak, Avrupa ülkelerine ulaştırılması ve yine ithal edilen malların da bölgesel dağıtımını sağlamak gerekiyordu. Böylelikle, yerli aracıların bu ihtiyaca cevap vermesi; Balkanlarda, deniz kıyısından elli ila iki yüz km içerde iki panayır zincirinin oluşmasına neden oldu. 50.000 kişinin katıldığı bu fuarların en büyüğü, Selanik'te yer almaktaydı ve artık köylüler ürünlerini satmak için buraya geliyorlardı.[768] Suraiya Faroqhi, XVII. yüzyılda Selanik'in Karaferye (Veroia) yöresinde birçok fuar olduğu ve St. Catherine Fuar'ı (Katarina) dışında tuz ocağı yakınlarında (Çitroz ya da Kitros olarak bilinen) bir fuar olduğunu

---

767 Veinstein, Seküler, s. 54.

768 Stoianovich, The Conquering, p. 261; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Cumhuriyet'in Harcı: Köktenci Modernitenin Doğuşu**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003, (Cumhuriyet'in Harcı), s. 15,

kaydetmektedir.[769] Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgiler veren Svoronos'un Doglia ve Selimiye Fuarları'nın içlerinde ayrıca önemli olduğunu vurguladığı dönemin fuarları şunlardı: [770]

- **Maschalour ya da Mascalor Fuarı:** XVII. yüzyılda adı geçen bu fuarın adına XVIII. yüzyılda rastlanmaz. Fuar; Selanik'e dört günlük uzaklıkta olup, Mayıs ayı ortasında düzenlenirdi.
- **Lassona Fuarı**: Ağustos sonunda düzenlenirdi.
- **Nevrokopi Fuarı:** Eylül ayında düzenlenen fuardan, bölgenin kuzeyindeki ülkelere mal gönderilmektedir.
- **Uzuncaova Fuarı:** Selanik'e 100 fersah uzaklıktadır.
- **Doglio Fuarı:** Eylül ortasında kurulan fuar, Selanik'e iki üç günlük uzaklıktaydı.
- **Serez Fuarı:** Ocak ayında kurulurdu.
- **Zeitoun Fuarı:** Mart ayında kurulurdu.
- **Selimiye Fuarı:** XVIII. yüzyılın sonlarına doğru kurulan fuar, Eylül ayında düzenlenir ve Selanik'ten on iki gün uzaklıktaydı. Burada, Selanik malları Tuna ülkelerine dağıtılırdı. Servia, Perlep, Mauronori, Estergon ve Avret-Hisar Fuarları adı geçen diğer fuarlardı.

Ancak XVII. yüzyılın ikinci yarısı, Selanik ekonomisinin dolayısıyla Selanik Yahudilerinin zorlayıcı bir döneme girdiğinin işaretçisiydi. 1650'lerden sonra Makedonya'daki Yahudi tüccarların önemlerini yitirmelerine sebep olan iki gelişme vardı. Birincisi, Batı ve Atlantik çevresindeki ekonomik gelişmelerin Yahudi sermayesi için sağladığı iş olanaklarının dış göçe neden olmasıydı. İkincisi, Rum tüccarların Yahudi tüccarlar karşısında kaydettiği gelişmeydi.[771] Öte yandan 1669 yılında Girit'in düşmesiyle Venedik ticareti büyük bir darbe alarak, bu durum ağırlıklı ticaretini Venedik ile yapan Selanik'i sarsan diğer bir gelişme oldu. [772]

---

769 Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2006, (Osmanlı Şehirleri), ss. 161 – 162,

770 Svoronos, Le Commerce, pp. 210 – 213.

771 Tekeli ve İlkin, Cumhuriyet'in Harcı, s.18; Stoianovich, The Conquering, p. 244; Shaw, Yahudiler, ss. 169, 186 – 189.

772 Leon Sciaky, **Elveda Selanik**, Varlık Yay.,İstanbul, 2006, ss. 129 – 130; Veinstein, Seküler, s. 61.

Bu sarsıntıların ardından XVIII. yüzyıl, Selanik dokuma sanayinin sonunu getiren gelişmelere gebe olmasına karşın, söz konusu dönem aynı oranda rüzgarın Selanik yönünde esmeye başladığı bir dönemdi. Hem olumlu hem de olumsuz etkilerin tek bir çıkış noktası vardı. Osmanlı ekonomisi için Batı'nın taleplerini karşılamak olumlu bir etki iken, aynı zamanda olumsuz bir etkiye de sahipti. Söz konusu olumsuz etki, Batı ticaretinin Osmanlı pazarına nüfuz etmiş olmasıydı. Bruce Mcgowan'a göre; İzmir ve Selanik'in yükselişinin nedeni, denizaşırı talepleri karşılayan Batı Anadolu ve Makedonya'nın tarımsal üretimiydi.[773] Öte yandan Batı ticaretinin XVIII yüzyıl boyunca Selanik'e nüfuz etmesi, dokuma sektörüne darbe vurdu ve pazarı istila eden ürünlerle özellikle Provans'ın ünlü "*çuhaları*" ile rekabet etmek mümkün olmadı.[774]

Makedonya yününe olan talebin kent ekonomisini canlı tutan olumlu etkisine bir de 1718 sonrasında, Leipzig ve Viyana sayesinde yükselişe geçen Alman ticaretinin Selanik ticareti ile yollarının kesişmesi eklendi. Osmanlı Sultanı tarafından 1718 yılında Habsburg Hanedanı'na ve 1774 yılında Ruslara verilen ticari imtiyazlar, kent için yeni fırsatlar doğurdu. Nitekim 1748 yılında Leipzig panayırında beş, 1752'de on iki, 1767'de otuz dört ve 1774'de atmış dokuz Makedon tüccar vardı.[775]

3.3.2. Kent Ekonomisi

3.3.2.1. Selanik Gümrüğü

Padişah hassı olan kentin en önemli gelir kaynağı, Selanik ve Çitroz Tuzlaları'ndan elde edilen tuzdu. İkinci önemli gelir kaynağı ticari vergilerdi: Bac-ı bazar, ihtisab (çarşı ve dükkânlardan alınan vergi) ve kapan resmi (halka açık tartılardan alınan vergi) gibi. 1567-1568 yılında Selanik'in toplam geliri, 5.279.752 akçe idi.[776]

---

773 Bruce Mcgowan, **Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, trade and the struggle for land, 1600-1800**, Cambridge University Press, (tarihsiz), (Economic Life), p. 27.

774 Veinstein, Seküler, s. 62.

775 Mcgowan, Economic Life, p. 134; Veinstein, Seküler, s. 61.

776 Delilbaşı, Via Egnatia, s. 84.

1716 yılında Selanik Gümrük Mukataası'nın yıllık vergiler toplamı 15.000 kuruştu. Aynı sene malikâne sisteminin kaldırılması sonrasında yeniden iltizama verilmek üzere Selanik gümrük mukataasına yıllık 2.500 kuruş zam yapıldı. Buna göre; Selanik Gümrüğü'nün XVIII. yüzyıldaki yıllık geliri ve muaccele bedeli şöyledir: [777]

Tablo 49: XVIII. Yüzyılda Selanik Gümrük Gelirleri

Yıl	Yıllık Vergi	Muaccele (krş)
1707	15.000 krş	3.500
1713	15.000 krş	-
1716	17.500 krş	-
1731	20.500 krş	82.100
1746	20.500 krş	80.000
1761	20.736 krş	-

Kaynak: M. Genç, ss.113, 127 – 133.

Daha ayrıntılı şekilde Selanik gümrük mukataasının XVIII. yüzyılda malikâne sahibine sağladığı yıllık kâr ve hazineye ödenen yıllık vergileri hakkında Mehmet Genç'in kaydettiği bilgiler aşağıdaki tablodadır.

[777] M. Genç, ss.113, 127 – 133.
Bu dönem; Osmanlı kuruşu = 120 akçedir.

Tablo 50: XVIII. Yüzyıl Selanik Malikâne Gelirleri

Yıllar	**1707**	**1722**	**1739**	**1746**	**1774**
Muaccele (krş)	3.500	7.000	66.000	80.000	300.000
Muaccelelerin kâr haddi (%)	36,1	33,3	29,8	28,3	22,7
Malikâne Sahibine Ait Yıllık Kâr	1.263,5	2.331	19.668	22.640	68.100
Hazineye Ödenen Yıllık Vergi	16.500	22.500	22.600	22.600	49.000
Malikâne Sahibinin Yıllık Brüt Hâsılatı	17.763	24.831	42.268	45.240	117.100
Endeks	71.5	100	170.2	182.2	471.6

Kaynak: M. Genç, s.174.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Selanik'te 1.902 Müslüman aile reisinden 265'i zanaatkâr, 80'i tüccar, 30'u din adamı, 26'sı devlet görevlisi ve 3'ü çiftçi olarak geçimini sağlamaktaydı.[778] Todorov'dan farklı olarak Delilbaşı mesleki dağılımda ilk sırayı imamlık ikinci sırayı müezzinlik ve üçüncü sırayı dokumacılığın aldığını belirtmektedir. Buna göre; Müslüman nüfusun geçim kaynağı meslekler şunlardı: [779]

Ahuri (Seyis), Attar, Bakaracı (Sığır çobanı), Bakkal, Bezzaz (Kumaş taciri), Bıçakçı, Boyacı, Bozacı, Cabi (Dini vakıflardan vergi toplayan kişi), Cullah (dokumacı), Çerçi, Debbağ, Eskici, Gulam (köle), Habbaz (fırıncı), Hallac, Hamami, Hammal, Hatip, Hayyat (terzi), Hazzaf (çömlekçi), Helvayi (helvacı), İmam, İplikçi, Kadı, Kapucu, Kasap, Kâtip, Katib-i mahkeme, Katib-i mukataa, Kavaf (ayakkabıcı), Kayyum (cami bakımından sorumlu kişi), Kazancı, Kazzaz (ipekçi), Keçeci, Kethüda, Kilari (kilerci), Kovancı, Merd-i hisar (asker), Merd-i kale (kale muhafızı), Muarrif (tören sorumlusu), Müfessir (tefsir sorumlusu), Muhassıl (vergi tahsildarı), Muhzır (mübaşir), Muytab (çuvalcı), Müderris, Müezzin, Mülazım, Nalband (demirci), Nalcı (nalbant), Neccar (marangoz), Papuccı (pabuççu), Reis, Sail (dilenci), Sakka (saka), Sarrac (saraç), Şerbetçi, Sufi, Subaşı, Tacir, Tellak, Topi (topçu), Üzümcü, Zabit, Zerger (altın işleyip satan kişi).

778 Todorov, p. 100.

779 Delilbaşı, Via Egnatia, ss. 80 – 81.

Selanik'in yerel Yahudi nüfusu, sarraflardan (bankerler) celeplerden, üzüm bağlarından, mandıralardan ve köle tacirlerinden vergi toplamakla uğraşmaktaydı. Öte yandan ileri gelen Müslüman memurlarını ya da yeniçeri kumandanlarını finanse eden Yahudiler, kentin gümrük imtiyazı ve kent dışındaki tuzlaların imtiyaza verilmesiyle de ilgiliydi.[780] Hamallık, aktarlık, tuhafiyecilik, eskicilik gibi işler Yahudilerin tekelinde olup, semercilik, tenekecilik, demircilik, boyacılık, çuha dokumacılığı başlıca uzmanlaştıkları mesleklerdi. [781] Bununla birlikte 1753 yılında Selanik'te toplam yirmi dört esnaf birliği bulunmaktaydı.[782]

3.3.2.2. Tarımsal Üretim

Selanik, zengin ve verimli arazileri ile tarımsal üretim çeşitliliğine sahip bir kentti. XVII. yüzyılın ikinci yarısı kenti ziyaret etmiş olan Evliya Çelebi Selanik'te; buğday, bakla, mercimek, pirinç, börülce, soğan, pırasa, tere, sarımsak, lahana, turp, şalgam ve havuç yetiştirildiğini ve ihtisab ağası ile bacdar defterine göre; Selanik civarında, 46.000 bağ bulunduğunu kaydetmektedir.[783]

Çeşitli sebze ve hububatın üretildiği bostanları, bahçeleri ile iyi kalite meyve üretilen özellikle de kirazıyla ünlü[784] Selanik'te, üretimi XVIII. yüzyılda yaygın hale gelen pamuk, ayrıca bir öneme sahipti. Pamuk kadar önemli diğer bir ürün mısırdı. XVII. yüzyılın sonları ekimi başlayan pamuk, Doğu Makedonya bölgesinde Serez'de başlayıp, Selanik ve Teselya'ya yayıldı. Bu dönem tek tip ürün yetiştirmenin kârlılığının farkına varan Osmanlı arazi sahipleri Serez'de, pamuk ekimine yoğunluk verdi. Aynı durum İzmir'deki arazi sahipleri içinde söz konusu oldu. Nitekim Selanik-Makedonya bölgesindeki pamuk üretimi, 1740 ile 1790 yılları arasında 2,2 milyon okkadan 7 milyon okkaya yükseldi. Öte yandan ilk kez

780 Mazower, s.69.

781 Orhan Türker, "Selanik Musevileri" **Tarih ve Toplum**, Sayı: 196, 2000, s. 40.

782 Svoronos, Le Commerce, p. 8; Akın, s. 71.

783 Çelebi, VIII. Kitap, s. 75.

784 Moschopoulos, Ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὸν Ἐβλιὰ Τσελεμπῆ, ΕΕΒΣ 16 (1940), pp. 333-338, 360-362'den Aktaran Vacalopoulos, Macedonia, p. 255.

Hırvatistan'da görülen mısır üretimi Balkanlardaki ekim alanıyla, XVII. ve XVIII. yüzyılda pamuktan daha yaygın hale geldi. [785]

Selanik'te üretimi yaygın olan diğer ürün ise tütündür. Bununla ilgili ayrıntılı bilgiye, 1693-1703 yılları arasında tütün ekim alanlarının tespitine yönelik yapılan düzenli tahrirlerden ulaşılmaktadır. 1697 yılında yapılan tütün gümrüğü tahririne göre Selanik'te toplam 57 tüccardan 54'ü Müslüman iken 3 tüccar gayrimüslimdir. 1773 yılı gümrük verilerine göre ise; Selanik'te toplam 235 tütün tüccarı vardır. Bunlardan 190'ı Müslüman, 45'i gayrimüslim olup, bu 45 gayrimüslim tüccarın 21'ini Yahudi tüccarlar oluşturmaktadır. Nitekim 1697 ile 1771 yılları arasında tüccar sayısında %335 bir artış söz konusudur. [786]

Tablo 51: Selanik'teki Tütün Tüccarı Sayısı ve Tütün Miktarı (1697 ve 1771 Yılları)

Yıl	Tüccar	Tütün miktarı
1697	57	13.822 kıyye
1771	235	3.656.070 kıyye

Kaynak: Yılmaz, ss. 61 – 62.

3.3.2.3. İmalat Sektörü

Osmanlı merkeziyetçi yapısının Selanik üzerindeki uygulamaları; kentin, bir liman kenti olarak ticaretten ziyade Bursa örneğinde olduğu gibi, dokuma endüstrisi ile öne çıktı. Ağırlıklı bir Yahudi yerleşimi olması ve yeniçeri kıyafetlerini dokuma yükümlülüğü ile Selanik, merkezin kontrolünde dokuma imalatında ihtisaslaşan ve endüstriyel örgütlenmesini buna göre inşa eden ya da ettirilen bir kentti.

Dokuma endüstrisi haricinde kent; madeni, tuzlası, sırmakeşhanesi ve baruthanesi ile devlet ekonomisinin hizmetindeydi. Selanik'in en önemli madeni Sidrekapsi (Siderokapısı, Demir Hisar) kasabasındaki gümüş madeniydi. Sidrekapsi madenleri; Veziriazam Damat (Makbul) İbrahim Paşa'nın, Macaristan'dan getirttiği Yahudi metalürjistlerin Selanik'e 90 kilometrelik yolu, günlük gidip gelen

785 Veinstein, Balkan Eyaletleri, s. 406; Stoianovich, Land Tenure, p. 404; Mcgowan, Economic Life, p. 42; Svoronos, Le Commerce, p. 245

786 Yılmaz, ss. 61 – 62.

kervanlarıyla en büyük gümüş madenlerinden biri oldu.[787] XVII. yüzyılın ortalarında Sadrazamın kâhyası Ebul Hayir İbrahim Ağa tarafından çalıştırılan gümüş madenlerinden, yılda 1.000 ila 1.100 libre gümüş elde edilmekteydi.[788] Yine Selanik için Kalemerya Tuzlası da önemli gelir kaynaklarından biriydi.[789]

Öte yandan Selanik, Osmanlı topraklarında üretimi yerel olmayan kükürdünde üretiminin yapıldığı kentlerden biridir. İzmir ile ilgili kısımda geçtiği üzere; Selanik Osmanlı kentlerinin ihtiyacı olan kükürdü tedarik ettiği gibi, sınırdaki kalelere de bunun sevkiyatının yapıldığı bir yerdi. Örneğin 1654-1655 tarihli bir emirle 3.000 okka kükürt, Selanik'ten Kanije'ye nakledildi.[790]

BOA, Cevdet-i Darphane kataloğunda yer alan 1476 numaralı belgede, Devlet-i Aliyye'ye beyan edilen yüz kırk dört bin vukiyye cevherden; 1704 yılına dair ihrak olunan miktarın 48.000 kıyye cevher olduğu yazılıdır. Ayrıca söz konusu defter bu yıla ait olmak üzere toplam sekiz ocaktan çıkarılan miktarlar ve yapılan masraflar hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Buna göre; sekiz madenin ikisinden elde edilen ve diğer altısından elde edilen maden miktarı aşağıdaki gibidir.

787 Mazower, s.68.

788 Moschopoulos, Ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὸν Ἐβλιὰ Τσελεμπῆ, ΕΕΒΣ 14 (1938), pp. 498-500'den Aktaran Vacalopoulos, Macedonia, p. 235.

789 Gökbilgin, s. 344; Tekeli ve İlkin, İttihat ve Terakki, s. 356.

790 Mark L. Stein, **Guarding the Frontier: Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe**, I.B. Tauris & Company, London, 2007, p. 56. Ayrıca bkz. Mark L. Stein, **Osmanlı Kaleleri Avrupa'da Hudut Boyları**, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007.

Tablo 52: Sidrekapsi'den Çıkarılan Altın, Gümüş ve Bakır (1703-1704) [791]

İki ocaktan hâsıl olan mahsulât:	Kal halis sim 1650 dirhem
	Zer-i halis 7 dirhem
	Mürde Seng 22,5 Kantar fî esedi 9, 24300 akçedir.
Altı ocaktan hâsıl olan mahsulât:	Kal sim-i halis 4.217,5 dirhem
	Zer-i halis 32 dirhem 3 denk
	Mürde Seng 38,5 kantar fî esedi 9, 41.580 akçedir.
	Bakır 18 kantar fî esedi 4, 8.640 akçedir.
Zikrolunan sim ü zer Devlet-i Aliyye'ye irsal olunup vech-i meşrûh üzere mürde seng ve bakır bahalarından müctemi olan akçelerdir ki zikrolunur. 78.120-Yalnız yetmiş sekiz bin yüz yirmi akçedir.	
İşlenen Madenlerin Harç ve Masrafları	
Lemşadniçiler tarafından işlenen iki ocağın harç ve masrafı:	6.500 baha-i kömür ve odun 7.640 ücret-i havuzcıyane ve körükçüyana 4.085 ücret-i lemşadniçyan 1.800 şafariye (şafarlar) 1.320 ifraziye (ifrazcılar) 22.245 - Yalnız yirmi iki bin iki yüz kırk beş akçedir
Lemşadniçiler tarafından işlenen altı ocağın harç ve maktu'larıdır	20.340 altı ocağın ber-muceb-i defter-i sabık masrafıdır. 13.200 altı ocağın ber-vech-i maktu kömürler bahasıdır. 3.400 ifraziye için verilmiştir. 36.940 -Yalnız otuz altı bin dokuz yüz kırk akçedir.
YEKÛN	
59.185 10.200 Asitane'ye menzil ile gönderilen iki nefer âdemin menzil kiraları ve harçlıklarıdır. 69.385-Yalnız altmış dokuz bin üç yüz seksen beş akçedir.	
8.735 akçe Meblağ-ı mezkûr yalnız sekiz bin yedi yüz otuz beş akçe için hal-i mevcud olan Mürde Seng ve bakırdır. Mürde Seng 7 kantar, Yalnız yedi kantardır. Ranta 2,5 kantar, Yalnız iki buçuk kantardır.	

Kaynak: BOA, C.DRB., Dosya No:30, Gömlek No:1476, Tarih: 23.B.1115.

791 Bundan bir yıl öncede,
"*Selanik kazasında eskiden beri işleyen Sidrekapsi madeni ihmal yüzünden kuyu ve lağımları ocakları harab olmuş olup, maden hizmetine tayin olan reaya yine maden hizmetine bağlanıp, üç kuyu açılması ve üç bina için gereğinin yapılması ve adı geçen madenin deniz kenarında olmasından dolayı korsan ve eşkiyalara karşı madenin muhafaza hizmetine yevmiye onbeşer akçe ile kırk nefer sekban tayin olunması ferman olunmuştur"* (Sene 1114). BOA, C.DRB., Dosya No:30, Gömlek No:1476, Tarih: 23.B.1115.
Defterdar Sarı Mehmed Paşa, ss. 734-735.

1718 (1131) yılı itibariyle Sidrekapsi madeni işletim hakkını üç yıllığına alan kişi, Çavuşzade Ali Ağa idi. 1720 (1133) tarihli belgede geçtiği üzere Sidrekapsi madeni mukataasının yıllık otuz iki yük, üç bin altı yüz akçe malı vardı. Madende üç kuyu açılıp, işletilen sekiz kuyunun temizliği için dört yük bin akçe masraf çıkarılıp, 1718 yılı itibariyle Ali Ağa'ya kiralanmıştı. Ancak Çavuşzade Ali Ağa'nın iki yılda elde ettiği cevher umduğundan az olup, masrafını karşılamadığı ve zarara soktuğundan Ali Ağa, kalan bir yıl için "*Müceddeden kuyu hafr edemem, âhara verilsün"* ricasında bulunmuştur. Bu rica üzerine bahsi geçen mukataanın yirmi sekiz yük üç bin altı yüz akçe mal-ı iltizamı ile bir yıllığına başkasına verilmesine karar verildi. Nitekim bu karar sonucunda madenin işletim hakkı, buna talip olan Selanik gümrük eminlerine verilmesi uygun görüldü.[792]

"Arz-ı bende-i bî-miktar budur ki,

Selanik kurbunda vâki "Sidre Kapsi" madeni nezaretinin yirmi sekiz yük üç bin altı yüz akçe malı olup otuz dört senesi zaptı henüz kimseye deruhte olunmadığı kalemden ihrac olunmuştur. Ma'den-i mezkûr Selanik kurbunda olup kendülere her vechile münasip olmağla beş bin kuruş muaccele ile kendülere malikâne verilmek recasına Selanik gümrüğü eminleri istid'a ederler. Fî nefsi'l-emr ma'den-i mezkûr malikâne verildiği surette avn-i Hakk ile nizamını bulacağı zâhir olmağla otuz dört senesinden malikâne verilmek... kâimesi verilmek bâbında emr u ferman devletlü saadetlü sultanım hazretlerinindir."

Kent ekonomisine gümüş madenleri dışında katkı sağlayan bir diğer üretim yeri sırmakeşhanelerdi.* Osmanlı yönetimi özellikle İstanbul, Bursa ve Selanik[793] olmak üzere bu üç kent dışında sırmakeşhane açılmasını yasaklamıştı. Hatta 1701 yılında bu yasağa rağmen; *Yahudi Yasef, oğlu Mosı ve Firenk oğlu Pişva bu yasağı çiğnedikleri için mahkemeye verilmiş; yine de uslanmayıp, adı geçen Yahudiler gizliden simkeşlik yaptıkları için ibret olsun diye, Selanik'e sürgün edilmişlerdi.*[794]

---

792 BOA, C.ML., Dosya No: 761, Gömlek No: 31010, Tarih: 29.Z.1134.

* **Simkeşhâne**: Devlet emrindeki simkeş ve sırmakeşlerin, yani gümüş ve sırma işleyenlerin topluca çalıştıkları yer. Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 618.

793 Kütükoğlu, İktisadi Yapısı, s. 637.

794 Refik, On İkinci Asırda, ss. 34 – 35.

3.3.2.3.1. Selanik Baruthanesi

Selanik Baruthanesi'nde; Baruthane Emini, kethüdası ve kâtipleri ile birlikte 300 nefer vardı. Hatta Selanik Kalesi kısmında değinildiği üzere 1597 yılında baruthaneye düşen yıldırım sonucu 1.300 kantar barut patlamış ve harap olan kale, yeniden yapılmıştı.[795] Kayıtlarda geçen buna benzer bir başka olay, 1712 tarihlidir. Baruthanede bulunan 9.000 kantar (508.041 kg.) hazır barutun patlama ihtimali burada görevli olanları korkutarak, görev yerlerini terk etmelerine neden oldu. Hatta Baruthane Nazırı İbrahim'in baruthane civarının da boşaltıldığını merkeze bildirmesi üzerine Kapudâne-i Hümâyûn İbrahim Kaptan'a Akdeniz seferinden dönecek kalyonlarla barutun bir kısmını, İstanbul'a getirmesi emredildi.[796]

Daha ziyade yakın çevresindeki kaleler ile donanmanın ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılan Selanik Baruthanesi'nin ihtiyacı olan güherçile; Köprülü, İştip, Koçana ve Serez'den karşılanırdı.[797] Selanik Baruthanesi'nde düşük maliyetlere karşın üretimde istenen kalite yakalanamadı. Hatta 1720 yılında Baruthane Nazırı İbrahim'e barutun kalitesinin iyileştirilmesi ve İngiliz ayarında üretim yapılmasına dair ferman gönderildi.[798]

Üretim kalitesinde düşüşün en temel sebebi, güherçile temininde yaşanan sıkıntılardı. 1696 yılında İstanbul'a, Selanik Baruthanesi'nden Şahin Ağa'nın konuyla ilgili verdiği malumat örneğinde olduğu gibi. Şahin Ağa'nın arzuhali,

---

795 Bkz. dipnot: 649. Selaniki Mustafa Efendi'nin eserinde ve Zafer Gölen'in çalışmasında geçtiği üzere baruthane Selanik Kalesi'ndedir. Bundan farklı olarak Gábor Ágoston, Selanik'te barut fabrikası kurulma kararının 1663 Macaristan Seferleri sırasında alındığını belirtirken, baruthanenin Söğütlü isimli nehre yakın bir kasabanın dışında olduğunu kaydetmektedir. Buna ek olarak Ágoston, baruthanenin 1666-1667 yılında 1,2 milyon akçe tutarında bir tamirat gideri olduğundan bahsetmektedir. Buraya kadar farklılık gösteren bilgilere karşın Zafer Gölen ile Gábor Ágoston'un Selanik Baruthanesi ve üretim hacmine yönelik verilerinde paralellik söz konusudur. Ágoston, Barut Sanayi, s. 450.

796 Y. Aydın, s. 329.

797 1688 yılında Dıraç Kalesi'ne 30 kantar, Niş Kalesi'ne 20 kantar top barutu ile 10 kantar tüfek barutu, Eğriboz Kalesi'ne 500 kantar siyah barut gönderilmiş, 1689 yılında ise Ohri Kalesi'ne 70 kantar top ve 30 kantar tüfek barutu, Ohri Sancağı'na bağlı İşim Kalesi'ne 10 kantar top, 5 kantar tüfek barutu ve Eğriboz Kalesi'ne 500 kantar barut gönderilmiştir. Yine Macaristan Seferi sırasında 1685 yılında 1.500 kantar, 1693/1694 ve 1694/1695 yılları arasında iki ayrı parti halinde 1.500'er kantar barut develerle Selanik'ten Belgrat'a nakledildi. 1716 yılında da Mora Seferi için Selanik'e gönderilen kalyonlara 2.000 kantar barut yüklenmesi buyrulmuştu. Gölen, ss. 11 – 12.
Ágoston, Barut Sanayi, s. 452; Y. Aydın, s. 329; Bekir Gökbunar, **105 Numaralı Mühimme Defteri (Özet-Transkripsiyon)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 1996, ss. 354 – 356, Hüküm No: 522,523.

798 Refik, On İkinci Asırda, ss. 73 – 74.

dışarıya güherçile satışı yüzünden ferman olunan barutun üretim için gereken güherçilenin temin edilemediği ve bunun önüne geçilmesi hakkındadır. Bunun üzerine Selanik Muhafızı Vezir Halil Paşa'ya ve Selanik kadısına yazılan hükümde, Divan-ı Humâyûn'a arz-ı hal sunup, Selanik Sancağı'nda Asitane-i Saadet baruthanesine güherçile ocaklık tayin olunan kazalardan tahsile memur olan Selanik baruthanesi nazırı Ahmed'in güherçilenin toplanıp, dışarıya satılmasına neden olduğu anlaşıldığından bu ve buna benzer girişimlere engel olunması ferman olundu.[799]

Ancak aynı sorunların devam ediyor olması yazılan hükümlerin pek etkili olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla yurtdışına güherçile satışı, tüccarın eline geçen güherçilenin yüksek fiyatla satışına girişilmesi üstüne çiftlik sahiplerinin ve diğer görevlilerin güherçile çıkarmakla görevli amelelerden para talep etmelerinin eklenmesi işi daha da zora sokan durumlardı. Nitekim XVIII. yüzyılda yıllık ortalama 1.500-2.000 kantar (84.600-112.800 kg.) barut üretimi yapan Selanik Baruthanesi'nde alınan önlemlere karşın, üretim kalitesinde iyileşme olmadı.[800]

[799] BOA, AE.SMST.II., Dosya No: 13, Gömlek No:1236, Tarih: 19.Za.1108.

[800] Hatta 1781 yılında Baruthane Nazırı Osman'ın bu durumu merkeze bildirmesi üzerine, merkezden güherçile amelelerine engel olanların cezalandırılacağına dair fermanlar gönderildi. Tüm bu önlemleri izleyen gelişme ise Selanik Baruthanesi'nin 1793 yılında kurulan Baruthaneler Nazırlığı'na bağlanması ve 1796 yılında da tamamen kapatılmasıydı. Gölen, ss. 12 – 14.

Buna göre; Gabor Ágoston ve Zafer Gölen'in arşiv belgelerine dayanan verilerine ek olarak BOA, Kamil Kepeci tasnifinin 6691 numaralı defterinde yer alan 1741-1762 yıllarına ait üretim miktarları ile birlikte Selanik Baruthanesi'nin 1686-1754 yıllarını kapsayan yıllık barut üretim miktarları aşağıdaki tabloya yansıyan şekliyle şöyledir. [801]

[801] Söz konusu defter, Gelibolu ve Selanik Baruthanelerinin 1741-1762 (1154-1176) yıllarına ait yıllık barut üretim miktarlarını göstermektedir. Bu deftere göre; bu dönem Selanik Baruthanesi Nazırı Abdurrahman Ağa'dır.
Yine 1754-1795 yıllarına ait yıllık üretim miktarları ise aşağıdaki gibidir.

Selanik Baruthanesi'nde Barut Üretimi

Tarih	**Üretim (Kantar)**
1754-1755	750
1755-1763	1.500 (yıllık)
1763-1764	1.500
1765-1766	1.500
1768-1771	3.000
1773-1774	2.000
1780-1781	2.000 (yıllık)
1781-1785	1.500 (yıllık)
1793-1794	786 (yıllık)
1794-1795	1.000

BOA, K.K,d., Dosya No: 6691, Tarih: 1176, s. 2. Gabor Ágoston, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450-1700)", **Osmanlı**, Cilt: VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, (Harp Endüstrisi), s.626; Gölen, ss. 14 – 15; Ágoston, Barut Sanayi, s. 454.

Tablo 53: Selanik Baruthanesi'nde Barut Üretimi

Tarih	Üretim (Kantar)
1686-1688	4.970
1695-1696	2.520
1716-1720	11.000 (toplam)
1720-1723	1.500
1723-1725	2.000
1725-1726	3.000
1728-1729	2.000
1729-1734	1.500
1734-1735	2.000
1740-1741	1.000
1741-1742	1.200
1742-1751	1.800 (yıllık)
1751-1754	1.500 (yıllık)

Kaynak: BOA, K.K,d., Dosya No: 6691, Tarih: 1176, s. 2. Gabor Ágoston, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450-1700)", **Osmanlı**, Cilt: VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, (Harp Endüstrisi), s.626; Gölen, ss. 14 – 15; Ágoston, Barut Sanayi, s. 454.

3.3.2.3.2. Dokuma Endüstrisi

Osmanlı'da çuha/çuka dokumacılığı[802] özellikle Selanik'teki Yahudiler tarafından yapılmaktaydı. Svoronos; Yahudilerin çuha dokumayı, Kastilya'da öğrendiklerini belirtmektedir.[803]

II. Beyazid dönemi, Selanik Yahudilerine yeniçeriler için çuha dokumaları karşılığında, Rumeli'de miri fiyatla yün toplamaları izni verildi. Ancak bu yükümlülük o kadar basit olmayıp; öncelikli şartı, her yıl belli bir miktar çuhanın teslim edilme zorunluluğu vardı. XVI. yüzyıl başı bu miktar 95.000 zıra iken

802 Ayrıntılı bilgi için bkz. Kolçak.
803 Svoronos, Le Commerce, p. 187.

yüzyılın sonunda 280.000'e çıktı.[804] Burada dokunan çuhalar, "*barani*" denilen yağmurluk ve "*mirahuri*" denilen elbise dikiminde kullanılırdı. [805] Ayrıca kalın Selanik çuhasından dolama yapılarak, saraydaki görevlilere verilirdi.[806]

İtalyan Seyyah Jacob Condorini'ye göre; XVII. yüzyılda Selanik'te yalnızca iplik eğirme ve dokumacılıkla uğraşan 10.000 civarında hane vardı.[807] 40.000 yeniçeri için mavi ve yeşil çuha işleyen Selanik Yahudileri bundan başka, türlü türlü Selanik keçesi ve kenarları kırmızı ipekten mavi peştamallar işlerler, halı dokurlardı.[808] Örneğin; Selanik yan keçesinin fiyatı 1600 yılında zırası 100 akçeyken 1640 yılında zırası 84 akçeydi. 1640 tarihli narh defterine göre; Selanik'te dokunan diğer ürünler ve fiyatları ise şöyleydi.

---

804 Halil Sahillioğlu, "Yeniçeri Çuhası ve II. Beyazid'in Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasebesi", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2-3, 1974, (Yeniçeri Çuhası), s. 419.
Osmanlı yönetiminin çuhaların dokunması konusunda ne denli hassas olduğuna dair çarpıcı örnek 1569 tarihli şu iki hükümdür: İlk hükümde; "*Selanik'te baş gösteren tâun dolayısıyla etraftaki köylere çıkan ve çıkmak isteyen çocuklarına karşılık olarak cemaat ileri gelenlerinin birbirlerine kefil olup taahhütlerini yeniledikleri bildirilen Yahudilerin, işlenmesini üstlendikleri mirî çukaları vaktinde eksiksiz teslim etmelerinin temini",* buyrulmaktadır. Yine *"Selanik'te ortaya çıkan tâun nedeniyle mirî için çuka işleyen Yahudiler'in dükkânlarını ve tezgahlarını terkedip etrafa dağıldıkları bu nedenle mirî çukanın zamanında yetiştirilemeyeceği duyulduğundan, etrafa dağılan Yahudiler'in yerlerine getirtilerek mirî çukayı zamanında işleyip teslim etmelerinin sağlanması; aksi halde görevlilerin sorumlu tutulacağı"* bildirilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı idaresi için çuhaların zamanında teslim edilmesi, vebadan daha da önemli bir önceliğe sahiptir. 7 Numaralı Mühimme Defteri, ss. 228, 324.

805 Sahillioğlu, Yeniçeri Çuhası, s. 417.

806 Gökbilgin, s. 344.

807 M. Molcho, "SINAI", Vol. 50 1962, p. 463'den Aktaran Hyman Cooper, **The Responsa Of Rabbi Joseph İbn Leb**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of London, London, 1963, p. 352.

808 Çelebi, VIII. Kitap, s. 75; Öndeş, s. 13; Vacalopoulos, Thessaloniki, p. 86.

Tablo 54: Selanik Dokumaları ve Fiyatları

Selanik Dokumaları	**Ölçü (zıra)**	**Fiyat (akçe)**
Çuha	eni 1	90
Hurda nakış keçe seccadesi	boyu 3 eni 2	320
İri nakışlı keçe seccadesi	boyu 2,5 eni 1,5	225
Orta keçe		âlâ: 54
		evsat: 50
		ednâ: 40
Yan keçe	eni 2	84
	eni 1,5	âlâ: 65
		ednâ: 60
Peştamal	50 kalem	640 akçe
Peştamal	45 kalem	440 akçe
Peştamal	40 kalem	310 akçe
Peştamal	35 kalem	190 akçe

Kaynak: Kütükoğlu, Narh Defteri, ss. 48,49,113,163,178,180.

Dokuma işinden sorumlu olmalarının doğal sonucudur ki, Yahudi tüccarlar yeniçeri ocağı ile yakın ilişki içinde olup, yeniçerilerde ocağın ihtiyaçlarını karşılamak için ocak bezirgânı adında bir görevli ve özel girişimci vardı. Bu görev, babadan oğla geçmekteydi ve bununla ilgili düzenleme İstanbul ve Selanik'teki birkaç Yahudi ailesinin tasarrufundaydı.[809]

Selanik'in Yahudi nüfusunun yükümlülüğündeki dokuma endüstrisi ile Osmanlı idaresi yakından ilgilenerek gerek üretimin kalitesi gerekse devamlılığı konusuna hassasiyetle yaklaştı. XVII. yüzyılda Selanik Yahudilerinin İstanbul'a eksiksiz teslim etmeleri gereken çuha miktarı 285.000 zıradır. 1626-1630 yıllarına ait hükümleri içeren 3457 Numaralı Maliye Ahkâm Defteri'nde, İstanbul'un çuhaların teslimatının eksiksiz yapılmasına ne denli önem verdiğini gösteren, Selanik kadısına yazılan pek çok hüküm yer almaktadır.[810]

809 Eva Groepler, **İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler**, Belge Yay., İstanbul,1999, s. 36.
810 Serdaroğlu, ss. 24,42,48 – 49. Hüküm No: 71,72,85,177,178,217.

Resim 4: 1683 Viyana Savaşı'nda Sultan IV. Mehmed ile Yeniçeriler, Yeniçeriler ve Üniformaları

Kaynak: Avner Ben-Zaken, "Bridging networks of trust: practicing astronomy in late sixteenth-century Salonika To the memory of Richard Popkin", **Jewish History**, Vol.23,No.4, Springer Science-Business Media B.V., 2009, p. 15.

Üretimin kalitesi için çuhacıların çuhaları ve pazar terzilerinin diktikleri denetlenirdi. İyi kalite üretimin belli kaideleri vardı. Buna göre; Çuha kaftan ve bez kaftan bir boy, iki etek olmalı ve astarları da ona göre dikilmeliydi. Örneğin; düğmeleri iyi dikmeyen, belini tam yerinde ortalamayan terzi sopa cezasına çarptırılır ve sopa başına da bir akçe para alınırdı. Yine çuhalar eksik dikilip, kalanı

başkasına satılsa ve alanda bilmeden almışsa buna herhangi bir ceza söz konusu değildi. Ancak aksi bir durumda alana da satana da sopa cezası ve para cezası vardı ve çuhaları ıslatıp satmak yasaktı.[811]

Osmanlı yönetiminin dokuma endüstrisine yönelik aldığı tedbirler ne kadar sıkı ise aynı şekilde kendisine bu alanda hizmet eden Yahudi tebaasının can ve mal güvenliğine yönelik tavrı da, bir o kadar duyarlıydı. 10 Ocak 1610 tarihinde Selanik'te çuha imal eden Yahudilerin evlerinin basılıp, öldürülmeleri bazı karışıklıklara neden olmuş ve olay üzerine Selanik kadısına yazılan padişah hükmünde "*hilâf-ı şer'-i şerif te'addi olunduğuna rızâ-yı hümâyunum yoktur"* denilerek, gerekirse çuhacıların bulundukları mahallelerin korunması için adamlar tayin edilmesi buyrulmuştu.[812] Bunun haricinde meydana gelen aksiliklerden birine de 1596 yılında Selanik'ten hareket eden seksen beş denk yeniçeri çuhası yüklü iki geminin rüzgâr muhalefeti ve korsan saldırısına maruz kalmasıdır.[813]

Bu münferit olaylar bir yana Selanik dokuma endüstrisini sekteye uğratan gelişme, hem iç hem de dış kaynaklı etkilerin bir sonucu meydana gelen kriz ortamıdır. XVI. yüzyılın ikinci yarısı Yahudi dokumacılar, Osmanlı pazarına girerek, yüksek fiyattan yün satın alan Avrupalılar ve Selanik ile çevresini olumsuz etkileyen vebanın yarattığı 1568-1569 yılındaki hammadde sıkıntısı yüzünden zor bir dönem geçirmişti. 1581 yılında kurulan İngiliz Levant şirketi ile yün satışlarında fiyat kıran İngiliz tüccarları da, Selanikli dokumacıyı zorlayan hususlardan biri oldu.[814] Hammadde sıkıntısı nedeniyle merkezin talebi olan üretimi yetiştiremez hale gelen dokumacılar, çare aramak üzere Selanik'ten ayrılma yoluna gitmişlerdir.[815] Özellikle Batı Anadolu kentlerine yönelen bu göç hareketinin etkileri, XVII. yüzyılda da devam etti ve 1613 yılında Selanik Yahudi nüfusunda ciddi bir düşüş yaşandı.

Cemaatin vermekle yükümlü olduğu vergiyi çuha olarak ödemesinin uygun görülmesinden sonra yeniçeri sayılarındaki sürekli artış ve devletin içine düştüğü

---

811 Ayni Ali Efendi, s. 50.

812 Rahmi Tekin, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamları (1520-1670 İstanbul Örneği)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2008, s. 166.

813 Selâniki, s. 637.

814 Faroqhi, Krizler ve Değişim, s. 584 – 585.

815 Feridun M. Emecen, "Selanik'ten Manisa'ya: Yahudi Dokumacıların Göçüyle İlgil Bazı Bilgiler", **Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)**, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s. 107.

mali bunalımlarla; cemaatin devlete karşı olan bu sorumluluğu, gittikçe ağırlaşan bir yük haline geldi. Hatta mevcut durumu arz etmek üzere Selanik'ten bir heyet İstanbul'a gönderildi. Fakat bu heyete başkanlık eden Haham Yasef Kovo (ya da Yuda Kovo) suçlu bulunarak, idam edildi.[816]

Dokuma sektöründeki bu krizin atlatılamamasının birçok nedeni vardı: Hammadde fiyatlarının artışı, vergiler, Avrupa'nın ürettiği kaliteli kumaşlarla rekabet edememek, merkezin gerekli önlemleri alamaması, yerel idarecilerin keyfi tutumları[817] gibi. Selanik'ten ayrılan dokumacıların bir kısmı Serez, Manastır, Üsküp'e yerleşmişti. Selanik'ten kaçan Yahudi dokumacıların geri dönmeleri için çevre kadılıklara yazılar yazıldı. Bununla ilgili olarak 1640 yılında Selanik kadısı Manastır kadısından tezgâhları bırakıp gidenlerin yerine yenilerini göndermesini rica etti. Yine 1610 yılı mühimme kaydı; İzmir ve Manisa'ya yerleşen Yahudilerin, buralarda imalathane kurduklarından ve sonrasında Selanik'e geri döndüklerinden bahsetmektedir. 1615 yılı mühimme kaydına göre de, Manisa'ya gelen Yahudiler buradan ayrılmamıştı.[818] Yahudi dokumacıların iç göçü sonucu üretimde meydana gelen sıkıntılar, merkezden gönderilen yazıların içeriğinden anlaşılmaktadır. 1630 tarihli aşağıdaki yazı, Selanik'teki durumu özetler niteliktedir.

> *"Selanik'te Dergâh-ı Muallâ yeniçerileri çukalarının işlenmesine geçen sene nezaret eden Deveci Mehmed'in görevden alınıp, daha kaliteli çuka işlenip zamanında Anbar-ı Âmire'ye gönderilmesi için yerine Dergâh-ı Muallâ yayabaşılarından Muslihiddin'in tayin edildiği; derhal adı geçen yayabaşı vasıtasıyla her bakımdan kaliteli ve standartlara uygun çukanın gecikmeye meydan verilmeden işlenebilmesi için gerekli tedbirlerin uygulamaya konulup bu işle yükümlü olmalarına rağmen Karaferye, Siroz, Manastır ve Üsküp taraflarına kaçan Yahudilerin gerekirse zorla geri getirilerek çuka işletilmesi ve çuka işlenmemesine sebep olan Yahudi madrabazlara da bu işe karışmamaları hususunda tenbihte bulunulması; bu işle görevli olup da ihmal, hilekârlık ve yolsuzluğu görülenlerin cezalandırılacağı."* [819]

---

816 Yusuf Besalel, **Osmanlı ve Türk Yahudileri**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul,1999, s. 37; Veinstein, Seküler, ss. 58 – 59.

817 Stoianovich, The Conquering, pp. 246 – 254; M. Genç, Osmanlı Sanayisi, s.243; Faroqhi, Kentler ve Kentliler, ss. 157–161.

818 Emecen, ss. 108 – 109; Rhoads Murphey, "17. Yüzyılda Via Egnatia Boyunca Görülen Ticaret Örüntüleri", **Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)**, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s. 196, bkz. dipnot:14.

819 **85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041(1042)/1630-1631(1632))**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:60, Ankara, 2002, s. 179.

1630'larda yazılan diğer iki hükmün ilkinde "*Selanik'te işlenmekte olan yeniçeri çukalarının bir süredir kalitesiz imal edilmesinin, çuka hizmetinin başında bir mübaşir bulunmamasından kaynaklandığı anlaşıldığından, çuka hizmetine mübaşir olan kimsenin aynı zamanda mübaşirlik hizmetini de birlikte yürütmesi ve işine kimsenin karıştırılmaması*" buyrulurken ikinci hüküm; çuhaların ensiz dokunmasından dolayı yeniçerilerin çıkardığı huzursuzluk sonucu olayın nedeninin araştırılıp, konuyla ilgili gereğinin yapılmasını buyurmaktadır.[820]

> *"Birkaç senedir, çukaların ensiz dokunmasından dolayı, yeniçerilerin huzursuzluk çıkarmaları üzerine, yapılan araştırma neticesinde çukanın ensiz olmasının, Selanik'te söz konusu çukaları işleyen Yahudilerin hileye sapıp ip maliyetini düşürmek için tezgahlarının taraklarını, seyrek olması gerekirken sık etmelerinden kaynaklandığı anlaşıldığından, söz konusu tarakların, çuka hizmetini yürütmekle görevli Muslihiddin yayabaşı tarafından yeniden kontrol edilip normal hale getirilmesi; ayrıca işlenmesi gereken bir miktar sobraman çukasının da yeniçeri çukasıyla birlikte işlettirilip zamanında tesliminin sağlanması."*

Yahudi dokumacıların üretimi sekteye uğratan iç göçü ve 1650'lerde düşüşe geçen Venedik ticaretinin etkileri birleşince, Selanik ekonomisinin bundan sarsılmaması mümkün gözükmemektedir. Fakat Venedik'in yokluğunun yarattığı boşluğu dolduran ve Selanik ekonomisini bir nebze olsun rahatlatan gelişme, Fransız tüccarlarının Languedoc'un imalatçılarının ihtiyaçlarını karşılamak için Balkanlardan yün ithal etmesi oldu.[821]

Etkileri XVII. yüzyılda hissedilen kriz ortamına rağmen Selanik dokuma endüstrisi XVIII. yüzyıla değin faaliyetine devam etti. Hatta devlet eliyle tekstil endüstrisini kalkındırmaya yönelik bir girişim hayata geçirilmeye çalışıldı. Sadrazam Rami Mehmed Paşa; İstanbul, Edirne ve Selanik'te yeni tekstil fabrikalarının kurulmasını ve ithal edilen ipeklilerin Bursa'da üretimini teşvik etmeyi amaçlamaktaydı. Bu amaç doğrultusunda Sadrazam Rami Mehmed Paşa, 1703 yılında Selanik'te çuha dokuyan Yahudiler ile Bursa'da kumaş imal eden ustalardan bazılarını Edirne'ye davet etti. Sadrazam, gelen ustaları teşvik etmek için şu konuşmayı yaptı:

---

820 85 Numaralı Mühimme Defteri, ss. 40, 49.

821 Faroqhi, Krizler ve Değişim, s. 584.

"*Ecnebi memleketler yaptıkları çuha ve kumaşın levazımını Türkiye'den aldıkları halde bizde niçin işlenip dokunmaz; Bu, büyük bir kusurdur her, ne lazım ise tedarik edelim, Fransa ve diğer yerlerden çuha almayalım; buna bir çare bulun, üstatlarınıza ikram olunur.*"

Diyerek, davet sonunda ustalara, hiç kimse tarafından müdahale edilmemelerine dair fermanlar verdi.[822]

Rami Mehmed Paşa'nın amacını gerçekleştirmesi için ihtiyacı olan tek şey, hammadde ihracat yasağıydı. Ancak 1703 İsyanı,[823] bu planın hayata geçirilmesine mani oldu.[824] 1708 yılında ise Selanikli ustaların kullanıldığı bir çuha imalathanesi, İstanbul'da faaliyete geçirildi. 1709 yılında tesisin idaresini alan gayrimüslim bir Osmanlı tebaası, Polonya'dan getirttiği makine ve ustalarla yeni bir imalata girişmesine rağmen, 1732 yılında tesisin faaliyetine son verildi.[825]

Devletin korumacı elini sürekli üzerinde hisseden dokuma sektörüne yönelik desteklerden bir diğeri, hazine gelir kalemlerinden kaynak aktarımı yoluna gidilmesiydi. 1677-1680 (1088/1091) yıllarına ait cizye gelirlerinin yeniçeri çuhalarının dokunması için ocaklık olarak tayin edilmesi örneğinde olduğu gibi.

Tablo 55: Selanik Cizye Gelirleri (1677-1680)

Yıl	Mültezim	Hane	Cizye Geliri (akçe)
1677	Mustafa Efendi	3.553	741.200
1678	Mehmed Efendi	3.553	741.200
1679	Abdülbaki Ağa	3.553	741.200
1680	-	3.553	741.200

Kaynak: BOA, EV. HMHd., Dosya No: 177, Tarih : 22.B.1076.

822 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar**, Cilt: IV, 1. Kısım, TTK, Ankara, 2007, (Cilt: IV, 1. Kısım), s. 20, Defterdar Sarı Mehmed Paşa, ss. 775 – 776.

823 1703 yılında Padişah II. Mustafa'nın bir kapıkulu-ulema ayaklanmasıyla tahttan indirilmesi ve dönemin Şeyhülislamı Feyzullah Efendi'nin bu ayaklanma esnasında öldürülmesi olayı, Osmanlı tarihinde 1703 İsyanı ya da Edirne Vakası olarak anılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Metin Kunt, "Siyasal Tarih (1600-1789), **Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908**, Cilt: III, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, ss. 49 – 52.

824 Stoianovich, The Conquering, p. 258, bkz. dipnot:71; M. Genç, s. 239.

825 M. Genç, Osmanlı Sanayisi, s. 239–240.

Yine XVIII. yüzyılda yapağı satışına dair yazılan fermanlardan, hammadde ihtiyacı konusuna da hassasiyetle yaklaşıldığı anlaşılmaktadır. 1740 tarihli fermanda, Selanik çuhalarının imalatı hakkında, çuhalar tamamlanmadıkça, yabancılara yapağı verilmemesi ve yapağı almaya çalışan yabancıların mahzenlerine kilit vurulması buyrulmaktadır.[826]

Ancak gün geçtikçe önemini kaybeden dokumacılık, Osmanlı pazarını istila eden yabancı ürünlerle özellikle de Provans "*çuhalar*"ı ile rekabet edemedi. Selanik ekonomisinde önemli bir yeri olan dokuma imalatı ve satışının XVIII. yüzyıldaki manzarasını Apostolos Vacalopoulos şöyle özetlemektedir:

> *"Dokumanın en büyük payı Yunan ve Türk tüccarlar tarafından alınarak, ticari fuarlarda çevre kent ve köyler aracılığıyla, büyük bir bölümü satın alınmaktadır. Yunanlılar ve Türkler bunu, Selanik'teki Fransızlardan satın almaktadır. Böylece bunun çok küçük bir parçasından daha azı, şehirde kalmakta ve burada oturanların tümü sefalet içinde yaşamaktaydı. Türkler servetlerini gizlemekte dikkatli davranmakta ve onlar dokumaları kişisel giyimde kullanmak için hiç satın almadıklarından, herhangi biri bu sefaletin en önemli nedeninin Türkler olduğunu görebilirdi… Yunanlılar aslında bu alanda belli bir rol oynamakta istekliydi ancak onların arasında da dokuma harcamalarını karşılayabilecek derecede yeterli servet sahibi kişi yoktu. Yahudilere gelince, onlar sefalet içinde yaşamaktaydı. Otoriteler onlara diğer gruplardan daha fazla baskı uygulamakta ve onları küçük görmeye devam ediyordu… Almanlar ve Türkler arasında savaş olduğu zamanlarda dokuma satmak zordu… Kırsaldaki Yahudi ve Yunanlıların paralarını gizlemelerinin ve dokuma almaya cesaret edememelerinin sebebi, bölgelerinden geçen Türk askerlerinin yağmalarından korkmalarıydı…" [827]*

Endüstrinin içinde bulunduğu olumsuz şartlara, 1730 tarihli Selanik Yahudilerinin vergi ödemelerinin bir kısmını çuha kalanını nakit ödemelerine ilişkin sadrazam kararının da eklenmesi, tuzla biber oldu. Nihayetinde XIX. yüzyıl başında devlete teslim edilen mal sayısı, 300-400 parçaya kadar düştü.[828]

---

826 1777 tarihli Galata Kadısı'na yazılan bir diğer hüküm, Selanik'in ihtiyacı olan yapağı karşılanmadan satışının yapılmamasına dairdir. Refik, On İkinci Asırda, ss. 149 – 150; Fahri Yasin Şener, **18. YY'da İstanbul'da Ticaret (İstanbul Ahkâm Defterlerine Göre)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, ss. 145 – 146.
Aynı şekilde 1765 tarihli ferman, Selanik ve civarında mevcut olan yapağının vakıyyesi 12'şer akçeden alınmak suretiyle beş bin kantar yapağının toplanması ve mühürlü mektubun Yeniçeri Ağası Ömer Ağa'ya verilerek, gereğinin yapılmasını buyurmaktadır. Refik, On İkinci Asırda, s.208.

827 Vacalopoulos, Thessaloniki, p. 97.

828 Veinstein, Seküler, s. 62.

3.3.3. Ticaret

Selanik, hem ihracat hem de ithalat için Balkanların en önemli liman kentiydi. Örneğin 1726 yılında Kudüs'e yolculuğu sırasında kenti ziyaret etmiş olan Rus Rahip Vasilii G. Barskii'nin Selanik ile ilgili gözlemleri, limandaki ticari hareketliliği gözler önüne sermektedir.

> "*Şehrin şöhreti, bence güzelliğinden ve kalelerinin kuvvetinden değil, gerek karadan ve gerekse denizden, bütün ülkelere olan bağlantısından ileri geliyor. Bilhassa limanda Venedikli, Fransız, Mısırlı, İngiliz, Alman, Sırp, Dalmaçyalı ve Romen tüccar gemileriyle karşılaştım. Hatta Ukrayna'dan gelen her türlü ve her çeşit tüccar, mallarını Selanik'e getirip, ister perakende, isterse toptan satış yapıyor. Çevre yörelerden her nevi gıda maddesi, bilhassa buğday getiriliyor. Sebzelerinin ve ekmeğinin çeşit ve lezzeti, pek memnun edici. Limana gelen tüccar gemileri mal getirdikleri gibi, bilhassa buğday yüklüyorlar*." [829]

Özellikle ticari açıdan Serez, Vardar ve Larissa birbirleriyle sıkı bir ilişki içinde olup; Selanik bu ticari ağın merkeziydi. Selanik'in Kavala ile de yakın ticari bağları vardı. Nitekim Kavala limanı vasıtasıyla İstanbul'un donanmaya tahsis ettiği Pravista'da (Pravichta) imal edilen mal ve mühimmat, Selanik'ten geçmekteydi. Kentin başlıca ihraç ürünleri şunlardı: Yün, tütün, pamuk, ham ipek, tahıl ve balmumu.[830]

Selanik'e Ege adalarından zeytinyağı, sünger, sabun ve narenciye İstanbul'dan çeşitli lüks mallar gelir; Girit'e soda ve kereste, İstanbul'a tahıl, tütün ve ham ipek gönderilirdi. Özellikle Mısır ile canlı bir ticaret söz konusu olup, Mısır'dan yün, tekstil, kauçuk, tütsü, amonyak, kahve ve pirinç temin edilir ve Suriye'ye yünlü palto ve kırmız böceği gönderilirdi.[831]

Selanik'in ithal ettiği ürünler ise şunlardır: Fransız imalatı kükürt, şeker, çivit, kahve, beyaz sabun, Hollanda ve İngiltere'den kumaş, Messina ve Venedik'ten ipekli kumaş, Roma'dan çeşitli kumaşlar, Cenova'dan kâğıt, farklı yerlerden teneke,

---

829 Öndeş, ss. 17 – 18; Vacalopoulos, Macedonia, pp. 254 – 255; Lucien J. Frary, "Russian Interests in Nineteenth-century Thessaloniki", **Mediterranean Historical Review**, Vol. 23, No. 1, June 2008, p.16.

830 Pamuk, 1500-1914, s. 164; Vacalopoulos, Macedonia, pp. 300 – 301; Öndeş, s. 20; Vacalopoulos, Thessaloniki, p. 98.

831 Vacalopoulos, Macedonia, pp. 301- 302.

işlenmiş bakır eşya, kına, hindistan cevizi, karanfil, karabiber, tarçın, zencefil, kurşun, kalay, lehim, av saçması, tel kablo, çelik ve yoma halat.[832]

Kentte gelen ticari malların girişi, batıdaki Vardar Kapısı ile güneydeki Yalu Kapısından yapılırdı ve tüccarlar Selanik'e indirdikleri mallarını Makedonya, Güney Bulgaristan ve Teselya yoluyla dağıtırlardı.[833] Selanik'in ticari hayatı mezheplere göre bölünmüştü: Yahudiler ve Rumlar, Batı Avrupa ticareti; Müslümanlar, Mısır ve Kızıl Deniz ticareti; İranlı Ermeniler, İran ticareti üzerinde söz sahibiydi.[834]

3.3.3.1. Avrupalı Tüccarlar

Selanik'in ağırlıklı ticaret yaptığı ve dünya ticaretinde başı çeken Venedik'in önemini yitirmesiyle meydana gelen boşluk çok geçmeden dolduruldu. Artık Doğu Akdeniz ticareti üzerinde söz sahibi ülkeler; Fransa, İngiltere ve Hollanda idi. Dolayısıyla Selanik'te ilk açılan konsolosluk, Fransız konsolosluğuydu. 1685 yılında açılan konsolosluğu, 1718 yılında İngiliz konsolosluğunun açılışı izledi.[835] XVIII. yüzyılın ikinci yarısında kentte; Fransa, İngiltere, Venedik, Hollanda konsoloslukları ile Almanya, Danimarka, İsveç, Napoli ve Ragusa'nın konsolos yardımcıları bulunmaktaydı.[836] Rusların, kentte konsolosluk açmaları ise Fransa ve İngiltere'ye göre daha geç bir tarih olan 1785 yılındadır.[837] Ancak bundan çok erken bir tarihte Rusların bölge üzerinde faaliyetlerine başladıkları görülmektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 1708 yılında Rusların ticaret yoluyla dini propaganda amaçlı yüklü miktarda istavrozu bölgeye sokma girişiminde bulunduklarından bahseder.[838]

---

832 Öndeş, s. 20; Vacalopoulos, Thessaloniki, p. 97.

833 Delilbaşı, Via Egnatia, s.85; Faroqhi, Osmanlı Şehirleri, s.157.

834 Ginio, Unutulmuş, s. 498.

835 10 Nisan 1718 tarihli yazısında Konsül De Boismont Orleand Dükü'ne Selanik'te İngiltere Konsolosluğu'nun kurulduğu bilgisini vermektedir. Svoronos, Salonique, p. 23.

836 Tekeli ve İlkin, İttihat ve Terakki, s. 356; Uzunçarşılı, Cilt: IV, 2. Kısım, s. 582.

837 Frary, p. 17.

838 *"Selanik muhafızı Hasan Paşa'ya hüküm ki, Moskov canibinden ticaret tarikiyle Sofya'ya beş, altı kefere gelip ve Moskov'ların metaları ne olduğu ve ne tarafa gidecekleri sual olundukta Moskov Çarı tarafından sekiz yüz sanem (İstavroz) ile Aynaroz'a gideriz deyu cevap verip lakin Rus Çarı tarafından ellerinde olan kağıtlarda esname ve Aynaroz'a müteallik bir lafz olmayıp mücerred yol kağıdı şeklinde adeta bezirganlara verile gelen pasaport kağıdı olup ve Moskovlar Aynaroz adasına geçmek üzere Selanik canibine gittiklerin Rumeli beylerbeğisi Mustafa Paşa ilam etmekle Moskovların ellerinde bulunan esnamlariyle bu tarafa ihzarları lazım gelmeğin…. 1119 (1708) "*
Uzunçarşılı, Cilt: IV,1. Kısım, ss. 70 – 71, bkz. dipnot:1.

Bu dönem kentte on sekiz yabancı ticarethane olup, bunların 11'i Fransızlara, 2'si İngilizlere, 1'er tanesi Venedik ve Avusturya'ya, 2'si Alman ve 1'i Fransa himayesindeki Livorno'lu Yahudilere aittir.[839] Buna göre; yukarıda bahsi geçen diğer ülkelerin sahip oldukları ticarethane sayısı ile Fransızlara ait olan ticarethane sayısı arasında ciddi bir fark söz konusudur. Bu aradaki fark, Selanik ticaret hayatındaki Fransız hâkimiyetini gözler önüne sermektedir. Bu hâkimiyetin kanıtı olan diğer bir husus, limana gelen gemiler arasındaki sayısal dağılımdır. Bu dönem Selanik Limanı'na 20'si Fransa ile doğrudan ticaret yapan 100 Fransız gemisi gelirken; Raguza'dan on beş, Venedik'ten beş ya da altı, İngiltere'den dört, İsveç'ten dört ve Hollanda'dan dört gemi gelirdi. [840] Yine 1785 yılında İskenderiye limanı yönünde gidip-gelen toplam 1.172 gemiden 91'i İzmir'den, 82'si İstanbul'dan ve 73'ü Selanik'ten gelen gemilerdir. Bu yetmiş üç geminin 39'u Avrupa, 34'ü Osmanlı gemisi olup; Selanik, İskenderiye ile olan mevcut deniz ticaretinde %6,3'lük bir paya sahipti. [841]

3.3.3.1.1. Fransızlar ve İngilizler

Fransızların Selanik limanına yerleşme fikri, Fransa'nın İngiltere ile savaş halinde olduğu döneme denk düşer. Söz konusu dönemin ticarette yarattığı güvensizlik dolayısıyladır ki, Marsilya Ticaret Odası başlarda bu konuda istekli tüccar bulamıyordu. Bu durumdan rahatsızlık duyan konsoloslar; Fransa'ya, buradaki ticaretin İzmir'den daha kârlı olduğunu ve Fransız tüccarların eksikliğini dile getirmekteydiler. Nitekim 1698'e kadar Selanik'te Fransız olan üç kişi vardı: Konsolos, 1694'de gelen bir cerrah ve konsoloslukta yaşayan bir Fransız.[842]

Selanik'te Fransız nüfusu, Avrupa'da Utrecht Antlaşması ile sağlanan barış ortamı ve Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya-Rusya-Venedik arasında sağlanan barış ortamından sonra arttı. Konsoloslar, görevliler ve çalışanları ile birlikte Selanik'teki Fransız milleti, otuz yedi kişiden ve sekiz ticarethaneden oluşuyordu.

---

839 Vacalopoulos, Thessaloniki, p. 98; Öndeş, s. 21.

840 Vacalopoulos, Macedonia, p. 295.

841 Daniel Panzac, "International and Domestic Maritime Trade in the Ottoman Empire during the 18th Century", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 24, No. 2, 1992, (Domestic Maritime), p. 197.

842 Svoronos, Le Commerce, pp.141 – 142.

Ticari istikrar kentteki Fransız hane sayılarının artışına neden olur ve 1740'da dokuz, 1750'de altı, 1771'de on bir ve 1784'te dokuz hane Selanik'e yerleşti.[843]

1685 yılı itibariyle Fransa, büyük kazançlar sağlama yönünde beklentilerle yerleşme kararı aldığı Selanik limanından umduğunu buladı. Ancak bu durum, Fransızların kendi aralarındaki iç sorunlardan kaynaklanmaktaydı. Fransız tüccarlarının kendi aralarındaki rekabet ve itaatsizlikleri karşısında Selanik konsoloslarının duruma müdahalesi, tüccarların tepkisine yol açarak; yönetim ve tüccarlar arasında çekişmelerin yaşanmasına neden olmaktaydı. Konsolosluk ve Marsilya Ticaret Odası, ticari özgürlükleri kısıtlayıcı olarak algılanmakta ve Fransız gemileri, resmi liman Selanik olmasına rağmen Adalar Denizi ile Yunanistan'daki diğer yerlere kaçak ek yüklemeler yapmaktaydı.[844]

Öte yandan Fransız tüccarlar ile Konsolos De Boismond ve yine otoriter bir adam olan Konsolos Le Blanc de Favedic arasında 1725'den 1730'a değin süren anlaşmazlıklar iki tarafı da meşgul etti.[845] Tüccarların Yahudi ve Rum olmak üzere yabancıları hatta Hollanda'yı kayırmakla kendi ülkesine hizmet etmemekle suçladığı Konsolosun bu suçlamalara tavrı, tüccarları kendisine karşı komplo kurmakla suçlamak ve sert önlemler almak oldu. Fransız Hükümeti'nin soruşturma yapmak üzere Dez isimli bir avukat göndermek zorunda kalması, olayın ciddiyetini gözler önüne sermektedir. Olaylar konsolosun gidişi ile nihayete ermiştir. Benzer şekilde, 1760-1761 yılları arasında da Konsolos D'Evant ile tüccarlar karşı karşıya geldi.[846]

Bahsi geçen iç sorunlar yanında Fransız tüccarların şikâyetçi oldukları diğer bir konu, ticari rekabetti. Özellikle Livorno'lu Yahudi tüccarlar ile sürekli rekabet halindeki Fransızlar için bazen bu durum, can sıkıcı bir hal almaktaydı.[847] Konsolos De Boismond'un raporu durumu açıklayıcı bir örnektir. Buna göre; Yahudiler hasat öncesi yün, pamuk vs. ürünleri kaçırıp Fransız tüccarları, bu ürünleri yüksek fiyattan almaya zorluyorlardı. Yahudi tüccarların haksız rekabeti karşısında önlem almak

---

843 Svoronos, Le Commerce, pp.143 – 144.

844 P. Masson, Histoire du Commerce Français dans le Levant an XVIIé siecle, Paris, 1896, p.436n.'dan Aktaran Mcgowan, Economic Life, p.31.

845 Svoronos, Salonique, pp. 28 – 40.

846 Svoronos, Le Commerce, p.165.

847 Esther Benbassa ve Aron Rodrigue, **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14.-20. Yüzyıllar)**, çev. Ayşe Atasoy, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 149.

zorunda kalan konsoloslar, Yahudiler ile ticareti yasaklayan 2 Haziran 1714 kararnamesini yayınlamak zorunda kaldı. [848]

Bahsi geçtiği üzere İngilizler kentte, 1718 yılında yerleşmişti. 1720 yılında Selanik'te ticaret yapan iki İngiliz hane, 1743 yılında ise konsolos ile beş tüccar bulunmaktaydı.[849] Ancak Fransa ile İngiltere, İngilizlerin kentte yerleşmelerinden çok daha önce ticari yarışa girmişlerdi. 1718 tarihinden çok önce Fransız Konsolosu Arnaud tarafından düşülen 1703 tarihli not bunun kanıtıdır. Konsolosun altını çizdiği husus; Rum tüccarlar ile İngiliz tüccarlar arasındaki işbirliğinden ticaretlerinin göreceği zarar ve Fransız ürünlerinin İngilizlerinkilerle aynı kaliteye ulaştırılmasının gerekliliğiydi.[850] Aynı şekilde Konsolos De Boismond'un 2 Eylül 1714 tarihli raporu da aynı vurguyu yapmaktadır."*Fransız çuhaları halen İngiliz çuhalarına göre daha büyük bir pay kazanıyor. Fransız imalathanelerin İngilizlerinkinden daha iyi kalitede çuha üretmeleri gerekmektedir*."[851] İngiltere Selanik ticaretinde Fransa'ya göre daha başarılı olmuş ve daha çok kâr etmişti. Çünkü Fransa'ya göre daha iyi örgütlenmiş olması, İngiltere'nin daha az düzenleme yapması ve daha az suiistimalle karşılaşması sonucunu doğurdu. Böylelikle İngiliz tüccarlarına daha özgür bir ortam sağlanmış oldu.[852]

3.3.3.1.2. Selanik'teki Diğer Milletler

XVIII. yüzyıl itibariyle, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Selanik'te konsolosluk açma izni elde etmeye çalışan Venediklilerin bu çabası, pek çok kez başarısızlıkla sonuçlandı. XVII. yüzyılda Osmanlı topraklarındaki ticari hâkimiyetini kaybeden Venedik, hem ticari kayıpları hem de uzun süren savaşların etkisiyle büyük ticari zarara uğramıştı. 1718 Pasarofça Barışı'na değin, Osmanlı yönetimi Venedik'e karşı sert bir tutum içinde oldu. Osmanlı idaresi, Venedik tebaasını ülkeden sürmesine rağmen Venedikliler, Osmanlı ticaretine sızmak için her yolu denemekteydi. Bu dönem Venedik Selanik'teki ticaretini, Yahudi özellikle Rum tüccarlar aracılığıyla

848 Svoronos, Le Commerce, p.160.
849 Svoronos, Le Commerce, p.166.
850 Vacalopoulos, Thessaloniki, ss. 95 – 96; Öndeş, s. 19.
851 Svoronos, Le Commerce, p.162.
852 Svoronos, Le Commerce, p.168.

ve Fransa himayesindeki gemileri ile yürütmekteydi. Osmanlı yönetimi buna engel olmak için 1716 yılında, Venedik ürünlerinin tarafsız gemilerle ithalini yasakladı. İngiltere ile Fransa'yı karşı karşıya getiren Avusturya Veraset Savaşı, Venedik için yeni bir fırsat yaratmıştır. Öte yandan Venedik, Selanik'te konsolosluk kurma ile ilgili emeline ise, 1729 yılında Selanik'te vekil konsolosluğunu kurarak ulaştı. [853]

Hollanda, Fransız Konsolosu idaresinde 1725'lerde; Danimarka ve İsveç 1759 yılında; Avusturya 1768 yılında Selanik'te vekil konsolosluklarını kurmuşlardı. Selanik kentinin ticari hayatında en son varlık gösteren milletler, Almanlar ve Avusturyalılar oldu. Özellikle Alman ticareti Pasarofça Antlaşmasından sonra büyük bir gelişme kaydederek, 1719 yılında kurulan Doğu Şirketi ile birlikte Trieste ve Selanik arası doğrudan ticaret başladı. [854]

3.3.3.2. Osmanlı Tüccarları

3.3.3.2.1. Yahudiler

Ticaret konusundaki uzmanlıklarıyla nam salan Yahudiler, Selanik nüfusunun çoğunluğunu oluşturdukları gibi, kent ekonomisini yönlendirme konusunda da, bu yeteneklerini başarıyla sergilediler. Avrupa dillerine, bankacılık işlemlerine hâkim olmaları ve Avrupa'nın pek çok ticari merkezindeki Yahudilerle ilişki halinde olmaları ekonomiye yön vermelerini kolaylaştıran etkenlerdi. Özellikle de ticari hayattaki başarılarının devamlılığını ve verimliliğini sağlayan en önemli şey, işlerini aile ortaklığı sistemi üzerine inşa etmeleriydi. İstanbul ve Selanik'teki Yahudiler; Trakya'dan Güneydoğu Avrupa'ya ve Tuna'dan yukarıya doğru Macaristan, Avusturya ve Orta Avrupa içlerine ve en doğuda Polonya ve Rusya'ya kadar yaygın ticaret ağları kurdular ve böylelikle ekonomide tekel olmayı başardılar.[855]

Selanik'te Yahudilerin en faal yürüttükleri işlerden biri bankacılıktı. Borsa alanındaki tecrübeleri özellikle Amsterdam Borsası'ndaki Yahudi hâkimiyetinin nedeni, her şeyden haberdar olmalarıydı. 1698 tarihli Fransız konsolosunun konuyla

853 Svoronos, Le Commerce, pp.169 – 174.
854 Svoronos, Le Commerce, pp.179 – 181.
855 Shaw, Yahudiler, ss. 146 – 147.

ilgili raporu, hem Yahudilerin ticari başarılarını hem de onlar için Selanik'in önemini özetlemektedir.

> "*Güney ile birlikte doğu ve batı arasındaki ilişkinin Selanik camiası vasıtasıyla kuruluyor olmasından dolayı Venedik, Selanik'in en önemli bağlantı noktası olduğu düşünür. Dünyanın iki kısmındaki yani Venedik'in sorumluluk alanı ile Kuzey ülkelerini idare eden Amsterdam için Selanik yönetim merkezidir. Bu ise ticaret hakkında dünya üzerindeki tüm bilgi ve haberleri almak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Cumartesi ve Pazar Hıristiyanlar dini ibadetleriyle meşgulken, Yahudiler cemaatleri içinde, her hafta sistemlerini inşa etmektedirler. Bu sistemde, hafta boyunca alınmış küçük ayrıntıları da içeren bilgiler, cemaat başları ve hahamlar tarafından dikkatle ayıklandıktan sonra Pazar öğleden sonra Yahudi ajan ve simsarlarına aktarılırdı. Bunlar, büyük akıllarıyla aralarında önceden kararlaştırılmış bir plandan sonra ertesi gün manipülasyona başlamak için hazırlardır. Bu plan, Pazartesi sabahı, bireysel yatkınlığa göre: ya satış, ya alış ya da değiş tokuşta paylaşılır. Yahudiler daima ticari malların büyük bir kısmını stokta tuttukları için menkul kıymetlerin düşüş veya yükseliş ya da bazen ikisinden de yararlanmakta ve her zaman en uygun anlara hükmedebilirlerdi."* [856]

1650 sonrası gelişmeleri, Yahudi ticaret kesiminin önemini yitirmesinin nedeniydi. Bahsi geçtiği üzere Yahudilerin güç kaybında etkili olan iki gelişmeden ilki; dünya ticaretindeki yön değişimi ve Girit'i kaybeden Venedik ticari gerileyişinin[857] Yahudileri ticari alternatifler aramaya zorlaması ve bunun da dış göçü tetiklemiş olmasıydı. İkincisi yükselişe geçen Rum-Ortodoks tüccarlardı. Rum-Ortodoks tüccarların Yahudilere karşı tercih edilir hale gelmesinde iki neden etkiliydi. Bu dönem üretim faaliyetleri ağırlıklı kırsal alanlara kaymış ve bu yeni bir ticari örgütlenmeyi zorunlu hale getirmişti. Selanik başta olmak üzere büyük kentlere yerleşmiş olan Yahudi tüccarlar, ticaretteki bu dönüşüm için yaygın bir konumda değillerdi. Öte yandan 1650 sonrası tercümanlık kadrolarında öne çıkmalarıyla merkezle ilişkileri gelişen Rumlar, ayrıca İngilizlerin de ticarette öncelikli tercihleriydi ve bütün bu etkenler, onlara üstünlük sağladı.[858]

XVII. ve XVIII. yüzyılda Selanik'te Yahudi tüccarların hâkimiyeti zayıflarken özellikle cemaat içinde ağırlıklı kan kaybını İspanyol kökenli Yahudiler yaşadı. Ayakta kalanlar ise Fransız korumasından faydalanan Livorno'dan gelen

---

856 Werner Sombart, **Jews an Modern Capitalism**, Batoche Books, Kitchener, 2001, pp. 121 – 122.
857 Risal, p. 98; Vacalopoulos, Macedonia, p. 257.
858 Tekeli ve İlkin, Cumhuriyet'in Harcı, s. 16.

İtalyan kökenli ve Portekiz kökenli Yahudiler oldu.[859] Ancak ticari rekabet, suiistimaller, bitmeyen istekler kimi zaman Fransa'yı Yahudilere karşı tavır almaya sevk etti. 1714 kararnamesi gibi[860] diğer bir karar 1693 tarihliydi. Fransa, Hıristiyan tüccarlarla rekabet halinde olduklarından Yahudilerin kollanmamasını emretti. 1693 tarihli Elçilik ve konsolosluklara gönderilen emir şöyledir:

> "*Kralın isteği, elinize ulaşan emirler gereğince Yahudilerin Fransa'nın himayesinden yoksun bırakmanız… Mallarının fiyatlarını ve ödeyecekleri gümrük vergilerinin tutarını arttırmalarına veya ticaretlerinden daha az kâr etmelerine neden olacak şekilde baskı kurmanız gerekmektedir."* [861]

Her şeye rağmen 10 Mayıs 1744 tarihine dair Konsolos De Jonville şu notu düşmektedir: "*Bu şehirdeki Fransız koruması altındaki Yahudi tüccarlar yabancı ülkelerden gelen malların ticaretinin neredeyse tamamını yapıyorlar*". Nitekim İtalya ile tütün ticaretini neredeyse tek başlarına yapan, Napoli Konsolosuyla ortak olan Yahudilerdi.[862]

3.3.3.2.2. Rumlar

Bir bütün halinde Balkan ticaretindeki özelde de Selanik ticaretindeki dönemsel dinamiklerin yarattığı koşulları iyi değerlendiren kesim, Rum tüccarlar oldu.[863] Bu uygun koşullara daha önce temas edildiği üzere tekrarlamaya gerek duymadan, bu durumun sonuçları ile ilgili pek çok ismin birleştiği ortak kanaat ise; Selanik'te ekonomik büyümenin Rumlar sayesinde gerçekleştiği yönündedir.

Svoronos; Selanik'teki ekonomik büyümenin ortaya çıkan Rum burjuvazisi ve Rum diasporası sayesinde geliştiğini vurgularken, tüm bu dönüşüme "*Balkanları fetheden Ortodoks tüccarlar*" tanımlamasıyla karşılık veren Stoianovich, Selanikli Rum tüccarları, Balkanlarda faaliyet gösteren tüccar sınıfının bir parçası olarak ele

859 Tekeli ve İlkin, İttihat ve Terakki, s. 358.

860 Bkz. s.245.

861 Shaw, Yahudiler, s.222.

862 Svoronos, Le Commerce, p.192.

863 Tekeli ve İlkin, Cumhuriyet'in Harcı, s. 16; Veinstein, Seküler, s. 61; Veinstein, Balkan Eyaletleri, s. 407; Frary, p. 17.

almaktadır. Özellikle çiftlik sistemini[864] kapitalist ekonominin oluşumuna engel olarak gören Stoianovich, evrensel ve rekabete dayalı milliyetçi fikirleri bölgeye taşıyan tüccar kesimini, değişimin odak noktası olarak değerlendirmektedir. Selanik-Üsküp-Belgrat-Viyana güzergâhıyla hayat bulan bu tüccarlar; Makedonya katırcıları, Sırp kereste tüccarları ve Rum tüccarlardı. Aynı şekilde Castellan'a göre de; Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyıl sonunda yarı sömürgeleşmiş bir niteliğe bürünmüş ve modern anlamda kapitalizm, Hıristiyan tüccarlar arasında başta Rumlar olmak üzere ortaya çıktı ve gelişti. [865]

XVII. yüzyıl ile birlikte Balkan Yarımadası'ndan, Eflak ve Budin'den, Avrupa'ya doğru Selanik, Dıraç ve Ragusa'ya hammadde taşıyanlar Rumlardı. Rumlar ve Türkler ayrıca İstanbul'a ve adalara şarap, tütün vb. ihraç ediyorlar ve pirinç, şarap ve yağ ithal ediyorlardı.[866] Rum tüccarlar, Balkan ticaretinde varlık göstermeye başlayan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya ile ticari işbirliği yaparak, bölgedeki etkinliklerini daha da arttırdı. Özellikle Trieste Limanı'nın açılışının ardından Rumlar deniz yoluyla, Belgrad-Zamun-Viyana-Leipzig üzerinden; yün, pamuk ve pamuk ipliği ihraç ederken, Leipzig çuhaları ve Alman hırdavatı vb. ithal ediyorlardı.[867] Yine kaptanlığını Rumların yaptığı Rus bayraklı gemiler, Selanik'ten İstanbul'a köle, tütün ve pamuk vb. ürünleri taşırdı. [868]

---

[864] Bunun nedeni; Makedonya'daki köylülerin, küçük mülk sahiplerinin arazilerinde veya toprak ağalarının büyük mülklerinde çiftçi olarak çalışmadıkça, doğrudan tahıl ihraç etmelerinin yasaklanmış olmasıydı. Dolayısıyla bu sistemde köylüler, toprak ağalarının ürünlerini satmak zorunda kaldı. Öte yandan köylüleri tahıllarını düşük fiyata satmaya zorlayan toprak ağalarının aldıkları bu tahılı; yüksek fiyatlara tekrar köylülere satmaya çalışmaları, köylü istismarı için uygun ortamı yarattı. Söz konusu ortamın nihayi sonuçlarından biri de, kapitalizmin gelişimi için gerekli olan sermaye birikiminin oluşamaması oldu. Bkz. Vacalopoulos, Macedonia, p. 290.

[865] Svoronos, Le Commerce; Stoianovich, The Conquering, pp. 234 – 313; Ginio, Unutulmuş, s. 498; Castellan, s. 242; Stoianovich, Land Tenure, s.411.

[866] Svoronos, Le Commerce, p. 193.

[867] Svoronos, Le Commerce, pp. 197, 204.

[868] Vacalopoulos, Thessaloniki, p. 95; Frary, p. 17.

3.3.3.3. İhracat ve İthalat

3.3.3.3.1. İhracat

Selanik'in iç ticareti; Bosna, Bulgaristan, Sırbistan, Tuna ülkeleri ve Budin'e değin uzanmaktaydı. Bahsi geçen bölgelerle hareketli bir ticaret söz konusu olup, haftada bir kere 100 ila 120 hayvandan oluşan kervanlar, Selanik'ten tüm bu bölge kentlerine yola çıkardı. Bunun yanında İzmir ve Çanakkale kasaplık hayvan, Sakız ipekli kumaş, Ege'deki diğer adalar buğday, İstanbul; tütün, buğday ve ham ipek ihtiyacını Selanik'ten karşılamaktaydı.[869] Limanın ticari hareketliliğine olumlu katkı sağlayan önemli bir etkende Serez yanında Volos (Golos), Orfani ve Kavala'nın Selanik'e bağlı limanlar olmuş olmasıdır. Kavala; Mısır'dan, İzmir'den, Taşoz Adası'ndan ve Ege Denizi'nin diğer adalarından gelen ürünlerin antreposu olup ayrıca İstanbul'un askeri savunması için Pravichta'da üretilen demir toplar da Kavala'ya yükleniyordu. Yine Volo, Mısır'dan, İzmir'den ve Kandiye'den gelen malların son durağı olan önemli bir limandı. [870]

Dış ticaret açısından Selanik'in öncelikli ihraç ettiği ürünler; tahıl, tütün ve pamuktu. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Makedonya ve Teselya; tahılın %40'ını, pamuk ve tütünün %50'den fazlasını ihraç etmekteydi. Ancak ihracattaki bu gelişmeyi, yüzyılın sonunda ucuz hammadde ihracına başlayacak olan Amerika, sekteye uğratacaktır.[871]

1700-1789 yılları arasında Marsilya'ya yapılan yün ihracatında 1750-1754 yıllarındaki birinciliği hariç, Selanik üçüncü sırada yer alırken birinci sırada İstanbul vardır. Marsilya'ya ihraç edilen ham pamuk ile ilgili sıralamada ise İzmir ilk sırada, Selanik ise ikinci sırada yer almaktadır. Burada dikkati çeken husus; pamuk ve yün üretim merkezlerinden biri olan kentin, ihracatındaki düşük seviyedir. Bu genel

---

869 Svoronos, Le Commerce, pp. 207, 212.

870 Svoronos, Le Commerce, p. 208; Stoianovich, Via Egnatia, s. 234.

871 Tekeli ve İlkin, Cumhuriyet'in Harcı, s. 15; Tekeli ve İlkin, İttihat ve Terakki, s. 357.
Genel olarak Selanik için XVII. ve XVIII. yüzyıllar bunalımla mücadele dönemi, olarak nitelendirilmektedir. Buna karşın XIX. yüzyıl ile birlikte kentin büyümeye başladığı ve refahın arttığı özellikle de Amerikan İç Savaşı esnasında pamuk talebindeki artışın, Selanik ticaretinin gelişimine yaptığı olumlu etkinin altı çizilmektedir. Bkz. Brant William Downes, **Constructing The Modern Ottoman Waterfront: Salonica and Beirut in the Late Nineteenth Century**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Standford Üniversitesi, 2007, p. 129.

olarak Selanik'in ordunun ihtiyaçlarını karşılamakla sorumlu bir kent olarak faaliyet göstermiş olmasına bağlanmaktadır.[872]

Tablo 56: Marsilya'ya Yün ve Pamuk İhracatı

İhraç Edilen	1701-1702	1750-1754	1786-1789
Koyun Yünü	90	368	237
Ham Pamuk	30	908	2.136

Kaynak: P. Masson, Histoire du Commerce Français Dans le Levant au XVIIIe siecle, Paris, 1911, p.441,616'dan Aktaran Mcgowan, Economic Life, pp. 40-43.

Elena Frangakis Syrett'in çalışması, bununla ilgili bilgiyi yüzdelik oranlar şeklinde vermektedir. Buna göre; Selanik, XVIII. yüzyılın sonlarında Marsilya'ya yapılan yıllık pamuk ihracatında İzmir'den sonra ikinci sırada yer alırken, pamuk ipliği ihracatında pek bir varlık gösterememiştir.[873]

872 P. Masson, Histoire du Commerce Français Dans le Levant au XVIIIe siecle, Paris, 1911, p.441,616'dan Aktaran Mcgowan, Economic Life, pp. 40-43; Svoronos, Le Commerce, pp. 247,253.
873 Syrett, İzmir'de Ticaret, ss. 215, 220.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Marsilya'ya İhraç Ettiği Yıllık Pamuk ve Pamuk İpliğinde Selanik'in Payı (%)

İhraç Edilen	1782	1783	1784	1785
Pamuk	22	6,7	33,4	14
Pamuk İpliği	-	0,1	0,04	2

Bunun yanında önemli bir tütün ihracat merkezi olan Selanik, tütün ticaretinin yoğun bir şekilde yapıldığı İstanbul'dan sonraki ikinci önemli merkezdi. 1689, 1776-1777 yıllarına ait Selanik gümrük tahrirlerinden, tütün ihraç edilen ülkeler ve tütün miktarları (okka olarak) hakkında edinilen bilgiler şöyledir.[874]

Tablo 57: Selanik Tütün İhracatı

Ülkeler	**1689**	**1776-1777**
Mısır	-	2.125.579
Fransa	12.082	615.871
Venedik	6.159	167.236
Dubrovnik	-	413.910
Napoli	-	240.134
Rusya	-	88.275
İsveç	-	-
Toplam	92.477	3.650.905

Kaynak: Yılmaz, ss. 73 – 76,91.

Selanik'in tütün ihracatı hakkında bilgi veren bir diğer kaynak Svoronos'un çalışmasıdır. Buna göre; Selanik'in 1722-1750 yıllarına ait tütün ihracatı aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

[874] Selanik tütün ihracatının 1777-1779 yıllarına ait durumu ise aşağıdaki gibidir.

Selanik Tütün İhracatı

Ülkeler	**1777-1778**	**1778-1779**
Mısır	1.676.720	1.489.766
Fransa	299.459	1.634
Venedik	408.495	576.072
Dubrovnik	325.367	345.915
Napoli	-	-
Rusya	-	-
İsveç	128.754	43.397
Toplam	2.850.484	2.456.784

Yılmaz, ss. 73 – 76,91.

Tablo 58: Selanik'ten Fransa ve Avrupa Ülkelerine Tütün İhracatı (1722-1750) [875]

Yıl	Fransa		Diğer Avrupa Ülkeleri		Toplam Okka	Toplam Fiyat (Piastres)
	Okka	Piastres	Okka	Piastres		
1722	358.864	48.936	358.864	48.936	717.728	97.872
1734	224.910	28.917	237.160	30.492	462.070	59.409
1735	94.010	11.087	320.810	41.247	414.820	52.334
1736	3.080	396	1.140.020	146.574	1.143.100	146.970
1737	769.000	98.883	280.000	36.639	1.049.000	135.522
1738	-	-	400.000	52.245	400.000	52.245
1739	34.000	4.455	790.000	102.664	824.000	107.119
1750	102.500	19.687	700.000	140.000	802.500	159.687

Kaynak: Svoronos, Le Commerce, p. 262.

[875] 1756-1786 yılları arasındaki döneme ait tütün ihracat değerleri ise şöyledir:

Selanik'ten Fransa ve Avrupa Ülkelerine Tütün İhracatı (1756-1786)

Yıl	Fransa		Diğer Avrupa Ülkeleri		Toplam Okka	Toplam Fiyat (Piastres)
	Okka	Piastres	Okka	Piastres		
1756	142.480	24.934	1.993.200	348.810	2.135.680	373.744
1763	30.496	7.878	2.156.040	437.600	2.186.536	445.478
1764	-	-	815.900	292.816	815.900	292.816
1765	13.415	3.577	611.311	166.327	624.726	169.904
1766	21.558	5.389	1.384.575	292.244	1.406.133	297.633
1768	22.305	5.762	742.946	182.606	765.251	188.368
1769	15.191	3.924	537.706	139.876	552.897	143.800
1770	-	-	1.535.204	464.516	1.535.204	464.516
1771	-	-	1.652.802	528.672	1.652.802	528.672
1776	-	-	1.048.730	400.855	1.048.730	400.855
1777	-	-	1.064.889	418.236	1.064.889	418.236
1778	-	-	1.295.518	633.270	1.295.518	633.270
1779	-	-	1.054.630	731.134	1.054.630	731.134
1780	-	-	20.476	10.238	20.476	10.238
1786	-	-	397.186	201.613	397.186	201.613

Svoronos, Le Commerce, p. 262.

Selanik'in Marsilya'ya yaptığı toplam ihracat değerleri ise şöyledir: [876]

Tablo 59: Selanik'in Marsilya'ya Toplam İhracatı 1700-1754 (livres tournois)

Yıllar	İhracat	%
1700-1704	193.352,2	2,2
1705-1709	136.309	2
1710-1714	193.727	1,6
1715-1719	498.074	3,4
1720-1724	282.363	2,6
1725-1729	713.106	4,8
1730-1734	432.780,4	3,6
1735-1739	501.339,2	3,6
1740-1744	413.599	3
1745-1749	392.195	3
1750-1754	1.399.628,4	6,3

Kaynak: Syrett, İzmir'de Ticaret, ss. 256 – 260.

876 Elena Frangakis Syrett'in çalışmasındaki bu verilerde, 1786-1789 yılları arasındaki ihracat toplamı sadece Selanik'e ait olmayıp, Selanik'ten yapılan ihracat miktarı içinde Kavala'nın yaptığı ihracat miktarı da dâhildir.

Selanik'in Marsilya'ya Toplam İhracatı 1755-1789 (livre ve tournois)

Yıllar	İhracat	%
1755-1759	600.890	4,5
1760-1764	-	-
1765-1769	-	-
1770-1774	-	-
1775-1779	-	-
1786-1789	2.873.145,5	7,6

Syrett, İzmir'de Ticaret, ss. 256 – 260.

Osmanlı limanlarının 1686 ile 1789 yılları arasında Marsilya'ya yaptığı ihracatın yüzdeleri aşağıda verilmektedir. Bu veriler çerçevesinde Selanik kenti, ihracatın öncelikli galibi İzmir'den sonra ikinci sırada yer alabilmeyi ancak 1765-1777 ihracat seviyesi ile gerçekleştirebildi. Fakat Selanik için Daniel Panzac'ın ileri sürdüğü bilgiler, bunun tam aksini ortaya koyar niteliktedir. Ona göre; 1776-1778 yılları için Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki ticarette İstanbul toplam %44,1, İzmir toplam %49,9 ve Selanik toplam %59,4'lük bir paya sahiptir. [877]

Tablo 60: Marsilya'ya Yapılan İhracat (1686-1789)

Yıllar	İstanbul	Selanik	İzmir	Mora	Hanya	Halep	Kahire
1686-1700	11,00	-	30,00	-	-	9,00	29,00
1711-1715	8,00	1,75	15,50	1,00	6,25	6,75	25,50
1736-1740	6,00	2,75	13,60	7,00	6,25	11,50	14,30
1750-1754	4,00	6,25	22,70	8,00	2,00	9,35	11,25
1765-1769	3,00	13,00	37,00	6,75	0,75	10,00	11,00
1773-1777	5,75	14,50	33,00	5,75	2,75	8,25	11,75
1785-1789	6,75	7,50	38,00	4,75	6,00	9,00	7,50

Kaynak: R. Paris, Historie du Commerce de Marseilles, V: de 1660 á 1789: Le Levant, Paris, 1957'den Aktaran Mcgowan, Economic Life, pp. 30 – 31.

1762 tarihli Venedik konsolosluk raporunda bahsi geçen ürünler yanında balmumu, ipek, şimşir, devetüyü, post ve yün Selanik'in ihraç ürünleri listesinde yer alırken; aynı rapor, ihracat hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Buna göre; Selanik'ten yıllık ihracatı yapılan ürünler ve ihraç edildikleri ülkeler şunlardır.

877 Panzac, Domestic Maritime, pp. 192 – 193.

Tablo 61: Selanik İhraç Ürünleri ve Miktarları (1762)

Ülkeler	İhraç Ürünleri ve Miktarları
Fransa	5.000 balya pamuk, 5.000 balya yün, 400 balmumu ve 300 mamul mal
Livorno ve Cenova	12.000 balya tütün, 3.000 balya pamuk, 1.000 balya yün, 400 balmumu,400 balya tekstil, 12.000 okka (15.000 kg.) ham ipek
Ancona ve Trieste	3.000 balya tütün, 1.000 balya pamuk
Sicilya ve Napoli	6.000 balya tütün ve küçük bir miktar post
Venedik	6.000 balya pamuk, 5.000 tütün, 500 yün, 200 tekstil, küçük miktarda şimşir ve devetüyü.

Kaynak: Vacalopoulos, Macedonia, p. 319.

3.3.3.3.2. İthalat

Kentin ihracatı kadar ithalatı da aynı derece de önemlidir. Mısır'dan gelen kahve, şeker, pirinç, keten, tütsü, kına, amonyak, sedef, keten çarşaf, keten iplik ve meyveye karşılık Selanik alışverişte Mısır'a 600.000 kuruş değerinde tütün, 100.000 kuruş değerinde demir ve bıçak, 50.000 kuruş değerinde kürk ve 30.000 kuruş değerinde kereste gönderirdi. Yine Fransa'dan 200.000 kuruş değerinde 400 balya yünlü, aynı değerde kalay, biber, kahve, şeker, bakkam ağacı talaşı, kırmızı böceği, çivit ve kâğıt gelirdi. Yukarıda bahsi geçen yünlü hariç aynı ürünler Livorno ve Cenova'dan da ithal edilir ayrıca Venedik'ten 150.000 kuruş değerinde züccaciye, duvar süsleri, kâğıt gelmekteydi. [878]

[878] Vacalopoulos, Macedonia, p. 319; Ginio, Unutulmuş, s. 499.

Tablo 62: Selanik'in Marsilya'dan Yaptığı Toplam İthalat 1749-1755 (livres tournois) [879]

Yıllar	İthalat	%
1749-1751	1.002.886,3	6,4
1752-1755	1.338.215,2	9

Kaynak: Syrett, İzmir'de Ticaret, ss. 261 – 262.

Aşağıdaki tabloda geçen rakamsal veriler ise genel hatlarıyla Selanik'in ticaret hacmini ortaya koymaktadır.

Tablo 63: Selanik Limanının Ticaret Hacmi [880]

Yıllar	İthalat ve İhracat Toplam (Krş)	Endeks
1700-1718	900.000	81.8
1722-1737	1.100.000	100
1738-1743	1.600.000	145.5
1744-1749	1.450.000	131.8

Kaynak: Svoronos, Le Commerce, p. 323.

---

879 Söz konusu ithalatın 1763-1789 yılları arasındaki durumu ise aşağıdaki şekildedir.

Selanik'in Marsilya'dan Yaptığı Toplam İthalat 1763-1789 (livre ve tournois)

Yıllar	İthalat	%
1763-1765	1.091.393,3	5,7
1766-1769	1.496.422,5	7,7
1776-1779	2.234.832,5	13,2
1786-1789	1.825.993	10,2

Syrett, İzmir'de Ticaret, ss. 261 – 262.

880 1750-1800 arasındaki dönemde ise bu ticaret hacminin durumu şöyledir:

Selanik Limanının Ticaret Hacmi

Yıllar	İthalat ve İhracat Toplam (Krş)	Endeks
1750-1770	3.500.000	318.2
1771-1777	6.000.000	545.5
1778-1787	7.500.000	681.8
1786-1800	9.500.000	863.6

Svoronos, Le Commerce, p. 323.
Svoronos ile birebir olmamakla beraber Panzac, Selanik'in 1788 yılı ihracatını 6.764.000, ithalatını ise 4.573.000 olarak vermektedir. Bkz. Panzac, Domestic Maritime, p. 193.

3.3.4. Ticari Hayatı Etkileyen Olaylar ve Sorunlar

3.3.4.1.Kaçakçılık ve Korsanlar

Her Osmanlı liman kentinde olduğu gibi, Selanik Limanı'nın da öncelikli ticari sorunu, kaçakçılıktı. Kaçakçılık sorunu sadece bu döneme ait olmayıp, Osmanlı ekonomisinin önünü almaya çalıştığı bir konu oldu. Örneğin, Yanya'daki Narda (Arta) kadısı bizzat yaptığı şikâyette şöyle demektedir. "*hiç bu yıl olduğu kadar deryaya satış yapıldığı görülmemişti."* Nitekim Selanik, Arta, Kavala, Rodosto ihracatçı kaçakçılık merkezleri olup buna da *deryaya tereke vermek* denmekteydi. [881]

Selanik'te, *kâfir gemilerine buğday vs. zahire satışını yasaklayan emirlere karşın*[882] 1633 yılından beri yasadışı tahıl ihracatı yüksek bir seviyede olup, burada Livorno, Ceneviz, Fransa, İspanya ve Portekiz'e kadar uzanan yasadışı tahıl ihracatı yapılmaktaydı. Hatta 1737'ye kadar limandaki yasadışı ticareti takip etmeleri için iki ağa görevlendirildi.[883] Yeniçerilerin önderliğinde halkın, ekmek kıtlığının nedeni olarak gördükleri Frenk mahallesindeki fırınları, yakıp yıkmaları olayından anlaşıldığı üzere 1753'lerde kentte, tahıl ihraç yasağı halen devam etmektedir.[884] Selanik ticaretinde kaçakçılığı yaygın hale gelen diğer ürün tütündür. Özellikle Temmuz 1691 yılı itibariyle yürürlüğe giren nısıf resmi ile %50 oranında vergi artışına maruz kalan tütünün kaçakçılığı yaygınlaştı.[885]

Kaçakçılığın kent ekonomisine yaptığı olumsuz etkiye dikkat çeken değerlendirme Mehmet Genç'e aittir. Konuyla ilgili genel bir değerlendirme yapan Genç; Svoronos'un, 1720 ile 1770 arası ticaret hacminde %400'lük artış tespit ettiği Selanik'in, gümrük gelirlerinin ancak %0,5'lik bir artış gösterdiğinin altını çizmektedir. Ona göre; belgeler ile ekonominin reel kıymetleri arasındaki bu farkı yaratan, şu üç unsurun bilinmesindeki güçlükten kaynaklanmaktaydı.

---

881 İlber Ortaylı, "16. Yüzyılda Rodosto (Via Egnatia'nın Marmara'daki Uzantısı)", **Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)**, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s. 221.

882 85 Numaralı Mühimme Defteri, s. 158.

883 Vacalopoulos, Macedonia, pp. 290, 319; Svoronos, Le Commerce, p. 18.

884 Mazower, s.118.

885 Yılmaz, ss. 150-151.
Konsül De Boismont'un 1716 tarihli yazışmasından Rumların ve Fransızların da tütün kaçakçılığı yaptıkları anlaşılmaktadır. Svoronos, Salonique, p. 20.

- Vergilendirme masrafları,
- Kaçakçılık,
- İltizama verilen malikâneden, elde edilen kârın bir kısmı mültezime verilirdi. Dolayısıyla vergi gelirinin gerçek değeri için malikâne sahibinin aldığı brüt vergi hâsılatına, mültezimin kâr miktarının eklenmemiş olması. Aynı durum sadece Selanik için değil, İzmir içinde geçerliydi. [886]

Liman kenti olan Selanik'in ticaretine etki eden diğer bir tehlike denizden gelmekteydi. Denizden gelen tehlike korsan faaliyetleriydi ve deniz ticaretinin güvenliğini tehdit eden bir unsurdu. Akdeniz'deki kalyon kaptanlarına başbuğ tayin edilmiş olan İbrahim Kaptana 1710 yılında yazılan hükme göre, Akdeniz kıyılarından Mısır geçidine, Selanik ve Sakız çevresi ile Sisam Boğazı'ndan Çanakkale Boğazı'na kadarki bölgeler, korsan faaliyet alanlarıydı. Bahsi geçen hükümde, buradaki tüccar gemilerinin ve denizcilerin korunması istenmekteydi.[887]

Yine 1716 yılında Selanik kıyıları yakınlarında dolaşan iki korsan savaş gemisi, verdikleri zarar dolayısıyla Selanik Sancak Bey'i tarafından rapor edilmişse de, 25 Kasım 1718 gecesi, Selanik'in korsan saldırılarına maruz kaldığı bir başka tarihti.[888] Korsan faaliyetleri ticarete verdikleri zarar yanında dava konusu olan durumlara da sebebiyet vermekteydi. Örneğin 1725 yılında Rum Yanaki oğlu Manuel'in Selanik Beytülmal Emini'ni mahkemeye vermesi gibi. Manuel, korsan saldırısı korkusundan mürettebatıyla birlikte aniden teknesini terk etmek zorunda kalmıştı ve sahile vuran teknesine sahipsiz olduğundan Beytülmal Emini tarafından el konulmuştu.[889]

Özellikle Selanik'te ticaret yapan milletlerden Fransızlar, korsan saldırılarının ticaretlerine verdiği rahatsızlıktan şikâyetçi olmaktaydı. Bununla ilgili şikâyetler, konsolosluk raporlarında da sıklıkla dile getirilen konulardandı.[890] Konsul De Boismont 1712-1719 tarihli yazışmalarında Maltalı Korsanlardan,[891] Konsül Thomas François Merve de Jonville 1747 tarihli yazışmalarında, Selanik'teki

886 M. Genç, ss. 155 – 162.

887 Y. Aydın, s. 347.

888 Eyal Ginio, "Piracy and Redemption In The Aegean Sea During The First Half Of The Eighteenth Century", **Turcica**, Vol. 33, 2001, (Piracy), p. 136; Shaw, Yahudiler, s. 179.

889 Ginio, Piracy, p. 135.

890 Svoronos, Le Commmerce, pp.125 – 135.

891 Svoronos, Salonique, pp. 15 – 24.

Tunuslu korsanlar ve Napoli'li av teknelerinden şikâyetlerini dile getirmekteydi. Kentin, Dalmaçya ve Ragusa'dan gelen gemilerin akınına uğraması ise, 1756 yılındaki bir olaydı.[892]

3.3.4.2. Şikâyetler

Kaçakçılık ve korsan saldırıları kentin ticari hayatının işleyişindeki düzeni bozan iki temel sorundu. Ancak kayıtlara geçen şikâyetlerden anlaşıldığı kadarıyla, kent sakinlerinin aralarındaki borç-alacak davaları ve vergi tahsildarları ile halk arasındaki anlaşmazlıklar, en az bu iki sorun kadar önemliydi.

Örneğin, 1658'de Panayot isimli şahıstan alacağı olup bunu alamayan Dimitri, Arslan adlı şahıstan 1.000 akçe alacağını alamayan Ali Ağa ve 1659 yılında Selanikli Mehmed Ağa'da 1.000 akçe alacağı olan Hacı Hüseyin, Selanik kadısına başvuran kişilerdi.[893] 1660 yılında kadıya şikâyetçi olunan bir diğer konu; Acem ve diğer tüccarların şimdiye dek bezestanda satılan malları bezestan dışında satmaları olup, gereğinin yapılması talep edilmekteydi.[894] 1690 yılında sanatlarına müdahale eden Yahudilerden şikâyetçi olan zimmî abacı ve kebeci taifesi içinde, Selanik kadısına yazılan hükümde, gereken önlemi alması buyrulmaktadır.[895]

Selanik'te tahsildarlar için de halk için de vergi konusu, ortak şikâyetçi olunan konulardan biriydi. Vergi tahsildarları vergisini vermeyen kişilerden şikâyetçi olurken, kent sakinleri için hem vergiler hem de tahsildarlar şikâyet konusu olabilmekteydi.

Örneğin Kapıcıbaşı Yahya Çavuş arzuhal gönderip, Boyel ve Yamo adlı iki Yahudi'den dokuz kese akçe alacağı olduğunu bildirmiştir. Bu arzuhale cevaben 1657 yılında gönderilen hükümde; ödemeleri gereken vergiyi ödemeyen ve zorluk çıkaran bu iki kişi hakkında gereğinin yapılması buyrulmaktaydı. [896]

---

892 Democratie Iliadou, **Inventaire Des Documents Des Archives De La Chambre De Commerce De Marseille Lemme Salonique (XVII-XVIII Siècles)**, Institute For Balkan Studies, Thessaloniki, 1981, p. 50; Shaw, Yahudiler, s. 179.

893 A. Çelebi, ss. 63, 112, Hüküm No: 27, 166; Yıldız, s. 157.

894 A. Çelebi, ss. 131 – 132, Hüküm No: 213.

895 Muzaffer Fehmi Şakar, **1101\1102 (1690\1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 111, Hüküm No: 213.

896 Yıldız, ss. 9 – 10.

Selanik'te Hıristiyanların ödemekle yükümlü oldukları yıllık vergi miktarı 730 akçeyken, Müslümanların ödemeleri gereken yıllık vergi oranı 660 akçe idi.[897] Bu yüksek vergi yükü altında ezilen kent sakinleri için bundan kurtulmanın yolu kimi zaman din değiştirmek kimi zamanda tahsildarlara direnmekti. Örneğin 1695 yılında tahsildar Ali Ağa, kişi başı 660 akçe vergi ödemekle yükümlü on beş Müslüman Kıpti'nin direnişi ile karşı karşıya kalmışsa da, bu on beş kişinin itirazları başarısızlıkla sonuçlandı.[898] Tabi kimi zaman vergi tahsildarlarının halkı suiistimal ettiği bazı durumlar da olurdu. Örneğin; Bazargah (pazarcılar) cemaatinden Kıptiler, Selanik yakınlarında ordusu ile konaklayan Sultana, yüksek vergiler toplamakla suçladıkları cizye tahsildarını şikâyet ettikleri arzuhallerini sundular. Olayın araştırılmasının ardından 1715 tarihinde Selanik kadısına yazılan hükümle yasadışı vergi toplanmaması emri verildi.[899]

897 Ginio, Neither, p.130.
898 Ginio, Neither, p.145.
899 Ginio, Neither, p.134.

3.4. SOSYAL HAYAT

3.4.1. Müslümanlar, Gayrimüslimler ve Avrupalılar

Selanik'in, Bizans döneminden beri var olan fiziki konumunda pek bir değişiklik olmaksızın, mevcut yapı korunmuştu. Çoğunlukla Müslümanların yerleşim alanı olan Kale ve civarı; güzel sarayları, geniş balkonlarla çevrili bahçeli evleriyle kentin en güzel yeri olup, "*upper city*" olarak adlandırılmıştı. Kentin aşağı kısımlarında ise Hıristiyanlar ve Yahudiler, ayrı ayrı semtlerde yaşarlardı. Özellikle Vlatades Manastırı civarında ağırlıklı Hıristiyan mahalleleri yer almaktaydı.[900] Genellikle kentin en iyi mahalleleri Müslümanların oturduğu yerlerdi. Sonradan Müslüman olan Evrenos Paşa ailesi örneğinde olduğu gibi, aralarında refah içinde yaşayan servet sahipleri olsa da, gayrimüslimlerin çoğu liman çevresindeki fakir mahallelerde yaşamaktaydı. [901]

Selanik'in, Osmanlı fethi ve sonrasında tek katlı ve çoğunlukla kerpiç olan evleri, XVII. yüzyılla birlikte iki ya da üç katlı geniş evlere dönüşmeye başladı. Zaten yasalar, zimmî evlerinin Müslümanlarınkinden daha alçak olmasını öngörmekteydi. Özellikle de kentte, dış sofalı evler çok yaygındı. [902] Rus Rahip Barskii, İtalya ile kıyaslamak suretiyle, kentin bu dönem ki görüntüsü hakkında şu gözlemlerde bulunmaktadır:

> *"Selanik şehri deniz kıyısında, görünüşü çok cazip ve surlarla çevrilidir. Uzaktan bakıldığında, şehrin yayılışı biraz Roma'yı andırıyor. Evler taştan ve hepsi kiremitle kaplı. Fakat mimarisi eski ve güzel değil. Şehirde birkaç tane zengin saray gördüm, fakat İtalya'dakine benzemiyor. Hâlbuki İtalya'da saraylar beş katlı ve hepsi birer sanat eseri kadar ilgi çekici. Selanik'te gördüğüm saraylar azami üç kat üzerine yapılmış; evler ise genellikle iki katlı…"* [903]

Kent sakinleri, yaşam alanlarının birbirinden farklı olması gibi, giyim-kuşam konusunda da birbirlerinden ayrılmaktaydı. Gerçi bu durum Selanik'e has bir durum olmayıp, Müslüman ve gayrimüslim tüm Osmanlı tebaasının uymakla yükümlü olduğu, Osmanlı hukuku esaslarından biriydi. 1580 tarihli ve Selanik

---

900 Vacalopoulos, Macedonia, pp. 311 – 312; Vakadopulos, Thessaloniki, p.74.

901 Castellan, s. 138.

902 Vakadopulos, Thessaloniki, p.82; Akın, ss. 26 ve 90.

903 Öndeş, ss. 17 – 18.

kadısına da gönderilen hükümde, *"Yahudi taifesi kırmızı şapka giyib ve ayaklarında olan başmakları ve edikleri dahi siyah olub boğasından kabma giyib ve Nasârâ taifesi dahi siyah şapka giydikleri ecilden, zikrolunan taife dülbend sarınmayub, üslûb-ı sâbık üzere kırmızı şapka giyüb başmakları ve edikleri dahi siyah olub ve libasları boğası kabma olub ve Nasârâ taifesi dahi dülbend sarınmayub siyah şapka giymelerin emredüb buyurdum ki*" ifadesiyle gayrimüslim nüfusun nasıl giyinmesi gerektiği bildirilmekteydi. Buna göre; Yahudilerin kırmızı şapka ve siyah ayakkabı; Hıristiyanların da siyah şapka ve siyah ayakkabı giymeleri emredilirken ayrıca bu tarihten sonra gayrimüslimlerin sarık sarmaları da yasaklandı.[904]

1630 yılında Selanik kadısına gönderilen hüküm, giyim-kuşam konusunda daha fazla yaptırım içermekteydi.

> "*...kendilerine yasaklandığı halde ata binen, samur kürk, kalpak, frengi kemhâ, atlas elbiseler giyen, avratları dahi Müslüman tarzında ve üslubunda gezinip, parus ve ferace giymeyüb... Kefere ve Yahudi taifesi, çarşuda atla ve fâhir libasla gezdikleri ve Müslümanlarla karşılaştıklarında kaldırımlardan inmeyüb, kendileri ve avratları ehl-i İslâm'dan ziyade şevket sahibi şeri'at namına tahkîr olunmadıkları işitilmiştir."* [905]

Buna göre; kentteki Türk âyanlar, renkli astarlı ve koyu renk kürklü giysilerle, ipek satenden bir palto giyerlerdi. Orta sınıftakiler ise İngiliz pamuğundan yapılan ve kumaşı Drama'da dokunan paltolar giyerken; kadınlar yüzlerini feraceyle örterlerdi. Bir nevi sosyal statünün göstergesi olan kılık kıyafetler bir yana kişinin başındaki sarığın rengi bile, hangi topluluğa mensup olduğunu gösterirdi. Nitekim Türklerin sarıkları beyaz, Yahudilerin ki, sarı ve Rumların ki, mavi olurdu. [906]

Tüm Osmanlı kentlerinde olduğu gibi, Selanik'in yönetimi Türklerin sorumluluğundaydı. Genelde Türkler; memur, mülk sahibi, din adamı ve müderris gibi mesleklerde öne çıkmaktaydı. Ayrıca aralarında miras ve arpalık yoluyla büyük servet sahibi olanlar ya da hallaç, döşekçi, kalaycı, pazvant (gece bekçisi) ve aşçı gibi daha rahat işlerle hayatlarını idame ettirenler de vardı.[907] Türkler genellikle işlerinden kalan zamanlarının çoğunu, ibadet etmekle geçirirlerdi. Bunun dışında gündelik yaşamın vazgeçilmezlerinden kahvehanelerde toplanmak bir alışkanlık

---

904 Tekin, ss. 73 – 74.

905 85 Numaralı Mühimme Defteri, ss. 125, 340,344.

906 Vacalopoulos, Thessaloniki, p. 84; Öndeş, s.13.

907 Risal, p.106.

haline gelmişti. Hatta dans eden köçekleri (erkek dansçı) izlemek kahvehanedekiler için ayrıca bir eğlence olmaktaydı. Ancak bu dansçıların eğlence amaçlı dansları kimi zaman yeniçeriler arasında anlaşmazlıkların çıkmasına neden olurdu. Bu tür anlaşmazlıklar, kamu düzeni için bir tehdit olarak algılanarak, böyle olayların önünü alma maksadıyla, 1763 yılında Selanik'teki dört kahvehane kapatıldı. [908]

Öte yandan hızla yaygın hale gelen kahve, tütün, şarap ve afyon kullanımı kimi çevreler için *keyif koltuğunun dört yastığı* iken, kimi kesimlere göre; şeytani olan bu ürünler, *şehvet düşkünlüğü çadırının dört kolonu, şeytanın dört bakanı* olmakla suçlanıyordu.

Hatta bir dönem, tütün[909] ve kahve yasaklı ürünler sınıfında değerlendirilmişse de, hazineye yeni kaynaklar yaratmak zorunda kalan Osmanlı idaresi; 1696'da tütün, 1697 yılında da kahve kullanımını yeniden serbest bıraktı.[910]

Öte yandan kentin gündelik yaşamından uzakta olan kadınlar, tüm zamanlarını ev işleriyle meşgul olarak geçirmekteydiler. Bunun dışında ev içi hizmetle yaşamlarını idame ettiren kadınlar da vardı. Selanik sicillerinde "*hadima*" ismiyle geçen bu kadınlar, özel hanelerde istihdam edilen genç ve bekâr kadınlardı. Özgürlük ve kölelik arasındaki ince çizgide yaşamlarını sürdüren bu kadınların istihdamı, bir hayır işi olarak değerlendirilip; ücret talepleri ya tehditle ya tacizle ya da dayakla sonuçlandığı örneklerde vardı. [911] Hatta Selanik sicillerindeki 1744 tarihli bir kayıt, hizmetlilerin kölelerden bile daha aşağı konumda muameleye tabi tutulabildiğine örnekti. Bahsi geçen olay, hizmetlilerin miras bırakılabilen bir eşya haline geldiklerini gözler önüne sermektedir. [912]

---

908 Ginio, Neither, p.138.

909 1637 tarihli hüküm; tütün içilmemesi, alınıp satılmaması konusundaki yasaklara uymayanların hakkından gelinmesini buyurmaktadır. Bkz. Fatma Kaytaz, **88 No'lu Mühimme Defteri (Transkripsiyon ve Özet)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. 113, Hüküm No: 205.

910 Risal, p.108.

911 Ginio, Kadınlar, ss.196 – 199.

912 Ginio, Kadınlar, s.200.

3.4.1.1. Selanik Yahudi Cemaati

Selanik'teki Yahudi varlığı çok eskilere dayandırılmaktadır. Aziz Paulus'un I. yüzyılda "*Selanik'teki Helenleşmiş Yahudilere*" ithafen yazdığı mektuplar, Gezgin Tudelalı Benjamin'in, 1170 yılında kentteki Yahudi cemaatinin 500 üyesi olduğunu belirtmesi, buna kanıt olmaktadır. Yine 1290'da II. Charles tarafından İtalya'dan, Vicente Ferrar'ın anti-Semitik konuşmaları sonucu 1375'te Macaristan'dan ve 1391'de de İspanya'dan kovulan Yahudiler Selanik'e yerleşmişti. Nitekim sonraki gelişmelerle, Selanik'teki yerel Yahudilere yani Romanyotlara, ülkelerinden kovulan İtalyan ve Eşkenaz (Aşkenaz) Yahudilerde eklendi.[913]

1492 yılında kente ilk gelenler, önceden Hıristiyanlığı kabul etmek zorunda kalan ve bu yüzden "*pişmanlık duyanlar*" olarak nitelendirilen bir grup Mayorkalıydı. Bu grubu, 1493 yılı başında gelen Kastilyalılar ve Sicilyalılar eklendi. Kökeni Avusturya, Transilvanya ve Macaristan'a dayanan Aşkenaz Yahudilerin gelişi ise Kanuni Sultan Süleyman'ın 1526'daki Orta Avrupa Seferleri sonrasına denk düşmektedir. [914]

Demografik yapısı bu denli hızlı değişen ve pek çok farklı yerden gelen Yahudi için Selanik, artık yeni vatanları olmuştu. Ancak bu hızlı değişim cemaat içi sorunları da beraberinde getirmişti. Talmud'u kabul etmeyen Karai mezhebine bağlı Yahudilerle kentin diğer cemaat mensupları arasındaki anlaşmazlıklar, Karai Yahudilerinin İstanbul'a göçlerine neden oldu. [915] Cemaati meşgul eden diğer bir olay, Portekiz kökenli Baruş'un yarattığı huzursuzluklardı. Baruş, Müslümanlar ile cemaat arasında aracılık yapması için Müslümanlar tarafından Yahudi kâhyası olarak görevlendirilmiş olmasına karşın, beslediği çetelerle kenti soymaya girişmişti. Ayrıca iki veba salgını ve bir eczacının ilaçlar arasındaki bir sıçanı kovalarken devrilen lamba sonucu çıkan büyük yangın; 1545 yılında, 5.000'den fazla evin ve on sekiz sinagogun yanmasına neden olmuştu. [916]

---

913 Veinstein, Seküler, s. 45; Shaw, s. 15; Türker, s.39.
914 Veinstein, Seküler, ss. 47-48.
915 Eroğlu, Osmanlı Hoşgörüsü, ss. 11-12; Eroğlu, Yahudiler, s. 98.
916 Veinstein, Seküler, s.53.

3.4.1.1.1. Cemaatin Oluşumu ve İşleyişi

XVI. yüzyılda; Romanyot, Sefarad *(Sephardic ya da İspanyol) ve* Aşkenaz olmak üzere üç Yahudi topluluğunun başı çektiği Selanik'te, Yahudilerin bir çatı altında örgütlenmeleri görüş ayrılıkları dolayısıyla pek mümkün olamamıştı.[917] Bu yüzden her cemaatin hahamı o cemaatin başkanı konumundaydı. Ancak XVII. yüzyılla birlikte cemaat ileri gelenlerinin çabalarıyla, mevcut sorunları konuşmak için bir araya gelinerek, nihayetinde bir hahambaşılık kurulmasına karar verildi. [918] Bununla ilgili ilk ortaya atılan fikir, üç üyeli haham konseyi kurulmasıyken, bunun için yüzyılın ortalarında başlayan girişimler, meyvelerini ancak 1680 yılında vermiş[919] ve hahambaşılık kurumu, üç üyeli haham konseyiyle birlikte ortaya çıktı. Bu aynı zamanda Sabetay Sevi tartışmalarının neden olduğu krize de bir yanıttı. [920]

Özellikle Selanik'teki merkezi örgütlenme, 1520 yılında kurulan Talmud Torah'ın* çatısı altında şekillendi. Kentteki farklı kesimlerin temsilcilerinden oluşan yönetim kurumu, yoksul öğrencilerin eğitimi için; peynir, yağ gibi bazı maddelerden özel vergiler alma ya da para toplama hakkına sahipti. Ayrıca kurumun öğrenciler için dini kitap bastığı bir matbaası vardı. Selanik'teki Talmud Torah, çok önemli ruhani liderler yetiştirmiş ve eğitim kalitesiyle ün yapmış bir okuldu. Bu yüzden çok uzak yerlerden bile aileler, çocuklarını iyi bir eğitim almaları için buraya gönderiyordu. [921] Hatta Selanik'teki Talmud Torah, Amsterdam Talmud Torah'sı için bir model olarak alınmıştı.[922]

Selanik'teki çoğu cemaatin ibadethaneleri haricinde kendilerine ait bir hastanesi, Talmud Torah yani ilkokulu, mezarlığı, mezbahası, hayır kurumları,

---

917 Ayrıntılı bilgi için bkz. Shaw, Yahudiler, ss. 80-84.

918 Eroğlu, Osmanlı Hoşgörüsü, s. 11; Benbessa ve Rodrigue, ss. 106.

919 Levy, pp. 721-722.

920 A. Rosanes, Divrei Yemei Yisrael be-Togarmah (History of the Jews in the Ottoman Empire), Vol.1, Tel Aviv, 1930, p. 215'den Aktaran Levy, p. 68; Shaw, Yahudiler, s. 200.

* Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat esaslarına yönelik dini eğitim veren okullar. Torah: Tevrat, Yahudi yasasının ve eğitiminin tümü.

921 Benbessa ve Rodrigue, s. 113; Shaw, Yahudiler, s. 90; Anastassiadou, s. 58.

922 M. Molcho, "SINAI", Vol. 50,1962, p. 461'dan Aktaran Cooper, p. 101.

cemaatin en bilgili üyeleri arasından seçilen hâkimlerin (dayan) oluşturduğu bir mahkemesi (bet din, beit din) vardı. [923]

Kentteki sinagog, Talmud Torah, Yeshivah (Yeşivot ya da Yeşiva)**, hastane ve yetimhane gibi kurumlar, cemaatin vakıf gelirleriyle finanse edildiği için cemaat üyelerinden düzenli vergi alınırdı. "*Pesha*" isimli bu vergi, yıllık sermaye vergisi idi. Hatta bundan elde edilen gelirlerin bir kısmı, cizye vergisini ödeyemeyen Yahudilere yardım amaçlı bir kenara ayrılırdı.[924] Osmanlı Devleti'nde Yahudi hanelerinden alınan vergi, kentten kente farklılık arz etmekteydi. XVII. yüzyılda İstanbul'da 660 akçeye kadar yükselen vergi, Selanik'te 180 akçe idi.[925]

Osmanlı Yahudi cemaatinin bir takım ihtiyaçlara cevap verebilmek ya da sorunları çözmek adına bazı düzenlemeler yapma yoluna gittiği görülmektedir. Bu yapılan düzenlemelerin amacı, cemaat üyelerinin sosyal hayatına çeki düzen vermekti. Yahudi kadınların giyim kuşamlarına yönelik getirilen kısıtlamalar buna örnektir. Bu kısıtlamalar; Yahudi kadınları, Yahudi olmayanların gözünden korumayı amaçlıyordu. Bu yüzden Yahudi olmayanların kıskançlık ve nefretinden sakınmanın yolu, Yahudi kadınların aşırı süs ile dikkat çekmemeleriydi. Yine Selanik Hahamı Shmuel de Medina tarafından özellikle Sefarad kadınlara faizciliğe ortak olmamaları öğütlenmekteydi. Ona göre; Yahudi kadınların aile içinde saygıdeğer bir konumda kalabilmelerinin yolu, faizciliğe ortak olmamaktı.[926] Bundan başka 1558 yılında Selanik'te yasallaşan, herhangi bir Yahudi davacının kendi mahkemeleri dışında Yahudi kardeşine dava açmaması yasağı, hem cemaati hem de üyelerini korumaya yönelik bir yasaktı. Aynı şekilde Selanik'te, yirmi yaş üzeri kimse Selanik dışında imal edilmiş giysi ve üretimi giymemeliydi. [927]

---

923 M. Akif Aydın, "Osmanlıda Hukuk", **Osmanlı Devleti Tarihi (**Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), Cilt: II, Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1999, ss. 419-428. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ercan, Gayrimüslimler, ss. 117-124; Örs, ss. 295-352; M. Akif Aydın, "Osmanlı Hukuku", **Osmanlı Medeniyeti: Siyaset, İktisat, Sanat**, Klasik Yay., İstanbul, 2005, ss. 171-224.

** Hahamlık akademisi, Başları 'rosh yeshivah' tır.

924 Shaw, Yahudiler, s. 119.

925 Haim Gerber, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu Yahudileri: Ekonomi ve Toplum, Zalman Shazar Center, Kudüs, 1982, ss. 44-45, (İbranice)'den Aktaran Benbassa ve Rodrigue, s.117.

926 Ruth Lamdan, "Communal Regulations as a Source for Jewish Women's Lives in the Ottoman Empire", **The Müslim World**, Vol.95, 2005, pp. 253, 258.

927 Cooper, pp. 116-117.

3.4.1.1.2. Gündelik Yaşamda Yahudiler

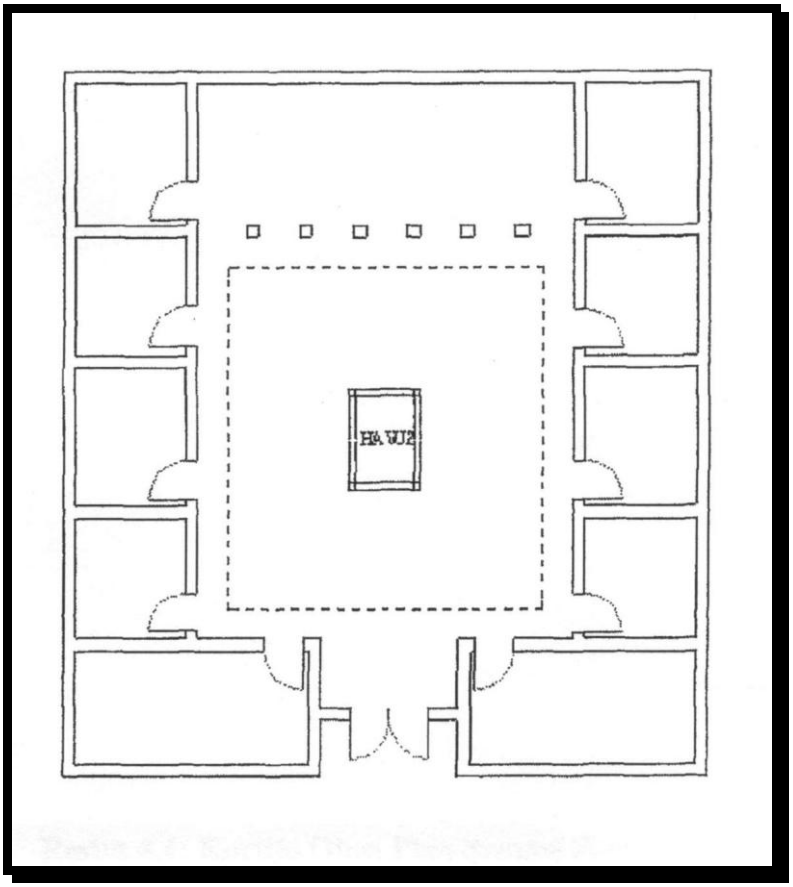
Kentin Yahudi sakinleri; demircilik, bakırcılık, marangozluk, tenekecilik, kasaplık, çömlekçilik, mermercilik, tornacılık, sepicilik, arabacılık, ipçilik, kunduracılık, terzilik, kuyumculuk, elmas tıraşlaması, zeytinyağı ve sabun imalatı yaparak, hayatlarını idame ettirmekteydiler. XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden Michel Febvre; İstanbul, İzmir, Halep, Selanik, Kahire gibi büyük kentlerde yaşayan Yahudilerin sarraflık, bankacılık, tefecilik, sırmacılık, simsarlık, doktorluk, eczacılık, tercümanlık gibi işleri tercih etmelerinin nedenini; yorucu olmayıp, çok para getiren işler olmasına ve bu mesleklerde insanları kandırmanın daha kolay olmasına bağlamıştır. [928] Selanik Yahudilerinin yaklaşık iki yüzyıl süren Altın çağı, 1700'lerle birlikte yerini, zorlu bir döneme bırakmış olsa da; Yahudiler, Osmanlı sultanlarına diplomatik konularda yardımcı olmaya devam etti. Örneğin Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın hekimi Israel Konegliano, 1699 Karlofça Antlaşması sürecinde ve Moise ben Judah ise, İsveç Kralı XII. Charles'ın İstanbul'a gönderdiği temsilciler ile yapılan görüşmede Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa tarafından görevlendirilmiş kişilerdir.[929] Yahudi hekimler yanında Rumca "*kira*" ismini alan Harem'e mal ve hizmet veren Yahudi kadınlar aracılığıyla cemaatin, Osmanlı sarayı ile yakın ilişkileri bir süre daha devam etmiştir. [930] Genellikle üniversite eğitimi almış olan Selanik'teki Yahudi hekimler, hem İslam hem de Rönesans tıbbı konusunda bilgi sahibiydiler.[931]

Yine madencilik ve dokumacılık Yahudilerin tekelinde olan mesleklerdi. Dokumacılık ve kumaş boyacılığında rakipsiz hale gelen Yahudiler; geceli gündüzlü evlerde, sokaklarda tüm aile bireyleri birlikte çalışırlar ve üretim yaparlardı.[932] Bu yüzdendir ki, kentin Yahudi mahalleri pislikten, zehirli su birikintilerinden kurtulmazdı. Yahudilerin yaygın olarak yaşadıkları konut tarzı, kortijo (cortijos) idi. Ortası avlulu, bir ya da iki hatta üç katlı Kortijolar, genellikle kiremit çatılı

928 Eroğlu, Yahudiler, s. 174.
929 Shaw, Yahudiler, s. 187.
930 Groepler, s. 37.
931 Varella, s.197.
932 Shaw, Yahudiler, ss. 144-146; Veinstein, Seküler, ss.56 – 57.

binalardı.[933] Kortijolarda yaşam, bir avlunun etrafında oluşturulan odalarda sürmekteydi. Mutfak, tuvalet ve banyo gibi yaşam alanlarının zemin katta yer aldığı kortijolarda; dışa kapalı, içe dönük toplu bir yaşam tarzı hâkimdi.[934]

Resim 5: Kortijoya Örnek Bir Plan Şeması (zemin kat)

Kaynak: Kiray, s. 167.

Kendilerine has kıyafetleri olan Selanikli Yahudi kadınların "*Kofya*" denilen başlıkları vardı. Kumaştan yapılan bu başlıkların arkasında, saç örgüsünü sokacak dikdörtgen bir torba bulunur ve torbanın ucundan kadife kaplanmış deriden bir dörtgen sarkardı. Bu dörtgen, nazardan korunmak için ağaç ve göz motiflerinde işlenmiş incilerle süslüydü. Yine kıyafetin, "*kamiza*" adlı gömleği ve "*peçadura*" denilen dörtgen dekoltesi, plastronla örtülen kolsuz bir entarisi vardı. Bunun üzerine

933 Shaw, Yahudiler, 89; Veinstein, Seküler, ss.56 – 57.
934 Kiray, s. 76.

Yahudi kadınlar, "*sayo*" adlı önü açık üst giysisi ile göğsün altında bağlanan "*devantal*" (önlük) ve "*kapitana*" adlı kürk astarlı ceket giyerlerdi.[935]

Yine Selanik ve civarında "*kamiza larga*" denilen, uzun hayat bağışlayacağına inanılan uzun bir gömlek dikilirdi. Kamiza larga, erkek çocuklara sünnet düğününde; kız çocuklara ise, isim takma törenlerinde giydirilirdi.[936]

Selanik aynı zamanda tüm Yahudi toplumu için geçmişten bugüne tarihi anlamlar yüklenen kültürel bir merkezlerden biri oldu. Şair Samuel Usque, Selanik'i "*İsrail metropolü, doğruluğun şehri, sadık şehir, bir zamanlardaki Kudüs'ün olduğu gibi Yahudi ulusunun anası*" olarak nitelendirirken, sinagogları, okulları ve yoğun Yahudi nüfusu ile kent "*küçük Kudüs*" olarak görülmüştür. [937]

Selanik'teki bu kültürel gelişim ve zenginliğin oluşmasında matbaanın önemli bir payı olduğu açıktır. Selanik'e ilk matbaa, 1512 yılında bir Portekizli tarafından getirildi.[938] Sonra İtalya'dan gelip Selanik'e yerleşen Israel Sonsino'nun torunu Gershon ben Moshe oğlu Elizer ile birlikte burada 1530 yılında İbranice yayınlar basan bir matbaa kurdular ve 1530 ile 1547 yılları arasında Sonsinoların Selanik'teki matbaasında, kırka yakın İbranice kitap basıldı. Yine 1709 yılında Abraham ben David ve Yomtov Canpillas tarafından Selanik'te kurulan diğer bir matbaa oldu. [939] Buna göre; XVIII. yüzyılda basılmış Yahudi kitaplarının sayısının kentlere göre dağılımı şöyledir.

935 Besalel, s. 156.
936 Besalel, s. 163.
937 Shaw, Yahudiler, ss. 153-156; Risal, p. 97.
938 Veinstein, Seküler, s. 53;Türker, s. 39.
939 Shaw, Yahudiler, ss. 167-168, 229.

Tablo 64: XVIII. Yüzyılda Basılmış Yahudi Kitaplarının Sayısının Kentlere Göre Dağılımı

Kentler	1731-1750	1751-1770
İstanbul	62	34
Selanik	33	39
İzmir	14	13
Kahire	1	-
Toplam	110	86

Kaynak: A. Rosanes, Korot ha-Yehudim be-Turkiyah ve-Artzot ha-Kedem (History of the Jews in Turkey and the Lands of the East), Vol.4 -5, Sofia,1934-1937,pp. 355-364'den Aktaran Levy, s. 92.

Selanik'in en eski sinagogu, Roma kökenli olan Etz-Ha-Haim (Yaşam Ağacı) Sinagogu olup, bunun dışında İtalya ve Orta Avrupa'dan gelen Yahudiler İtalya (1450) ve Aşkenaz (1470) sinagoglarını kurdular. Ancak kentteki sinagoglarının çoğu, 1492 yılındaki büyük göç sonrası Yahudilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla XVI. yüzyılda inşa edildi. Bunlar; Sefarad, Kastilya, Mayorka, Katalan, Aragon, Sisilya, Otrando, Pulia, Kalabra, Portukal, Lisbon, Evora, Provincia, Kalabrya, Neve, Tsedek, Kyana ve Şalom sinagoglarıydı. Selanik'teki sinagoglarla ilgili olarak altı çizilmesi gereken önemli bir ayrıntı var ise o da, bazı sinagoglarda ihtiyacı olanların geçimlerini sağladıkları dokuma atölyelerinin bulunmasıdır. [940]

3.4.1.1.3. Sabetay Sevi Olayı ve Cemaate Etkileri

Sabetay Sevi'nin ölümünün ardından Selanik, Mesihlik hareketinin yeni üssü durumuna geldi. Bunun bir nedeni, Sabetay'ın dul eşinin yani Ayşe'nin (Jochebed, Yohebed) Selanik'te olmasıydı. Sabetay Sevi'nin ölmeden iki yıl önce evlendiği Ayşe'nin yanı sıra, dönemin en itibarlı Hahamlardan olan babası Joseph Filosof, meşhur bilgin Salomon Florentin ve Barzilai da Selanik'teydi. Hatta Sabetay Sevi taraftarlarının idaresini ele alan Ayşe; kardeşi Jacop (Yakup) Qucrido'yu, Sabetay

940 Anastassiadou, ss. 45-52.

Sevi'nin ruhunun içinde yer aldığı mistik bir vazo olarak düşünmekteydi.[941] Böylelikle Yakup'a inananların oluşturduğu bir tarikat ortaya çıktı. 1683 yılında Selanik'teki Yahudiler arasında kitlesel din değiştirmeler görüldü ve kısa bir sürede üç yüz aile Müslüman oldu.[942] Sabetay Sevi'nin Selanik'teki müritleri ve onun soyundan gelenler görünüşte Müslüman ancak özünde Sabetay Sevi'nin izinden gitmeye devam ettiler. "*Dönme*"[943] ya da avdetiler olarak adlandırılan Sabetaycılar,[944] hem ibadetlerini hem de faaliyetlerini gizliden yürütme yolunu seçti.[945] Özellikle Gazze'li Nathan tarafından Selanik'te kurulan okul, Sabetay Sevi'nin öğretilerini yaymayı ve açıklamayı misyon edinmiş faaliyetleriyle dikkatleri üzerine çekmeyi başardı. [946]

Sabetay Sevi Olayı'nın Yahudi cemaati üzerinde yarattığı etki; cemaat içinde fikir ayrılıklarına ve bölünmelere neden olmasıydı. Yakup'un ardından Sabetaycıların kendi aralarında da bir bölünmeye maruz kaldıkları anlaşılmaktadır. Bunun nedeni, 1700'lerde bilgin dönmelerden birinin oğlu olan Osman Baba'nın (Baruehyu Russo, Baruhya Ruso) Sabetay Sevi'nin cisimleşmiş şekli olduğunun ilan edilmesiydi. Hatta 1716 yılına doğru da, Osman Baba'nın Tanrı'nın cisimleşmiş hali olduğu sonucuna varıldı ve Avrupa Yahudiliğinin en büyük merkezlerinde bu doktrinini yaymak için Selanik'ten görevliler gitti.[947]

Sabetay Sevi Olayı, cemaat üzerinde bölünmelere neden olduğu kadar cemaatin gelirlerinin de düşüşüne neden olmuştu. Zaten dokuma endüstrisindeki mevcut bunalımla göç eden Yahudiler yüzünden cemaatin gelirlerinde bir düşüş söz konusuydu. Buna bir de, İslamiyet'e geçen Yahudilerin eklenmesi demek cemaatin

---

941 Gershom G. Scholem, "Gizli Yahudi Cemaati: Türkiye Dönmeleri", **Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,** Sayı: 30**,** Ankara, 1988, s. 225; Örs, s. 368.

942 Freely, s. 255.

943 Ayrıca bkz. Abdurrahman Küçük, **Dönmeler ve Dönmelik Tarihi**, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, (tarihsiz)

944 Ayrıntılı bilgi için bkz. Abraham Galante, **Sabetay Sevi ve Sabetaycıların Gelenekleri**, Zvi-Geyik Yay., İstanbul, 2006; Rıfat N. Bali, "Sabetaycılık Konusunda Bir Bibliyografya Denemesi", http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/sabetay_sevi_bibliyografya.pdf, (10.08.2012), ss. 1 – 18.

945 Shaw, Yahudiler, s. 214.

946 Shimon L. Khayyat, "Benayahu's "Sefunot, the Sabbatian Movement in Greece", **The Jewish Quarterly Review**, Vol.71, No.4, 1981, p. 253. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sefūnōt, Sēfer Shānāh le-hēker kehillōt Yiśrā'ēl bam-Mizrāh, Sefer XIV. Jerusalem, 1977, pp.15+557.

947 Scholem, s. 229.

darboğaza girmesi ve cemaat içi kurumlarının işlevsiz hale gelmesi anlamına gelmekteydi.[948]

Sosyal hayatta Müslüman gibi davranan Sabetaycılar, Ramazan'da oruç tutar, Müslüman isimler kullanırlar ama evlerinde gizlice Yahudi ibadetlerini yerine getirirlerdi. İki din arasında kalan Sebataycılar Müslümanlara göre sahte Müslüman, Yahudiler için inkârcı olarak görülmüştü ve bu yüzden ne Müslümanlar ne de Yahudiler tarafından kabul görmüşlerdi.[949] Hatta rivayete göre; Sabetaycılar, Selanik'teki Osmanlı hâkimiyetinin sona erdiği 1912 yılına kadar, yedi kişilik bir heyeti her sabah kentin girişine göndererek, Sabetay Sevi'nin gelmesini beklemişlerdi.[950] Sefarad kökenli Fransız Sosyolog Edgar Morin'e göre; dönmelerle birlikte Sefarad kültürü ve Osmanlı İslam kültürü arasında bir köprü kurularak, bu sayede yeni bir kültürel oluşum ortaya çıkmıştır. Nitekim XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyılın başlarında siyasi ve toplumsal değişimin hız kazanmasıyla birlikte dönmeler, Osmanlı yenilik hareketlerinde etkin bir rol alacaktı. Ayrıca Morin için "*dönme*", Osmanlı İslam toplumunun ilk dünyevileşmiş yüzüdür. [951]

3.4.2. Sosyal Hayatı Etkileyen Gelişmeler

3.4.2.1. Doğal Afetler, Yangınlar ve Salgınlar

Selanik'te can ve mal kaybına neden olan doğa olaylarının arasında kasırgalar, dolular, şiddetli yağmurlar ve depremler yer almaktadır. 1430 yılı büyük depreminin ardından 1573, 1829, 1858, 1866, 1871, 1876 ve 1902 yılları, kentte meydana gelen diğer depremlerin tarihleridir. Yine 1631 yılındaki garip kül yağmuru, 1657 ve 1755 yıllarının korkunç soğuğu kent sakinlerini endişe ve korkuya sevk etmişti. [952] Selanik'e zarar veren yangınların tarihleri ise şöyledir: 1510, 1545,

---

948 Shaw, Yahudiler, s. 195.

949 Anastassiadou, ss. 67-69.

950 Shaw, Yahudiler, s. 214.

951 Edgar Morin, Vidal et Les Siens, Seuil, Paris, 1989, pp.34-35'den Aktaran Cemil Oktay, "Edgar Morin'in Kalemiyle Selanik", **Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan**, İstanbul Barosu Yayını,1992, ss.497-498.

952 Risal, p. 105.

1569, 1587, 1610, 1620, 1625, 1734, 1769, 1840, 1849, 1877, 1890, 1910 ve 1917.[953]

Ancak kent yaşamını en çok etkileyen ve büyük nüfus kayıplarına sebep olan sinsi bir şekilde kol gezen salgın hastalıklardı. Bunlar arasında veba, en yaygın ölüm nedeniydi. Bir liman kenti olarak Selanik, Asya ve Avrupa arasında yer alan ticari güzergâhlardan biri olduğu için tüm Akdeniz'e korku salan salgın hastalıkların ziyaretine maruz kalırdı.

Özellikle 1712-1714'de meydana gelen veba salgınının Selanik'i, daha savunmasız bir anda yakaladığını söylemek mümkündür. Çünkü 1712 kışı ile 1714 yazı arasındaki dönemde bölgeye kötü hasat kuraklık, yüksek fiyatlar ve kıtlık hâkim oldu.[954] Hatta Selanik, bu kıtlık zamanlarında Osmanlı Ordusunun ihtiyacı için temin edilen erzaklara başvurmak zorunda kalırdı.[955]

Kentin en önemli sorunlarından biri olan ve ticari hayatı olumsuz etkileyen salgınlar konsolos raporlarında sıklıkla bahsi geçen konulardan biridir. Örneğin Fransız Konsül François de Boismont, 1713 yılında İzmir güzergâhından gelen bir salgının, Selanik çevresinde yarattığı yıkıcı etkiyi aktarmaktadır. Bahsi geçen salgında; yüz beş Türk, doksan iki Yahudi ve on bir Rum yaşamını yitirdi. [956] Fransız konsolosluk raporları kentteki vebanın şiddetine ve genel korku haline dair çarpıcı ifadeler içermektedir. 1719 yılı 9 Ağustos tarihli rapordaki "*yaklaşık iki ayda Selanik'te 2.500 kayıp var…*" ifadesi vebanın şiddetini ortaya koyarken, "*Sultanlardan birinin doğum yapmasından sonra, şehirde prensesin doğumunu kutlamak için düzenlenen şenlikler nedeniyle son günlerde görülen kalabalık ve yakın ilişkilerin genel bir vebaya neden olmasından endişe duyuldu*." Yazılı 1759

---

953 Kentin büyük bir bölümünü yok eden 1917 yangını, 5 Ağustos günü, Mevlana mahallesinde (Mevlevihane) küçük bir evde başlayan yangın, Frenk mahallesinin doğusundaki bölgeyi yakıp yıkmıştı. Özellikle evlerin iç içe ve sokakların dar olduğu Selanik'te çıkan küçük bir kıvılcım, kuzey rüzgârının etkisiyle tüm kenti saran büyük bir yangına dönüşerek, yüzlerce kişinin ölümüne neden oldu. Anastasiadis, s. 26, dipnot: 34; Risal, p. 105; Moutsopoulos, s.40.

954 Eleni Xoplaki, Panagiotis Maheras ve Juerg Luterbacher, "Variability of Climate in Meridional Balkans During The Periods 1675-1715 and 1780-1830 and Its İmpact on Human Life", **Climatic Change**, Vol. 48, 2001, p. 597; Svoronos, Salonique, pp. 14-16.

955 Iliadou, p. 26.

956 Iliadou, p. 23.

tarihli rapor ise, vebanın kentte yarattığı korku halini özetleyen ifadeler içermektedir.[957]

Nitekim Selanik'te vebanın kol gezdiği yıllar şunlardır: 1550, 1553, 1572, 1581, 1588, 1609, 1648, 1679-1680, 1687-1689, 1697-1699, 1708-1709, 1712-1713, 1718-1719, 1724, 1729-1730, 1748, 1755, 1779.

Örneğin; 1740 yılı salgınında 1.337 Hıristiyan, 2.239 Türk ve 3.935 Yahudi; 1762 yılında ise 10-12 bin kişi yaşamını yitirdi. Bu da, toplam nüfusun yaklaşık %20'si idi. [958] Kent sakinleri için vebanın ne denli yıkıcı bir etkiye sahip olduğunu; 1740 yılı salgını hakkındaki kayıtlar, özetler niteliktedir. 1740-1741 yılına ait sicilin altmış cildi, çoğunluğu kalabalık Akça Mescid civarından olmak üzere neredeyse tüm aile üyelerinin peş peşe öldüğünü göstermektedir.[959] Panzac'a göre; Selanik'te meydana gelen veba salgınlarının bilançocu şöyledir:

- 1713 yılı: 60.000 kişilik nüfusta, 8 bin
- 1724 yılı: 60.000 kişilik nüfusta, 3-4 bin
- 1762 yılı: 60.000 kişilik nüfusta, 10-12 bin[960]

Öte yandan her ne kadar XVIII. yüzyıl sonunda önemini yitirmiş olsa da, Beyaz Kule'nin yakınında vebalılar için bir ev olduğu kaydedilmektedir.[961] Bununla ilgili net bir bilgi olmasa da, ya vebalı hastaları iyileştirme ya da karantina amaçlı bir yer olduğunu söylemek mümkündür. Daniel Panzac'ın çalışmasında da böyle bir bilgi yer almakta olup, Panzac burasının Rumlara ait bir hastane olduğunu ve 1754'te yapılan bir bağış sonrası Fransızlarında bu hastaneye kabul edildiğini kaydetmektedir.[962]

3.4.2.2. Savaşlar ve İsyanlar

Selanik'in Osmanlı idare merkezine olan yakınlığı daha doğrusu Osmanlı ordusunun sefer güzergâhı üzerinde yer alması öncelikle savaşlardan sonrasında da savaş ortamının yarattığı başıbozukluktan etkilenmesine neden olmuştur.

---

957 Panzac, Veba, ss. 94, 107.
958 Vacalopoulos, Thessaloniki, p. 106; Risal, p. 105; Öndeş, s. 23.
959 Ginio, Every Soul, p. 120.
960 Panzac, Veba, s. 183.
961 Varella, s.197.
962 Panzac, Veba, s. 163.

Girit'in fethi sırasında donanmanın ve askerlerin Selanik'e gelişi, uzun bir süre kent yaşamını felce uğratmıştır. Nitekim yirmi beş yıl gibi uzun bir süre devam eden bu savaş hali yüzünden, Osmanlı donanması ile ordusu Kandiye açıklarında kalmıştır. Venedik ile Osmanlı arasındaki bu çetin mücadele ortamında Selanik, iki ateş arasında kalacaktır. 1656 ve 1688 yılları Selanik'in Venedik tehlikesi ile yüz yüze kaldığı tarihlerdir. Özellikle 1688 yılında üç ay süren Venedikli Amiral Morosini'nin ablukası, kent halkının sükûneti ve Venedik donanmasında ortaya çıkan veba sayesinde başarısızlığa uğradı.[963] Yine 1692 yılında İnebahtı Limanı'na demirleyen Venedik donanması, Selanik kıyılarına saldırılarda bulundu.[964] Çanakkale Boğazı'na demirleyen donanma, burada beklemenin bir fayda sağlamayacağını anlayınca, Selanik'e hareket etti ve kenti bombaladı. Hem Venedik saldırısını hem de kentin daha fazla zarar görmesine mani olan gelişme ise talep edilen haracın ödenmesi oldu.[965]

Böylelikle Venedik tehlikesi ve Osmanlı ordusunun sürekli ve uzun ziyaretleri kent yaşamını kesintiye uğratan olumsuz gelişmelerdi. IV. Mehmed'in 1669-1670'de yedi ay kentte kalışı örneğinde olduğu gibi,[966] bu şekliyle Selanik'te Venedik tehlikesinin ve Osmanlı askerinin başıbozukluğunun esaretinde bir kent yaşamı hüküm sürdü. Yine 1695 yılındaki Mora Seferi esnasında ordunun hem dinlenmek hem de zahire tedariki için kırk gün Selanik'te konaklaması kararı alınmıştır. Osmanlı ordusu burada istirahata geçtikten sonra Selanik'e bağlı; Karaferye, Temürhisarı, Yenice-i Vardar, Vodena, Ağustos kazaları ile Köstendil'e bağlı; Megri, Usturumca, Praveşte kazalarından 63.000 kile arpa, 13.500 kile un, 7.200 kantar saman ve 1.600 araba odun satın alınmıştı. [967]

XVIII. yüzyıla gelindiğinde, kentin maruz kaldığı gelişmeler sırasıyla şunlardı. 1703 yılında II. Mustafa'yı tahttan indiren yeniçerilerden cesaret alan Selanik'teki birlikler, özellikle Yahudi mahalleri olmak üzere mahallelerdeki evleri

963 Risal, p. 103.

964 Gökbilgin, s. 345.

965 Pınar, Hacılar Seyyahlar, ss. 34-35.

966 Veinstein, Seküler, s. 60; Risal, p.104.

967 Tahir Sevinç, "17. Yüzyıl Sonlarında Başarısız Bir Sefer Girişimi: 1695 Mora Seferi", **History Studies**, Cilt: 2 / 3, 2010, s. 304.

boşaltmışlardı.[968] Aynı yıl, Kırım İsyanı'nı bastırmak üzere İbrahim'in komutasında, 15.000 Arnavut askeri Selanik'ten harekete geçti. [969]

1715 yılında ise Osmanlı yönetimi, Venedik hâkimiyetindeki Mora'nın fethine girişti. Bunun için kent ve çevresi, askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak için orduya tahsis edildi. Shaw'a göre Selanik'e 120.000 kişilik bir ordu ve donanma geldi ve bir ay süre ile burada konakladı. Bundan sonrada pek bir şeyin değişmediği Selanik'te; buğday kıtlığı yüzünden çıkan 1720 yılı ayaklanmalarını,[970] 1721 yılında maaşları zamanında ödenmeyen yeniçerilerin isyanı izledi. 1727 yılında ise Makedonya'nın doğusunda çıkan Arnavut isyanını bastırmak için gelen askerlerin yağma ve taşkını kent yaşamının bir parçası haline geldi. [971] Kenti sürekli ziyaret eden askerler bir yana Selanik için mevcut savaş ortamı, aynı zamanda yerine getirilmesi gereken yeni sorumluluklar anlamına gelmekteydi. Kent, 1702'de barut, 1714'te peksimet ve un ve ertesi yıl Venediklilere karşı yapılan büyük seferde orduya, 40 bin koyun ve 150 ton un ile ordunun yol güzergâhındaki yol ve köprülerin onarımı için de adam verdi. Yine Selanik'ten; 1734'te kurşun, barut, demir, ilaçlar ve otuz top ve 1744 yılında ise yük hayvanları talep edildi.[972]

Hatta XVIII. yüzyılın ilk yarısını, Selanik için her açıdan genel bir kaos dönemi olarak değerlendirmek mümkündür. Özellikle 1714 yılında, Selanik hem vebanın yıkıcı etkisiyle hem de Selanik Kadısı Mirzazade Salim'in kötü idaresi ve yandaşlarının suiistimalleriyle karşı karşıya kalmıştı. İftira, fesat, zulüm ve ahlaksızlıklarıyla görevini kötüye kullanan Mirzazade Salim hakkında bitmek bilmez şikâyetler, Osmanlı idaresinin müdahalesini zorunlu hale getirmiştir.[973]

---

968 Shaw, Yahudiler, s. 191.

969 Rifaat A. Abou-el-Haj, "The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703", **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 89, No. 3,1969, p. 474, dipnot: 47.

970 Svoronos, Salonique, p. 25.

971 Risal, p. 103; Shaw, Yahudiler, s. 191.

972 Svoronos, Le commerce, pp. 44-45.

973 Refik, On İkinci Asırda, ss. 47-50.
Osmanlı idaresinin müdehalesini gerektiren benzer bir olay, 1772 tarihlidir. 1772 yılında Selanik kadısına ve Selanik sancağı mütesellimi Ali'ye yazılan hükümde, Selanik âyanından Gümrük Emini Abdurrahman, Küçük ve Büyük Ali beyler, Ali Paşa-zade, Cizyedar-zade Ali ile Şerif-zade Ahmed, kardeşi Mehmed Bey, Şahbender oğlu Ömer arasındaki çekişmelere mani olunması ve kendilerine nasihat edilmesi istenmektedir. Yücel Özkaya, "Rumeli'de Âyanlık İle İlgili Bazı Bilgiler", **VIII. Türk Tarih Kongresi**, **Ankara:11-15 Ekim 1976 Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt: II, TTK, Ankara, 1981, s.1413.

"Mirzazade Salim'in Selanik kadılığı esnasındaki kötü davranışlarına dair, Selanik Kadısı Mehmed Salim, mübaşir Dayezade Mustafa'ya hüküm. Bundan önce Selanik Kadısı olan Mırza Mustafa Efendi oğlu adı geçen Mehmed Salim beş aydan beri şehirde adı geçen kimselerle 35 kese miktarında akçe alıp, nahiyelerde zabitleri ve reayayı her bakımdan rencide edip, mahkemeyi meyhaneye döndürüp, gece gayrimüslim evlerine varıp, gece yarısına değin şarap içip, balyoz ve metropoliti ve birkaç gayrimüslimi toplayıp, başka gemilere buğday verip, bol akçe alıp ehli İslam'dan kimselere iftira atıp, şehir içindeki gayrimüslim bağlarına ve mesirelere çıkıp, sapkınlar ve kâfirlerle şamata edip, İngiliz ve Felemenk gemilerine varıp, dümbelek ve zurna ile meclis kurup dört beş saat Frenklerle şarap içip, bundan sonra geç bir vakit kadınlar hamamına varıp içerdekileri çıkarıp, kendisi saz ve şarap ile yakışıksız hallerin sınırı olmayıp, şehirde kimsenin huzuru kalmayıp, devleti aliyeden yardım istenmektedir. Durum Selanik mütesellimi Hasan, Baruthane Nazırı İbrahim mühürlü mektuplarıyla onaylayıp, onların dışında Selanik'te Yeniçeri zabiti olan Yusuf Mehmed Salim gece gündüz devam eden sarhoşlukla çarşı bazar içinde eylediği fesadın haddi hesabı olmayıp, gemilere gizliden buğday verip, neferatları sefinelerin üzerine salma emri vermektedir. Mehmed Salim'in bazı kimselerden haksız yere para aldığı, zimmetine geçirdiği para ortaya çıkıp mühürlü senetlerde akçelerin tümü ferman ettiğim üzere taksit taksit ödenmesini bu konuda bilgisi olan Rumeli kadıaskeri Ahmed'den yazı istenmektedir. Bundan böyle Selanik sakinlerinden hâlâ Sidrekapsi nazırı olan Küçük Ahmed Mehmed Salim'e yakın ve gece gündüz şarap içüp, ettiği fesatlıkta birlikte olup, adı geçen Mehmed Salim'den ortaya çıkan zulmün küçük Ahmed marifetiyle olduğu haber verilip, tekrar ahaliden Küçük Ahmed'in fesat içinde olduğu haber verilip, Ahmed'in Limni Adası'na sürgün edilmesi buyrulmaktadır. (Sene 1126)"

1717 tarihli bir olay, görülen dava sonucu ortaya çıkan suçlular dolayısıyla ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Selanik pazarlarından birinde tüccarlık yapan Dimitri'nin ölümünden önce karısı sorumlu tutulmuş ancak çarşı esnafının tanıklığı ile kadının günahsız olduğu anlaşılmıştı. Buna göre; gerçek suçlular, Ramazan ayı içinde Dimitri'nin dükkânına gelen ve kâfir olduğu için onu ölümüne döven iki yeniçeriydi.[974] Daha da çarpıcı olanı Selanik'teki Raguza konsolos yardımcısının 1759 yılında bir yeniçeri tarafından öldürülmesidir. [975]

Yeniçerilerin neden oldukları huzursuzluk bir yana, göçmenlerde kent düzenini bozan unsurlar olarak görülmekteydi. Selanik Limanı'na iş bulmak amacıyla gelen ve çoğunluğunu Arnavutların oluşturduğu bu göçmenler, kamu

974 Eyal Ginio, "The Administration of Criminal Justice in Ottoman Selânik (Salonica) During The Eighteenth Century", **Turcica**, Vol.30, 1998, (Criminal Justice), ss. 186-187.

975 Svoronos, Le Commerce, ss. 59-60, 177-178.

düzeni için bir tehdit olarak algılanarak, köylerine dönmeleri yönünde sürekli çıkarılan fermanlarla bu göçmenlerin önü alınmaya çalışılmıştı. [976]

En başta yeniçerilerin taşkınlıkları olmak üzere kentte günden güne hâkim olan bu karmaşa hali, konsolos yazışmalarında da altı çizilen hususlardan biriydi. 1743 yılında yeniçeri saldırılarından duydukları rahatsızlığı dile getiren Venedik Konsülü; 1755 yılında, "*Bu şehrin idaresi günden güne daha kötüye gidiyor… Burada bizi yeniçerilerin gücünden korumak için adalet yok: Tanrı bizi onların tehditlerinden korusun*" diye yazmaktadır. [977]

Selanik'teki güvenlik sorununun ne denli ciddi bir hal aldığı ve suiistimale uğradığının kanıtı, alınan önlemlerdir. Kent pazarındaki 1500 esnaf, sipahilere aylık bir vergi ödemek zorundaydı. Vergi gelirlerinin bir kısmı gece bekçisine (pâsbân) maaş olarak ve aydınlanma masrafı için harcanırdı. Öte yandan depo sahiplerinden özel aidatlar toplanır ancak güvenlikleri sağlamak için en yüksek miktarı meyhane sahipleri ödemek zorundaydı. Bunlara rağmen sipahiler, gece boyunca pazarda gezinenleri yakalayıp, cezalar uygulayarak, gelirlerini arttırma yoluna gitmekteydiler. [978]

3.4.2.3. Kentin Asayişi ve Adli Vakalar

Selanik'in kamu düzenini bozan olayları iki başlık altında incelemek gerekmektedir. İlki, kentin sosyo-ekonomik hayatını olumsuz etkileyen eşkıyalık olayları ikincisi, can ve mala kasteden adli vakalardır. Selanik sakinlerinin huzurunu bozan eşkıyalık faaliyetleri, kent merkezinde kol gezdiği gibi bazen de kent dışında bazı yerleri mesken tutarak, seyir halindeki kent sakinlerinin yolunu kesmek suretiyle cana ve mala kastedebilmekteydi.

Bununla ilgili yapılan şikâyetler üzerine yazılan hükümler, Selanik'te ve çevresinde türeyen eşkıyaların faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Örneğin XVII. yüzyılın ilk yarısında, Selanik'teki bir eşkıya grubu, mahkemeyi ve

---

976 Ginio, Criminal Justice, p. 189.

977 Mertzios, Μνημεῖα, p. 321, 372'den Aktaran Vacalopoulos, Macedonia, p. 306.
XVIII. yüzyılın Selanik'ini merkezi otoriteden yoksun bir kent olarak nitelendiren Mazower, hatta buna birazda göz yumulduğunu ima etmektedir. Ona göre; Selanik, merkezin yün ve tahıl ihtiyacını karşıladığı sürece merkezi otorite, şiddete ve yerel güç odaklarına tahammül etmekteydi. Mazower, s. 133.

978 Ginio, Criminal Justice, pp.188-189.

gümrüğü basmıştı. Ayrıca bir Yahudi'nin mal ve erzakını yağmalayan bu eşkıyalar, suçu da bazı tüccarlar üzerine attılar. Yine Halep sakinlerinden Recep'in babası, Selanik'e giderken yol üzerindeki bir handa eşkıyalar tarafından öldürülmüş ve eşyaları alınmıştı. Bu tür eşkıyalık olaylarında yakalanan ve suçu sabit olanlar için buyrulan cezalardan biri, Selanik Sancakbeyinin gemisinde küreğe konulmaktı. [979]

Yine 1690 yılında Alasonya kadısına yazılan hükümde, Yenişehir'den Selanik'e giden yol üzerinde peyda olan eşkıyaların köylerde yaptıkları eziyet ve 1718 yılında Astaniş adlı zimmînin Selanik'ten koyunlarıyla gelirken, Diyek adlı eşkıya ve otuz-kırk kadar adamıyla yolu kesilerek, tüm para ve eşyasının gasp edildiğine dair örnekler, eşkıyaların Selanik çevresine de, verdiği zararları özetler niteliktedir. [980]

Eşkıyalık dışında Selanik'te işlenen suçlar; hırsızlık, adam öldürme gibi bireysel suçlardan ibaretti. 1630 yılında Huri'nin kocası Yeniçeri Bekir'i para karşılığı kendi evinde beş adamına boğdurtması,[981] 1659 yılında Nikola adlı şahsın 55.800 akçesinin çalınması,[982] 1772 yılında hareketlerini düzeltinceye kadar Kavala'ya gönderilen, Selanik sakinlerinden Osman'ın huzuru bozan davranışları[983] ve 1778 yılında fahişe Ayşe'nin kendisine musallat olan Abdullah Çavuş tarafından kazayla öldürülmesi[984] mahkemeye yansıyan münferit olaylardan sadece bir kaçıdır.

---

979 85 Numaralı Mühimme Defteri, ss. 73, 283; Kaytaz, s. 128, Hüküm No: 232; Murat Ateş, **88 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi 1637-1638 (H 1046-1048)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2008, ss. 229-230, Hüküm No: 232.
Yine 90 numaralı Mühimme Defterine yansıyan ilginç bir olayda şu şekilde cereyan etmiştir. 1646 yılında Ahmed adındaki müderris yazı ile başvurup, daha önce Selanik Sancağı beyi olan Mehmed Paşa'nın kız kardeşinin oğlu Mustafa'nın yirmi otuz kadar eşkıya ile evini basıp, kapısını parçalayarak, nikâhlı karısını zorla çekip aldığını böylece haksızlığa uğradığını bildirmiştir. Ahmed'in şikâyeti üzerine Selanik kadısı ve beyine gönderilen hükümde, konunun titizlikle incelenmesi ve şeriat emrinin gereğine göre; Mustafa'nın hapse atılması buyrulmaktadır. Mühimme Defteri 90, ss. 2-3.

980 Şakar, s. 97, Hüküm No: 376; Leyla Toraman, **128 Numaralı ve 1717-1718 Tarihli Mühimme Defteri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2005, s.100, Hüküm No: 53.

981 85 Numaralı Mühimme Defteri, s. 187.

982 A. Çelebi, s. 101, Hüküm No: 139.

983 Tuğba Kara, **170 No'lu Mühimme Defteri (H.1185-1188/M.1771-1774)'nin Transkribi ve Değerlendirmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisasn Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2007, s. 92.

984 Esra Baş, **Arşiv Belgelerinden Hareketle XVIII. Y.Y. Osmanlı Toplum Hayatında Kadın**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. 157.

Yine 1725 yılında; Yaco, Salomon, Mercado, Shabtai ve Shemaria adlı Yahudiler koşarak mahkemeye girmişlerdir. Adı geçen Yahudiler, kazancı dükkânları civarındaki evlerinin avlusunda bir Arnavut askerinin silahını temizlediğini beyan ettiler. Ancak onların beyanına göre silah birden patlamış ve Kazancı Abdülkadir'in yaralanmasına neden oldu. Abdülkadir'in yaralı halde avlularında yattığını belirten Yahudiler, gerekenin yapılması ve olayın soruşturulmasını talep ettiler. [985]

Selanik'te mahkemeye yansıyan kimi olayların, sonradan uzlaşma yoluyla çözüme kavuştuğu da olmuştur. Örneğin; 1740 yılında birkaç mukataasının peşinatlarını ödemek maksadıyla seyahate çıkan Abdülbaki Ağa, etrafındakilerle birlikte ortadan kaybolmuştur. Sonradan Selanik yakınlarında kaldıkları hanlarda öldürüldükleri ve tüm paralarının yağmalandığı ortaya çıktı. Olayın failleri yakalanmasına rağmen paralar bulunamayınca Abdülbaki'nin mirasçıları o dönem için örneğine az rastlanabilecek bir adım atarak, yakalanan dört fail haricinde, Selanik'teki tüm vekillere de dava açtı. Nitekim söz konusu davada, hususi bir evde bir araya getirilen davalı ve davacılar uzlaşma yoluna gitti. [986]

985 Ginio, Criminal Justice, p. 192.
986 Ginio, Criminal Justice, s. 206.

SONUÇ YERİNE: İKİ LİMAN KENTİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

İzmir ve Selanik liman kentlerinin 1650-1750 yılları arası dönemsel gelişimini karşılaştırmak amacıyla yola çıkan bu doktora tezi için sonucun daha başından belli olduğu fikri ileri sürülebilir. Çünkü genel kabul gören, İzmir ve Selanik kentlerinin birbirine olan benzerlikleridir. Hatta bu benzerliğin altını çizen söyleme göre; Selanik, adeta küçük bir İzmir'dir. Ancak bu, salt fiziki bakış açısının ürünü olan bir değerlendirme olduğundan, oldukça yüzeyseldir. Nitekim kenti kent yapan unsurlar, yalnızca bundan ibaret değildir.

Coğrafi açıdan bakıldığında; İzmir ve Selanik'in en belirgin ortak özelliği, ikisinin de liman kenti olmasıdır. Daha da önemlisi, zengin art bölgeleri için bir merkez konumunda olan her iki kentin, ulaşım açısından başlıca ticari güzergâhların kesiştiği bir noktada yer almalarıdır. Bir Anadolu kenti olan İzmir, ticari bir cazibe merkezi olarak geçmişten gelen bir mirasa sahiptir. Hem kara hem de deniz ticaretinde önemli uğrak merkezlerinden biri olup, bulunduğu bölgede alternatifsiz hale gelen büyük bir pazar konumundadır. Yine bir Rumeli kenti olan Selanik de, ana ticaret yollarının kesiştiği bir noktada bulunmaktadır. Özellikle ticari amaçla inşa edilen Roma dönemine ait Via Egnatia, Selanik'in önemini arttıran bir işleve sahipti. Nitekim yüzyıllardır değişmeyen Balkan güzergâhında: Morova-Vardar Yolu, Belgrat'ı Selanik'e; Morova-Meriç Yolu Tuna'yı Bizans'a; Via Egnatia Yolu ise Dyrrachium'u (Durazzo, Draç) Selanik'e bağlardı. Bununla birlikte Selanik limanı için bir koruma kalkanı olan Hortaç Dağları da; kent için, doğal bir savunma sistemi vazifesi gördü.

Tarihsel süreçlerine bakıldığında; kısa süreli hâkimiyet dönemleri hariç olmak üzere her iki kent de, aynı dönem Osmanlı hâkimiyetine girdi. Tarih sahnesindeki geçmişi çok da gerilere gitmeyen Selanik'in kuruluş tarihi, İ.Ö. 315'tir. Buna karşın hızlı bir gelişme kaydeden Selanik, Bizans'ın İstanbul'dan sonraki ikinci önemli kenti oldu. Osmanlı hâkimiyeti sonrasında uygulanan iskân politikasıyla bir Osmanlı kenti haline gelen Selanik, Osmanlı yönetimi tarafından bir Yahudi yerleşim alanı olarak değerlendirildi. İzmir ise her ne kadar ikinci kez kuruluşu, Büyük İskender'in kumandanı Lysimakhos dönemi gelişmelerinden biri olmuş olsa da, İ.Ö. 3000'den beri var olan tarihsel bir mirasa sahipti. Osmanlı fethi sonrasında uzun bir süre küçük bir kasaba görünümde varlığını sürdüren İzmir'in, Selanik'ten farklı

olarak Osmanlı tarafından fark edilmesi için XVII. yüzyılı beklemesi gerekecekti. Bu fark edilmenin altında yatan ekonomik nedenler sayesinde İzmir, Osmanlı imar faaliyetlerine sahne oldu.

Fiziki açıdan ele alındığında; İzmir kentinin fiziki yapısı, ticari kimliğini öne çıkaran bir niteliktedir. Bunun en güzel kanıtı, İzmir hanlarıdır. Klasik Osmanlı kentinde ticari olduğu kadar aynı zamanda savunma işlevine sahip oldukları için genelde hanların, tek giriş kapısı olurdu. Bunun istisnai örneği olarak, İzmir hanlarının birden fazla giriş kapısı vardır. Evliya Çelebi, İzmir'de seksen iki tane han olduğunu belirtse de; XVIII. yüzyılda İzmir'de on dokuz tane han olduğu kaydedilmektedir. Buna karşın, Selanik'te on altı tane han ve 4.400 tane dükkân vardır. İzmir'de ise bu sayı, 3.060 dükkân olarak kaydedilmektedir.

Bunun dışında her iki kentte; ibadet yerleri, medreseleri, hamamları, vakıfları ve çeşmeleriyle klasik Osmanlı kentsel yapılarına sahiptir. İzmir, kentsel yerleşim alanı olarak bir süre aşağı ve yukarı kale olmak üzere ikili bir yapı sergilemiş ancak bu durum XVII. yüzyılla birlikte ortadan kalkmıştı. XVII. yüzyılda on Müslüman, on Rum, Yahudi ve iki Ermeni mahallesi olan İzmir'in XVIII. yüzyılda toplam on beş mahallesi vardır. Önde gelen mahalleleri: Cami-i Atik, Kasap Hızır ve Hasan Hoca'dır. Sayısal olarak İzmir'den farklı olarak Selanik'te kırk sekiz Müslüman, elli altı Yahudi, on altı Hırisitiyan mahallesi vardır. Bu açıdan iki kent arasında büyük bir fark söz konusudur fakat buna göre Selanik'in nüfusunun İzmir'den fazla olması gerekmektedir. Ancak durum tam tersidir. Dolayısıyla Selanik'te bu kadar çok mahalle olmasına rağmen mahallelerin nüfus açısından tenha olduğunu söylemek mümkündür. Yerleşim açısından İzmir ve Selanik, benzer özellikler sergilemektedir. Türkler kentin yukarı kesiminde yaşarken, gayrimüslim nüfus her iki kentte de, aşağıda limana yakın bölgelerde yaşardı. Ancak Selanik'in en güzel yapıları Türk mahallelerinde, İzmir'de ise aksine en güzel yapılar, Frenk mahallesindeydi.

İdari açıdan; İzmir, Cezayir Eyaleti hükmündeki Sığla Sancağı'na bağlı bir kaza konumundadır. İdari anlamda diğer Osmanlı kentleri gibi, tımar sistemine dâhil edilmeyen İzmir, Padişah hassı olarak bırakıldı. Böylelikle İzmir'in merkezi yönetim ile ilişkilerinin daha esnek olması, kentin nispeten özerk bir konumda kalmasını sağladı. Öte yandan Selanik ise Rumeli Eyaleti sancaklarından biri olup, tımar sistemine dâhildi. Rumeli Eyaleti'nde ana liman ve maden ocağı olan kentlerin

gelirleri, sultan ve ailesinin hizmetine verilirdi. Bahsi geçen kentler arasında yer alan Selanik, aynı zamanda XVIII. yüzyılda arpalık statüsüyle idare edilen kentlerden biriydi ve idarecileri saraya ve sadrazama yakın kimselerden seçilirdi. Dolayısıyla idari açıdan İzmir, Selanik ile kıyaslandığında merkez-taşra arası ilişkiler bağlamında daha esnek bir konuma sahiptir.

Demografik açıdan; İzmir, nüfusun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bir kenttir. 1659 yılı nüfus dağılımına göre; nüfusun %51'i Türklerden, %23'ü Rumlardan, %21'i Yahudilerden ve %5'i Ermenilerden oluşmaktaydı. XVIII. yüzyılda İzmir nüfusu, 79.400 kişidir. Venedik Konsülü'nün 1741 yılına ilişkin verdiği bilgiler çerçevesinde ise Selanik nüfusu 80.000 kişidir. Bunun 40.000'i Yahudi, 25.000'i Rum ve 15.000'i Türk'tür. Bu bilgiye karşın genel kabul gören görüş; Selanik'in XVIII. yüzyılda 60.000 ila 70.000 civarında bir nüfusa sahip olduğu yönündedir. Demografik açıdan kıyaslandığında İzmir'in aksine Selanik'in nüfusu, ağırlıklı Yahudilerden meydana gelmekteydi. Selanik'in ağırlıklı Yahudi yerleşimi haline gelişi, Yahudilerin bilinçli bir tercihi olmayıp, Osmanlı iskân politikasının bir ürünüdür. Ancak bu iskân politikasının bir sonucudur ki, öncelikle 1492 sürgünü ve onu izleyen sürgünler sonrası göçlerle Selanik, bir Yahudi kenti haline geldi.

Ekonomik alanda, 1650-1750 arasındaki dönem her iki kent için farklı dinamiklerin söz konusu olduğu bir dönem oldu. İzmir'in kendi kendine yetebilen ve Selanik'e göre merkezden daha bağımsız hareket edebilme imkânına sahip bir kent oluşu, dış etkenlerin de yardımıyla gelişimine olumlu katkı sağladı. İngiliz Levant Company'nin kuruluşu, eski önemini kaybeden Halep ve diğer Osmanlı kentlerindeki kaos ortamı, Batı Avrupa'nın Batı Anadolu ürünlerine artan talebi, İngiltere ve Fransa arasındaki ticari rekabet ve Venedik tarafından Çanakkale Boğazı'nın ablukaya alınması gibi bir dizi olay ve olgu, İzmir'in geri dönülmez yükselişine hizmet etti. Fakat aynı dönem, Selanik'in altın çağının sonu ve istikrarsızlığın hüküm süreceği anların habercisi oldu. Dünya ekonomisindeki dönüşüm ve Girit'in düşmesiyle sekteye uğrayan Venedik ticareti, 1650 sonrası Batı'ya yönelen Yahudi sermayesi, Yahudi nüfusun sırtında bir kambur halini alan yeniçeri çuhalarının dokunması ve Batı ile rekabet edemez hale gelen dokuma sektörünün içine düştüğü bunalım haliyle Selanik, bu dönem göç veren bir kent

haline geldi. Kent için tüm bu gidişat; yükümlülüklerin azalması değil, gelirlerin düşmesi anlamına gelmekteydi.

Hem İzmir hem de Selanik mevcut potansiyelleri ile güçlü kent ekonomilerine sahipti. İzmir tarımda zengin ürün çeşitliliği ile art bölgesi için büyük bir pazar konumundaydı ve en başta ipek, pamuk, yün ve tütün olmak üzere birçok ihracat ürünü ile uluslararası bir liman konumundaydı. Kentin iç ticaret ağı; İstanbul'dan Selanik'e, Ege adalarından İskenderiye'ye, Halep'e Adana, Konya ve Antalya'ya, daha doğuda ise Tokat, Erzurum, Diyarbakır ve Musul'a kadar uzanırken dış ticaret ağı da; Batı Avrupa'da, İtalyan Limanları Livorno, Cenova, Messina, Trieste, Ankona ve Venedik ile Marsilya, Amsterdam ve Londra'ya değin uzanmaktaydı. 1620-1683 yılları arasında İngiltere'nin başı çektiği İzmir ticareti, XVIII. yüzyılda Fransa'nın atağa geçmesiyle gelişmeye devam etti. 1725 yılında 240.000 kuruş olan İzmir gümrük gelirlerinin 1763 yılında 597.883,5 kuruşa çıkması, bu gelişimin kanıtlarından biriydi.

Bu dönem Fransa'nın İzmir'de yirmi dokuz ticarethanesi vardı. İzmir'deki Fransızların ticari üstünlüğünün kanıtıdır ki; XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı'nın Fransa'ya ihracatının %20'si, ikinci yarısında ihracatın %34'ü ve ithalatın %30'u İzmir'deki Fransızlar tarafından gerçekleştirilmekteydi. Marsilya'ya yıllık toplam ihracat açısından Osmanlı liman kentlerinden İstanbul, İzmir, İskenderiye ve Selanik'in yüzdelik paylarına dair aşağıdaki tablo, İzmir ihracatının yükselişini ve Selanik'in toplam ihracat içindeki konumunu özetler niteliktedir.

Tablo 65: Marsilya'ya Toplam Osmanlı İhracatı 1700-1754 (livres tournois)

Yıllar	İstanbul	İzmir	İskenderiye	Selanik
1700-1704	9	22,8	23	2,2
1705-1709	10,6	16,8	25,6	2
1710-1714	8,5	17,1	21	1,6
1715-1719	8	14,5	19	3,4
1720-1724	11,5	12,6	16	2,6
1725-1729	6,6	11,2	11,6	4,8
1730-1734	6,3	13,5	17	3,6
1735-1739	6,1	13,1	14,1	3,6
1740-1744	5	17,7	13,4	3
1745-1749	9	23,3	14	3
1750-1754	4	23	11,4	6,3

Kaynak: Bkz. Tablo 21 ve Tablo 59.

Öte yandan bir tahıl ambarı konumundaki Selanik, merkezin hububat ihtiyacını karşılaması yanında pamuk, mısır ve tütün üretimiyle öne çıkan bir kent idi. Kent, başlıca pamuk üretim merkezlerinden biriydi ama ihracat konusunda aynı durum söz konusu değildi. Pamuk ihracatındaki düşük seviyesi ile dikkati çeken Selanik'in bu durumu, üretilen pamuğun öncelikli dokuma sektörünün kullanımına tahsis edilmesiyle ilişkili olarak değerlendirilmelidir. Selanik'in üretimini yaptığı tütünün ihracatında bile ancak XVIII. yüzyılda varlık gösterebildiği hesaba katılırsa; bu dönem kent, ticari başarı açısından İzmir'in gerisinde yer almaktaydı. Örneğin Selanik pamuk ihracatında İzmir'den sonra ikinci sıradaydı.

Nitekim başlıca ihraç ürünleri: yün, tütün, pamuk, ham ipek, tahıl ve balmumu olan Selanik'in XVIII. yüzyılda yıllık gümrük geliri 15.000 kuruştu. Yine ülkenin önde gelen barut üretim merkezlerinden biri olan Selanik; madenleri, tuzlaları, sırmakeşhaneleri ve dokuma sektörü ile ülke ekonomisine hizmet etti. Hatta çoğunluğunu Yahudi nüfusun meydana getirdiği Selanik'te devlet eliyle bir dokuma endüstrisi inşa edilmeye çalışılmışsa da, bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Bu şekliyle Selanik'in Bursa'nın kaderini paylaştığını söylemek mümkündür. Söz konusu dönem itibariyle bu, aynı zamanda Osmanlı iktisadi zihniyetinin içine

düştüğü çelişki halini özetler. Çünkü Osmanlı yönetimi ekonomide kapitalist etkilere açık ancak bu etkilere ayak uydurma ya da ekonomisini buna göre yeniden inşa konusunda direnç gösteren bir politika sergiledi. Bu yüzden Selanik, eski düzeni muhafaza etme noktasında Osmanlı kontrolünde fakat dokuma sektöründe pazarını istila eden ucuz ve kaliteli Avrupa ürünlerine karşı rekabette kimsesiz ve eli kolu bağlı bir konumdadır. Buna karşın İzmir, Avrupalı ve Osmanlı tüccarları ile yerel idarecilerin işbirliği ile merkezle olan ilişkilerde daha bağımsız ve yeni kapitalist sistemin nabzına uygun olarak ticari bir kent oldu. Şöyle ki, yeniçeri çuhalarını dokumak için seferber olan ve bu yükün altında ezilen Selanik'in Yahudi nüfusu, son çareyi kenti terk etmekte bulurken, İzmir'deki Avrupalı tüccarlar, 1688 depremi gibi büyük bir felaketin ardından bile kenti terk etme fikrinden ziyade yeniden inşasına karar vermişlerdir.

Ekonomik alanda kıyasıya rekabet halinde olduğu İngiltere'yi, İzmir ticareti üzerinde kurduğu hâkimiyet ile gerisinde bırakan Fransa'nın Selanik'teki varlığı, İzmir'e göre daha geç bir tarih olan 1685 yılı itibariyledir. Ancak bahsi geçen tarih Fransa için değil, Selanik için geç bir tarihtir. Çünkü 1685 yılı, Selanik'te ilk açılan konsolosluk olan Fransız konsolosluğunun kuruluş tarihidir. Selanik'te bu dönem toplam on sekiz tane ticarethane olup, bunların on bir tanesi Fransız ticarethanesiydi. Buna rağmen Fransa, Selanik ticaretinde umduğunu bulamadı. Fransa'nın Selanik'te böyle bir sonuç ile karşılaşmasının en önemli nedeni, kentteki Fransız yetkililer ve tüccarlar arasında yaşanan iç sorunlardı.

Daha ilginci Fransa'nın aksine Selanik ticaretinden daha çok kâr eden İngiltere oldu. İngiltere'nin buradaki başarısının sırrı, İzmir'de yaptığından farklı olarak daha esnek bir ticari örgütlenme yapısı sergilemiş olmasıydı. Öte yandan İzmir ve Selanik için söz konusu dönem, demografik yapının ekonomiye olan etkisinin de değişime uğradığı bir anı işaret etmektedir. Osmanlı yerel tüccarları arasında uzun süredir ekonomiye hâkim olan Yahudilerin azalan önemi karşısında dönemsel şartlar, artık yükselişe geçen Rum tüccarlar lehine gelişme kaydetmektedir. Nitekim bu açıdan nüfusun çoğunluğunu Türklerden sonra Rumların oluşturduğu İzmir yanında, ağırlıklı nüfusu Yahudilerden oluşan Selanik'in dönemin koşullarına ayak uydurması o kadar kolay değildi.

Sosyal yapılarına bakıldığında; her iki liman kenti de kozmopolit yapıları ile öne çıkan kentlerdir. Kentin en güzel yapılarının yer aldığı ve Avrupai yaşam tarzı ile dikkatleri üzerine çeken Frenk Mahallesi bir yana Rum, Ermeni ve Yahudi mahalleleri ile İzmir, kültürel bir zenginliğe sahipti. Bu kültürel çeşitlilik içinde İzmir'de, hem dini açıdan hem de eğitim açısından en iyi teşkilatlanmayı Katolikler kurmuştu. XVII. yüzyılda şekillenen Yahudi cemaati ise, iç limana yakın Havra Sokağı, Agora, Tilkilik civarında ve genellikle Müslümanlarla birlikte yaşamaktaydı. Nüfusun cemaatlere göre dağılımı açısından İzmir ile kıyaslandığında; ağırlıklı çoğunluğu oluşturmalarına karşın, Selanik'in Yahudi nüfusunun bir cemaat çatısı altında bir araya gelebilmesi ise ancak XVII. yüzyılın sonlarında mümkün oldu. Yahudi mahalleleri ağırlıklı olarak kentin ova kesiminde olup; genellikle Yahudiler, liman çevresinde ve liman dâhilindeki İskele Kapısı semtinde yaşardı.

Özellikle İzmir ve Selanik bu dönem tüm dünyadaki Yahudileri etkisi altına alan Sabetay Sevi olayına yakından tanıklık eden iki kent oldu. İzmir, Sevi'nin doğduğu ve eğitimine başladığı yer olmasına rağmen Mesihlik iddiasının cemaat içinde yarattığı bölünmelere maruz kalan kent, Selanik oldu. Selanik'te Sabetay Sevi'nin ardından pek çok Yahudi'nin topluluk halinde din değiştirmesi olayları sonucu dönme tabiri ile ifade edilen bir grup ortaya çıktı. İzmir'de dönme olaylarına daha az rastlanması dolayısıyladır ki, İzmir Yahudi cemaatinin bu olaya daha mesafeli bir yaklaşım sergilediğini söylemek mümkündür. Bunun dışında meydana gelen olaylar, her iki kentin sosyo-ekonomik yaşamına ait ortak sorunlardı. Liman kenti olmaları dolayısıyla sıklıkla korsan saldırılarına maruz kalan İzmir ve Selanik, benzer şekilde salgınların özellikle vebanın kol gezdiği güzergâh kapsamındaydı. Yine yangınlar, depremler, ayaklanmalar, eşkıyalık vs. her iki kentin sosyal yaşamını sekteye uğratan benzer olaylar oldu. Sosyal yaşam açısından her iki kent adına asıl kıyaslama unsuru olması gereken husus, bu olayların kent yaşamını ne denli etki altına alabildiğine ilişkin olmalıdır. Özellikle XVIII. yüzyılın ilk yarısı sürekli bir kaos ortamının hakim olduğu Selanik'e kıyasla; İzmir, hem ticaret hem de tüccarlar için gerekli olan kamu düzenine sahipti. Dolayısıyla ticari sermayenin yani kapitalist ekonominin ihtiyacı olan can ve mal güvenliğine, ekonomik istikrar ve merkezle daha esnek ilişkilere sahip olması, İzmir'in bir çekim merkezi olmasını kolaylaştırdı. Buna karşın Selanik'in kaderinde, İstanbul'un uygulamaları ve kararlarına uyum

sağlamak ve merkeze sadık kalmak belirleyici unsurlardır. Öncelikle Selanik, Osmanlı yönetim merkezine daha yakın olması ve Osmanlı ordusunun sefer güzergâhı dâhilinde yer alması dolayısıyla yönetimin etki ve kontrolüne daha açık bir kent oldu. Selanik'in sefer güzergâhında oluşu bir yana, ordunun uzun süreli konaklamaları ve yeniçeri birliklerinin başıbozuk halleri, kent asayişini tehlikeye sokan olaylara sebebiyet vermekteydi. Öte yandan merkezin ve yerel yönetimin asayiş sorununa kayıtsızlığı, bu kargaşa haline meşruiyet kazandıran bir etki yarattı.

Sonuç olarak; İzmir kapitalizmin gelişimine daha uygun bir zeminde, daha bireysel, daha bağımsız ve daha ticari bir kimlik kazanma yolunda gelişme kaydederken; Selanik, Bizans döneminde olduğu gibi, İstanbul'un bir uydusu olarak daha itaatkâr, daha geleneksel ve İzmir'e göre; daha pre-kapitalist bir ilerleme kaydetmek zorunda kaldı. Ancak kentin bu kötü gidişatı, sonraki döneme ait verilerden anlaşılacağı üzere, yükselişe geçtiği XVIII. yüzyıl sonu itibariyle nihayete ermektedir. Böylelikle bir önceki yüzyılın etkilerini üzerinden atan Selanik, ilerleme yönünde yakaladığı bu ivme sayesinde, XIX. yüzyılın öne çıkan merkezlerinden biri oldu.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

-Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

AE. SMST. II. : 1236, 2070, 4102, 520.
K.K,d. : 6691.
C.DRB. : 1476.
C.ML. : 31010, 3221, 25340, 8211, 4802, 7627, 31649, 26852, 23776.
ML. VRD. TMT. d. : 11487.
İE. ADL. : 32.
AE. SAMD. III. : 15114, 11792, 665, 1271, 14846.
AE. SMHD. I. : 2870, 2870, 18016.
İE. EV. : 7613, 248, 1936, 1152, 1471, 395, 1912, 1297, 1307, 2356, 2798, 659, 3882, 7613, 1124, 1206, 6458, 3969, 4026, 3865, 7462, 7771, 3347, 2316, 5741, 6593.
C.EV. : 22294, 24314, 6981, 6562, 3673, 28215, 3952.
C.ZB. : 2149, 977, 3374.
C.AS. : 51060, 25199.
C. BLD. : 6756, 250.
C.HR. : 3501, 2631, 8705.
İE. HR. : 1595.
D.BŞM. MHF. : 74, 39.
C.İKTS. : 922.
İE. TCT. : 1197.
C.MF. : 1337, 7244, 4592, 1568.
A.E.SAMD. II. : 803.

-Yayınlanmış Arşiv Belgeleri:

6 Numaralı Mühimme Defteri (972 / 1564-1565) I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No.28, Ankara, 1995.

6 Numaralı Mühimme Defteri (972 / 1564-1565) II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:28, Ankara,1995.

Gökkubbe Altında Birlikte Yaşamak Belgelerin Diliyle Osmanlı Hoşgörüsü, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No:77, Ankara, 2006.

85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041(1042)/1630-1631(1632)), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:60, Ankara, 2002.

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968 /1558-1560), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:12, Ankara,1993.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:37, Ankara, 1999.

Kitaplar:

Ahmet Refik, **Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988.

Ahmet Refik, **Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)**, Enderun Kitabevi, İstanbul,1988.

Akbulut, Yılmaz. **Bingöl Tarihi**, Kültür Bakanlığı, 1993.

Akın, Nur. **Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları**, Literatür Yay., İstanbul, 2001.

Aksoy, Yaşar. **Bir Kent, Bir İnsan İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları**, Eczacıbaşı Vakfı Yay., İstanbul,1986.

Aktepe, Münir. **İzmir Yazıları Camiler, Hanlar, Medreseler, Sebiller**, İzmir B.B Kültür Yay., İzmir, 2003.

Akurgal, Ekrem. **Anadolu Uygarlıkları**, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul, 2000.

Anastasiadis, Agis I. **Thessaloniki Old Town**, Melissa Publishing House, Atina,1990.

Anastassiadou, Meropi. **Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2010.

Arel, Ayda. **Bir Şehr-i Ruşenâbâd, Kâr-ı Anka Bir Bender (Tanzimat Öncesi İzmir Sanatında Yeni Yönelimler)**, İzmir B. B. Kültür Yay., İzmir, 2002.

Arıkan, Zeki. **XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir, 1988.

Arslan, Ali. **Avrupa'dan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçü**, Truva Yay., İstanbul, 2006.

Atay, Çınar. **"Kapanan Kapılar" İzmir Hanları**, İzmir B. B. Kültür Yay., İzmir, 2003.

Atay, Çınar. **Tarih İçinde İzmir**, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını:3, Tifset Basım ve Yayın Sanayii A.Ş, İzmir, 1978.

Ayni Ali Efendi, **Kanunname-i Al-i Osman: Osmanlı Devleti Arazi Kanunları**, çev. Hadiye Tuncer, Tarım Bakanlığı Yay., (tarihsiz).

Baechler, Jean. **Kapitalizmin Kökenleri**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara,1994.

Bağış, Ali İhsan. **Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler Kapitülasyonlar-Avrupa Tüccarları-Beratlı Tüccarlar-Hayriye Tüccarları (1750-1839)**, Turhan Kitabevi, Ankara,1983.

Barkan, Ömer Lütfi ve Enver Meriçli. **Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri**, Cilt: I, Ankara,1988.

Barkey, Karen. **Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, çev. Zeynep Altok, İstanbul, 1999.

Bauden, Frederic. **İzmir Gezisi Antoine Galland'ın Bir Elyazması (1678)**, çev. Erol Üyepazarcı, İzmir B.B Kültür Yay., İzmir, 2003.

Baxevanis, John. **The Port of Thessaloniki**, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1963.

Baykara, Tuncer. **İzmir Şehri ve Tarihi**, Akademi Kitabevi, İzmir, 2001.

Bayrak, M. Orhan. **Resimli İstanbul Tarihi**, İnkılâp, İstanbul, 2003.

Beaud, Michel. **Kapitalizmin Tarihi**, Dost Kitabevi, Ankara,2003.

Benbassa Esther ve Aron Rodrigue. **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14.-20. Yüzyıllar)**, çev. Ayşe Atasoy, İletişim Yay., İstanbul, 2003.

Benevolo, Leonardo. **Avrupa Tarihinde Kentler**, çev. Nur Nirven, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Besalel, Yusuf. **Osmanlı ve Türk Yahudileri**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul,1999.

Beyru, Rauf. **19. Yüzyılda İzmir Kenti**, Literatür Yay., İstanbul, 2011.

Bilgin, İhsan ve İdil, Erkol. (Der.), **Liman Kentleri Amsterdam, Barcelona, Hamburg Metropol ve Mimarlık III,** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2012.

Black, Jeremy. **Studying History (2nd ed.)**, Palgrave Publishers,New York,2000,http://site.ebrary.com/lib/deulibrary/Doc?id=2003014&ppg=119, (12.10.2006).

Boogert, Maurit H. Van den. **Capitulations and the Ottoman Legal System: Qadis, Consuls and Beraths in the 18th Century**, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005.

Bora, Siren. **İzmir Yahudileri Tarihi 1908-1923**, Gözlem Yayıncılık Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1995.

Braudel, Fernand. **Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV.-XVIII. Yüzyıllar Gündelik Hayatın Yapıları**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

Cadoux, Cecil John. **İlkçağ'da İzmir Kentin, En Eski Çağlardan İ.S. 324'e Kadar Tarihi**, çev. Bilge Umar, İletişim Yay., İstanbul, 2003.

Castellan, Georges. **Balkanların Tarihi 14.-20. Yüzyıl**, Milliyet Yay., İstanbul,1995.

Childe, Gordon. **Tarihte Neler Oldu**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Chishull, Edmund D. **Türkiye Gezisi ve İngiltere'ye Dönüş 12 Eylül 1698-10 Şubat 1702**, Bağlam Yay., İstanbul, 1993.

Cowan, Jane K. (Ed.), **Macedonia: The Politics of Identity and Difference**, Pluto Press, London, 2000.

Çam, Nusret. **Yunanistan'daki Türk Eserleri**, TTK, Ankara, 2000.

Çetin, Osman. **Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)**, TTK, Ankara, 1999.

Çiftçi, Fazıl. **Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri**, Türk Diyanet Vakfı Kastamonu Şubesi, Ankara, 1995.

Dalsar, Fahri. **Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik**, Sermet Matbaası,1960.

Danacıoğlu, Esra. **Geçmişin İzleri Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Klavuz**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul,2007.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)**, (Haz. Abdülkadir Özcan), TTK, Ankara,1995.

Delilbaşı, Melek. **Johannis Anagnostis, "Selanik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih" (Sultan II. Murad Dönemine Ait Bir Bizans Kaynağı)**, TTK, Ankara, 1989.

Demircioğlu, Halil. **Roma Tarihi: Cumhuriyet I. Kısım Menşe'lerden Akdeniz Havzasında Hâkimiyet Kurulmasına Kadar**, TTK, Ankara, 1987.

Dobb, Maurice, K.H. Takahaşi, Paul Sweezy, Christopher Hill, R. Hilton. **Feodalizmden Kapitalizme Geçiş**, çev. Çetin Yetkin, Kaynak Yay., İstanbul, 2000.

Dobb, Maurice. **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler**, Belge Yay., İstanbul, 1992.

Doğer, Ersin. **İzmir'in Smyrna'sı Paleolitik Çağ'dan Türk Fethine Kadar**, İletişim Yay., İstanbul, 2006.

Doğru, Halime. **XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü**, Anadolu Üniversitesi Yay., No. 872, Eskişehir, 1995.

Dubois Jill, Xenia Skoura ve Olga Gatsaniti, **Cultures of the World Greece**, Marshall Cavendish Benchmark, New York,2003.

Eldem Edhem, Daniel Goffman ve Bruce Masters. **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003.

Emecen, Feridun. **XVI. Asırda Manisa Kazası**, TTK, Ankara, 1989.

Ercan, Yavuz. **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001.

Eren, Muharrem. **Mutasarrıf Ömer Ali Bey**, Zagnos Kültür ve Eğitim Vakfı, İstanbul, 1993.

Ergenç, Özer. **XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya: Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı**, Ankara Enstitüsü Vakfı Yay., Ankara, 1995.

Ergenç, Özer. **XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa**, TTK, Ankara, 2006.

Eroğlu, Ahmet Hikmet. **Osmanlı Devleti'nde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)**, Andaç Yay., Ankara, 2003.

Ersoy, Bozkurt. **İzmir Hanları**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, S.49, Ankara, 1991.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve Robert Dankoff), IX. Kitap, YKY, İstanbul, 2005.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı ve Robert Dankoff), VIII. Kitap, YKY, İstanbul, 2003.

Faroqhi, Suraiya. **Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri**, Cambridge University Press, Cambridge,1987.

Faroqhi, Suraiya. **Orta Halli Osmanlılar**, çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009.

Faroqhi, Suraiya. **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, YKY, İstanbul, 2008.

Faroqhi, Suraiya. **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2006.

Faroqhi, Suraiya. **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2004.

Febvre, Lucien. **Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1995.

Freely, John. **Kayıp Mesih, Sabetay Sevi'nin İzini Sürerken**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

Freely, John. **Saltanat Şehri İstanbul**, İletişim Yay., İstanbul, 2003.

Galante, Abraham. **Sabetay Sevi ve Sabetaycıların Gelenekleri**, Zvi-Geyik Yay., İstanbul, 2006.

Genç, Mehmet. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 2007.

Georgelin, Hervé. **Smyrna'nın Sonu İzmir'de Kozmopolitizmden Milliyetçiliğe**, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Goffman, Daniel. **İzmir ve Levanten Dünya 1550-1650**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995.

Goffman, Daniel. **Osmanlı Dünyası ve Avrupa:1300-1700**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.

Goffman, Daniel. **Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler 1642-1660**, Sabancı Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2001.

Gökbilgin, M. Tayyip. **Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan**, İşaret Yay., İstanbul, 2008.

Gölen, Zafer. **Osmanlı Devleti'nde Baruthane-i Amire (XVIII. Yüzyıl)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2006.

Göyünç, Nejat. **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, İstanbul, 1969.

Groepler, Eva. **İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler**, Belge Yay., İstanbul,1999.

Gültekin, Hakkı. **İzmir Tarihi**, İzmir, 1952.

Güzeloğlu, Selçuk. **Tanrı Haldi'nin Başkenti Van ve Çevresine Tarihi ve Arkeolojik Bir Bakış**, Biber Tanıtım, 1996.

Hezarfen, Ahmet. **Rumeli ve Anadolu Âyan ve Eşkıyası Osmanlı Arşiv Belgeleri**, Kaynak Yay., İstanbul, 2002.

Hill, Christopher. **1640 İngiliz Devrimi**, Kaynak Yay., İstanbul, 2005.

Hobden, Stephen. **İnternational Relations &Historical Sociology:Breaking down Boundaries**, Routledge, Florance, 1998, http://site.ebrary.com/lib/deulibrary/Doc?id=2003475&ppg=28 (16.10.2006).

Holton, R.J. **Kentler Kapitalizm ve Uygarlık**, İmge Kitabevi, Ankara,1999.

Huberman, Leo. **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, İletişim Yay., İstanbul, 1995.

Iliadou, Democratie. **Inventaire Des Documents Des Archives De La Chambre De Commerce De Marseille Lemme Salonique (XVII-XVIII Siècles)**, Institute For Balkan Studies, Thessaloniki, 1981.

İlter, Fügen. **Bir Anadolu Kenti İskilip**, TTK, Ankara,1992.

İnalcık, Halil. **Doğu Batı Makaleler I**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2006.

İnalcık, Halil. **Hicri 815 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid**, Ankara,1988.

İnan, Huricihan İslamoğlu. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü**, çev. Sabri Tekay, İstanbul,1991.

İslamoğlu, Huri. **Neden Avrupa Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul,1997.

Johnson, Paul. **Yahudi Tarihi**, Pozitif Yay., İstanbul, (tarihsiz).

Jorga, Nicolae. **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Cilt: I,Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.

Kaplanoğlu, Raif. **Bursa Yer Adları Ansiklopedisi**, Bursa Ticaret Borsası Kültür Yay., İstanbul, 1996.

Karakoyunlu, Sadri. **Bayburt Tarihi**, Ankara, 1990.

Kaya, Mustafa. **Geçmişten Günümüze Ürgüp**, Ankara, 1994.

Kayın, Emel. **İzmir Oteller Tarihi**, İzmir B.B. Kültür Yay., İzmir, 2000.

Keleş, Ruşen. **Kentleşme Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

Kent Tarihçiliği Kent Tarihleri Atölyesi 5-6 Mart 1994, (Haz. Ferzan Bayramoğlu Yıldırım), Toplu Konut İdaresi/Tarih Vakfı Ortak Yayını, Numune Matbaacılık, İstanbul, 1994.

Kent Araştırmaları Bibliyografyası, (Haz. Bahar Aksel ve Filiz Öğretmen), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2001.

Khoury, Dina Rizky. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu: Musul (1540-1834)**, çev. Ülkün Tansel, İstanbul, 2003.

Kılıç, Orhan. **18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı**, Ceren Matbaacılık, Elazığ, 1997.

Kılıçbay, Mehmet Ali. **Şehirler ve Kentler**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

Kıray, Mübeccel B. **Örgütleşemeyen Kent: İzmir**, Bağlam Yay., Ankara, 1998.

Konukçu, Enver. **Selçuklulardan Cumhuriyet'e Erzurum**, Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Yardımlaşma Araştırma ve Geliştirme Vakfı, Ankara, 1992.

Korkut, Cevat. **Belgelerle İzmir Rıhtım İmtiyazı**, Dağaşan Ofset, İzmir,1992.

Kos, Karoly. **İstanbul Şehir Tarihi ve Mimarisi**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara,1995.

Kömürciyan, Eremya Çelebi. **İstanbul Tarihi 17. Asırda İstanbul**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1988.

Kuban, Doğan. **İstanbul Bir Kent Tarihi**, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1996.

Kuban, Doğan. **İstanbul Bir Kent Tarihi: Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul**, Tarih Vakfı Yurt Yay.,İstanbul, 2004.

Kuhrt, Amélie. **Eski Çağ'da Yakındoğu (M.Ö.3000-330)**, Cilt: I, çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010.

Küçük, Abdurrahman. **Dönmeler ve Dönmelik Tarihi**, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, (tarihsiz).

Kütükoğlu, Mübahat. **XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı**, İzmir B. B. Kültür Yay., İzmir, 2000.

Kütükoğlu, Mübahat. **İzmir Tarihinden Kesitler**, İzmir B. B. Kültür Yay., İzmir, 2000.

Kütükoğlu, Mübahat. **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1974.

Kyvig, David E. ve Myron A., Marty. **Yanıbaşımızdaki Tarih**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2011.

Lemerle, Paul. **Bizans Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 2006.

Levy, Avigdor (Ed.), **The Jews of The Ottoman Empire**, The Darwin Press, New Jersey, 1994.

Lewis, Bernard. **Çatışan Kültürler Keşifler Çağında Hıristiyanlar Müslümanlar Yahudiler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

Lewis, Bernard. **İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı**, Varlık Yay., İstanbul, 1975.

Lowry, Heath W. **Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi (1461-1583)**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2010.

Mantran, Robert. **İstanbul Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 2001.

Mantran, Robert. **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi**, Cilt: I, TTK, Ankara,1990.

Mantran, Robert. **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi**, Cilt: II, TTK, Ankara, 1990.

Martal, Abdullah. **Belgelerle Osmanlı Döneminde İzmir**, Yazıt Yayıncılık, İzmir, 2007.

Marx, Karl ve Friedrich Engels. **Komünist Parti Manifestosu**, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1998.

Mazower, Mark. **Selanik: Hayaletler Şehri Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)**, YKY, İstanbul, 2007.

McEvedy, Colin. **Modernçağ Tarih Atlası: 1483'den 1815'e Avrupa**, çev. Ayşen Anadol, Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul, 2005.

Mcgowan, Bruce. **Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, trade and the struggle for land, 1600-1800**, Cambridge University Press, (tarihsiz).

Minkov, Anton. **Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahasi Petitions and Ottoman Social Life 1670-1730**, Brill, Leiden, 2004.

Miroğlu, İsmet. **Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)**, TTK, Ankara, 1989.

Montet E., A. Lods, A. S. Rappoport ve R. Garaudy, **Tarihte ve Günümüzde Siyonizm ve Yahudilik**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2006.

Mooers, Colin. **Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu**, Dost Kitabevi, Ankara, 1997.

Moore, Jr. Barrington. **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü**, çev. Şirin Tekeli ve Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara,2003.

Mumford, Lewis. **Tarih Boyunca Kent**, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 2007.

Mustafa Nuri Paşa, **Netayic Ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi**, (Sad. Neşet Çağatay), Cilt: I-II, TTK, Ankara, 1979.

Mühimme Defteri 90, (Haz. Nezihi Aykut, İdris Bostan ve Feridun Emecen vd.), TDAV, İstanbul, 1993.

Müller, Angelico Maria. **İzmir 1726 (Seyahatname)**, Tepekule Kitaplığı Yay., İzmir,1999.

Nahum, Henri. **İzmir Yahudileri: 19.-20. Yüzyıl**, İletişim Yayınevi, İstanbul, (tarihsiz).

Nazif, Süleyman. **İstanbul Tarihi**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1917.

Oikonomos, Konstantinos ve Bonaventure F. Slaars. **Destanlar Çağından 19. Yüzyıla İzmir**, çev. Bilge Umar, İletişim Yay., İstanbul, 2001.

Orhonlu, Cengiz. **Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar**, (Der. Salih Özbaran), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., No. 31, İzmir, 1984.

Ortaylı, İlber. **İstanbul'dan Sayfalar**, Hil Yay., İstanbul, 1984.

Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, (Haz. Mübahat Kütükoğlu), Enderun Kitabevi, İstanbul,1983.

Öndeş, Osman. **Asırlar Boyunca Selanik**, Hayat Matbaası,1972.

Örs, Hayrullah. **Musa ve Yahudilik**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

Özbaran, Salih. **Tarih, Tarihçi ve Toplum,** Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2005.

Özdemir, Rıfat. **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara: Fiziki, Demografik, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1785-1840)**, Ankara, 1998.

Özdemir, Rıfat. **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1986.

Özkaya, Yücel. **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu**, YKY, İstanbul, 2008.

Öztürk, Serhat. **Selanik**, Can Yay., İstanbul, 2012.

Pamuk, Şevket. **100 Soruda Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988.

Pamuk, Şevket. **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İletişim Yay., İstanbul, 2007.

Panzac, Daniel. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba 1700-1850**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul,1997.

Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi II**, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1982.

Pınar, İlhan. **Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir (Yabancıların Gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir 1608-1918)**, İzmir B.B. Kültür Yay., İzmir, 2001.

Pirenne, Henri. **Ortaçağ Kentleri**, çev. Ş.Karadeniz, İletişim Yay., İstanbul, 2009.

Raymond, Andre. **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**,Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000.

Reyhan, Cenk. **Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2008.

Risal, P. **La Ville Convoitée Salonique**, Les Éditions Isis, İstanbul, 2001.

Sakaoğlu, Necdet. **20. Yüzyıl Başında Osmanlı Coğrafyası (1907-1908)**, Deniz Kültür Yay., İstanbul, 2007.

Sakaoğlu, Necdet. **20. Yüzyıl Başında Osmanlı Kentleri**, Deniz Kültür Yay., İstanbul, 2010.

Satış, Baki. **Günümüze Akhisar**, Akhisar Sağlık Eğitim Kültür Vakfı, 1994.

Scheper, Charles. **Antoine Galland İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar**, TTK, Ankara, 1987.

Sciaky, Leon. **Elveda Selanik**, Varlık Yay., İstanbul, 2006.

Selâniki Mustafa Efendi, **Tarih-i Selâniki (1003-1008/1595-1600)**, (Haz. Mehmet İpşirli), Cilt: II, TTK, Ankara, 1999.

Serçe, Erkan. **İzmir'de Kitapçılık 1839-1928**, İzmir B. B. Kültür Yay., İzmir, 2002.

Serçe, Erkan. **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1998.

Serjeant, R. B. (Haz.), **İslam Şehri**, İz Yayıncılık, İstanbul,1997.

Sezen, Tahir. **Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, No:21, Ankara, 2006.

Shaw, Stanford J. **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, Kapı Yay., İstanbul, 2008.

Singer, Amy. **Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler**, çev. Sema Bulutsuz, İstanbul, 1996.

Skocpol, Theda. **Devletler ve Toplumsal Devrimler Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi, (Haz. Midhat Sertoğlu), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Tasarruf Sistemi'nin Hukuki ve Mali Müeyyede ve Mükellefiyetleri**, Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul, 1992.

Sombart, Werner. **Jews an Modern Capitalism**, Batoche Books, Kitchener, 2001.

Stavroulakis, Nicholas P. **Salonika Jews and Dervishes**, Talos Press, Athens, 1993.

Stein, Mark L. **Guarding the Frontier: Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe**, I.B. Tauris & Company, London, 2007.

Stein, Mark L. **Osmanlı Kaleleri Avrupa'da Hudut Boyları**, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007.

Strabon, **Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: Kitap XII-XIII-XIV)**, çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul,2005.

Sümer, Faruk. **Tirebolu Tarihi**, Tirebolu Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul,1992.

Svoronos, N. **Le Commerce de Salonique Au XVIII Siècle**, Presses Universitaires De France, Paris, 1956.

Svoronos, N. **Salonique & Cavalla (1686-1792)**, Librairie D'Amerique Et D'Orient Adrien-Maisonneuve 11, Paris, 1951.

Syrett, Elena Frangakis. **18. Yüzyılda İzmir'de Ticaret (1700-1820)**, çev. Çiğdem Diken, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2006.

Syrett, Elena Frangakis. **The Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century (1700-1820)**, Athens, 1992.

Şemsettin Sami, **Kamusu'l-A'lam**, Cilt: IV, Mihran Matbaası, İstanbul,1311.

Şenocak, Bülent. **Levant'ın Yıldızı İzmir: Levantenler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler**, Şenocak Kültür Yayını, İzmir, 2003.

Şimşek, Rasim. **Trabzon Belediye Tarihi**, Trabzon Belediyesi Kültür Yay., Trabzon,1993.

Tabakoğlu, Ahmet. **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Dergah Yay., İstanbul, 1985.

Tankut, Gönül. **Bir Başkentin İmarı Ankara (1929-1939)**, ODTÜ, Ankara, 1990.

Taş, Hülya. **Ankara'nın Bütüncül Tarihine Katkı: XVII. Yüzyılda Ankara**, TTK, Ankara, 2006.

Tavernier, Jean Baptiste. **Tavernier Seyahatnamesi**, (Ed. Stefanos Yerasimos), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. **Cumhuriyet'in Harcı: Köktenci Modernitenin Doğuşu**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003.

Thévenot, Jean. **Thévenot Seyahatnamesi**, (Ed. Stefanos Yerasimos), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.

Todorov, Nicolaj. **La Ville Balkanique Aux XV-XIX Sıècles**, Bucarest, 1980.

Tosh, John. **Tarihin Peşinde,** Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1997.

Tournefort, Joseph de. **Tournefort Seyahatnamesi**, (Ed. Stefanos Yerasimos), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.

Trak, Selçuk. **İktisat Tarihi**, Dizer Konca Matbaası, İstanbul, 1973.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt: I, TTK, Ankara, (tarihsiz).

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Tarihi Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar**, Cilt: IV, 1. Kısım, TTK, Ankara, 2007.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Tarihi XVIII. Yüzyıl**, Cilt: IV, 2. Kısım, TTK, Ankara, 2003.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Tarihi**, Cilt: III, 2. Kısım, TTK, Ankara,1988.

Ülker, Necmi. **XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I Ticaret Tarihi Araştırmaları**, Akademi Kitabevi, İzmir,1994.

Ünal, Mehmet Ali. **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Ürer, Harun. **İzmir Hamamları**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002.

Vacalopoulos, Apostolos E. **A History Of Thessaloniki**, çev: T.F. Carney, Institute For Balkan Studies, Thessaloniki, 1963.

Vacalopoulos, Apostolos E. **History of Macedonia 1354-1833**, çev. Peter Megan, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1973.

Veinstein, Gilles. (Haz.), **Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı**, İletişim Yay., İstanbul, 1999.

Wallerstein, İmmanuel. **Modern Dünya Sistemi,** Cilt: I, Bakış Yay., İstanbul, 2004.

Weber, Max. **Protestan Ahlâk ve Kapitalizmin Ruhu (Tam Metin)**, çev. Emir Aktan, Alter Yayıncılık, Ankara, 2011.

Weber, Max. **Şehir Modern Kentin Oluşumu**, Bakış Yay., İstanbul, 2000.

Yerasimos, Stefanos. **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye 1 Bizanstan Tanzimata**, Gözlem Yay., İstanbul, 1977.

Yetkin, Sabri ve Erkan Serçe. **Kuruluştan Günümüze İzmir Ticaret Borsası Tarihi**, İletişimevi, İzmir,1998.

Yılmaz, Fikret ve Sabri Yetkin. **İzmir Kent Tarihi**, İzmir B. B. Kültür Yay., İzmir, 2002.

Yılmazçelik, İbrahim. **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır**, Ankara,1995.

Zachariadou, Elizabeth A.(Ed.), **Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999.

Ze'evi, Dror. **Kudüs: 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi**, çev. Serpil Çağlayan, İstanbul, 2000.

Makaleler:

Abou-el-Haj, Rifaat A. "The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703", **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 89, No. 3,1969, pp. 467 – 475.

Ágoston, Gábor. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayi: XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Selanik, Gelibolu ve İzmir Baruthaneleri", **Prof.Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan**, (Ed. Zeynep Tarım Ertuğ), İstanbul Üniversitesi Yayın No: 4636, İstanbul, 2006, ss. 449 – 465.

Ágoston, Gabor. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450-1700)", **Osmanlı**, Cilt: VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, ss. 621 – 632.

Ak, Mahmut. "Bir Osmanlı Seyyahının Rumeli İzlenimleri", **Balkanlarda İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri (4-7 Aralık 2003) Tiran Arnavutluk**, IRCICA, İstanbul, 2006, ss. 163 – 175.

Aka, İsmail. "Timur Devri Anadolusu", **Osmanlı**, Cilt: I, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, ss. 229 – 234.

Akşin, Sina. "Kent Tarihinde Yaklaşım", **Kent Tarihçiliği Kent Tarihleri Atölyesi 5-6 Mart 1994**, (Haz. Ferzan Bayramoğlu Yıldırım), Toplu Konut İdaresi/ Tarih Vakfi Ortak Yayını, Numune Matbaacılık, İstanbul, 1994, ss. 8 – 11.

Aktepe, M. Münir. "1727-1728 İzmir İsyanına Dair Bazı Vesikalar", **Tarih Dergisi**, Cilt: VIII, Sayı: 11-12, 1956, ss. 71 – 98.

Aktepe, M. Münir. "İzmir Hanları ve Çarşıları Hakkında Ön Bilgi", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Sayı: 25, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul,1971, ss. 105 – 154.

Aktepe, M. Münir. "İzmir Şehri Osmanlı Devri Medreseleri Hakkında Ön Bilgi", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Sayı: 26, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1972, ss. 97 – 118.

Aktepe, M. Münir. "Osmanlı Devri İzmir Cami'leri Hakkında Ön Bilgi", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 3, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul,1973, ss. 177 – 212.

Aktüre, Sevgi. "Tarih İçinde Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemelerine İlişkin Bazı Gözlem ve Öneriler", **Kent Tarihçiliği Kent Tarihleri Atölyesi 5-6 Mart 1994**, (Haz. Ferzan Bayramoğlu Yıldırım), Toplu Konut İdaresi/ Tarih Vakfı Ortak Yayını, Numune Matbaacılık, İstanbul,1994, ss. 46 – 51.

Arıkan, Zeki. "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, ss. 279 – 306.

Arıkan, Zeki. "XV.-XVI. Yüzyıllarda İzmir", **Üç İzmir**, YKY, İstanbul, 1992, ss. 59–70.

Arıkan, Zeki. "XVIII.-XIX. Yüzyıllarda İzmir", **21. Yüzyıl Eşiğinde İzmir Uluslararası Sempozyum (9-10 Ekim 2000)**, İzmir B. B. Kültür Yay., İzmir, 2001, ss. 50 – 60.

Arıkan, Zeki. "Midilli - İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi,** Cilt:XXV,Sayı:40, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/36/304.pdf, (09.08.2010), ss. 1 – 28.

Aslan, Erdal. "Yerel Tarih'in Tanımı, Gelişimi ve Değeri" **Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar Küreselleşme ve Yerelleşme**, (Haz.Zeynel Abidin Kızılyaprak), Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2000, ss. 195 – 204.

Aydın, M. Akif. "Osmanlı Hukuku", **Osmanlı Medeniyeti: Siyaset, İktisat, Sanat**, Klasik Yay., İstanbul, 2005, ss. 171 – 224.

Aydın, M. Akif. "Osmanlıda Hukuk", **Osmanlı Devleti Tarihi** (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), Cilt: II, Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1999, ss. 419 – 428.

Bakırtzıs, Charalambos. "The Urban Continuity and Size of Late Byzantine Thessalonike", **Dumbarton Oaks Papers (Symposium on Late Byzantine Thessalonike)**, (Ed. Alice-Mary Talbot) No. 57,Washington, 2003, pp. 35 – 64.

Bali, Rıfat N. "Sabetaycılık Konusunda Bir Bibliyografya Denemesi" http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/sabetay_sevi_bibliyografya.pdf, (10.08.2012), ss. 1 – 18.

Balta, Evangelia. "The Bread In Greek Lands During The Ottoman Rule", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi** Cilt: XVI, Sayı: 27, 1992, ss. 199 – 226.

Barker, John W. "Late Byzantine Thessalonike: A Second City's Challenges and Responses", **Dumbarton Oaks Papers (Symposium on Late Byzantine Thessalonike)**, (Ed. Alice-Mary Talbot) No. 57,Washington, 2003, pp. 5 – 33.

Barnai, Jacob. "Organization and Leadership in the Jewish Community of Izmir in the Seventeenth Century", **The Jews of The Ottoman Empire**, (Ed.Avigdor Levy), The Darwin Press, New Jersey,1994, pp. 275 – 284.

Barnai, Jacob. "The Development of Community Organizational Structures The Case of Izmir", **Jews, Turks, Ottomans A Shared History, Fifteenth Through The Twentieth Century**, (Ed. Avigdor Levy), Syracuse University Press, New York, 2002, pp. 35 – 51.

Begel, Egon Ernest. “Kentlerin Doğuşu”, **Cogito (Kent ve Kültürü)**, Sayı: 8, YKY, İstanbul, 1996, ss. 7 – 16.

Bent, J. Theodore. “The English in the Levant”, **The English Historical Review**, Vol. 5, No. 20,1890, pp. 654 – 664.

Ben-Zaken, Avner. “Bridging networks of trust: practicing astronomy in late sixteenth-century Salonika To the memory of Richard Popkin”, **Jewish History**, Vol.23,No.4, Springer Science-Business Media B.V. , 2009, pp.1 – 19.

Berry, Brian J.L. “Urbanization”, **Urban Ecology**, Springer, 2008, pp. 25 – 48.

Bilgin, İhsan. “Neden ve Hangi Dünya Kentleri? Soluşlar, Serpilişler/Liman Kentleri: Amsterdam, Barselona, Hamburg”, **Liman Kentleri Amsterdam, Barcelona, Hamburg Metropol ve Mimarlık III,** (Der.İhsan Bilgin ve İdil Erkol), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2012, ss.7 – 27.

Bloch, Marc. “Avrupalı Toplumlarının Karşılaştırmalı Tarihi İçin” **Tarih ve Tarihçi**, Alan Yay., İstanbul, 1985.

Bulut, Mehmet. “XVII. Yüzyılda Osmanlılar ve Merkantilistler”,**Ekonomik Yaklaşım**, Sayı: 39, 2000, ss. 23 – 35.

Bulut, Mehmet. “XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Hollandalı Tüccarların Osmanlı Bölgelerindeki Faaliyetleri”, **Osmanlı**, Cilt: III, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, ss. 210 – 220.

Burton, Ernest De Witt. “Notes on Thessalonica”, **The Biblical World**, Vol. VIII, No.1,1896, pp.10 – 19.

Ćurčić, Slobodan. “The Role of Late Byzantine Thessalonike in Church Architecture in the Balkans”, **Dumbarton Oaks Papers (Symposium on Late Byzantine Thessalonike)**, (Ed. Alice-Mary Talbot) No. 57,Washington, 2003,pp. 65 – 84.

Çelik, Bülent. "XVIII. Yüzyıl İzmir Ticareti Hakkında Düşünceler ve Vezir Hanları", http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/28/186.pdf, (10.08.2012), ss. 219 – 231.

Çırakman, Aslı. "Avrupa Fikrinden Avrupa Merkezciliğe", **Doğu-Batı (Avrupa)**, Sayı: 14, 2001, ss. 28 – 46.

Çırakman, Aslı. "Hıristiyanlıktan Uygarlığa: Değişen Avrupa İmgeleri", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 112, 2003, ss. 34 – 39.

Darkot, Besim. "İzmir", **İ.A**, Cilt: V/II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1968, ss. 1239 – 1251.

Davies, W. D. "From Schweitzer to Scholem: Reflections on Sabbatai Svi", **Journal of Biblical Literature**, Vol. 95, No. 4, 1976, pp. 529 – 558.

Delilbaşı, Melek. "16. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik", **Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)**, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, ss. 73 – 91.

Delilbaşı, Melek. "Sultan II. Murad'ın Fethinden Sonra (29 Mart 1430) Selanik'te İzlediği Politika ve Bir Hamam Kitabesi", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: XIV/25, 1982, ss. 361 – 364.

Emecen, Feridun M. "Selanik'ten Manisa'ya: Yahudi Dokumacıların Göçüyle İlgili Bazı Bilgiler", **Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)**, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, ss. 105 – 121.

Ercan, Yavuz. "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)", **Osmanlı**, Cilt: IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, ss. 197 – 207.

Eren, Aslan. "Osmanlı Ekonomisinde Kurumsal Gelişmeler", **Osmanlı**, Cilt: III, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, ss. 236 – 249.

Ergenç, Özer. "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", **VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara: 11-15 Ekim 1976 Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt: II, TTK, Ankara, 1981, ss. 1265 – 1274.

Ergenç, Özer. "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri (11-13 Temmuz 1977 Ankara), Meteksan, Ankara, 1980, ss.103 – 109.

Ergenç, Özer. "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", **Belleten**, Cilt: LII, Sayı: 203, TTK, Ankara,1988, ss. 667 – 683.

Ergenç, Özer. "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler", **Belleten**, Cilt: LII, Sayı: 203, TTK, Ankara, 1988, ss. 501 – 533.

Ergül, Emre. "Klasik Osmanlı'nın Yok Kenti: İzmir", **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, İzmir B.B. Kültür Yay., Sayı: 2, İzmir, 2000, ss. 111 – 118.

Eroğlu, Ahmet Hikmet. "Osmanlı Hoşgörüsü ve Selanik'te Yahudi Yerleşimi" **Rumeli Kültürü**, Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Vakfı Yayını, Sayı:17, 2007, ss. 6 – 15.

Fabris, Maria Pia Pedani. "XV-XVIII. Yüzyılda Osmanlı Venedik İlişkileri", **Osmanlı**, Cilt: I, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, ss. 259 – 265.

Faroqhi, Suraiya. "Krizler ve Değişim 1590-1699" **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Cilt: II, Eren Yay., İstanbul, 2004, ss. 543 – 757.

Faroqhi, Suraiya. "İktisat Tarihi (17. ve 18. Yüzyıllar)", **Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908**, Cilt: III, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, ss. 191 – 216.

Faroqhi, Suraiya. "On sekizinci Yüzyıl Osmanlı Kentleri: Bilinenler ve Bilinmeyenler", **Kent Tarihçiliği Kent Tarihleri Atölyesi 5-6 Mart 1994**, (Haz. Ferzan Bayramoğlu Yıldırım), Toplu Konut İdaresi/Tarih Vakfı Ortak Yayını, Numune Matbaacılık, İstanbul, 1994, ss. 52 – 68.

Frangakis, Elena. “The Ottoman Port of İzmir in The Eighteenth and Early Nineteenth Centuries, 1695-1820**”**, **R.O.M.M.**, Vol.39, No.1, 1985, pp. 149 – 162.

Frangakis-Syrett, Elena. “18. Yüzyıldan 20. Yüzyılın Başlarına Kadar İzmir Ekonomisine Bir Bakış”, **21. Yüzyıl Eşiğinde İzmir Uluslararası Sempozyum (9-10 Ekim 2000)**, İzmir B. B. Kültür Yay., İzmir, 2001, ss.71 – 89.

Frary, Lucien J. “Russian Interests in Nineteenth-century Thessaloniki”, **Mediterranean Historical Review**, Vol. 23, No. 1, June 2008, pp.15–33.

Gerber, Haim. “Jews and Money-Lending in the Ottoman Empire”, **The Jewish Quarterly Review, New Series**, Vol. 72, No. 2, 1981, pp. 100 – 118.

Ginio, Eyal. “'Every Soul Shall Taste Death': Dealing with Death and the Afterlife in Eighteenth-Century Ottoman Salonica”, **Studia Islamica**, No. 93, 2001, pp. 113 – 132.

Ginio, Eyal. “Kadınlar, Yoksulluk ve 18. Yüzyıl Selanik’inde Hayatta Kalma Stratejileri, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 89, 2001, ss. 190 – 204.

Ginio, Eyal. “Neither Muslims nor Zimmis: The Gypsies (Roma) in the Ottoman State”, **Romani Studies 5**, Vol.14, No.2, 2004, pp. 117 – 144.

Ginio, Eyal. “Piracy and Redemption In The Aegean Sea During The First Half Of The Eighteenth Century”, **Turcica**, Vol. 33, 2001, pp. 135 – 147.

Ginio, Eyal. “The Administration of Criminal Justice in Ottoman Selânik (Salonica) During The Eighteenth Century”, **Turcica**, Vol.30, 1998, pp. 185 – 209.

Ginio, Eyal. “The Shaping of a Sacred Space: The Tekke of Zühuri Şeyh Ahmet Efendi in Eighteenth-century Salonica”, **The Medieval History Journal**, Vol.9, No.2, 2006, pp. 271 – 296.

Ginio, Eyal. “Unutulmuş Bir Osmanlı Balkan Eliti: Mısır’daki Müslüman Tüccarlar”, **Osmanlı**, Cilt: III, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, ss. 498 – 503.

Giros, Christophe. “Presence Athonite a Thessalonique, XIIIe-XVe Siecles”, **Dumbarton Oaks Papers (Symposium on Late Byzantine Thessalonike)**, Vol.57, 2003, pp. 265 – 278.

Goffman, Daniel. “17. Yüzyıl Öncesi İzmir”, **Üç İzmir**, YKY, İstanbul, 1992, ss. 71–83.

Gounaris, Basil C. “Selanik”, **Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri**, (Ed. Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren ve Donald Quatert), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul,1994, ss. 103 – 120.

Gökaçtı, Mehmet Ali. “Balkanlarda Mevleviliğin Gelişimi ve Selanik Mevlevihanesi”, **Tarih ve Toplum,** Sayı: 201, 2000, ss. 46 – 55.

Gökbilgin, Tayyip. “Selanik”, **İ.A**, Cilt: X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1966, ss. 337 – 349.

Günay, Vehbi. “Batı Anadolu’da Âyânlık Mücadeleleri ve Bergama Voyvodası Sağancılı Veli”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: XXI, Sayı: 2, 2006, ss. 93 – 118.

Hastaoglou-Martinidis, Vilma. “Preservation of Urban Heritage and Tourism in Thessaloniki”, **Preserving Places, Mass Tourism and Quality of Life, Workshop at METU Cultural and Convention Centre**, 05-06. 12. 2008, pp. 1 – 12.

Hatt, Paul K. ve Albert J. Reiss. “Kentsel Yerleşimlerin Tarihi”, **20. Yüzyıl Kenti**, (Der. ve çev. Bülent Duru ve Ayten Alkan), İmge Kitabevi, Ankara, 2002, ss. 27 – 35.

Heywood, Colin. “Two Firmans of Mustafa II on the Reorganisation of The Ottoman Courier System (1108/1696) (Documents from the Thessaloniki Cadı Sicills)”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung**, Vol. 54 (4), 2001, pp. 485 – 496.

Hinds, Allen B. (Ed.), "Venice: August 1649", **Calendar of State Papers Relating to English Affairs in the Archives of Venice 1647-1652**, Vol.28, 1927, http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=89683&strquery=smyrna , (25.10.2011).

İnalcık, Halil. "Capital Formation in the Ottoman Empire", **The Journal of Economic History**, Vol. 29, No. 1, The Tasks of Economic History,1969, pp. 97 – 140.

İnalcık, Halil. "İmtiyâzât", **İ.A**, Cilt: XXII, Türk Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000, ss. 245–252.

İnalcık, Halil. "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", **Osmanlı**, Cilt: I, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, ss. 37–117.

İnalcık, Halil. "Osmanlı Pamuk Pazarı, Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1996, ss. 259 – 317.

İnalcık, Halil. "Bursa XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", **Belleten**, Cilt: XXIV, Sayı: 93, 1960, ss. 45–102.

İnbaşı, Mehmet. "Yeni Belgelerin Işığında Rumeli Yörükleri", **Osmanlı**, Cilt: IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, ss. 151 – 169.

Jacoby, David. "Foreigners and the Urban Economy in Thessalonike, ca.1150-ca.1450", **Dumbarton Oaks Papers (Symposium on Late Byzantine Thessalonike)**, Vol. 57, 2003, pp. 85–132.

Jennings, Ronald."Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", **JESHO**, Vol. XVI, 1973, pp. 168–216.

Kafesoğlu, İbrahim. "Selçuklu Çağındaki İzmir Türk Beyi'nin Adı: Çaka mı, Çağa mı, Çakan mı?", **Tarih Dergisi**, Sayı: 34, 1984, ss. 55 – 60.

Karaman, Deniz. "Şer'iye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Ankara Damga Mukataası", **Bilig**, Sayı: 32, 2005, ss. 179 – 222.

Keene, Derek. "Cities and Empires", **Journal Of Urban History**, Vol. 32, No.1, 2005, pp. 8 – 21.

Keleş, Ruşen. "Kent ve Kültür Üzerine", **Mülkiye**, Cilt: XXIX, S.246, 2005, ss. 9 – 18.

Keyder Çağlar, Y. Eyüp Özveren ve Donald Quatert. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Liman Kentleri: Bazı Kuramsal ve Tarihsel Perspektifler", **Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1994, ss. 121 – 157.

Keyder, Çağlar. "Kent Tarihi Nasıl Dönemlenmeli?", **Kent Tarihçiliği Kent Tarihleri Atölyesi 5-6 Mart 1994**, (Haz. Ferzan Bayramoğlu Yıldırım), Toplu Konut İdaresi/Tarih Vakfı Ortak Yayını, Numune Matbaacılık, İstanbul, 1994, ss. 12–15.

Khan, Arshı. "Osmanlı İmparatorluğu: Çokkültürlülüğün Doğulu Mimarı", **Osmanlı**, Cilt: IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, ss. 229 – 235.

Khayyat, Shimon L. "Benayahu's "Sefunot, the Sabbatian Movement in Greece", **The Jewish Quarterly Review**, Vol.71, No.4, 1981, pp. 253 – 256.

Kılıç, Orhan. "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması", **Osmanlı**, Cilt: VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, ss. 89 – 110.

Kılıçbay, Mehmet Ali. "Globalleşmenin Programı: Batılılaşma", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: IV, Sayı: 9, 1993.

Kılıçbay, Mehmet Ali. "Rönesans ve Doğu", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: II, Sayı: 4, 1981, ss. 211 – 226.

Kuban, Doğan. "Kent Tarihi Yazmak Üzerine", **Kent Tarihçiliği Kent Tarihleri Atölyesi 5-6 Mart 1994**, (Haz. Ferzan Bayramoğlu Yıldırım), Toplu Konut İdaresi/Tarih Vakfı Ortak Yayını, Numune Matbaacılık, İstanbul,1994, ss. 39 – 45.

Kunt, Metin. “Siyasal Tarih (1600-1789)”, **Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908**, Cilt: III, Cem Yayınevi, İstanbul,2000,ss. 19 – 73.

Kuyulu, İnci. “İzmir’de Osmanlı Dönemi Yapıları”, **XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt: III/II. Kısım, TTK, Ankara, 2002, ss. 1 – 26.

Küçük, Cevdet. “Osmanlı Devleti’nde ‘Millet Sistemi’”, **Osmanlı**, Cilt: IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, ss. 208 – 216.

Küçükkalay, A. Mesud. “Imports to Smyrna between 1794 and 1802: New Statistics from the Ottoman Sources”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Vol. 51, 2008, pp. 487 – 512.

Kütükoğlu, Mübahat. “İzmir”, **İ.A.**, Cilt: XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul, 2001, ss. 515 – 524.

Kütükoğlu, Mübahat. “Osmanlı İktisadi Yapısı”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, Cilt: II, Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1999, ss. 513 – 650.

Laiou, Angeliki E. “Economic Concerns and Attitudes of the Intellectuals of Thessalonike”, **Dumbarton Oaks Papers (Symposium on Late Byzantine Thessalonike)**, (Ed. Alice-Mary Talbot), No. 57,Washington, 2003, pp. 205 – 223.

Lamdan, Ruth. “Communal Regulations as a Source for Jewish Women’s Lives in the Ottoman Empire”, **The Müslim World**, Vol.95, 2005, pp. 249 – 263.

Lowry, Heath W. “When Did the Sephardim Arrive in Salonica? The Testimony of the Ottoman Tax-Registers, 1478-1613”, **The Jews of The Ottoman Empire**, (Ed.Avigdor Levy), The Darwin Press, New Jersey,1994, pp. 203 – 213.

Mantran, Robert. “XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: İstikrar mı Gerileme mi?” **Osmanlı İmparatorluğu I, Osmanlı Devleti’nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna**, çev. Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul,1995, ss. 277 – 321.

Mantran, Robert. "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Ticaretin Değişmesi", **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 3, 1987, ss. 159 – 175.

Mantran, Robert. "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz'de Ticaret, Deniz Korsanlığı ve Gemiler Kafileleri", **Belleten**, Cilt: LII, Sayı: 203, TTK, Ankara, 1988, ss. 685 – 695.

Martal, Abdullah. "16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Ticaret ve Sanayinin Gelişimi" **Üç İzmir**, YKY, İstanbul, 1992, ss. 265 – 271.

Mc Cluskey, Philip. "Commerce Before Crusade? France, The Ottoman Empire and The Barbary Pirates (1661-1669)", **French History**, Vol.23, 2009, pp. 1 – 21.

McGowan, Bruce. "Âyanlar Çağı 1699-1812", **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi,** Cilt: II, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, ss. 761 – 884.

McKeon, Michael. "Sabbatai Sevi in England", **AJS Review**, Vol. 2. 1977, pp. 131 – 169.

Miller, William. "Salonika", **The English Historical Review**, Vol. 32, No. 126, 1917, pp. 161 – 174.

Morrisson, Cécile. "The Emperor, the Saint, and the City: Coinage and Money in Thessalonike from the Thirteenth to the Fifteenth Century", **Dumbarton Oaks Papers (Symposium on Late Byzantine Thessalonike)**, (Ed. Alice-Mary Talbot) No. 57,Washington, 2003, pp.173 – 203.

Moutsopoulos, N. C. "İki Yüzyıl Arasında Kalan Bir Kent", **Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı**, (Haz. Gilles Veinstein), İletişim Yay., İstanbul, 2001, ss. 24 – 41.

Murphey, Rhoads. "17. Yüzyılda Via Egnatia Boyunca Görülen Ticaret Örüntüleri", **Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)**, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, ss. 191 – 214.

Necipoğlu, Nevra. "The Aristocracy in Late Byzantine Thessalonike: A Case Study of the City's Archontes (Late 14th and Early 15th Centuries)", **Dumbarton Oaks Papers (Symposium on Late Byzantine Thessalonike)**, (Ed. Alice-Mary Talbot) No. 57,Washington, 2003, pp. 133 – 151.

Neumann, Christoph K. "18. Yüzyıl Osmanlı Taşra Kentlerini Kent Yapan Unsurlar Hakkında Bazı Spekülasyonlar", **Kent Tarihçiliği Kent Tarihleri Atölyesi 5-6 Mart 1994**, (Haz. Ferzan Bayramoğlu Yıldırım), Toplu Konut İdaresi/Tarih Vakfı Ortak Yayını, Numune Matbaacılık, İstanbul, 1994, ss. 86 – 93.

Oban (Çakıcıoğlu), Raziye. "Levanten Kavramı ve Levantenler Üzerine Bir İnceleme", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi,** Sayı: 22, 2007, ss. 337 – 356.

Oktay, Cemil. "Edgar Morin'in Kalemiyle Selanik", **Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan**, İstanbul Barosu Yayını, 1992, ss. 495 – 499.

Ortaylı, İlber. "16. Yüzyılda Rodosto (Via Egnatia'nın Marmara'daki Uzantısı)", **Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)**, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, ss. 215 – 224.

Özcan, Ruhi. "Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 17, Konya, 2005, ss. 237 – 266.

Özdemir, Bülent. "Selanik'in 1840'lı Yıllardaki Nüfus Yapısı Üzerine Bir Deneme", **Osmanlı**, Cilt: IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, ss. 572 – 577.

Özdemir, Şenay. "Osmanlı Donanmasının Bir 'Seyir Defteri' ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Denizciliğine İlişkin Bazı Gözlemler", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: XXIV, Sayı: 37, 2005, ss.113 – 163.

Özdemir, Şenay. "Osmanlı Sularında Yabancı Devletlerin Korsanlığı Karşısında Osmanlı Devleti'nin Tarafsızlık Konumu" **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: XXIII, Sayı: 36, 2004, ss.189 – 203.

Özel, N. Bilge. "André Raymond: Arap Şehir Tarihinde Bir Dönüm Noktası",**TALİD**, Cilt: III, Sayı:6, 2005, ss. 571 – 587.

Özel, Oktay ve Gökhan Çetinsaya. "Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilânço Denemesi", http://www.bilkent.edu.tr/~oozel/osmanli.doc, (4.11.2006).

Özgen, Ferhat Başkan. "Osmanlı Devletinin Diğer Devletlerle İktisadi İlişkileri",**Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 32, 2000, ss. 101 – 111.

Özkaya, Yücel. "Rumeli'de Âyanlık İle İlgili Bazı Bilgiler", **VIII. Türk Tarih Kongresi**, **Ankara:11-15 Ekim 1976 Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt: II, TTK, Ankara, 1981, ss.1407 – 1416.

Pamuk, Şevket. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fiyat Devrimi'ne Yeniden Bakış" **Osmanlı,** Cilt: III, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, ss. 193 – 201.

Panzac, Daniel. "International and Domestic Maritime Trade in the Ottoman Empire during the 18th Century", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 24, No. 2, 1992, pp. 189 – 206.

Panzac, Daniel. "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Deniz Ticareti", çev. Serap Yılmaz, **EÜ Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 4, 1989, ss. 179 – 192.

Panzac, Daniel. "Büyük Bir Osmanlı Limanının Zenginliği ve Etkinliği: XVIII. Yüzyılın Birinci Yarısında İzmir", çev. Serap Yılmaz, **İzmir Ticaret Odası**, Sayı: 4, 1991.

Pardo, Sara. "İzmir Kültürünün Bir Parçası Olarak İzmirli Museviler", **İzmirli Olmak Sempozyumu**, İzmir, 22-24.10.2009, ss. 290 – 295.

Pınar, İlhan. "İzmir'de Kurulan İlk Protestan Kilisesi Ya da Papaz Lüdeke'nin İzmir Notları", **Toplumsal Tarih**, Cilt: III, Sayı: 14, 1995, ss. 41 – 46.

Pyenson, Lewis. “Comparative History Science”, http://www.shpltd.co.uk/pyenson-comparative-history.pdf, (6.10.2009), pp. 1 – 33.

Sahillioğlu, Halil. “1683-1740 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Hazine Gelir ve Gideri”, **VIII. Türk Tarih Kongresi**, **Ankara:11-15 Ekim 1976 Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt: II, TTK, Ankara, 1981, ss. 1389 – 1406.

Sahillioğlu, Halil. “Yeniçeri Çuhası ve II. Beyazid’in Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasebesi”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2-3, 1974, ss. 415–466.

Sahillioğlu, Halil. “XVIII. Yüzyıl Ortalarında Sanayi Bölgelerimiz ve Ticari İmkanları”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 11, Menteşe Yay., İstanbul,1968, ss. 61 – 66.

Schmidt, Jan. “Johannes Heyman (1667-1737) His Manuscript Collection and the Dutch Community of Izmir”, **Frontiers of Ottoman Studies**, Vol.2, GBR: I.B. Tauris & Company, London, 2005, pp. 74 – 89.

Scholem, Gershom G. “Gizli Yahudi Cemaati: Türkiye Dönmeleri”, **Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,** Ankara, 1988, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/774/9885.pdf, (10.08.2012), ss. 217 – 244.

Selen, Sadi. “Tarihte Şark ve Garp Mefhumları”, **Belleten**, Cilt: VII, Sayı: 27, Ankara, 1943, ss. 543 – 547.

Sevinç, Tahir. “17. Yüzyıl Sonlarında Başarısız Bir Sefer Girişimi: 1695 Mora Seferi”, **History Studies**, Cilt: 2 / 3, 2010, ss. 291 – 312.

Shaw, Stanford. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yahudi Milleti”, **Osmanlı**, Cilt: IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, ss. 307 – 321.

Shaw, William A. (Ed.), "Treasury Books and Papers: April 1737", **Calendar of Treasury Books and Papers 1735-1738**, Vol.3,1900, http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=91849&strquery=smyrna, (26.10. 2011), pp. 306 – 313.

Sjoberg, Gideon. "Sanayi Öncesi Kenti", **20. Yüzyıl Kenti**, (Der. ve çev. Bülent Duru ve Ayten Alkan), İmge Kitabevi, Ankara, 2002, ss. 37 – 54.

Skocpol, Theda ve Margaret Somers. "The Use Of Comparative History in Macrosocial İnquiry", **Comparative Studies in Society and History**, Vol. 22, No. 2, 1980, http://www.jstor.org/stable/178404, (6.10.2009), pp. 174 – 197.

Smith, Michael E. "Centenary Paper V. Gordon Childe and The Urban Revolution: a historical perspective on a revolution in urban studies", **Town Planning Review**, 80 (1), 2009, http://www.public.asu.edu/~mesmith9/1-CompleteSet/MES-09-Childe-TPR.pdf, (11.11.2009), pp. 3–29.

Stein, Nancy. "In Quest of the Presence of the Absence: The Case of Salonika", **The International Journal Of The Humanities,** Vol.5, No.8, 2007, pp. 127 – 131.

Stoianovich Traian. "Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy, 1600-1800" **The Journal of Economic History**, Vol. 13, No. 4,1953, pp. 398 – 411.

Stoianovich, Traian. "Osmanlı Hakimiyetinde Via Egnatia", **Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)**, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, ss. 225 – 240.

Stoianovich, Traian. "The Conquering Balkan Orthodox Merchant" **The Journal of Economic History**, Vol. 20, No. 2, 1960, pp. 234 – 313.

Şimşir, Nahide. "Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın İzmir'deki Vakıflarına Ait Hicri 1141 Tarihli Bir Muhasebe Bilançosu", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: XII, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1997, ss. 155 – 159.

Tabak, Faruk. “Imperial Rivalry and Port-cities: A View from Above”, **Mediterranean Historical Review**, Vol. 24, No. 2, 2009, pp. 79–94.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. “İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selanik’in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği”, **Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Birinci Uluslararası Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri (11-13 Temmuz 1977 Ankara), Meteksan, Ankara, 1980, ss. 351 – 382.

Tekeli, İlhan. “Ötekileştirme ve Ötekileştirme Ekseninde Tarihte Avrupa-Türkiye İlişkileri”,**Toplumsal Tarih**, Sayı: 100, 2002, ss. 2 – 3.

Tekeli, İlhan. “Türkiye’de Kent Tarihi Yazımı Üzerine Düşünceler”, **Tarihyazımı Üzerine Düşünmek**, Dost Kitapevi, Ankara,1998.

Theologou, Kostas ve Panayotis G. Michaelides. “The role of Jews in the late Ottoman and early Greek Salonica”, **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, Vol.12, No.3, 2010, pp. 307 – 320.

Tinnefeld, Franz. “Intellectuals in Late Byzantine Thessalonike”, **Dumbarton Oaks Papers (Symposium on Late Byzantine Thessalonike)**, (Ed. Alice-Mary Talbot) No. 57,Washington, 2003, ss. 153 – 172.

Toprak, Zafer. “Dünle Bugünü Örtüştüren Tarihçilik: Kent Tarihçiliği” **Kent Tarihçiliği Kent Tarihleri Atölyesi 5-6 Mart 1994**, (Haz. Ferzan Bayramoğlu Yıldırım), Toplu Konut İdaresi/Tarih Vakfı Ortak Yayını, Numune Matbaacılık, İstanbul, 1994, ss. 3 – 7.

Toprak, Zafer. “İktisat Tarihi”, **Türkiye Tarihi**, Cilt: III, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, ss. 219 – 271.

Türker, Orhan. “Selanik Musevileri” **Tarih ve Toplum**, Sayı: 196, 2000, ss. 39 – 42.

Uğur, Hatice. “Nikolai Todorov ve Balkan Şehri Kitabı”,**TALİD**, Cilt: III, Sayı:6, 2005, ss. 601 – 606.

Ülker, Necmi. "17. ve 18. Yüzyıllar İpek Ticaretinde İzmir'in Rolü ve Önemi" **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, ss. 327 – 341.

Ülker, Necmi. "Sarıbey Oğlu'nun İzmir'e Yürüyüşü ve Avrupalı Tüccarlar",**Tarih İncelemeleri Dergisi,** Sayı: 4, 1989, ss. 43 – 51.

Ülker, Necmi. "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'deki İngiliz Tüccarına Dair Ticari Problemlerle İlgili Belgeler", **Belgeler**, Cilt: XIV, Sayı: 18, TTK, Ankara, 1992, ss. 261 – 319.

Ünver, Süheyl ve Ayla Demiroğlu. "Altı Asırlık Selanik Şehri Tarihine Yeni Katkılar" **IX. Türk Tarih Kongresi, (Ankara, 21-25 Eylül, 1981)**, Cilt: III, TTK, Ankara, 1989, ss. 1437 – 1445.

Ünver, A.S. "Selanik'te Yüz Eserimiz Hakkında", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, 1972, ss. 257 – 260.

Varella, Evangelia A. "Bizans ve Osmanlı Döneminde Selanik'te Sağlık ve İlaç", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Cilt: VI, Sayı: 2, 2005, ss. 196 – 198.

Veinstein, Gilles. "Balkan Eyaletleri 1606-1774", **Osmanlı İmparatorluğu I, Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna**, çev. Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, ss. 349 – 413.

Veinstein, Gilles. "Seküler Bir Paradoks", **Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı**, çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yay., İstanbul, 2001, ss. 45 – 67.

Wallerstein, Immanuel ve Faruk Tabak. "Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz ve Avrupa Dünya Ekonomisi (1560-1800)", **Yeni Türkiye**, Cilt: XXXII, 2000, ss. 139–146.

Wood, A. C. "The English Embassy at Constantinople, 1660-1762", **The English Historical Review**, Vol. 40, No. 160, 1925, pp. 533 – 561.

Xoplaki Eleni, Panagiotis Maheras ve Juerg Luterbacher. "Variability of Climate in Meridional Balkans During The Periods 1675-1715 and 1780-1830 and Its İmpact on Human Life", **Climatic Change**, Vol. 48, 2001, pp. 581–615.

Yavuz, Nuri. "Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı", **Akademik Bakış**, Cilt: I, Sayı: 2, 2008, ss. 139 – 154.

Yerasimos, Stefan. "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine", **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, (Ed. Gregoire François Georgeon ve Paul Dumont), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, ss. 1 – 18.

Yetkin, Sabri. "İzmir İktisadının Tarihsel Dönüşümleri", **21. Yüzyıl Eşiğinde İzmir Uluslararası Sempozyumu (9-10 Ekim 2000)**, İzmir B. B. Kültür Yay., İzmir, 2001, ss. 183 – 197.

Yılmaz, Serap. "İzmirli Levantenler (17-20. YY.) " **Avrupalı mı Levanten mi?**, (Haz. Arus Yumul ve Fahri Dikkaya), Bağlam Yay., İstanbul, 2006, ss. 119 – 140.

Yılmaz, Serap. "XVII-XIX. Yüzyıllarda İzmir'de Fransızlar", http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/pdf/dergisayi3/c1_s3_serap_yilmaz.pdf, (12.06.2009).

Yörük, Doğan. "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu", **S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:17, Konya, 2007, ss. 625 – 652.

Tezler:

Alan, Ercan. **95 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil, Transkripsiyon ve Özet)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2008.

Arabacıoğlu, Feride Pınar. **Sur-Kent İlişkisinin Çevre Düzenleme Kriterleri Açısından Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2007.

Ateş, Murat. **88 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi 1637-1638 (H 1046-1048)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2008.

Aydın, Yusuf Alperen. **Osmanlı Denizciliği (1700-1770)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

Baş, Esra. **Arşiv Belgelerinden Hareketle XVIII. Y.Y. Osmanlı Toplum Hayatında Kadın**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.

Bora, Siren. **20. Y.Y Basınında İzmir'de Yahudiler 1908-1923**, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir,1993.

Cooper, Hyman. **The Responsa Of Rabbi Joseph İbn Leb**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of London, London, 1963.

Çelebi, Azize Gelir. **93 Numaralı Mühimme Defteri (1069-1071/1658-1660) (Tahlil-Transkripsiyon ve Özet)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2008.

Doğruer, Erdem. **Merkantilizm Farklı Merkantilist Anlayış ve Uygulamaları Etkileyen Unsurların Ülkeler Bazında Analizi (Fransa: Jean Baptiste Colbert ve İngiltere: Sir Josiah Child'ın Görüşleri Temelinde Bir Karşılaştırma)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.

Downes, Brant William. **Constructing The Modern Ottoman Waterfront: Salonica and Beirut in the Late Nineteenth Century**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Standford Üniversitesi, 2007.

Fraenkel, Eran. **Skopje From The Serbian to Ottoman Empires: Conditions for The Appearance of a Balkan Muslim City**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Pennsylvania, 1986.

Genç, Yusuf İhsan. **113 Numaralı ve H.1113-1115/M.1701-1703 Tarihli Mühimme Defteri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul, 1987.

Gökbunar, Bekir. **105 Numaralı Mühimme Defteri (Özet-Transkripsiyon)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 1996.

Kara, Tuğba. **170 No'lu Mühimme Defteri (H.1185-1188/M.1771-1774)'nin Transkribi ve Değerlendirmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2007.

Kaygalak, Sevilay. **Kapitalistleşme Sürecinde Bir Osmanlı Anadolu Kenti: Bursa, 1840-1914**, (Yayınlanmış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

Kaytaz, Fatma. **88 No'lu Mühimme Defteri (Transkripsiyon ve Özet)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006.

Kiray, Mine Tanaç. **Osmanlı Kentlerinde Sefarad Kültürünün Dönüşümünün Mimariye Yansımaları "İzmir Örneği"**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2004.

Kolçak, Özgür. **Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005.

Kurt, Sadık. **İzmir'de Kamu Hizmeti Gören Kuruluşlar 1850-1950**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1996.

Pala, Ayhan. **XV. ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,1991.

Sedes, Fatma. **İslami İbadet Yapılarının Osmanlı Dönemi Kentsel Mekânı İçindeki Konumu İzmir Örneği ve Günümüz Yapısına Yansımalar**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir,1991.

Serdaroğlu, Murat. **3457 Numaralı Maliye Ahkâm Defterine Göre Osmanlılarda Sosyal ve Ekonomik Hayat**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2009.

Şakar, Muzaffer Fehmi. **1101\1102 (1690\1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2007.

Şener, Fahri Yasin. **18. YY'da İstanbul'da Ticaret (İstanbul Ahkâm Defterlerine Göre)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

Şimşir, Nahide. **İzmir'in Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1730-1792)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1999.

Tabak, Serap. **İzmir Şehrinde Mülki İdare ve İdareciler (1867-1950)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1997.

Tekin, Rahmi. **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamları (1520-1670 İstanbul Örneği)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2008.

Toraman, Leyla. **128 Numaralı ve 1717-1718 Tarihli Mühimme Defteri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2005.

Uzun, Efkan. **XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655),** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

Ülker, Necmi. **The Rise of Izmir, 1688-1740**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), The Universitiy of Michigan, 1974.

Yenen, Zekiye. **Vakıf Kurumu İmaret Sistemi Bağlamında Osmanlı Dönemi Türk Kentlerinin Kuruluş ve Gelişimi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 1987.

Yeni, Harun. **Demography and Settlement in Paşa Sancağı Sol-Kol Region According to Muhasebe-i Vilayet-i Rumeli Defteri Dated 1530**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2006.

Yıldırmak, Gülay Webb. **XVIII. Yüzyılda Tiftik İpliğinin Osmanlı-İngiliz Ticaretindeki Yeri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

Yıldız, Murat. **92 Numaralı ve 1657-1658 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin),** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2005.

Yılmaz, Fehmi. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2005.

Yüksel, Hasan. **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma (1585-1683)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,1990.

Ansiklopediler:

Ana Britanica, Cilt: XIX, Ana Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1990.
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yay., İstanbul,1993.

Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yay., İstanbul, 1981.

İnternet Kaynakları:

http://cultureroutesinturkey.com/c/via-egnatia/ (18.09.2012).
http://historic-cities.huji.ac.il/turkey/izmir/maps/borg_1760s_pl_67.html (20.08.2011).
http://historic-cities.huji.ac.il/turkey/izmir/maps/roux_1764_pl_105.html (20.08.2011).
http://www.mlahanas.de/Greece/Cities/SalonikiGalerius01.html (18.09.2012).
http://www.macedoniantruth.org/forum/showthread.php?t=5295 (18.09.2012).

İnternet Siteleri:

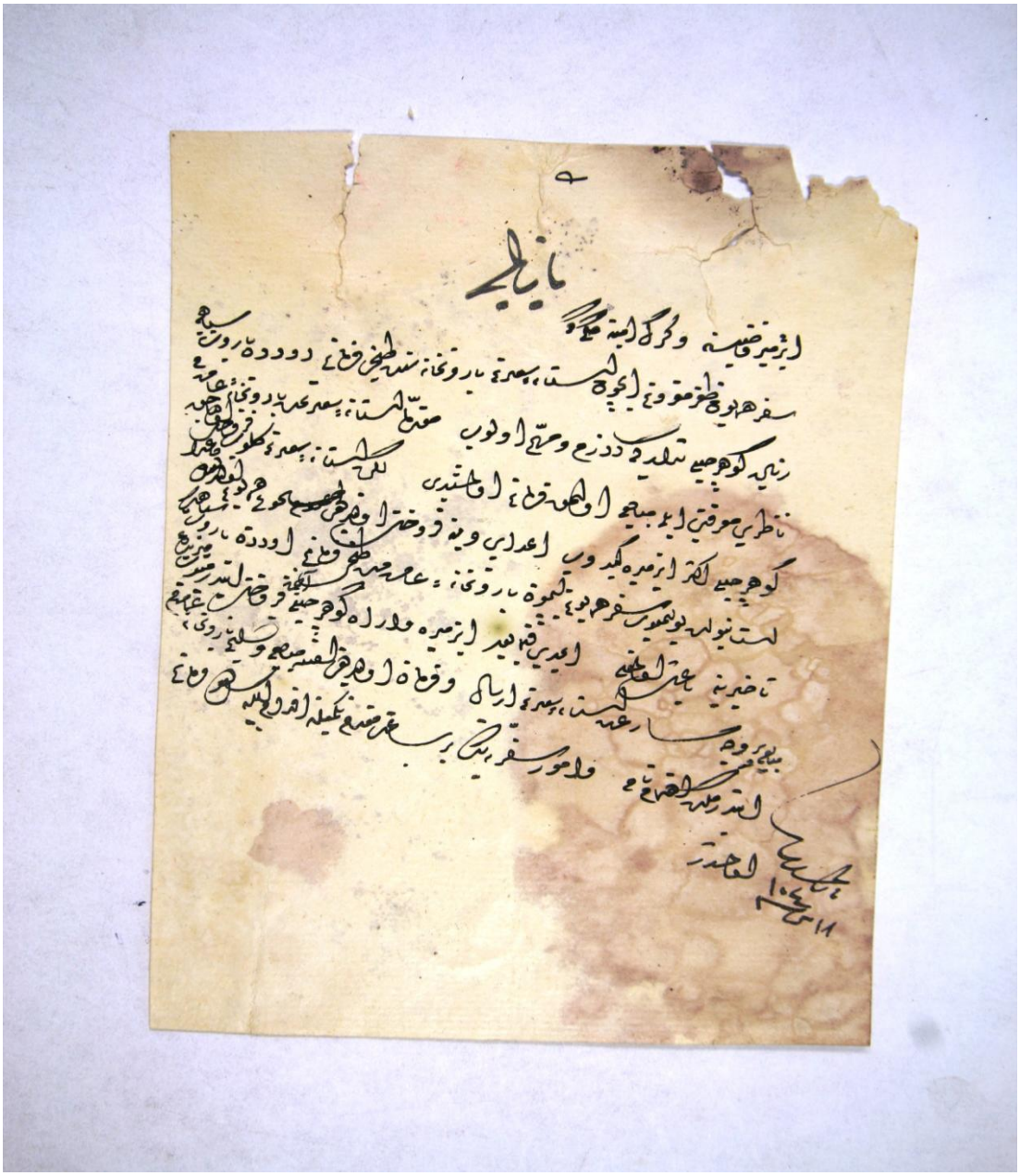
http://dergiler.ankara.edu.tr
http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri
http://www.bilkent.edu.tr
http://www.british-history.ac.uk
http://cultureroutesinturkey.com
http://site.ebrary.com
http://historic-cities.huji.ac.il
http://www.jstor.org
http://macedoniantruth.org
http://mlahanas.de
http://www.public.asu.edu
http://www.rifatbali.com
http://www.shpltd.co.uk

EKLER

(Belge Örnekleri)

EK 1

BOA, C.AS., Dosya No: 598, Gömlek No: 25199, 18.Ş.1104.

Tercümesi:

Yazılması

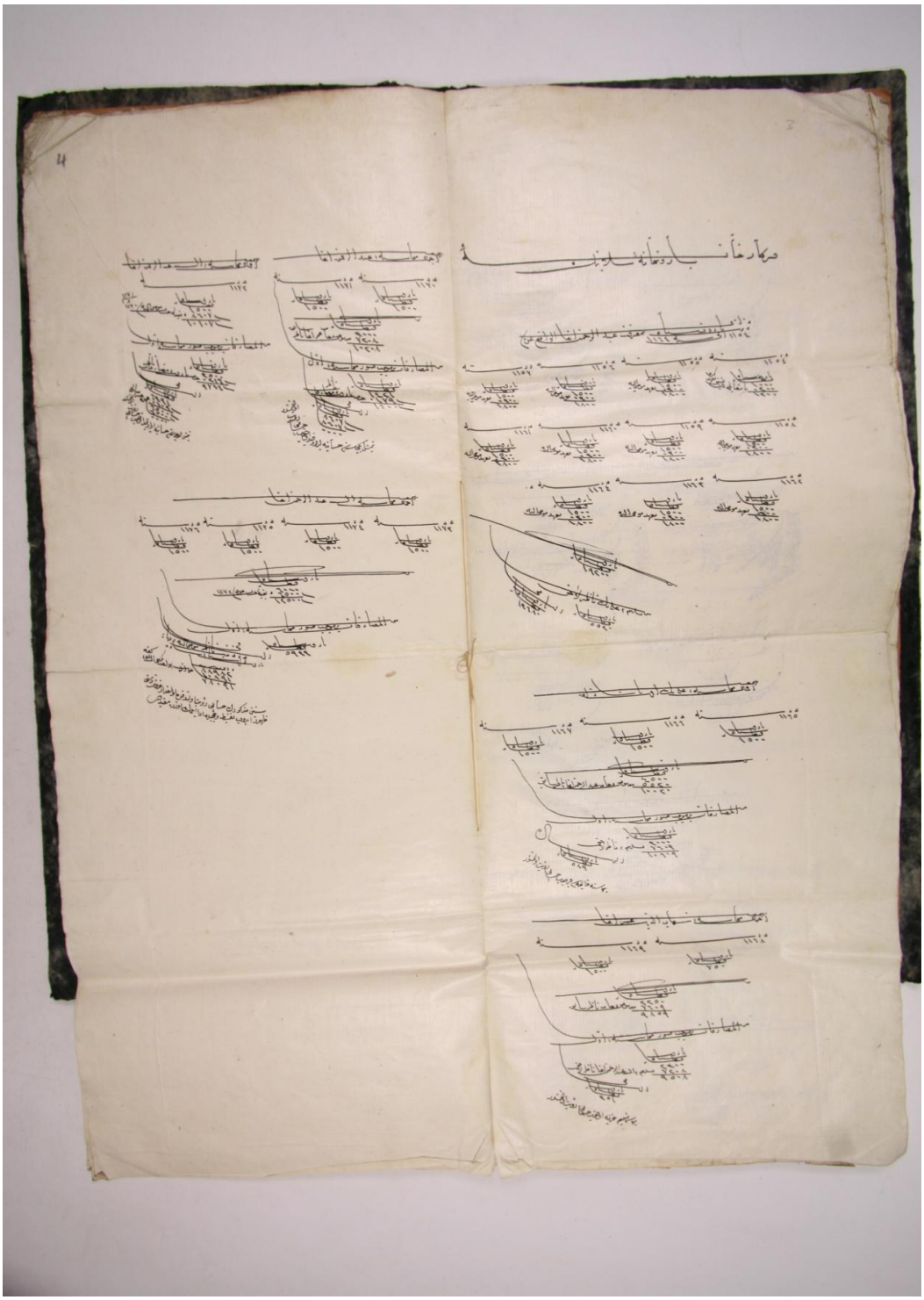
İzmir Kadısına ve Gerek Emniyet-i Mülkiyeye

Sefer-i Hümayun-ı zafer-i makrun için Asitane-i Saadet Baruthanesinde tabhı ferman olan barut-ı siyaha ziyade güherçile tedariki elzem ve mühim olup Makam-ı Asitane-i Saadet'ten Baruthane-i Amire Nezareti marifeti ile mubayaa olunmak ferman olmuş idi. Lakin Asitane-i Saadet'e gelip füruhat olmayacak güherçile ekser İzmir'e gidip a'dayı ve yine füruhat olduğu için hümayun olduğundan maada İstanbul'da bulunmayıp sefer-i Hümayun için Baruthane-i Amiremin tabhı ferman olan barut-ı siyahiyi tahayyürüne bais olunacağı Aydın karayoluyla İzmir'e varan güherçile ahz-i füruhati ettirmeyip mezide-i mubayaa bervech-i musaraat Asitane-i Saadet'e irsal ve ferman olunduğu üzere mubayaa ve teslim barutu makam-ı arz ettirmekte ihtimam-ı tam ve umur-ı seferiyenin bir saati mukaddem tekmiline ikdam edilmesine ferman olunmuştur.

18 Şaban sene 104

EK 2

BOA, KK.d., 6691, Tarih: 1176.

ek s. 3

Tercümesi:

Der-kârhâne-i Baruthane-i Selanik

Berây-ı (?) baruthane bi-marifet-i Abdurrahman Ağa el-vâki an 1154 ilâ sene 1164

Der sene 1154 Barut-ı siyah; Kantar 1000 0200 --- 1200 (bâ-mukabele deyn-i atik bi-ahdi (?))	Der sene 1155 Barut-ı siyah; Kantar 1500 0300 --- 1800 (Bi-ahd-i mümâileyh)	Der sene 1156 Barut-ı siyah; Kantar 1500 0300 --- 1800 (Bi-ahd-i mümâileyh)	Der sene 1157 Barut-ı siyah; Kantar 1500 0300 --- 1800 (Bi-ahd-i mümâileyh)
Der sene 1158 Barut-ı siyah; Kantar 1500 0300 --- 1800 (Bi-ahd-i mümâileyh)	Der sene 1159 Barut-ı siyah; Kantar 1500 0300 --- 1800 (Bi-ahd-i mümâileyh)	Der sene 1160 Barut-ı siyah; Kantar 1500 0300 --- 1800 (Bi-ahd-i mümâileyh)	Der sene 1161 Barut-ı siyah; Kantar 1500 0300 --- 1800 (Bi-ahd-i mümâileyh)
Der sene 1162 Barut-ı siyah; Kantar 1500 0300 --- 1800 (Bi-ahd-i mümâileyh)	Der sene 1163 Barut-ı siyah; Kantar 1500 0300 --- 1800 (Bi-ahd-i mümâileyh)	Der sene 1164 Barut-ı siyah; Kantar 1500 0300 --- 1800 (Bi-ahd-i mümâileyh)	

Yekûn minhâ barut-ı siyah Minhâ; teslim (?) Ali Bey, nâzır-ı lâhık Kantar 19200

Barut-ı siyah; kantar 5520; el-bâki barut-ı siyah, kantar 13680

Ber-mûceb-i icmal-i muhasebe-i Ali Bey, (?) Paşa dâde

Der sene 1165
Barut-ı siyah
Kantar 1500

Der sene 1166
Barut-ı siyah
Kantar 1500

Der sene 1167
Barut-ı siyah
Kantar 1500

Yekûn minhâ barut-ı siyah
Kantar 4500
5520

10020

Makbuz an-cânib-i Abdurrahman Ağa, nâzır-ı sâbık

Minhâ'l-masarıfât ber-muceb-i kuyud-ı muhasebe-i evvel

Barut-ı siyah
Kantar 3000
7609

10609

(?) Barut-ı siyah
Kantar 589
Bahasına kaimesi verilip hesabı ru'yet olunmuştur.

Teslim (?) nâzır-ı lahık

Ber-mûceb-i icmâl-i muhasebe-i Şehabeddin Ömer Ağa

Der sene 1168
Barut- siyah
Kantar 750

Der sene 1169
Barut- siyah
Kantar 1500

Yekûn minhâ barut-ı siyah; kantar
2250
7609

9859

Makbuz an-cânib-i nâzır-ı sâbık

Minhâ'l-masarıfât ber-mûceb-i kuyûd-ı muhasebe-i evvel

Barut- siyah
Kantar 2300
7208

9508

Teslim (?) es-Seyyid Abdurrahman Ağa, nâzır-ı lâhık. El-bâki(?) Barut-ı siyah, kantar 351 Bahası teslim-i hazine olunup hesabı ru'yet olunmuştur.

Ber-mûceb-i icmâl-i muhasebe-i Abdurrahman Ağa

Der sene 1170
Barut- siyah
Kantar 1500

Der sene 1171
Barut- siyah
Kantar 1500

Minhâ'l-masarıfât ber-mûceb-i kuyûd-ı muhasebe-i evvel
Barut-ı siyah
Kantar 1421
+ 0179,5

1600,5 (Hâsıl-ı barut an-masarıfât-ı nâzır)

El-bâki
Barut-ı siyah
Kantar 8607,5

8607,5

0000 (Yetmiş iki senesi hesabına irad kaydolunup hesabı ru'yet olunmuştur.)

Der sene 1172
Barut-ı siyah
Kantar 1500

8607,5

10107,5 (an-bakıyye-i hesab-ı mümâileyh fî 1170 ve 1171)

Minhâ'l-masarıfât ber-mûceb-i kuyûd-ı muhasebe-i evvel
Barut-ı siyah
Kantar 3500

0216,5

3716,5 (Hâsıl-ı barut an-masarıfât-ı nâzır)

El-bâki
Barut-ı siyah,
Kantar 6391

0109,5

6500,5
-6500,5

0000(Yetmiş üç senesi hesabına irad kayd olunup hesabı ru'yet olunmuştur.)

Ber-mûceb-i icmâl-i muhasebe-i Abdurrahman Ağa

Der sene 1173	Der sene 1174	Der sene 1175	Der sene 1176
Barut-ı siyah	Barut-ı siyah	Barut-ı siyah	Barut-ı siyah
Kantar 1500	Kantar 1500	Kantar 1500	Kantar 1500

Yekûn barut-ı siyah
Kantar 6000
+6500

12500 (An-bakıyye-i hesab-ı mümâileyh fî 1172)

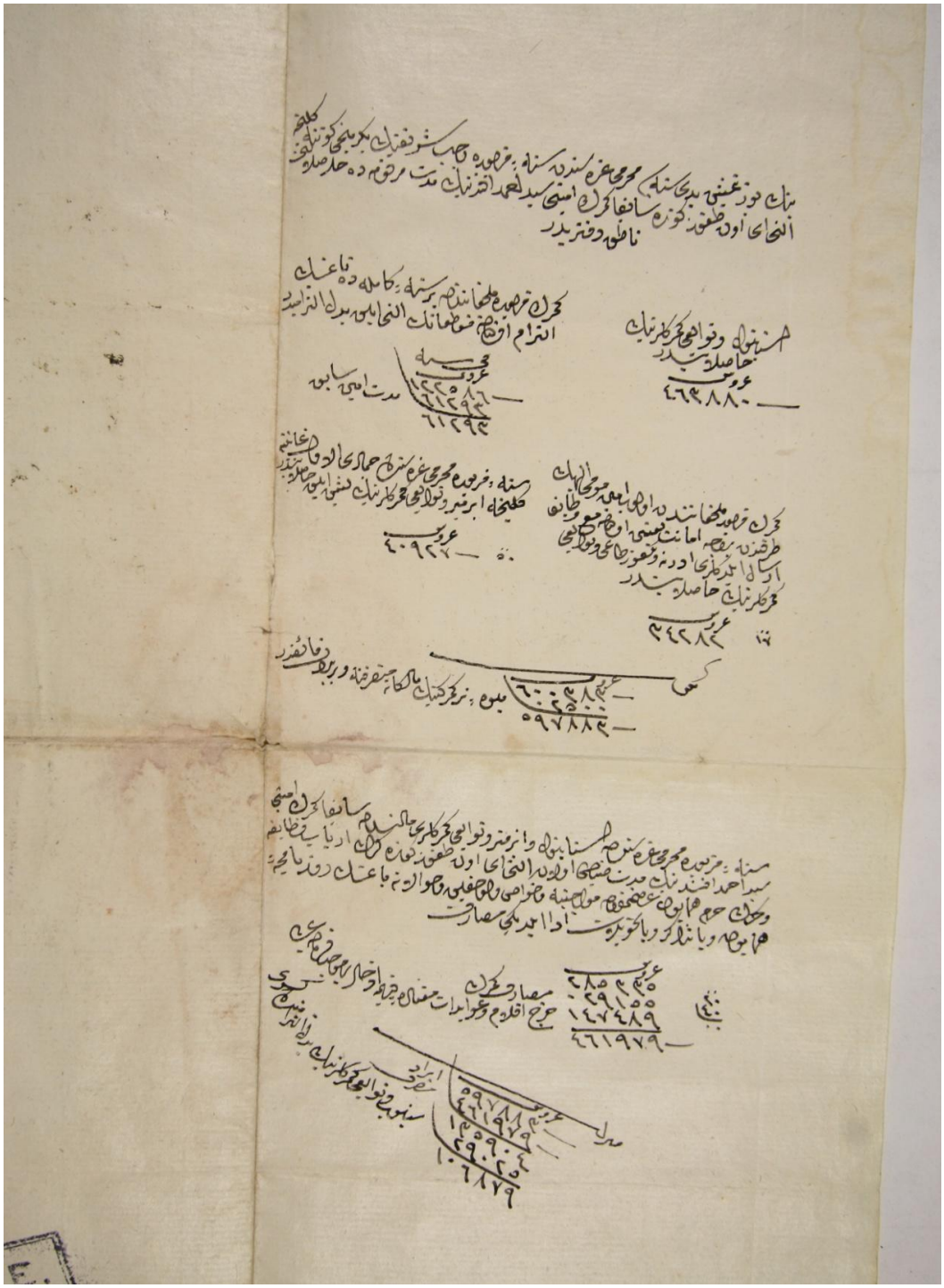
Minhâ'l-masarıfât ber-mûceb-i kuyûd-ı muhasebe-i evvel
Barut, kantar 5933 el-bâki der-zimmet-i nazır-ı mümâileyh an-bahâ-i barut … sâire
An-(?) 88982
-10891

78091 Havale şüd mevâcib-i yeniçeriyân-ı kala-i Kefe

Sinîn-i mezkûrun hesabı ru'yet olundukta ol-mikdar kuruş zimmeti zuhur edüp (?) vechile eda eylemek üzere mukayyeddir.

EK 3

BOA, C.ML., Dosya No: 656, Gömlek No: 26852, 29.B.1177.

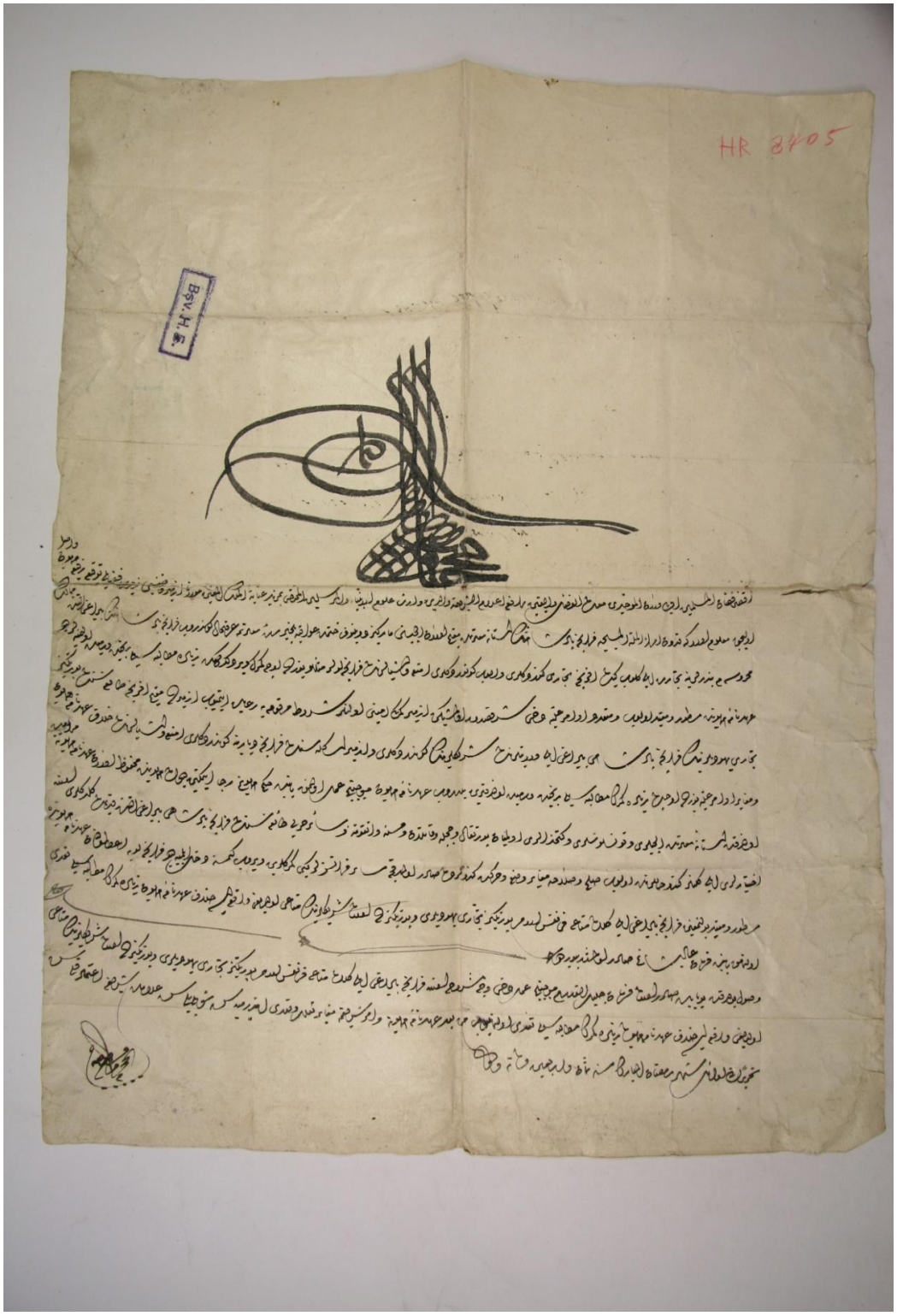

Tercümesi:

Bin yüz yetmiş yedi senesi Muharremi gurresinden sene-i merkûme Receb-i şerîfinin yirminci gününe gelince altı ay on dokuz günde sâbıkan Gümrik emîni Seyyid Ahmed Efendi'nin müddet-i merkûmede hâsılâtı İstanbul ve tevâbi'i gümrüklerinin hâsılâtıdır
Kuruş
463880,5
Gümrük-i merkûme mülhakâtından bir sene-i kâmilede ….iltizâm olunan mukâta'anın altı aylık bedel-i iltizâmıdır
Mahrûsa
Kuruş
122586,5] müddet-i emîn-i sâbık
- 61293]
61293
Gümrük-i merkûm mülhakâtından olup emîn-i mûmâ-ileyhin tarafından ber-vech-i emânet ta'yîn olunan ma'a vezâif irsâl eyledikleri Edirne Tekfurdağı ve tevâbi'-i gümrüklerinin hâsılâtıdır
Kuruş
34282,17
Sene-i mezbûre Muharremi gurrresinden Cemâziyelevvel gâyetine gelince İzmir ve tevâbi'i gümrüklerinin beş aylık hâsılâtıdır
Kuruş
40927,550
Yekûn
Kuruş
200383,5]
02500] ……gümrüğünün mâlikâne mutasarrıfına virilen fâizdir
597883,5
Sene-i mezbûre Muharremi gurresinden İstanbul ve İzmir ve tevâbi'i gümrüklerinin malından sâbıkan gümrük emîni Seyyid Ahmed Efendi'nin müddet-i zıyâhı (?) olna altı ay on dokuz günde gümrük erbâb-ı vezâife ve gümrük harem-i hümâyûn arzıçün mevâcibine ve havâs-ı….ve havâlâta bâ-temessük rûz-akçe-i (?) hümâyûndan ….ve bâ-tahvîlât edâ eylediği mesârifat
Kuruş
485335,20
029155,40 mesârif-i gümrük
147489 --00 harc-ı aklâm ve avâyidât ve mu'tâde-i kadîme idhâl-i ber-mûceb-i Karamân-ı âlî (?)
----461979,5
Menzil
Kuruş
597883,5 ebrâd
461979,5 mutasarrıf
135904
29025 Sinob ve tevâbi'i gümrüklerinin bedel-i iltizâmından kesri
106879

EK 4

BOA, C.HR., Dosya No:175, Gömlek No: 8705.

ek s.10

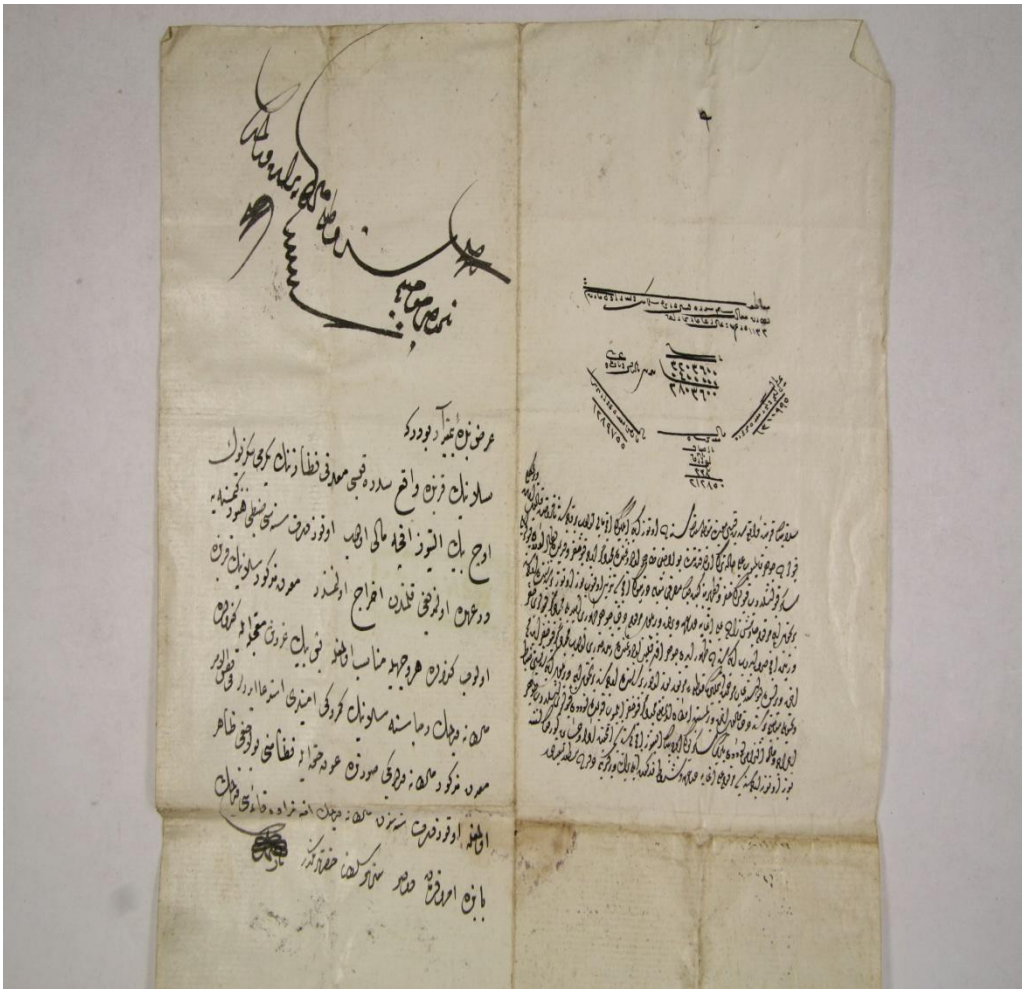
Tercümesi:

Aksâ kuzâti'l-müslümîn, evlâ vülâti'l-müvahhidîn, ma'deni'l-fazli ve'l-yakîn râfi'-i i'lâmi'ş-şeriati ve'd-din, vâris-i ulûmi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn, el-muhtass bi-mezîdi inâyeti'l-meliki'l-mu'în Mevlana İzmir kadısı zîde fezâilühü tevkî'-i refî-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lum ola ki, kıdvetü ulemâi'l-milleti'l-mesihiyye Frınçe padişahının Asitâne-i Saâdette mukîm olan elçisi Markiz Devilnof hatemet avâkibühü bi'l-hayr südde-i saadetime arzuhal gönderüp Frınçe padişahının bayrağı altında Memâlik-i Mahrusam benderlerine ticaret ile gelip giden Efrenç tüccarı getürdükleri ve alup götürdükleri emtia ve eşyalarından Frınçelüler misillü yüzde üç gümrük verdükten sonra ziyade mütalebesiyle rencide ve remide olunmayalar deyü ahitnâme-i hümayunda mestûr ve mukayyed olup müteaddit evâmir-i aliyye şeref-sudûr olmuş iken İzmir gümrük emini olanlar şurût-ı merkûmeye riayet etmeyüp İzmir'de mukîm Efrenç taifesinden Portekiz tüccarı Yahudilerinin Frınçe padişahı bayrağı ile vilayetlerinden şeriklerinin gönderdikleri ve İzmir iskelesinden Frınçe diyarına gönderdikleri emtia ve eşyalarından hilâf-ı ahitnâme-i hümayun ve mugâyir-i evâmir-i aliyye yüzde üçten ziyade gümrük mutalebesiyle rencide ve remide olundukların bildirüp ahitnâme-i hümayun mûcebince amel olunmak bâbında hükm-i hümayunum reca etmeğin divan-ı hümayunda mahfuz olan ahitnâme-i hümayuna müracaat olundukta âsitane-i Saâdette elçileri ve konsolosları ve kethüdaları olmayan Portukal ve Çeçile(?) ve Katalan ve Messina ve Ancona ve sair harbî taifesinden sFrınçe padişahı bayrağı altında kadimden geldikleri üzere ihtiyarları ile gelenler kendü hallerinde olup sulh u salaha mugâyir vaz u hareket kendülerden sâdır olmadıkça sair Fransızlar gibi gümrüklerin verüp kimesne dahl eylemeye deyü Frınçelüye i'tâ olunan ahitnâme-i hümayunda mestur ve mukayyed bulunmağın Frnaçe bayrağı ile gelen meta fî nefsi'l-emr Portekiz tüccarı Yahudileri ve Portekiz'de olan şeriklerinin metaı olduğu vâki ise hilaf-ı ahitnâme-i hümayun ziyade gümrük mütalebesiyle taaddi olunmamak bâbında fermân-ı âlî-şânım sâdır olmuştur; buyurdum ki, hükm-i şerifim vusûl buldukta bu bâbda sâdır olan fermân-ı celilü'l-kadrim mûcebince amel dahi vech-i meşrûh üzere Frınçe bayrağı ile gelen meta fî nefsi'l-emr Portekiz tüccarı Yahudileri ve Portekiz'de olan şeriklerinin metaı olduğu vâki ise hilâf-ı ahitnâme-i hümayun ziyade gümrük mütalebesiyle taaddi olunmayup min-ba'd ahitnâme-i hümayuna ve emr-i şerifime mugâyir taallül ve taaddi ettirmeyesin, şöyle bilesin, alâmet-i şerife itimat kılasın. Tahrîran fî evâil-i şehr-i Ramazani'l-mübarek sene semân ve erbaîn ve mie ve elf (**Hicrî Ramazan 1148**).

Be-mahrusa-i Kostantiniyye

EK 5

BOA, C.ML., Dosya No: 761, Gömlek No: 31010, Tarih: 29.Z.1134.

ek s. 12

Tercümesi:

Mukâtaa-i Nezaret-i Maâdin ... Selanik ... an evvel-i Mart sene 1133 der-uhde-i Ali Ağa

Fî sene
3203600
0400000
----------; tebdil bâ-telhis ve fermân-ı âli
2803600
An-mâl-i
Bedel-i ... mezkûr ma‘den-i mezbûre
Mâl-i ...
(Rakamlar)
Mâl-i kâbız-ı ma‘den ...
1289755

Selanik kurbünde vâki Sidre kuyusu madeni mukâtaasının senede otuz iki (...) akçe malı olup birkaç sene nâ-füruht kalup emanet verilmekle kuyularda cevher kalmayup alâ-hâlihî terk olundukta tedenni bulduğu zahir olduğundan müceddeden üç kuyu hafr ve kadimden tathir olan kuyular ile sekiz kuyu işledüp kuyuların hafr ve tathirine gidecek masrafı mukabili dört yük bin akçesi tenzil olunup yüz otuz bir senesinden üç sene bir tahvil ile merkûm Çavuşzade Ali Ağa’ya deruhte ve berat verilüp merkûm dahi cevher zuhuru ümidiyle müceddeden kuyuları hafr ve ziyade akçe sarf edüp iki senede zuhur eden cevher ekall-i kalîl olduğundan, ziyade zararı olup “Müceddeden kuyu hafr edemem, âhara verilsün” deyü istid‘â-yı merhamet eylemeğin mukâtaa-i mezbûr yüz otuz bir senesinden üç sene bir tahvil ile verilüp iki senesini zapt ve tahvili mûcebince bir sene dahi kalup âhara verilmesine imkân olmakla müceddeden kuyu hafr eylemeyüp kuyumdan olan kuyuları işledüp cevher ihraç ve mal-ı iltizamı olan yirmi sekiz yük üç bin altı yüz akçesi ... içün eda ve hesabın görmek üzere yüz otuz üç senesi merkûm Ali Ağa’ya deruhte ve şurût-ı mezkûre ile beratı verildiği defterde mestûr ve mukayyeddir.

Sahh

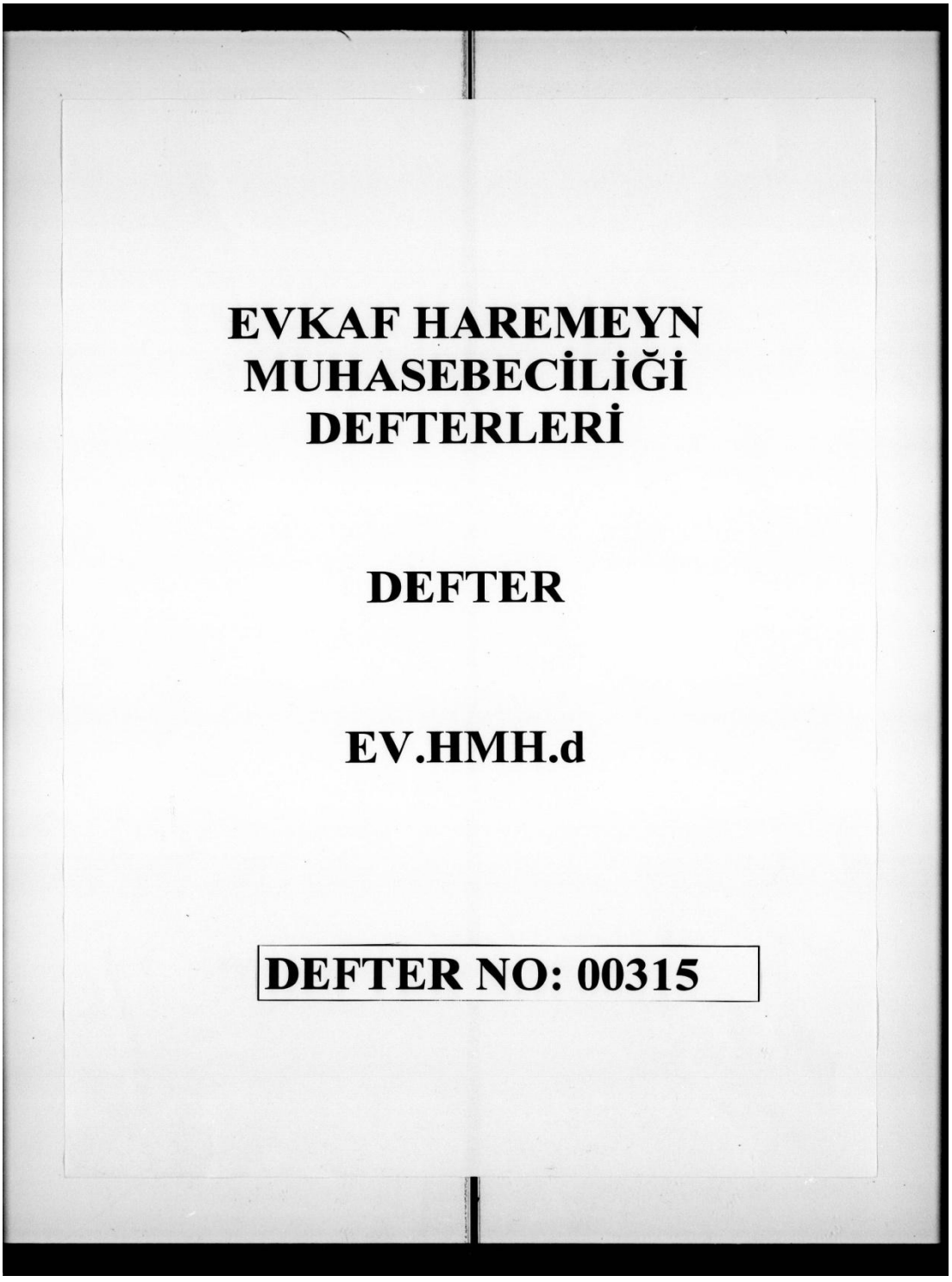
Telhis mûcebince şurûtuyla malikâne berat verilmek buyruldu

Arz-ı bende-i bî-miktar budur ki,

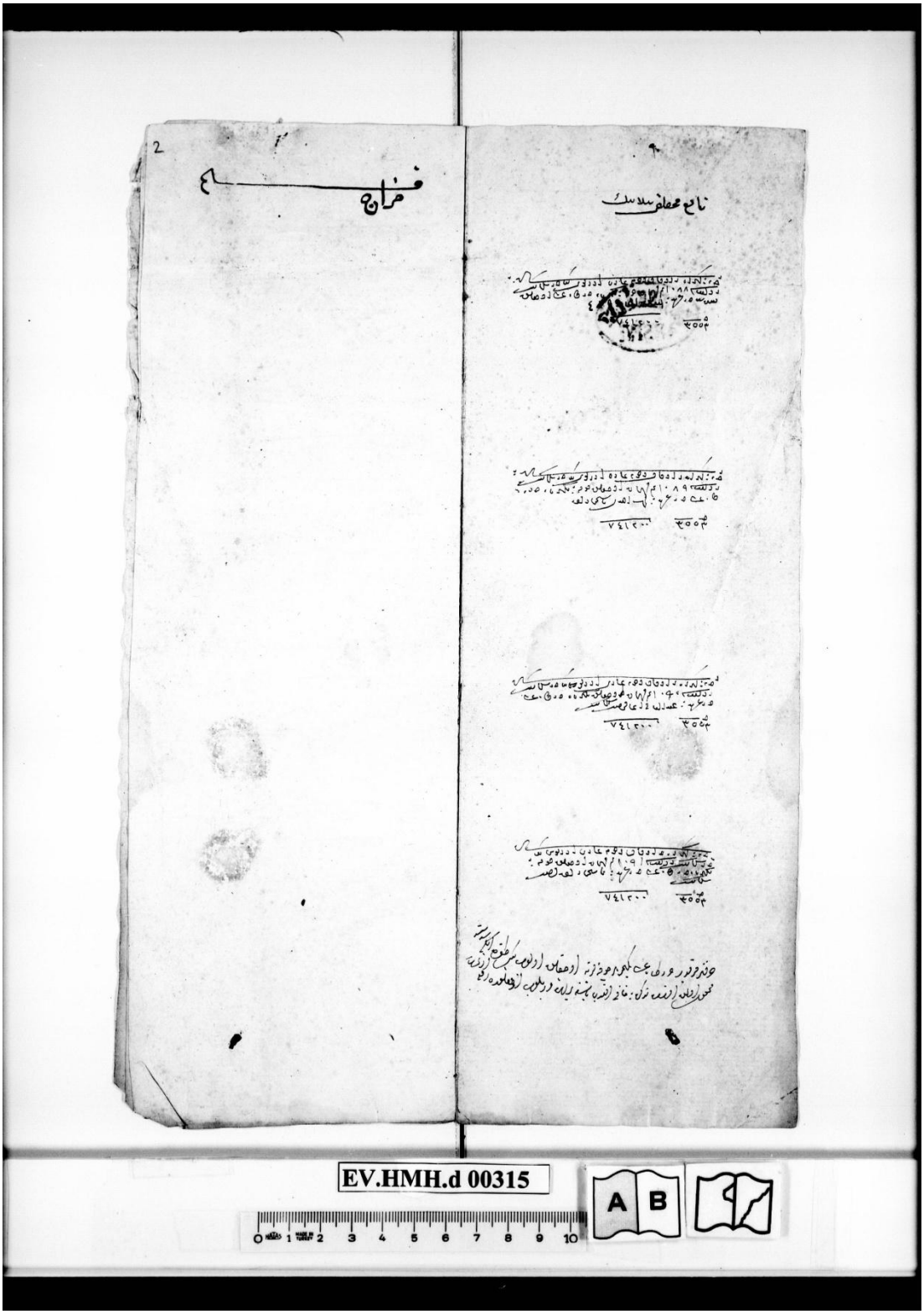
Selanik kurbünde vâki “Sidre Kapsi” madeni nezaretinin yirmi sekiz yük üç bin altı yüz akçe malı olup otuz dört senesi zaptı henüz kimseye deruhte olunmadığı kalemden ihrac olunmuştur. Ma‘den-i mezkûr Selanik kurbünde olup kendülere her vechile münasip olmağla beş bin kuruş muaccele ile kendülere malikâne verilmek recasına Selanik gümrüğü eminleri istid‘a ederler. Fî nefsi’l-emr ma‘den-i mezkûr malikâne verildiği surette avn-i Hakk ile nizamını bulacağı zâhir olmağla otuz dört senesinden malikâne verilmek ... kâimesi verilmek bâbında emr u ferman devletlü saadetlü sultanım hazretlerinindir. İmza

EK 6

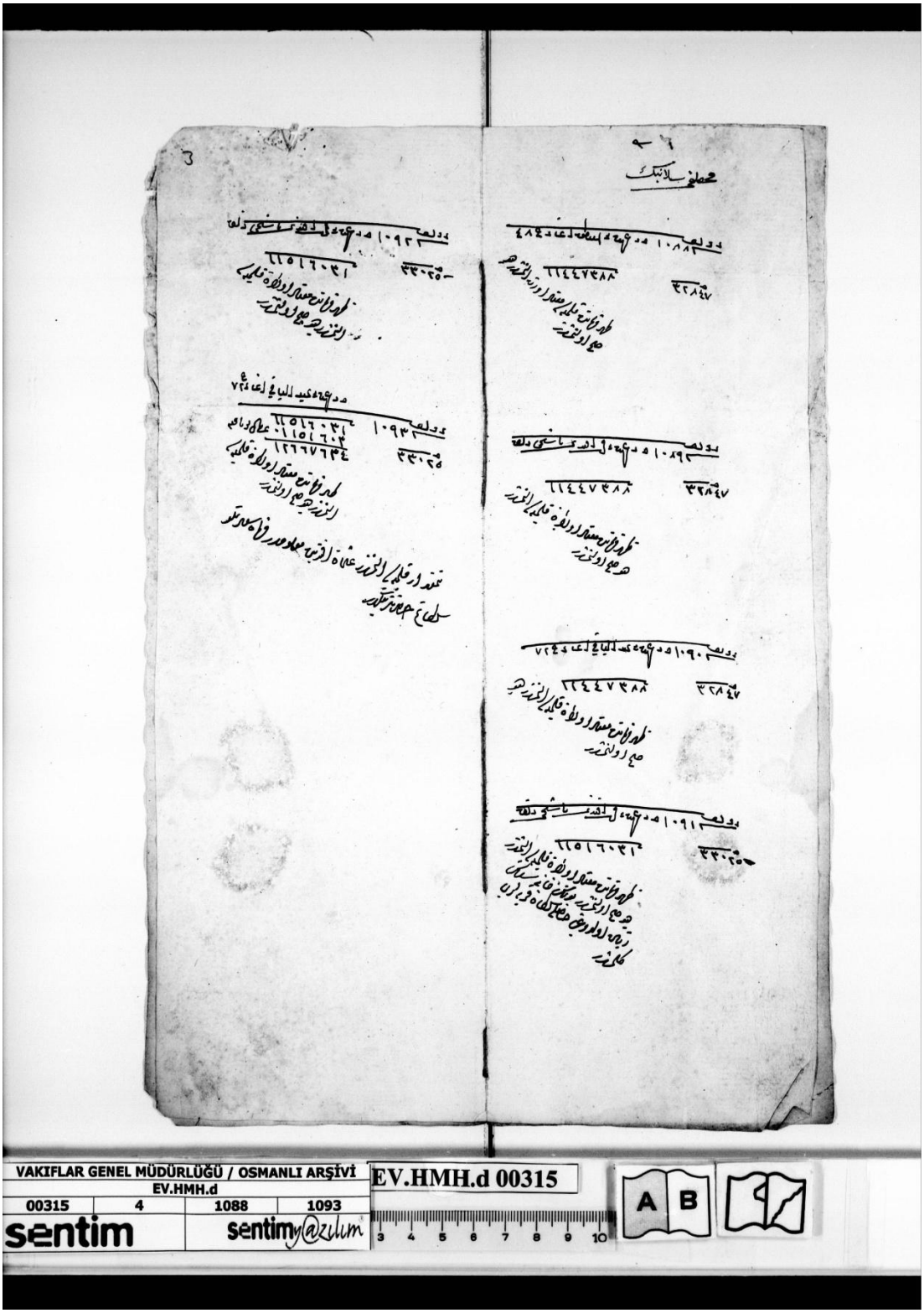
BOA, EV. HMHd., Dosya No: 177, Tarih : 22.B.1076.

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ / OSMANLI ARŞİVİ
EV.HMH.d
00315
4
1088
1093
sentim
sentim@zulm
EV.HMH.d 00315
A
B

ek s. 16

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ / OSMANLI ARŞİVİ
EV.HMH.d
00315 | 4 | 1088 | 1093
EV.HMH.d 00315
sentim
sentim@zlum

EK 3.1.2.3 Bilgi Sayfası (Form No: SENTİM-10-FR-02)

TARİH: 19/04/2006

KOD: EV.HMH.d	SIRA NO: 00315	ORİJİNAL NO:

OSMANLI ARŞİVİ

EVKAF HAREMEYN MUHASEBECİLİĞİ DEFTERLERİ

BAŞLANGIÇ TARİHİ: 1088	BİTİŞ TARİHİ: 1093
ŞEKLİ: Ciltli	EBADI: 11cm x 32cm
NUMARALALAMA USULÜ : Varak	TOPLAM VARAK SAYISI : Numaralı: 4

BOŞ SAYFALAR :

Numaralı boş varaklar: 3b,4

Numaralandırılmamış boş varaklar:

Mükerrer:

Ek Belge:

Defterin başında ... varak boş

Defterin sonunda ... varak boş

AÇIKLAMA:

Orjinal eserde aşınmadan dolayı,cilt bulunmamaktadır.

Çekimin Yapıldığı Kamera: 3	Operatör: T.Gökhan APAYDIN

SON

Tercümesi:

Tâbi-i muhassıllık-ı Selanik

An-ziyâde-i
Hazîne-i kübrâ-yı evkâf merhûm Aden Orloy Beg der-Selanik fî Receb sene 1088 be-cihet-i mühimmât-ı ocaklık-ı çuka-i yeniçeriyân-ı dergâh-ı âli der-uhde-i Mustafa Efendi(?) dâde

…	Akçe
3553	741 200

An-ziyâde-i
Hazîne-i kübrâ-yı evkâf merhûm Aden Orloy Beg der-Selanik fî Receb sene 1089 be-cihet-i mühimmât-ı ocaklık-ı çuka-i yeniçeriyân-ı dergâh-ı âli der-uhde-i Mehmed Efendi(?) … dâde

…	Akçe
3553	741 200

An-ziyâde-i
Hazîne-i kübrâ-yı evkâf merhûm Aden Orloy Beg der-Selanik fî Receb sene 1090 be-cihet-i mühimmât-ı ocaklık-ı çuka-i yeniçeriyân-ı dergâh-ı âli der-uhde-i Abdülbaki Ağa muhassıl-ı(?) Selanik

…	Akçe
3553	741 200

An-ziyâde-i
Hazîne-i kübrâ-yı evkâf merhûm Aden Orloy Beg der-Selanik fî Receb sene 1091 be-cihet-i mühimmât-ı ocaklık-ı çuka-i yeniçeriyân-ı dergâh-ı âli der-uhde-i … dâde muhassıl-ı(?) Selanik

…	Akçe
3553	741 200

Defter-i mezbûr dergâh-ı âlî yeniçeriler çukalarına ocaklık olup bin doksan iki senesi mahmûl olmak üzere tezkire-i … başka yerlere verilüp ocaklık da ref‘ olunmuştur.

Kalem-i Harâc

Muhassıllık-ı Selanik

An-vâcib-i
Sene 1088 der-uhde-i Mustafa Ağa an C(?) 48
… Akçe
32847 11447388
Zahr-ı fermânda kalemiyyesi mu‘tâd üzere alınmıştır deyü sahh olunmuştur.
An-vâcib-i
Sene 1089 der-uhde-i Mehmed Efendi …(?) dâde
… Akçe
32847 11447388
Zahr-ı fermânda mu‘tâd üzere kalemiyyesi alınmıştır deyü sahh olunmuştur.
An-vâcib-i
Sene 1090 der-uhde-i Mehmed Abdülbaki Ağa an C(?) 72
… Akçe
32847 11447388
Zahr-ı fermânda mu‘tâd üzere kalemiyyesi alınmıştır deyü sahh olunmuştur.
An-vâcib-i
Sene 1091 der-uhde-i Mehmed Efendi …(?) dâde
… Akçe
33025 11516031
Zahr-ı fermânda mu‘tâd üzere kalemiyyesi alınmıştır deyü sahh olunmuştur. Bunun … ziyâde olduğu Haseki Sultan karyeleri gelmiştir.
An-vâcib-i
Sene 1092 der-uhde-i Mehmed Efendi …(?) dâde
… Akçe
33025, 5 11516031
Zahr-ı fermânda mu‘tâd üzere kalemiyyesi alınmıştır deyü sahh olunmuştur.
An-vâcib-i
Sene 1091 der-uhde-i Mehmed Abdülbaki Ağa an C(?) 72
… Akçe
33025 11516031
1151603
+ ----------
12667634

Zahr-ı fermânda mu‘tâd üzere kalemiyyesi alınmıştır deyü sahh olunmuştur. Temmuz ayı(?) kalemiyyesi alınmıştır. Osman Efendi de ma‘lûmdur. Fermân saâdetlü sultânım hazretlerinindir.